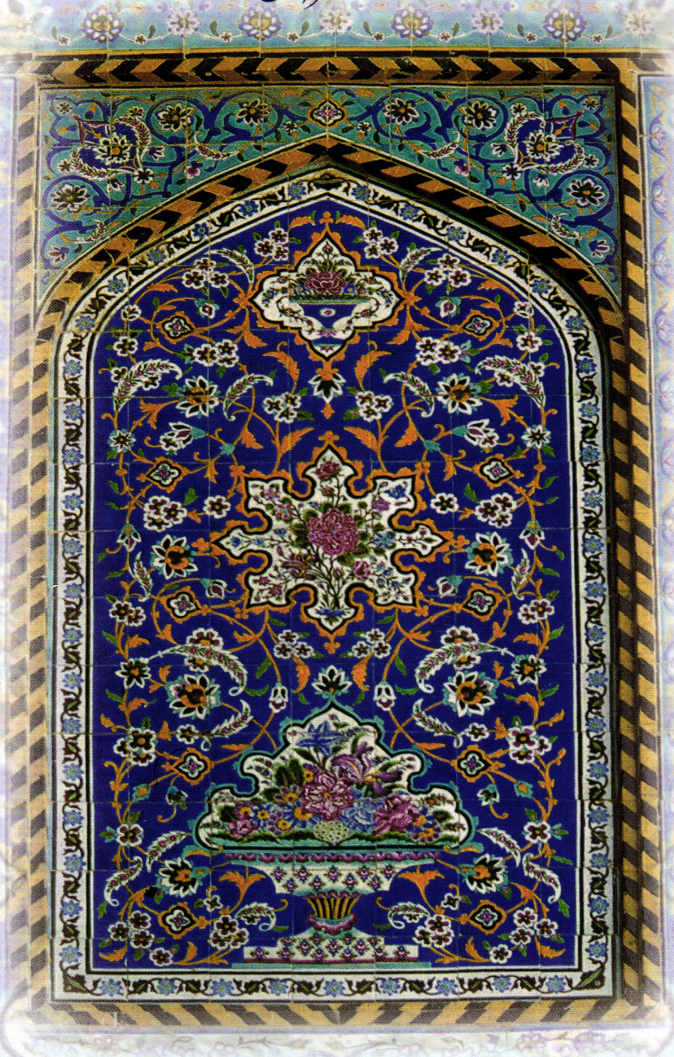
مساجد اصفهان

محمود ماهرالنقش



بسم الله الرحمن الرحیم

مسجد سید اصفهان

نویسنده:

محمود ماهرالنقش

ناشر چاپی:

مولف

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

مسجد سید اصفهان

مشخصات کتاب

سرشناسه : ماهرالنقش، محمود، ۱۳۰۱ -

عنوان و نام پدیدآور : مسجد سید اصفهان/محمود ماهرالنقش.

مشخصات نشر : تهران: محمود ماهرالنقش، ۱۳۸۶.

مشخصات ظاهری : ۲۱۹ ص.:مصور، نمونه.

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۰۴۱۲۰-۷-۷

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

موضوع : مسجد سید، اصفهان.

موضوع : زیارتگاه های اسلامی -- ایران -- اصفهان.

رده بندی کنگره : BP۲۶۱/م۱۵م۵ ۱۳۸۶

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۷۵

شماره کتابشناسی ملی : ۱۱۶۰۰۳۲

ص:۱

اشاره

عُنوان : معماری مسجد سید اصفهان

تألیف : محمود ماهر النقش

ناشر : محمود ماهر النقش

ویراستار: زهرا سید عرب

گرافیست : ملیحه حجتی

خطاط : محمد حیدری

رایانه : حسن ما هر النقش

ناظر فنی چاپ : حسن ما هر النقش

چاپ اول : ۱۳۸۶

قیمت : ۹۵۰۰ تومان

شابک :۷-۷-۰۴۱۲۰-۹۶۴-۹۷۸این کتاب در ۳۰۰۰ نسخه در لیتوگرافی پیچاز و چاپخانه ابیانه چاپ شده است.

ص:۴

سپاسگزاری

جا دارد از آقای مهندس حسین کوشافر، مدیر عامل مهندسین مشاور ماهر و همکاران، که سالیان سال دستی در معماری ایران داشته و علاقه وافری به معماری گذشته از خود نشان داده اند سپاسگزاری کنم . ایشان قبول زحمت کردند و مخارج نشر این کتاب را عهده دار شدند که علاوه بر اینکه خدمت شایسته ای به هنر این مملکت است، اجری را نیز برای خود پایدار ساختند.

آقای مهندس حسین کوشافر ثبت آثار گذشته را سرلوحه کار خود قرار دادند و سرمشقی نوشت که آثار بسیار مطلوبی در پی دارد. امید است سرمشق نوشته شده هیچ وقت پاک نشود و مورد توجه دیگر مشاوران قرار گیرد.

محمود ماهر النقش

ص:۷

تصویر



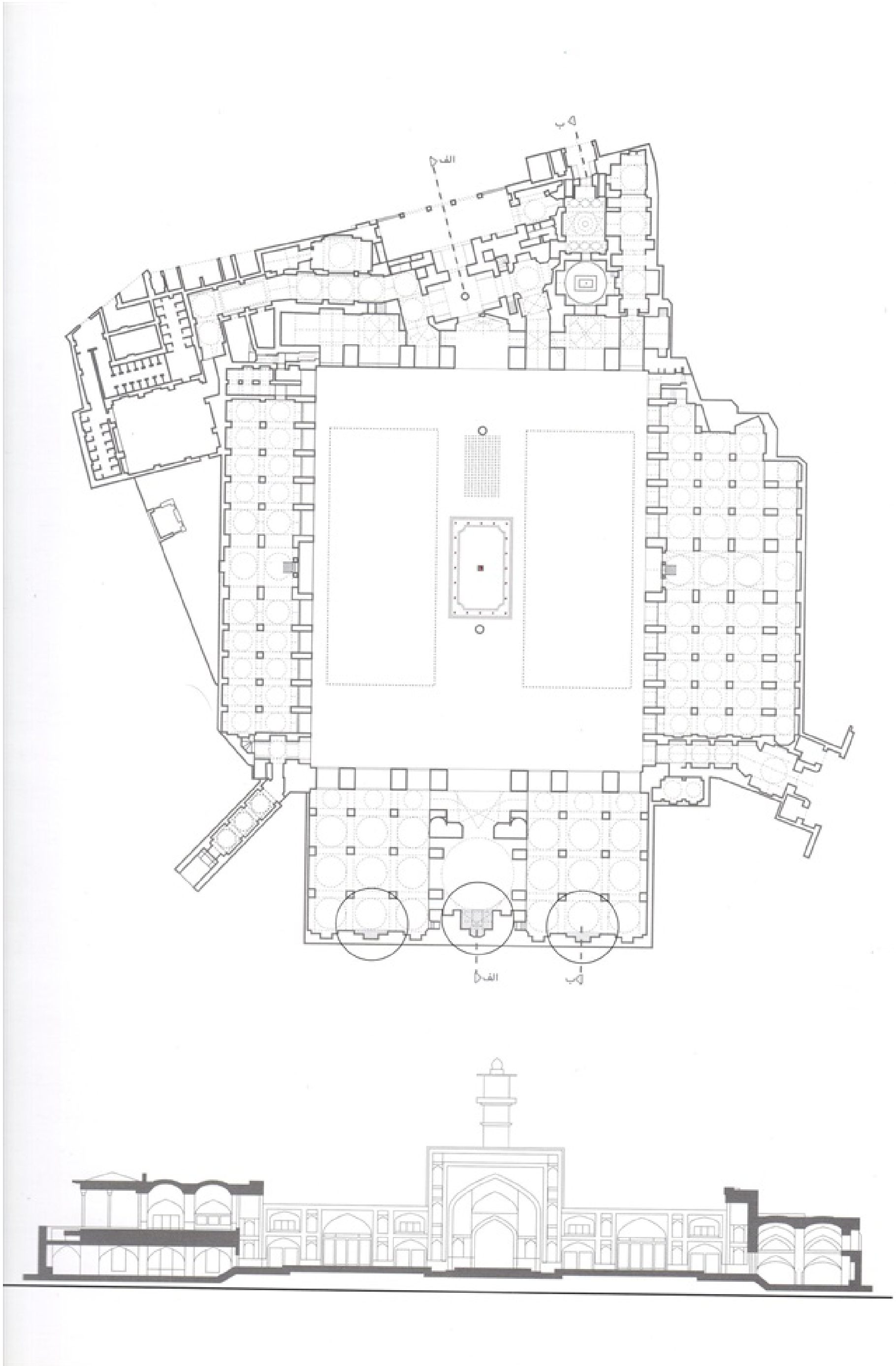
ص:۸

تصویر



ص:۹

تصویر



پیشگفتار

بسم الله الرّحمن الرحیم، الحمدلله ربّ العالمین و الصلوه و السلام علی محمد و آل طاهرین و لعنه الله علی اعدائهم اجمعین. با سپاس و شکرگزاری به درگاه حضرت احدیّتش، با توان و کوششی که در خود یافتم بعد از حدود هشت سال رفت و آمدهای مکرّر، تا آنجا که عقل یاری داد، توانستم برداشت خود را به هر چند کوتاه از معماری و هنرهای به یادگار مانده مسجد سیّد به تحریر درآورم. این مسجد که نشان دهنده معماری اصیل ایرانی در دوره قاجاریه در اصفهان است یکی از بناهای نادر زمان محسوب می شود. امید است این جمع آوری در نظر دوستان مفید افتند. همچنین از کسانی که در تهیه این کتاب حقیر را یاری دادند تشکر می کنم.

مسجد سید اصفهان با هنرهای نهفته در خود از بناهایی است که به دست توانای حجه الاسلام حاج سید محمد باقر گیلانی (شفتی) در زمانی که معماری ایران افول کرده بود و دوره فترت را می گذراند بنا گردید.

در دوره قاجاریه و پیش از آن، با دست به دست شدن حکومتها و درگیریهای قومی، و نامن بودن محل زندگی و رکود بازار، می توان گفت هنرمندان از دل و دماغ افتاده و پشتگرمی خود را از دست داده بودند.

حکومت بی کفایت ظل السلطان و هرج و مرجها در آن زمان اصفهان را ناامن کرده بود. حجه الاسلام شفتی پس از آرامشی که به اصفهان داد مسجدی بنا کرد که در زمان خود بی نظیر بود و چهارمین مسجد جامع اصفهان به شمار رفت.

اصفهان را دارای چهار مسجد جامع می دانند: اول مسجد جامع بزرگ یا مسجد جمعه که مربوط به دوره اول اسلام می شود و بعد در

زمان سلجوقیان و دنباله آن تا امروز برجا مانده و زبانزد جهانیان است و سیاحان و جهانگردانی را به خود می طلبد. دوم مسجد عباسی که در دوران سلطنت شاه عباس کبیر پایه ریزی و ساخته شد و یکی از مساجد بزرگ و زیبای دوره صفویه به شمار می آید. سوم مسجد حکیم که در زمان صفویه به دست حکیم داود در انتهای بازار رنگرزان و در خرابه های مسجد جوجیر ساخته شد. (ناگفته نماند که مسجد جوجیر خود جزو مساجد جامع و از زیباییهایی برخوردار بود که به نام مسجد جامع صغیر معروف گردید و پس از مدت زمانی ویران شد که هنوز سردری از آن باقی مانده است و در گوشه شمال غربی مسجد حکیم قرار دارد.) چهارم مسجد سیّد که به دست حجه الاسلام حاج سیّد محمد باقر شفتی در محله بیدآباد پایه ریزی شد و امروز یکی از مفاخر و بناهای اسلامی و یادگاری از هنرمندان دوره قاجاریه به شمار می آید.

مسجد سید اصفهان مجموعه ای است از محل نمازگزاران در زمستان و تابستان به منظور دور بودن از گزند سرما و گرما، باد و باران، ولذت بردن از هوای بهار و تابستان، و رفت و آمد مردمانی از محلهای به محله دیگر، و یادآور علم برای کسانی که نیاز به تعلیم داشته اند،ومَدرسی که مُدَرسینی به خود دیده بود،وجماعتی که در نماز های پنجگانه در صفهای طولانی به هم پیوند می خوردند و راز و نیازهایی با خدای خود داشتند و پس از نماز با همنشینی در کنار یکدیگر و دوستی و محبت و گپ زدنها به درد دل هم گوش فرا می دادند و یار و یاور یکدیگر می شدند. وصلتهایی که در این جماعتها و گردهمایی ها صورت می گرفت از گسترش اقوام خبر می دهد.

چه بزرگانی که در این مسجد به منبر رفتند و به هدایت مردم

پرداختند. حجه الاسلام شفتی با این کار خود در محله بیدآباد آرامشی بین قلبها به وجود آورد و هرج و مرج را از شهر اصفهان زدود. او اتحاد و اتفاق را در میان مردم رواج داد و در این مسجد به تعلیم و تعلم پرداخت.

بنای مسجد سید هنرمندان زمان خود را سر شوق آورد و هرچه در چنته داشتند در طبق اخلاص نهادند و مسجدی در شأن اسلام ساختند و خلاءِ معماری را پر کردند. در آن زمان به تبعیت از حجه الاسلام شفتی مساجد دیگری در اصفهان ساخته شد؛ مانند مسجد رحیم خان، مسجد حاج محمد جعفر آباده ای و دیگر مساجد دوره قاجاریه.

هنرمندان معمار در آن زمان توانستند معماری خوبی برای مسجد پیش بینی و طراحی کنند و هنرمندان دیگری توانستند پیکر این مسجد را با نمای زیبایی بیارایند و ادامه آن را تا به امروز به دست هنرمندان زمان بسپارند. از این رو مسجد سید توانست معماری سنتی گذشته ایران را با دوره معاصر پیوند دهد.

حجه الاسلام شفتی در زمان حیات با جدیت کار را دنبال کرد و سپس ادامه آن را پسران باکفایت او به دست گرفتند و از عهده این مهم خوب برآمدند.

یادآور می شوم که روند تعمیرات و نوسازی بعضی از قسمتهای مسجد تا دو دهه گذشته به خوبی انجام می گرفت ولی از آن به بعد به مسجد رسیدگی نشده است.

در دوران جمهوری اسلامی رسم بر این بوده که در ماه رمضان مساجد غبارروبی شوند تا برای پذیرایی از مهمانان خدا آمادگی داشته باشند، ولی مسجد سید اصفهان در این امر مشارکت نداشته و تمام کاشیهای مسجد پر از گرد و غبار است. ایوان شمالی آن، پس از تعویض کاشیهای کف و پاشیده شدن مصالح بنایی به در و دیوار، منظره ناهنجاری به خود گرفته است. زمانی که می خواستیم برای کتاب عکاسی کنیم با مشکل روبه رو بودیم و اگر به تصویرها توجه کنید گرد و غباری که سالها روی کاشیها نشسته کاملاً مشهود است.

شش سال است که داربست مؤذنه کاملاً بسته شده ولی از تعمیرات خبری نیست. چوبهای مؤذنه کاملا پوسیده شده و ایوان جنوبی بر اثر بد بودن لعاب کاشیها به کلی سفید شده است و هیچ گونه تعمیری انجام نمی گیرد. ارسی های اتاق طلاب یکی پس از دیگری در حال ویرانی است اما کسی به آن توجهی ندارد.

مسجد سید به تعمیرات اساسی نیاز دارد. این بنا جزو آثار ملّی و فرهنگی و دینی مردم محسوب می شود که بر اثر بی توجهی در حال نابودی است و اگر به آن رسیدگی نشود، حدود ده تا پانزده سال آینده به صورت خرابه ای در خواهد آمد. آن زمان جوابگو کیست؟

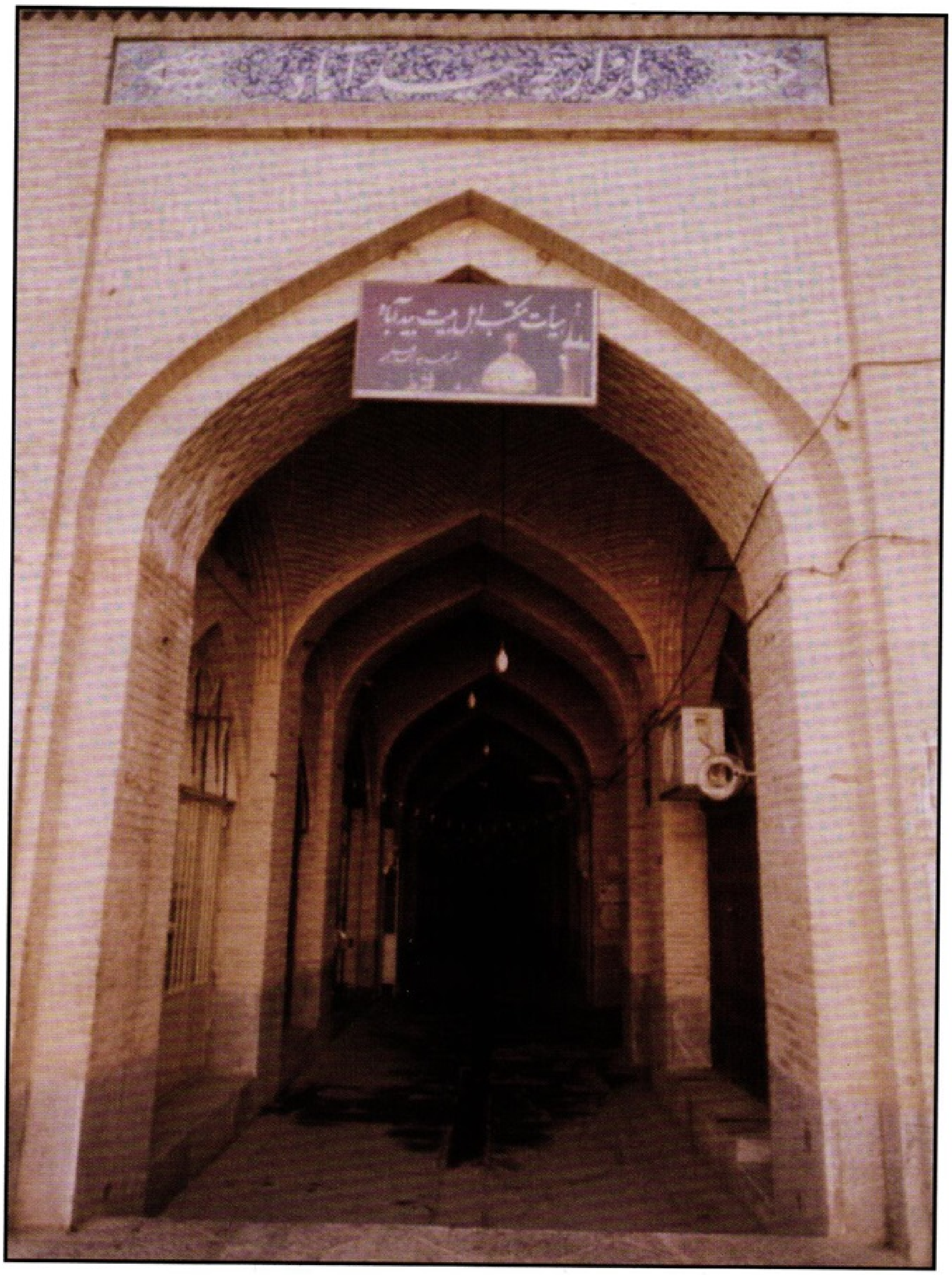
محمود ماهر النقش

ص:۱۲

تصویر



جلو خان مسجد سید



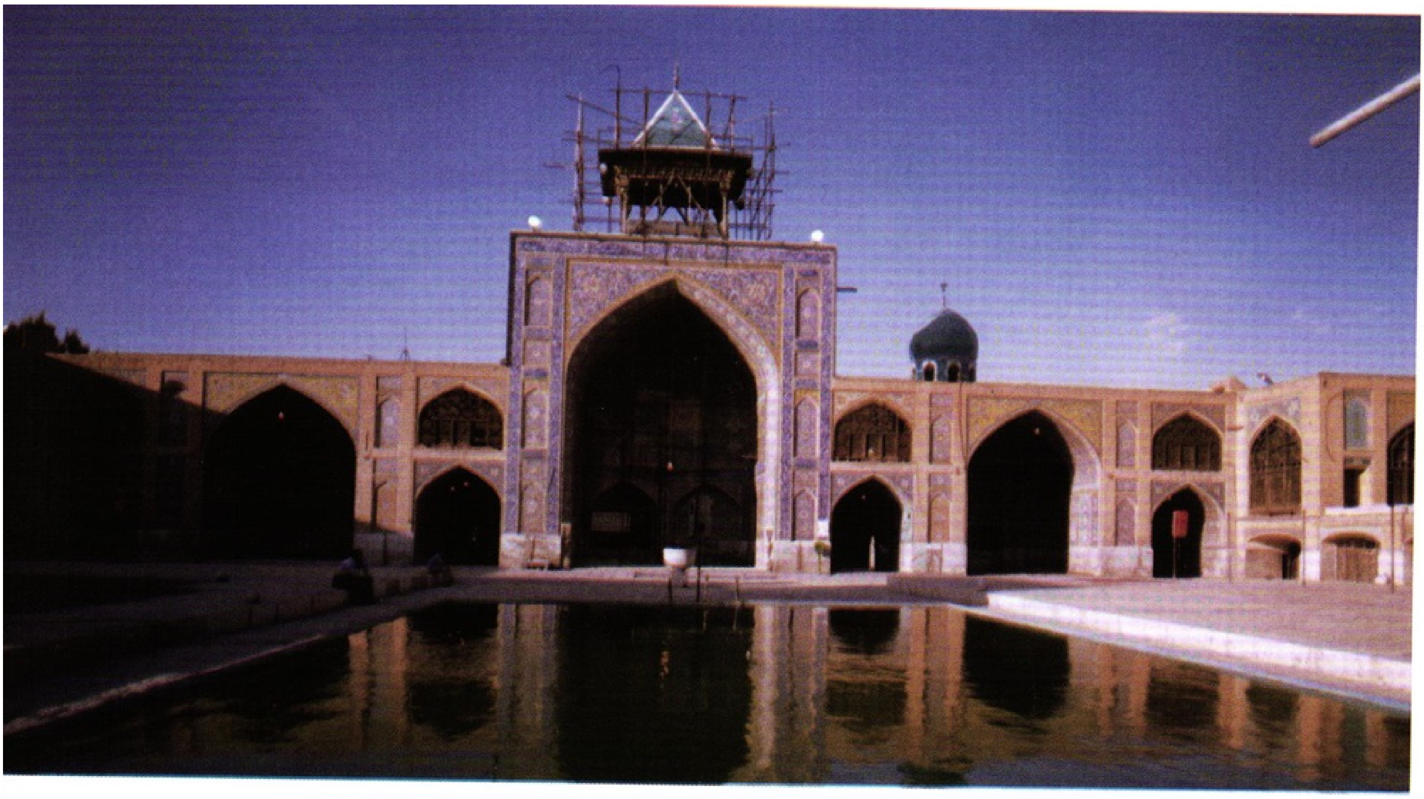
بازار بید آباد

ص:۱۳

تصویر



تصویر



تصویر



نمائی از مسجد سید

ص:۱۴

مقدمه

اصـفهان را دارای چهار مسـجد جامع می شناسـند. مسـجد جامع مشـهور اصـفهان که بنای آن از قرن دوم ه ق شروع شده و به تدریج گسترش یـافته و از تزیینـات زیبـای آجرکاری، کاشـیکاری، گچبری، همراه خطوط مختلف بهره برده که نمای مسـجد را دو چنـدان کرده است و توجه جهانگردان و گردشگران بسیاری را به خود جلب می کند.

دومی مسـجد شـاه یا مسـجد عباسـی است که به دسـتور شاه عباس در ضـلع جنوبی میـدان نقش جهان ساخته شـده و از تزیینات کاشیکاری و سبکهای دوره صفویه تبعیت کرده و معماری آن در نوع خود نمونه است.

سومی مسـجد حکیم که بر خرابه های مسـجد جوجیر یا مسـجد جامع صغیر به دستور حکیم داود، طبیب شاه عباس، بنا شده و با آجر کاریهای متنوع وتزیینات گره کشی وخط بیانی معقلی همراه بوده و در انتهای بازار رنگرزان واقع است.

چهارم مسـجد سـید که به دسـتور حجه الاسلام شفتی در سال ۱۲۴۵ هق و در زمـان حکومت فتحعلیشـاه قاجار ساخته شـده و با تزیینات هنری مختلفی همراه است، اما عمر حجه الاسلام شفتی کفاف تمام کردن آن را نداد.

بید آباد قبل از سکنا گزیدن حجه الاسلام شفتی بیرون شهر بود و کمتر کسی به آن توجه داشت. میرزا باقر نامی مسجد و حمامی برای رضای خدا و نیاز مردم نمازگزار می سازد که از آجرکاری و مختصری کاشیکاری برخوردار بود و تا مدتی رونق خوبی داشت.

در سال ۱۲۴۵ ه ق حجه الاسلام شفتی تصمیم به ساختن مسجدی می گیرد که به جز پادشاهان، کمتر کسی توان پرداخت

هزینه آن را داشـته است. وسـعت مسـجد سید را حدود هشت جریب و کسری نوشته اند که معادل هشت هزار و اندی متر مربع زمین می شود. فاصله بین مسجد سید و مسجد میرزا باقر بسیار کم و شاید به درازای حدود سیصد متر باشد.

پس از ساختن مسجد سید، مسجد میرزا باقر تحت الشعاع آن قرار گرفت، زیرا بعد از دوران صفویه مسجدی به وسعت و باشکوهی مسجد سید ساخته نشده بود و به همین علت توجه مردم به آن بیشتر شد.

این مسـجد بین سه محله قرار گرفته است و از شـمال به بـازار بیـد آباد و بازارچه حبیب الله خان و از شـرق و جنوب به مـدرسه میرزا حسـین و کوچه مشایخ و از غرب به محله کوچه باغ کلم و بازارچه شاطر باشی محدود می شود.

مسـجد دارای چهار در ورودی با هشتی های لاز م وراهها،حوضـخانه، نمازخانه های متعـدد، مهتابیها، اتاقهای طلاب، مَدرس، شبسـتانها، چهل ستونها و شبستان قبله است که در این کتاب هریک جداگانه توضیح داده می شود.

زندگینامه

حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی بنا به قولی در سال ۱۱۷۵ ه ق در یکی از دهات رشت به نام چرزه که در ده فرسنگی شفت (جنوب غربی رشت) واقع است دیده به جهان گشود و در هفت سالگی به شفت رفت. گفته اند نسبت او با بیست و یک واسطه به امامزاده حمزه بن موسی الکاظم میرسد.

حجه الاسلام شفتی در اوان کودکی هوش سرشاری داشت و علاقه وافری به دانستنیها از خود نشان می داد. او تحصیلاتش را در شفت، موطن خود، شروع کرد و تا هفده سالگی به تحصیل مقدمات مشغول بود. سپس در ۱۹۹۲ ه ق برای ادامه تحصیل و تکمیل دانسته های خود عازم عتبات عالیات شد و در حوزه علمیه نجف اشرف به تحصیل ادامه داد و در درس علمای بزرگ امامیه مانند سید مهدی بحرالعلوم طباطبایی بروجردی (۱۱۵۵ .۱۲۱۲) و میر سید علی طباطبایی (۱۱۴۰ .۱۲۳۱) صاحب الریاض یعنی شرح کبیر و شیخ جعفر نجفی (متوفی به سال ۱۲۲۷)، معروف به کاشف الغطاء، و ملا محمد مهدی نراقی (متوفی به سال ۱۲۰۹) به تلمذ پرداخت و سپس به محضر آقا محمد باقر بهبهانی مشرف شد. آن گاه پس از آنکه از محضر علمای زمان خود توشه ای برچید و اندوخته های علمی خود را پربار کرد و در مقابل هر سؤالی جوابگو شد، توانست از محضر علمای اعلام اجازه اجتهاد بگیرد و پس از هشت سال اقامت و ریاضت کشیدن در سنه ۱۲۰۰ ه ق با دستی پر به ایران بازگشت.

حجه الاسلام شفتی پس از مراجعت از نجف به شهر مقدس قم به خدمت میرزا ابوالقاسم قمی گیلانی (۱۲۳۱. ۱۱۳۰) که شفتی الاصل و صاحب کتاب معروف قوانین بود شرفیاب شد و مدتی در مجلس درس او حضور یافت و بر دانسته های خود افزود. سپس از

میرزای قمی درجه اجتهاد گرفت و به شهر کاشان مسافرت کرد و در درس و بحث مرحوم ملامهدی نراقی صاحب جامع السعادات شرکت نمود.

حجه الاسلام شفتی در سال ۱۲۰۷ ه ق راهی اصفهان شد که آب و هوای خوبی داشت و در آنجا رحل اقامت گزید و اصفهان را محل دائم زندگی خود قرار داد و تا زنده بود در اصفهان زیست و به عبادت و اجرای حد و حدود الهی و تألیف کتب مختلف و امور جاری و تجارت پرداخت.

حجه الاسلام شفتی برای زندگی محله بیدآباد را برگزید که خارج از محدوده شهر در شمال اصفهان قرار داشت و از باغهای بسیار و آب و هوای مناسبی برخوردار بود و در ضمن مشایخ شهر هم در این محل سکنا گزیده بودند. او تا پایان عمر محل زندگی خود را تغییر نداد و مسجد و مقبره ای برای خود در آنجا ساخت.

حجه الاسلام سید شفتی در اصفهان با حاجی محمد ابراهیم کرباسی (متوفی به سال ۱۲۶۲) که در نجف به اتفاق ادامه تحصیل می دادند نشست و برخاستی داشت و تا زنده بود این دوستی قطع نشد. چنانکه مشهور است، آیت اله کرباسی در زهد و تقوا زبانزد خاص و عام بود و پس از فوت، نامبرده را مقابل در شرقی مسجد حکیم به خاک سپردند و مقبرهای زیبا برای او ترتیب دادند.

حجه الاسلام شفتی در زهد و تقوا شهرت داشت و گویند بیشتر اوقات به نماز و دعا و تضرع به درگاه باری تعالی می پرداخت و اغلب از خوف خدا غش می کرد و اوقات فراغت را به تجارت و خرید و فروش مشغول بود. از آنجا که شهرت امانتداری او تا دوردست پیچیده و مورد اعتماد مردم قرار گرفته بود، هر کس در حدّ توانایی

خود مال یا ثروتی را به او می سپرد تا در تجارت به کار گیرد. حجه الاسلام شفتی از کثرت معاملات بتدریج به ثروتی هنگفت دست یافت، تا آنجا که نوشته اند سالی هفتاد هزار تومان به دیوان حکومت مالیات می داده است. معاصرین وی در شرح حالش نوشته اند که از زمان ائمه اطهار تا آن عهد هیچ یک از علمای امامیه چنین مکنت و ثروتی به دست نیاورده بودند. متمولین شفت و آنهایی که آواز، دیانت و تقوای حجه الاسلام را شنیده بودند مالهای گزافی به اصفهان فرستادند تا او مقداری را خود تصرف کند و بقیه را در راه تجارت به کار گیرد و منافعش را خود بردارد و اصل مال را، پس از فوت صاحب آن، صرف امور خیریه کند. حجه الاسلام هم به همین طریقی عمل می کرد.

گفتیم آوازه تقوا و دیانت حجه الاسلام سید شفتی به دیارهای دوردست هم رفته بود. بنابراین گذشته از بلاد ایران که ثروتمندان قسمتی از مال خود را برای خمس و سهم امام به خدمت او می فرستادند، از هندوستان، قفقاز و ممالکی که شیعه نشین داشت، مبالغ بسیاری از جانب شیعیان به عنوان سهم امام فرستاده می شد و حجه الاسلام شفتی قسمتی را می بخشید و قسمتی را به تصرف خود در می آورد.

ثروت حجه الاسلام شفتی به قدری شده بود که غالباً اعیان و اشراف و حکام و حتی سلاطین زمان به او غبطه می خوردند و بیشترشان به او مقروض بودند و در مواقع خالی بودن خزانه یا ضرورتهای کاری از او استمداد مالی می کردند.

جمع شدن مال نزد یک پیشوای مذهبی و اطاعت عجیب عامه مردم از او، قدرت حجه الاسلام را چنان بالا برده بود که هیچ حاکمی در اصفهان در مقابل نفاذ امر او قدرتی نداشت. حاکمان جدید یا مسئولانی که به اصفهان می آمدند برای آشنایی به دیدن او می رفتند، ولی سید هیچ گاه به دیدن حاکمی نرفت. فقط زمانی که فتحعلیشاه و محمد شاه به اصفهان آمدند، سید به دیدن آنان رفت و با محمد شاه مناظره ای داشت که جداگانه به شرح آن می پردازیم.

کلاس درس شاگردان و تألیفات

حجه الاسلام شفتی در بدو ورود به اصفهان حجره ای در مدرسه چهارباغ در اختیار گرفت و به تدریس علوم دینی مشغول شد. این مکان برای تدریس کوچک بود

زیرا شاگردان بسیاری گرد او جمع شده بودند، در ضمن مُدَرس قدیم مدرسه به او حسادت می ورزید و عاقبت هم سید را از حجره اخراج کرد. در آن زمان حجه الاسلام از شهرت و مکنتی برخوردار شده و لقب حجه الاسلام برازنده اش بود. در منزل آقامحمد بیدآبادی مستقر شد و مستقلاً درس خود را شروع کرد، به طوری که از بلادهای دوردست طرفداران تشیع پای جلسات درس او حاضر می شدند و از محضر سید استفاده ها بردند، و چون بذل و بخشش سید زیاد بود از مال او متنعم می شدند. بنابراین حوزه درس او رونقی یافت و طلاب همیشه گرد او جمع بودند. از میان شاگردان او، عده ای از طلاب به مراحل عالیه رسیدند، به طوری که گفته اند شماری از مشاهیر امامیه از همین شاگردان بودند که معروف ترین آنها عبارتند از: آقا مهدی کرباسی پسر بزرگ حاج محمد ابراهیم کرباسی، حاج محمد ابراهیم قزوینی، حاج محمد جعفر آبادهای (متوفی به سال ۱۲۸۰ ه ق)، سید باقر قزوینی (۱۲۳۱ – ۱۲۸۶)، سید محمد باقر عراقی، میرزا محمد تنکابنی صاحب قصص العلماء (۱۲۳۵ – ۱۳۰۲)، میرزا محمد باقر خوانساری اصفهانی مؤلف روضات الجنات (۱۲۲۶. ۱۳۱۳ ه ق)، حاج سید ابراهیم شریعتمداری سبزواری، ملاعلی اکبر خوانساری، ملا محمد جعفر فشارکی اصفهانی، سید محمد شفیع جاپلقی، ملا محمد کاظم هزار جریبی، حاج محمد رفیع گیلانی و عده ای دیگر.

گویند حجه الاسلام شفتی در تدریس بی نهایت دقت و متانت از خود نشان می داده و نهایت تفضیل اقول فقها را می داده و در تفهیم کردن وجوه احتمالات سعی وافر داشته و درس را چندین بار تکرار می کرده است.

حجه الاسلام هفته ای دو تا سه روز در مَدرس حاضر می شده و بعضی اوقات هم، به علت آماده نبودن خود، درس را تعطیل می کرده است.

حجه الاسلام شفتی مردی عالم و فاضل و دارای چندین درجه اجتهاد و مسلط به علوم و فنون مختلف بود. در نوشتن مهارت خاصی داشته، چنانکه تألیفات بسیاری از خود به یادگار گذاشته است. تألیفات حجه الاسلام شفتی بیشتر کتب فقهی و اصول و شماری در باب رجال و نحو و ادب است و مشهورترین آنها مطالع الانوار بوده که در شرح کتاب شرایع نوشته است.

حجه الاسلام شفتی همان اندازه که وقت صرف تجارت و کسب مال می کرده، به علم و جمع آوری کتب نفیس و نایاب عشق

ص:۱۸

می ورزیده و در این راه از هیچ گونه خرجی دریغ نداشته و برای جمع آوری این گونه کتابها زحمت بسیاری متحمل شده است، به طوری که گفته اند کتابخانه سید در زمان حیاتش بی نظیر بوده است و شاگردانش می توانستند از این کتابخانه بهره برند

ارزش کتابخانه سید حجه الاسلام شفتی چنان بود که بعد از مرگش و تقسیم ارث، یکی از پسرانش فقط به تملک کتابخانه قناعت کرد و بقیه اموال را برای وارثان دیگر گذاشت.

فوت حجه الاسلام شفتی را روز یکشنبه دوم (یا به قولی سوم) ربیع الثانی سال ۱۲۶۰ ه ق بر اثر مرض استسقاء و حبس بول نوشته اند. پس از مرگ او پسر بزرگش آیت الله حاج سید اسدالله شفتی بر او نماز گزارد و جسدش را در بقعه ای که خود در شمال شرقی مسجد بنا کرده بود به خاک سپردند. این محل از آن روز زیارتگاه مؤمنین شده است و شبهای جمعه مردم از راههای دور و نزدیک برای زیارت و ادای نذورات گرد ضریح آن مرحوم تجمع می کنند.

نوشته اند که در زمان حجه الاسلام شفتی اکثر ممالک اسلامی همانند عراق و دیگر کشورهای شیعه نشین به عزا نشستند و در بعضی شهرها یک سال عزاداری می کردند. مرحوم حاج محمدباقر ثانی نوه حجه الاسلام شفتی ضریحی پولادین بر قبر جد خود قرار داد که فوق العاده زیبا و با نوشته هایی همراه است که به شرح آن خواهیم پرداخت.

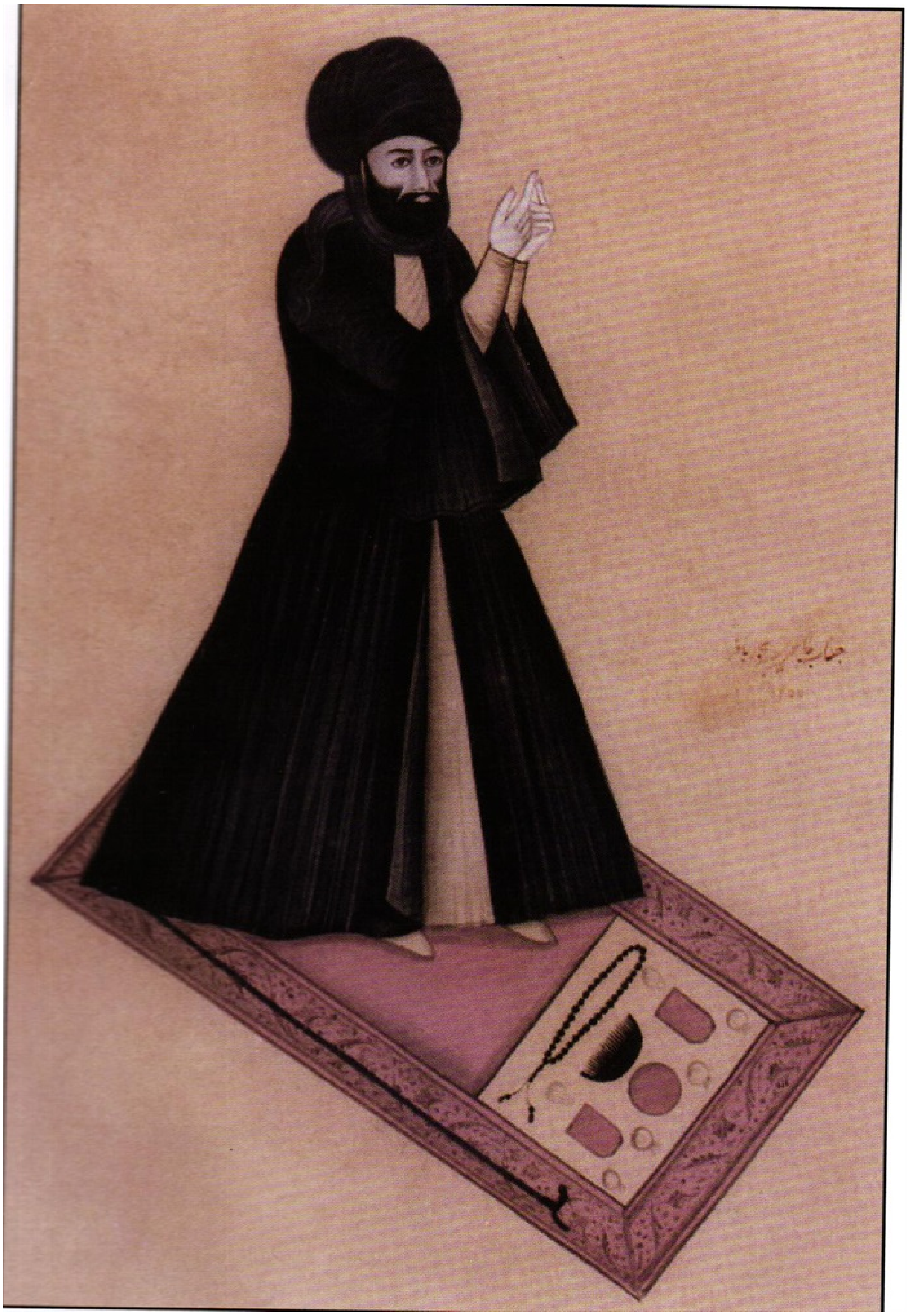
حجه الاسلام شفتی دارای ده پسر و سه دختر بود که هر کدام

از آنها به طور مستقل زندگی می کرده اند و برای هر اولاد زندگی راحتی با اندرونی و بیرونی و مخارج جداگانه پیش بینی کرده بود. نوشته اند فرزند بزرگ ایشان آقا میرزا زین العابدین از رفاه بیشتری برخوردار بوده و در اصطبل خود هفت رأس اسب از بهترین اسبهای زمان خود را نگهداری می کرده است.

جمع خانواده حجه الاسلام شفتی بالغ بر یکصد نفر به شمار آمده که شامل خانواده ها، خادمان و کنیزان می شدند.

مناظره شاه باسید

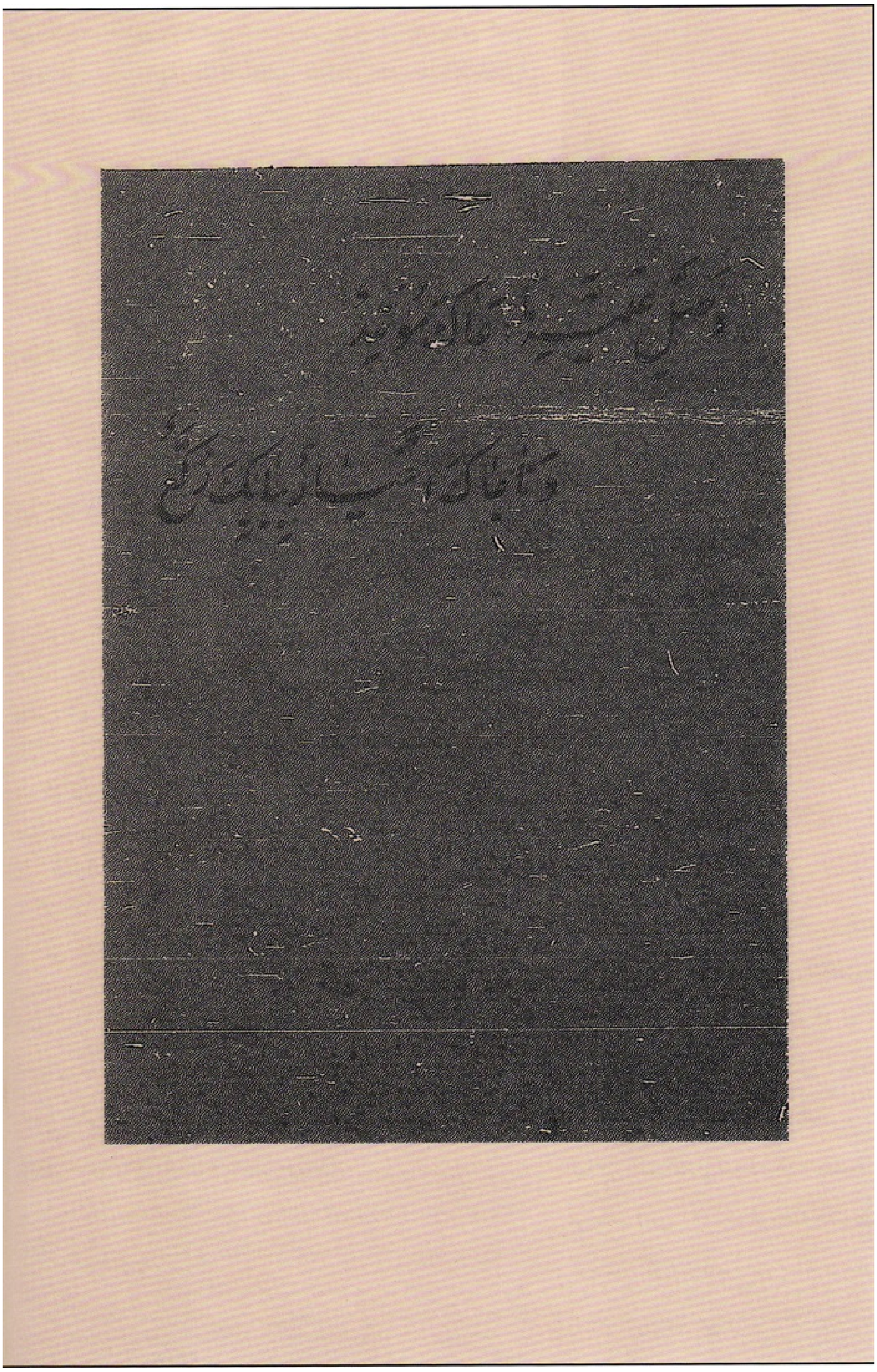
در کتابخانه آستان قدس رضوی مجموعه ای است به نام: «جنگ مفصل» به شماره ۴۴۸۵ که مشتمل است بر مرقعات و بعضی رسایل و تصاویر و احادیث و اخبار و نوشته های مختلف و متفرق با انواع خطوط به تازی و پارسی، خطی و چاپی، که اوراقی پراکنده بوده است و همه را در یک دفتر بین الدفتین فراهم آورده اند. «جنگ مفصل» عنوانی است که در کتابخانه به آن داده شده و متجاوز از یک هزار برگ است. از محتویات آن، مناظره شاهنشاه اعظم ... با جناب ... مجتهد العصر و الزمان حاجی سید محمدباقر گیلانی است که از صفحه ۱۸ تا صفحه ۲۷ مجموعه و ناقص الاخر می باشد (ص ۲۶۱ یکم از مجله هفتم فهرست کتابخانه). نویسنده گوید: ظاهرا این مناظره عبارت از گفتگوها و سختهایی است که مابین مرحوم حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی و محمد شاه در سفر اصفهان انجام گردیده است.



حجه الاسلام مرحوم آیت الله شفتی

ص:۱۹

تصویر



مناظره شاه با سید

ص:۲۰

مناظره شاهنشاه اعظم ملک الملوک عالم خاقان صاحبقران کشورستان
خلد الله ملکه با جناب افضل الفضلاء و افقه الفقهاء مجتهد العصر و الزمان حاجی سید محمد باقر گیلانی

یکی از خصایص ذات بابرکات شاهنشاه ظلّ الله ملک الملوک عالم صاحبقران
اعظم آنست که بفطانت اصلی و ذکاوت جبلّی و ذوق سلیم و رای مستقیم بی‌واسطه
کسب و تعلیم در ادراک مشکلات مسائل حکمت و غامضات مطالب معرفت چنان
امعان نظر و اصابت اندیشه دارند که در هر مسئله از حقایق حکم و دقایق شرع که با
علمای ذی فن ایراد مناظره و اصدار مباحثه افتد طرف خلاف مغلوب و بنقص
دانش منسوب آید چنانکه در این عهد میمون که از یمن تربیت همایون در اکتساب
فضائل و اقتنای معالم و انتشار علوم دین و اعتلای مدارج حق و یقین عامه
و خاصه را توفیقی تمام و سعادتی بزرگ دست داده پیشوایان دین و علمای
مجتهدین را که در سوالف عهود و سوابق ایّام در کلّ بلاد اسلام اعداد از احاد تجاوز
نمی‌کرد اکنون در هر بلد و شهری از ممالک محروسه صنوف اوتادشان از احاد
بالوف رسیده و انامل حساب را از شمار تعدادشان عقده وقوف نه اعلم علمای
عهد و افقه مجتهدین عصر جناب حاجی سیّد محمّد باقر روزی بشرف صحبت
شاهانه مستبشر و حکایت باین مسئله منجر شد که دنیا که دار حصول مثوبات است و

آنحضرت که دار وصول برجحان کدام یک راست جناب مشار الیه بر ترجیح
آخرت دلایل چند اقامت کرد رای رزین و فکر متین پادشاهی که
بتأییدات الهی فارق حق و باطل و مفتاح گشایش عقدهای هر مشکل است
بحجت سنت و کتاب و قواعد شرع مستطاب نقض آن دلایل فرموده
بر رجحان دنیا بر آخرت حجج و براهین قاطعه که بزبان الهام پذیر تقریر
افتاده اینست دلیل اول که بعقل تمام شود اینکه در مرتبه امکان اول موجود اشرف
موجود حضرت خاتم پیغمبران است و ما سوی الله از دنیا و آخرت از پرتو
وجود مبارک آنحضرت موجود اند هرگاه مکانی بهتر ازین عالم و خلقی اشرف
ازین خلق بود آنحضرت مبعوث بران عالم و بران خلق میشد و دیگر در اینکه
که نوع بشر اشرف انواع مخلوقات علوی و سفلی میباشند مخفی نیست ایشان را
در این نشاء و آن عالم داشتن دلیل است بر اینکه این عالم اشرف
عوالم خواهد بود و دیگر اقتضای رجعت که ضروری دین اسلام است یکی
از اعظم فضلهای پروردگار عالم بخاتم پیغمبران و آل اطهار او صلوات
الله علیهم اجمعین رجوع ایشان است در آخر زمان بدار دنیا و کرامت
سلطنت روی زمین با ایشان چنانچه در احادیث رجعت مسطور است

مذکور است تا یک نوع اولویت و رجحان در مرجع نباشد العیاذ بالله کاری
لغو خواهد بود و دیگر هر یک از عوالم ملک و ملکوت و جبروت و لاهوت و ناسوت
بنا بر اختلاف احادیث که هجده هزار عالم یا بیشتر یا کمتر است ترکیب از
چهار عنصر دارند و مخلوقی جداگانه اند که عنصر و خلق هر عالم از سنخ آن عالم
است مثل اینکه مخلوق این عالم و عنصر این عالم خاک و باد و آب و آتش از سنخ
این عالمست عنصر و خلق عوالم عقول و نفوس و ارواح و سایر عوالم از جنس
آن عالم خواهد بود و در این شکی نیست که مخلوق عالم آخرت مثل حور و غلمان و
سایر نعمتهای بهشت از سنخ آن عالم خواهد بود و ایشان سمت بندگی و مملوکیت
نسبت بخلق این عالم دارند و این بدیهیست که مالک اشرف از مملوک و مولا
اشرف از بنده است و در این صورت شرف این عالم بر آن عالم هویداست
دلیل دویم از احادیث و اخبار و خطب از رسول خدا صلی الله علیه و آله مرویست
که دشنام مدهید دنیا را که او خوب شتریست از برای مرد مومن که با آن بسر
بخیر میرسد و دور میشود از شر و دیگر از حضرت امیرالمومنین صلوات الله علیه منقول است فرمود
که هرگاه اهل دنیا لذت بهشت این دنیا را بدانند هیچ شوق بهشت آخرت
ننمایند پرسیدند که فدای تو شویم کدامست آن بهشت فرمود معرفت حضرت

باری تعالی و دیگر در حدیث است که مریم علیها السلم بعد از رحلت از دنیا و
وصول بنعیم عقبی از او سوال کردند که حضرت باری تعالی منتهای رحمت
و کرامت را در حق تو مبذول داشت آیا شما را در خواطر حسرت و در دل امید
باشد فرمودند آری مجال دو رکعت نماز در دنیا که در عبادت پروردگار
خود باشم پس معلوم شد که آن همه نعمتهای اخروی برابر دو رکعت نماز
دنیا نیست و دیگر حدیث اَلدُّنیا مَزرَعَةُ الآخِرَةِ این را همچنین تاویل
فرمودند که دنیا محل زرع آخرتست یعنی نفس آخرت حاصل دنیا است نه
اینکه فرع این معنی مقصود باشد که اگر گندم آری گندم بری و اگر جو کاری جو
از معنی اول مستفاد می شود که اگر دنیا نباشد آخرت نخواهد بود به
شخص محقق حسن معنی اول معلوم است و تا باکنون هیچ یک از فضلا
و محققین درین حدیث چنین دقتی نکرده اند و دیگر خطبه مبارکه
حضرت امیر المومنین اسد الله الغالب علی بن ابیطالب صلوات الله
علیه است در وقتی که می شنید آنحضرت که مردی دنیا را مذمت میکند فرمودند
اَیُّهَا الذّامُّ لِلدُّنیا المُغتَرُّ بِغُرورِها بِمَ تَذُمُّها أَتَغتَرُّ بِالدُّنیا ثُمَّ تَذُمُّها
ای مذمت کننده مر دنیا را که فریب خورده بفریب دنیا بچه مذمت میکنی تو آنرا آیا گول خورده بدنیا بعد از آن مذمت میکنی اورا

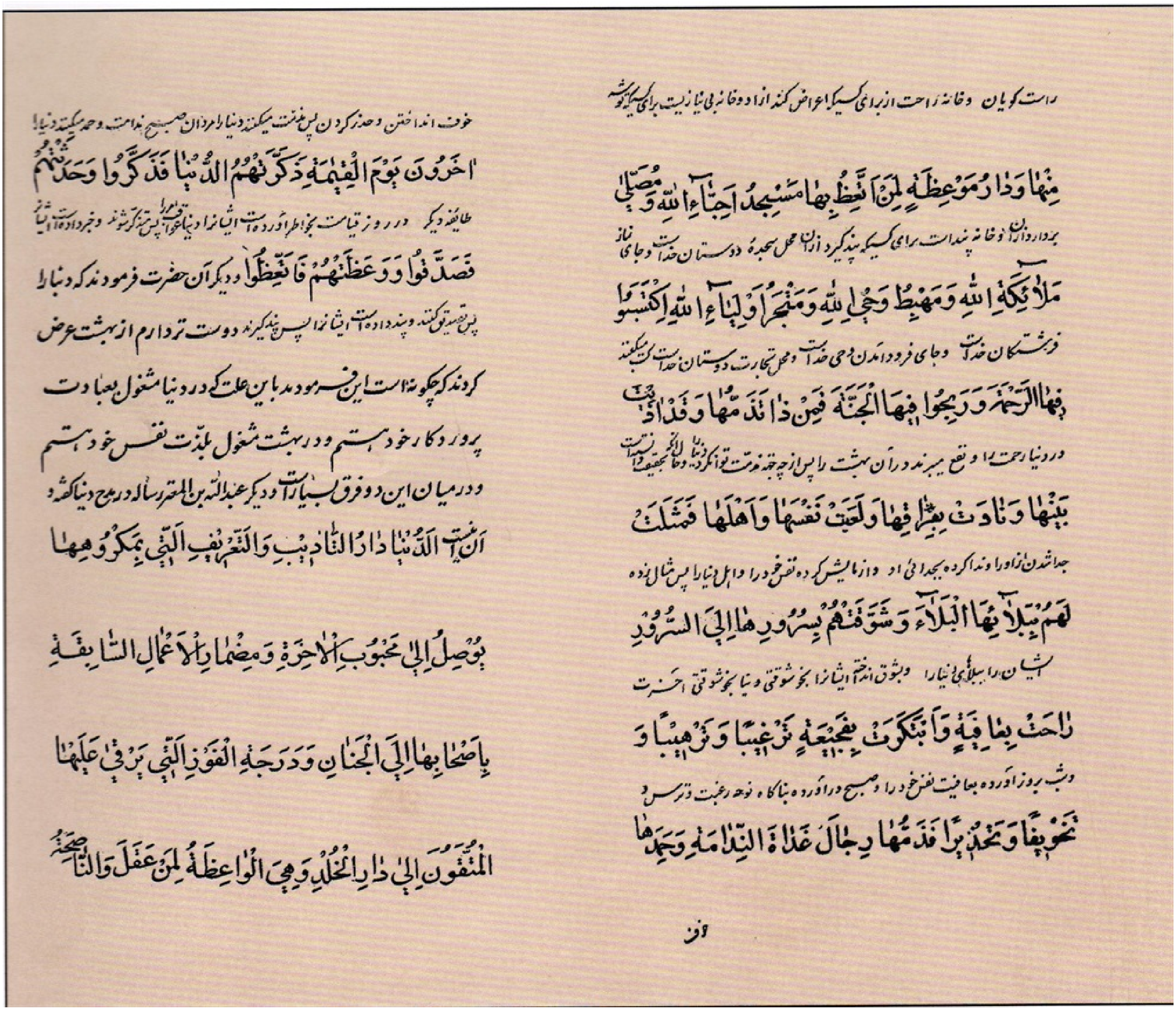
انت

اَنتَ المُتَجَرِّمُ عَلَیها اَم هِیَ المُتَجَرِّمَةُ عَلَیكَ مَتی استَهوَتكَ اَم مَتی غَرَّتكَ
تو خود قبول کرده گول خوردن او را یا آنکه دنیا ترا بفریب مبتلا ساخته است کی خواهش کرد ترا و کی گول زدن ترا یا کی فریب داده ترا
اَبِمَصارِعِ آبائِكَ مِنَ البِلی اَم بِمَضاجِعِ اُمَّهاتِكَ تَحتَ الثَّری
پدران تو از امتحان یا بخوابگاه مادران تو زیر خاک
كَم عَلَّلتَ بِكَفَّیكَ وَكَم مَرَّضتَ بِیَدَیكَ تَبغی لَهُمُ الشِّفاءَ
چه بسیار علیل شدی کفایت کرد ترا و چه بسیار ناخوش شدی بتقصیر خود خواهش کردی مر ایشان را شفا را
وَتَستَوصِفُ لَهُمُ الاَطِبّاءَ غَداةَ لا یُغنی عَنهُ دَواؤُكَ
و وصف کرد برای ایشان طبیبها را بامداد بی نیاز نشد از مرض دوا تو
وَلا یَنفَعُكَ بُكاؤُكَ لَم یَنفَع اَحَدَهُم اِشفاقُكَ وَلَم تُسعَف
و نفع نبخشید ترا گریهای بیجای تو نفع نداد کی از ایشان را شفقتهای تو و بر نیامد
فیهِ بِطَلِبَتِكَ وَلَم تَدفَع عَنهُ بِقُوَّتِكَ وَقَد مَثَّلَت بِهِ الدُّنیا لَكَ
در آن گریه حاجتهای تو و دفع نشد از او بقوت تو و بتحقیق که مثل زده برای تو نیکو دنیا
نَفسَكَ وَبِمَصرَعِهِ مَصرَعَكَ اِنَّ الدُّنیا دارُ صِدقٍ لِمَن
نفس ترا و بقوت او قوت ترا بتحقیق که دنیا خانه راستی است برای کسیکه
صَدَقَها وَدارُ عافِیَةٍ لِمَن فَهِمَ عَنها وَدارُ غِنیً لِمَن تَزَوَّدَ

لمن قبل وبساط المهل ومیدان العمل وقاصمة الجبارین
وملحقة الرغم بمعاطس المتکبرین وکاسبة التراب
ابدان المختالین وصارعة المغترین مفرقة اموال
الباخلین وقاتلة القاتلین والعادلة بالموت بین
العالمین ومهبط القرآن المبین ومسجد العابدین و
ام النبیین صلوات الله علیهم اجمعین وناصرة المؤمنین
ومبیرة الکافرین فالحسنات فیها مضاعفة والسیئات

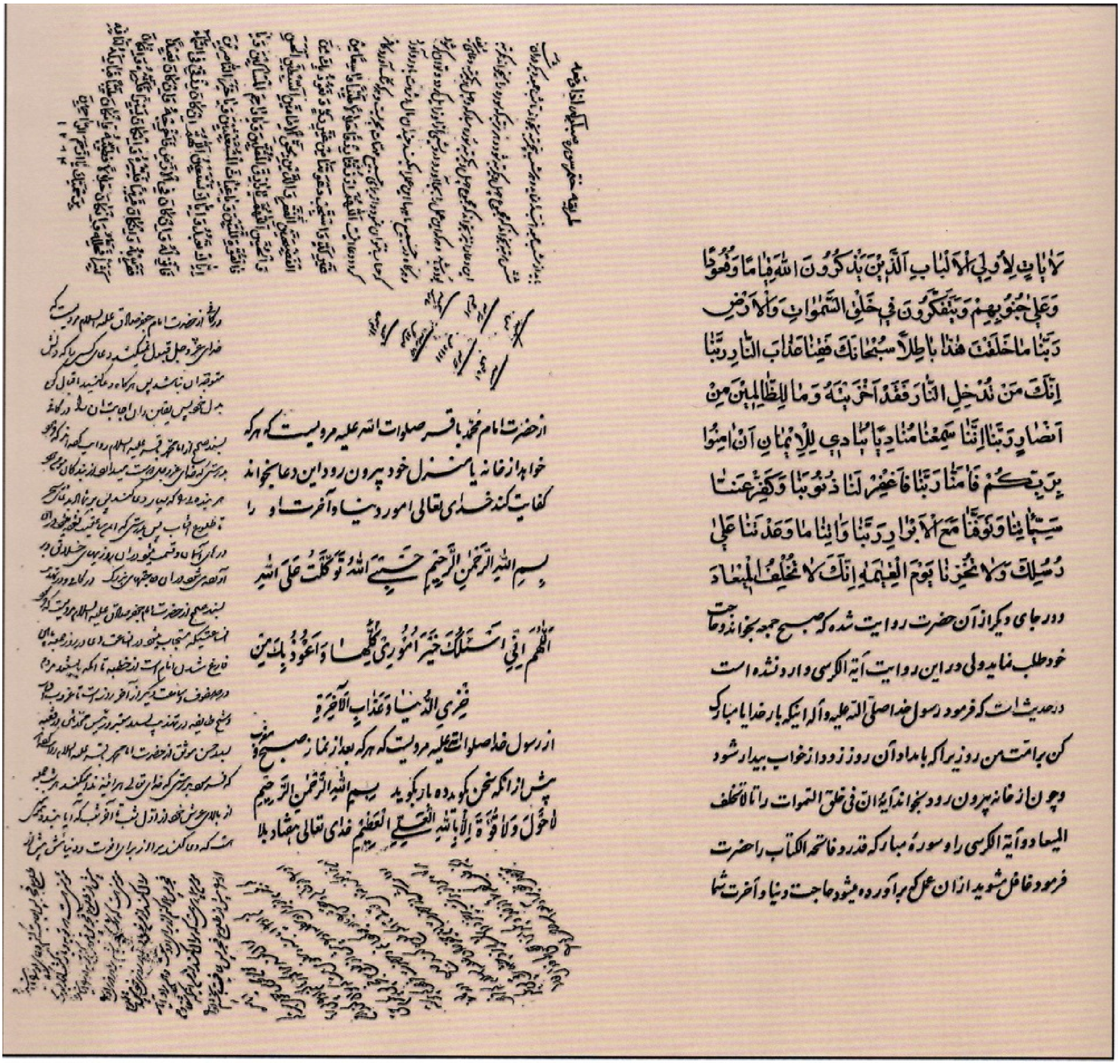
بلامها

بلامها محوة ومع عسرها یسر والله تعالی ضمن ارزاق
اهلها واقسم فی کتابه بما فیها ورب طلبة من نعمها قد
حما الله علیها فتلقفتها ید الکبة ووجبت بها الجنة ومال
من زینتها قد وجه الی معروفها فکان جوازا علی الصراط
وکم نائبة من نوائبها وتجربة بحوادثها قد راضت
الفهم ونبهت الفطنة واذکت القریحة وافادت فضیلة
الصبر وکثرت ذخیرة الآخرة وقال ابو العتاهیة ما احسن الدنیا واقبالها
چه نیکوست دنیا و رو کردن او
اذا اطاع الله من نالها فالآخرة تدوم دنیا ان تاملتها وجدت منها ثمر الجنة
هر گاه اطاعت کند خدا را کسی که رسد آنرا خوشت میکنی دنیا را اگر تامل کنی آنرا می یابی از آن میوه بهشت


منها ودار موعظة لمن اتعظ بها مسجد احباء الله ومصلى
ملائكة الله ومهبط وحي الله ومتجر اولياء الله اكتسبوا
فيها الرحمة وربحوا فيها الجنة فمن ذا يذمها وقد اذنت
ببينها ونادت بفراقها ونعت نفسها واهلها فمثلت
لهم ببلائها البلاء وشوقتهم بسرورها الى السرور
راحت بعافية وابتكرت بفجيعة ترغيبا وترهيبا و
تخويفا وتحذيرا فذمها رجال غداة الندامة وحمدها
آخرون يوم القيامة ذكرتهم الدنيا فذكروا وحدثتهم
فصدقوا ووعظتهم فاتعظوا
ان الدنيا دار التأديب والتعذيب التي بمكروهها
يوصل الى محبوب الآخرة ومضمارا لاعمال السابقة
باصحابها الى الجنان ودرجة الفوز التي يرقى عليها
المتقون الى دار الخلد وهي الواعظة لمن عقل والناصحة

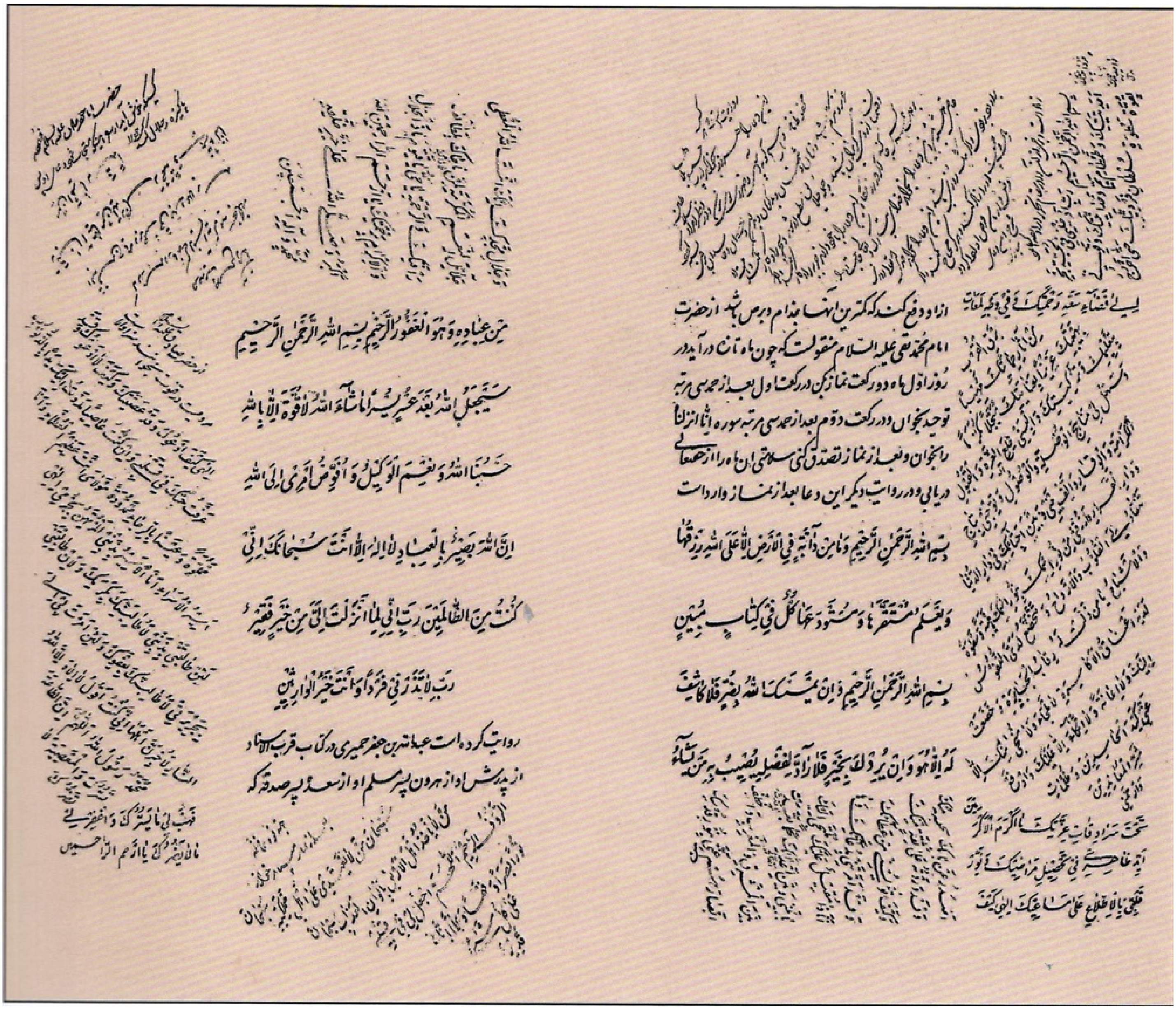
و ذکر مضمون حدیث قدسی که کُنتُ کَنزاً مَخفِیاً فَاَحبَبتُ اَن اُعرَفَ
فَخَلَقتُ الخَلقَ لِکَی اُعرَفَ یعنی بودم من گنجی پنهان دوست داشتم
که شناخته شوم پس خلق کردم خلق را تا شناسند مرا دلیلی ساطع و برهانی
قاطع است زیرا که این عالم عالم معرفت و شناسائی حق تعالی جلّ و علاست
و منتهای مراتب وجود این مرتبه بزرگ و مقام عالی است دارای
جهان و صاحبقران کشورستان ابدالله عیشه و اید جیشه پس از اثبات مدعا
فصلی مشتمل از آیات و احادیث و خطب و امثال در مذمت دنیا بیان
فرموده مقرر داشتند که توفیق در این اختلاف احادیث چگونه خواهد بود
سید مشار الیه که از تتبع در جواهر ادراک شهریار تاجدار متحیر و نقش بر دیوار
مانده بودند این تحقیق را هم از طبع گهربار و قریحه سحار خسروانی ملتمس آمد
شاهنشاه اعظم ملک الملوک عالم بعبارتی سلیس تر از آب حیات
بیان فرمودند که هرگاه اوقات دنیا صرف معرفت و عبادت حق
جلّ و علا شود که مقصود از آفرینش اوست چنانکه باری تعالی فرماید
وَمَا خَلَقتُ الجِنَّ وَالاِنسَ اِلّا لِیَعبُدُونَ البته اشرف از آخرت خواهد بود
و اگر العیاذ بالله در معصیت پروردگار بسر برود آخرت را ترجیح ثابت است

زیرا که سبب معصیت است و اگرنه بنفسه دنیا را شرف بر آخرت محقق است بیکبار
سید مشار الیه از روی صدق خاطر نه تملق ظاهر اذعان و اعتراف کرده
گفتند که ذٰلِکَ فَضلُ اللهِ یُؤتِیهِ مَن یَشَاءُ و اگرنه بیمنت کسب و تعلیم در جهت
انتظام ملک اقلیم این مایه دانش و بینش جز بتائیدات و فیوضات باری ۱
صورت نه بندد وَمَن یُؤتَ الحِکمَةَ فَقَد اُوتِیَ خَیراً کَثِیراً آری اگر فاضلی
دانشمند از روی دقت باین تحقیقات نظر کند داند که آنحضرت خلد الله ملکه
از علوم عقل و نقل و احادیث و اخبار و تواریخ و سیر خطب و امثال ربطی
وافی میباشد و در این مباحثه صنعتی از فن بدیع را شامل است که او را مغایره
گویند و آن اینست که در یک مجلس هم مدح کنند چیزی را و هم ذم چنانکه نمود
تعریف و مذمت دنیا بیان شد آنگاه جمع میان اقوال فرمودند از حضرت
امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب صلوات الله علیه مرویست که هرگاه اراده
کند یکی از شما حاجتی را پس بخواند بامداد روز پنجشنبه آیه مبارکه ان
فی خلق السموات را تا آخر و آیة الکرسی و سوره مبارکه قدر و فاتحة الکتاب را
پس از خانه بیرون رود برآورده شود حاجت دنیا و آخرت او و آیه اینست
اِنَّ فِی خَلقِ السَّمٰوَاتِ وَالاَرضِ وَاختِلَافِ اللَّیلِ وَالنَّهَارِ



لآیاتٍ لِاُولِی الْاَلْبابِ اَلَّذینَ یَذْکُرُونَ اللهَ قِیاماً وَقُعُوداً
وَعَلی جُنُوبِهِمْ وَیَتَفَکَّرُونَ فی خَلْقِ السَّمواتِ وَالْاَرْضِ
رَبَّنا ما خَلَقْتَ هذا باطِلاً سُبْحانَکَ فَقِنا عَذابَ النّارِ رَبَّنا
اِنَّکَ مَنْ تُدْخِلِ النّارَ فَقَدْ اَخْزَیْتَهُ وَما لِلظّالِمینَ مِنْ
اَنْصارٍ رَبَّنا اِنَّنا سَمِعْنا مُنادِیاً یُنادی لِلْاِیمانِ اَنْ آمِنُوا
بِرَبِّکُمْ فَآمَنّا رَبَّنا فَاغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا وَکَفِّرْ عَنّا
سَیِّئاتِنا وَتَوَفَّنا مَعَ الْاَبْرارِ رَبَّنا وَآتِنا ما وَعَدْتَنا عَلی
رُسُلِکَ وَلا تُخْزِنا یَوْمَ الْقِیمَةِ اِنَّکَ لا تُخْلِفُ الْمیعادَ
و در جای دیگر از آن حضرت روایت شده که صبح جمعه بخواند و حاجت
خود طلب نماید ولی در این روایت آیة الکرسی وارد نشده است
در حدیث است که فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله اینکه بار خدایا مبارک
کن بر امت من روز یرا که بامداد آن روز زود از خواب بیدار شود
و چون از خانه بیرون رود بخواند ان فی خلق السموات را تا لا تخلف
المیعاد و آیة الکرسی را و سوره مبارکه قدر و فاتحة الکتاب را حضرت
فرمود غافل مشوید از ان عمل که بر آورده میشود حاجت دنیا و آخرت شما

از حضرت امام محمد باقر صلوات الله علیه مرویست که هر که
خواهد از خانه یا منزل خود بیرون رود این دعا بخواند
کفایت کند خدای تعالی امور دنیا و آخرت او را
بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحیمِ حَسْبِیَ اللهُ تَوَکَّلْتُ عَلَی اللهِ
اَللّهُمَّ اِنّی اَسْئَلُکَ خَیْرَ اُمُوری کُلِّها وَاَعُوذُ بِکَ مِنْ
خِزْیِ الدُّنْیا وَعَذابِ الْآخِرَةِ
از رسول خدا صلوات الله علیه مرویست که هر که بعد از نماز صبح و مغرب
پیش از انکه سخن گوید ده بار بگوید بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحیمِ
لا حَوْلَ وَلا قُوَّةَ اِلّا بِاللهِ الْعَلِیِّ الْعَظیمِ خدای تعالی هفتاد بلا


ازاد دفع کند که کمترین آنها جذام و برص باشد از حضرت
امام محمد تقی علیه السلام منقولست که چون ماه تازه در آید در
روز اول ماه دو رکعت نماز بکن در رکعت اول بعد از حمد سی مرتبه
توحید بخوان و در رکعت دوم بعد از حمد سی مرتبه سوره انا انزلناه
را بخوان و بعد از نماز تصدق کنی سلامتی آن ماه را از حق تعالی
دریابی و در روایت دیگر این دعا بعد از نماز وارد است
بسم الله الرحمن الرحیم و ما من دابة فی الارض الا علی الله رزقها
و یعلم مستقرها و مستودعها کل فی کتاب مبین
بسم الله الرحمن الرحیم و ان یمسسک الله بضر فلا کاشف
له الا هو و ان یردک بخیر فلا راد لفضله یصیب به من یشاء

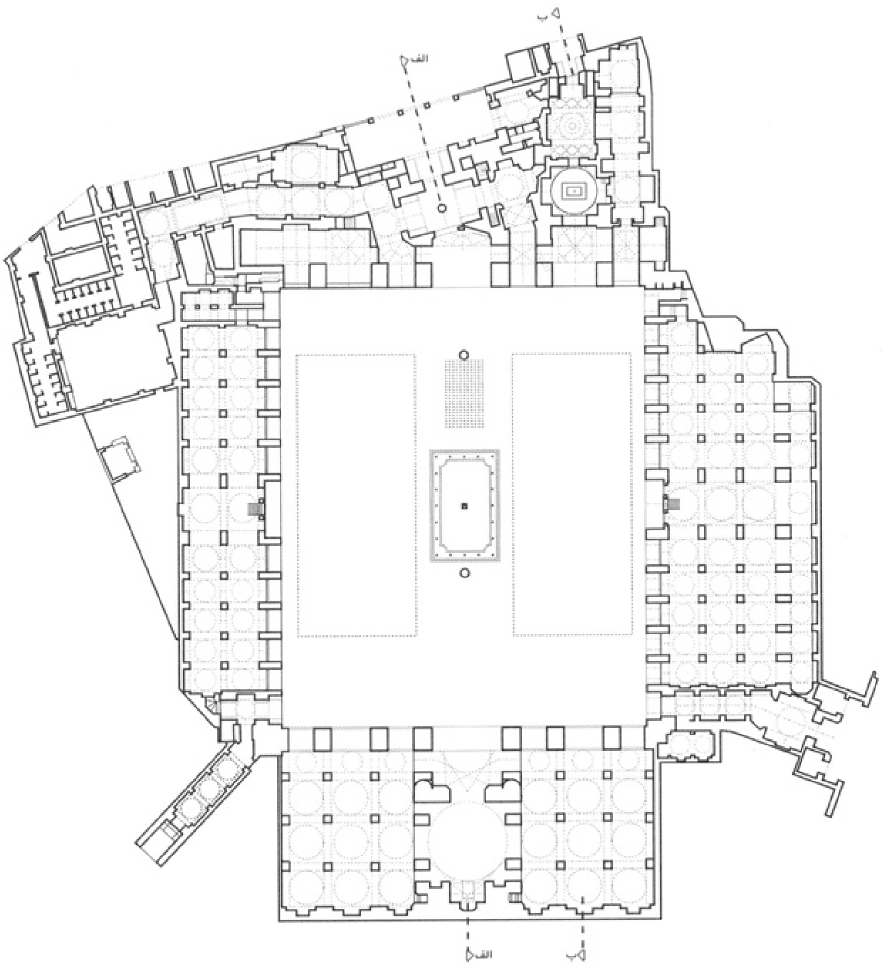
من عباده و هو الغفور الرحیم بسم الله الرحمن الرحیم
سیجعل الله بعد عسر یسرا ما شاء الله لا قوة الا بالله
حسبنا الله و نعم الوکیل و افوض امری الی الله
ان الله بصیر بالعباد لا اله الا انت سبحانک انی
کنت من الظالمین رب انی لما انزلت الی من خیر فقیر
رب لا تذرنی فردا و انت خیر الوارثین
روایت کرده است عبدالله بن جعفر حمیری در کتاب قرب الاسناد
از پدرش او از هرون پسر مسلم او از مسعده پسر صدقه که

فصل اول: فضای داخلی

اشاره

ص:۲۹

تصویر



فضای داخلی

ص:۳۰

صحن بزرگ

صحن بزرگ مسجد شامل فضایی است که حوض بزرگ محل وضو گرفتن و مهتابیهای دو طرف حوض (برای نمازگزاران) و نمای ساختمانهای شمالی و جنوبی، شرقی و غربی را در بر دارد. دَرِ ورودی شمالی که از خیابان مسجد سید وارد می شود با دو راهرو به صحن مسجد، و دَرِ مقبره با یک دالان نسبتاً کوتاهی به ورودی شرقی، و هر دو در انتها به صحن مسجد ختم می شود.

دَرِ شمالی اوّل وارد یک هشتی می گردد که پشت ایوان شمالی مسجد است و دو راهرو که شرقی و غربی اند و ایوان شمالی را در خود جای داده اند به فضای داخلی مسجد می رسد که می توان گفت راهرو به شکل U است و قسمتی از آن، هشتی و راه عبور به راهروهایی است که طرف شرق و غرب ایران را محاط کرده است. قبل از اینکه وارد فضای صحن شویم، دو راهرو به عرض تقریبی دو و نیم متر یکی به ایوان میانی و دیگری به ایوان جلوی مقبره آیت الله شفتی ختم می شود که این راهروها با نصب سنگ پارسی به ضخامت ۲۰ سانتیمتر و به طول راهرو و ارتفاع ۷۰ سانتیمتر راه ورود به ایوانها را مسدود کرده است. این راهروها بعد از سنگ ازاره با کاشیکاریهای بسیار متنوع پوشیده شده که دنباله کاشیکاریهای ایوان است. در راهروی غربی هم به همین شکل عمل کرده اند، و هر دو راهرو قرینه سازی شده است. ناگفته نماند که چون در ورودی مسجد مقابل قبله نیست، توانسته اند قناسیهایی که در زمین وجود داشته است در دیوارهای راهرو حل کنند و ایوان را دقیقاً مقابل قبله قرار دهند.

در جنوب غربی که در زاویه جنوبی مسجد و جنب چهل ستون قرار دارد با ارتفاعی کوتاه، مشابه طاقنماهای اطراف مسجد، به کوچه پشت مسجد و محله باغ کلم و بازارچه شاطر باشی که به تازگی

میراث فرهنگی آن را تعمیر و بازسازی کرده است باز می شود. ناگفته نماند که ارتفاع راهرو بعد از پله هایی که به مهتابی جنوب غربی می رسد با ارتفاع سقف متعادل شده تا لطمه ای به ارتفاع و زیباسازی سردر نرساند.

دَرِ جنوب شرقی که با دالانی نسبتا طولانی همراه است طرف نمای مسجد با ارتفاع ۱۹۰ سانتیمتر با طاقنماهای اطراف مسجد هماهنگ شده و پس از طی حدود ۱۱ متر که زیر اتاقهای طلاب است سقف به فضای متعادلی می رسد که سردر را هماهنگ با دیگر بنای مسجد می کند. دَرِ جنوب شرقی به کوچه حمام دوقلو و کوچه مشایخ باز می شود.

هرکدام از این سردرها با زیباییهایی همراه است که به موقع خود به آن می پردازیم.

حوض

حوض بزرگی در وسط مسجد ساخته شده که طول و عرض آن

۱۴/۶۰X۹/۲۰ و با کوله هایی از سنگ پارسی به ارتفاع تقریبی ۵۰سانتیمتر بوده که در سالهای اخیر بازسازی شده است. این حوض در گذشته هم شاید با همین طول و عرض بود، و شاید هم کمی کوچکتر یا بزرگتر از گذشته ساخته باشند. سنگ کوله حوض را به ضخامت تقریبی ۱۷ یا ۱۸ سانتیمتر و با ارتفاع بیرونی ۵۰ سانتیمتر در نما، و بقیه ریشه سنگ را در زمین ساخته اند. لبه داخلی سنگ حوض با پخی آیینه ای یا فارسی بُر همراه شده و لبه خارجی آن با یک چفت، و بعد از آن به شکل پشت قاشقی تراش داده اند که اطراف سنگ حوض را زیبا ساخته است. از لب سنگ حوض به داخل آن در ارتفاع ۲۰

سانتیمتری پاشویه ای تعبیه کرده انـد به عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر و هم ارتفاع حوض که در زمانهای گذشته زیادتر از حد فعلی بوده است، زیرا در گذشته آب حوض از طریق مادر چاه یا چاه گاو یا منبع ذخیره ای که سر چاه ساخته بودند تأمین می شده و با لوله هایی سفالی به نام تنبوشه آب را به فواره وسط حوض می رسانیده، ولی در حال حاضر که مسجد از لوله کشی آب شهری بهره مند است فواره داخل حوض را در تعمیر و بازسازی برداشته اند و چند شیر آب برای پر کردن حوض و وضو ساختن در کنار حوض تعبیه کرده اند.

بیرون حوض پاشویه ای با سنگ پارسی است. عرض سنگ حدود ۳۰ تا ۴۰ سانتیمتر و عرض پاشویه ۱۵ سانتیمتر که آبهای زاید را به فاضلاب هدایت می کند. در جنوب حوض به فاصله کمی از سنگ پاشویه، سنگاب یا سقاخانه ای نصب شده که عرض دهنه سنگاب حدود یک متر و ارتفاع آن از کف زمین به اندازه ۱۱۰ سانتیمتر است و در زمانهای دور از آن استفاده می کردند ولی فعلاً بدون آب و خشک است.



نمای جنوب وحنوب غربی مسجد سید



نمای جنوب وجنوب شرقی مسجد سید



قسمتی از فضا ومهتابی که محل نماز گزاران می باشد

مهتابیهای طرفین حوض

در طرفین حوض دو مهتابی به عرض و طول ۳۷/۳۵X۱۶/۳۰و به ارتفاع ۳۵ سانتیمتر برای نمازگزاران ساخته شده که اطراف آن را با سنگ پارسی به ارتفاع ۳۵ سانتیمتر و عرض ۳۰ تا ۴۰ سانتیمتر، و بقیه فضای سطح سکو را با آجرهای چهارگوش فرش کرده اند. در ضلع جنوبی مهتابیها محرابی به عرض یک متر و طول ۲ متر و ارتفاع ۳۵ سانتیمتر از کف مهتابی عمق داده اند که محل امام جماعت مسجد است.

کف مسجد تا حدود دهه بیست با آجرهای چهارگوش مفروش بوده ولی بر اثر باران و برف و یخبندان آجرها از بین رفته و خرد شده است. بنابراین بانیان خیّر برای اینکه مسجد از کف خوبی با مقاومت بیشتری بهره مند باشد، کف مسجد را با سنگهایی به شکل شش ضلعی کشیده و مربعهایی که می تواند نقش زیبایی به کف بدهد

مفروش کردهاند. عرض و طول این سنگها از طرف قطر شش ضلعی یک متر در ۵۰ سانتیمتر و سنگهای مربع آن ۵۰×۵۰ سانتیمتر است و ضخامت خوبی دارد که در ریشه سنگ پیش بینی شده است و سطح سنگ را با کلنگ سنگتراشی تراش داده و صاف کرده اند.

دور تا دور صحن بزرگ و لبه طاقنماها به اندازه تقریبی ده سانتیمتر از کف مسجد بلندتر ساخته شده است تا آب باران و برف داخل

طاقنماها نشود. آجرفرش کف مهتابیها تعمیر و بازسازی شده است و هروقت نیاز به تعمیر داشته باشد، بانیان خیّر دست به کار می شوند و تعمیرات را انجام می دهند.

قسمتی از فضا و مهتابی که محل نمازگزاران می باشد



حوضخانه

در غرب شبستان زمستانی، دور از محل نمازگزاران و با فاصله کمی از راهروی شمالی مسجد، محلی به نام حوضخانه با نیازمندیهای خاص آن ساخته شده است.

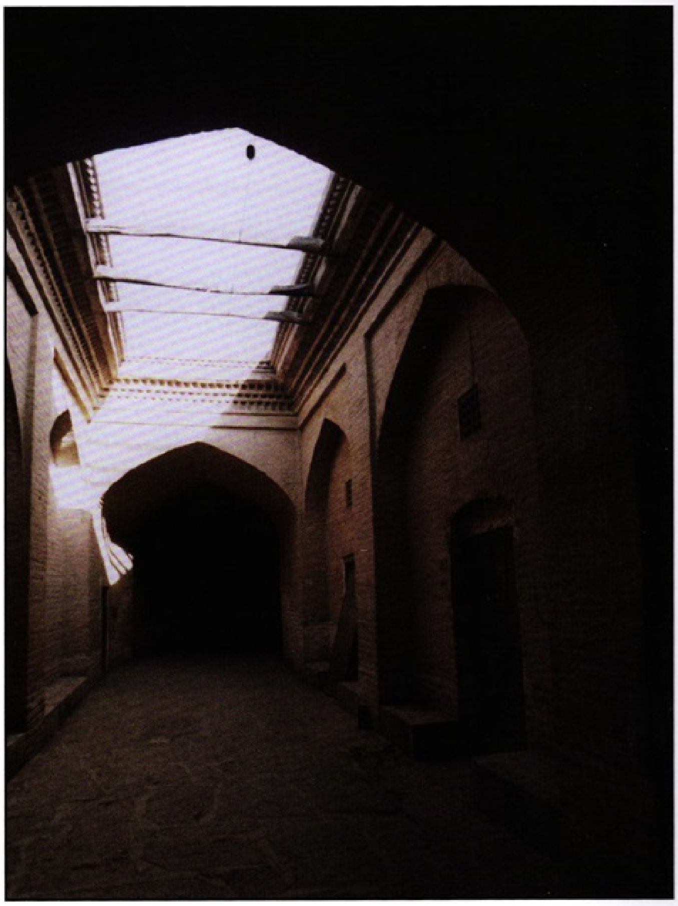
در روزگار قدیم محل تطهیر را به نام کُر می شناختند (یعنی حوضخانه ای برای وضو ساختن) و آن را در کنار حوضخانه با مشخصاتی که داشت می ساختند. بنابراین در مسجد سید سعی بر این بوده است که قسمت وضوخانه یا محل تطهیر دورتر از محل نمازگزاران باشد. در زمانهای قدیم که شهرها از فاضلاب شهری بی بهره بود، پشت کُر مساجد و حمامها گودالی حفر می کردند و دور آن را چهاردیواری می ساختند که به گنداب معروف بود و فاضلاب گر مساجد و حمامها داخل این گودال می شد. بنابر این مسجد سید هم گندابی داشت که بعد از ساختن فاضلاب و راکد ماندن محل و بر

خیابان قرار گرفتن گنداب، آن را به مغازه تبدیل کردند و جزو ابواب جمعی مسجد قرار دادند.

حوضخانه مسجد سید اصفهان را با ابعادی ۱۵×۱۰ متر ساخته اند که با دیواری محصور شده و سقف آن طاق و چشمه است و در زمستان و تابستان محلی امن و دور از باد و باران و دیگر عوامل جوی برای نمازگزاران به شمار می آید.

دیوار اطراف حوضخانه، با تقسیمات انجام گرفته در آن، طاقنماهایی به وجود آورده است.

زمین حوضخانه را به نه قسمت تقسیم کرده اند و در ردیفهای شمال به جنوب و شرق به غرب چهار ستون در چهار گوشه حوض نهاده و مقابل هر ستون در دیوار پایه هایی تعبیه کرده اند که ستونها و پایه ها در امتداد یکدیگرند. فاصله بین پایه ها در دیوار اطراف حوضخانه به طاقنماهایی تبدیل شده و دیوار اصلی به اندازه تقریبی ۵۰ سانتیمتر از بر پایه ها گودتر است. کف طاقنماها به اندازه ۴۰ سانتیمتر از کف اصلی حوضخانه بلندتر بوده و با سنگ پارسی ریشه دار ساخته شده است و پشت سنگ کف طاقنما را با آجر و بند کشی

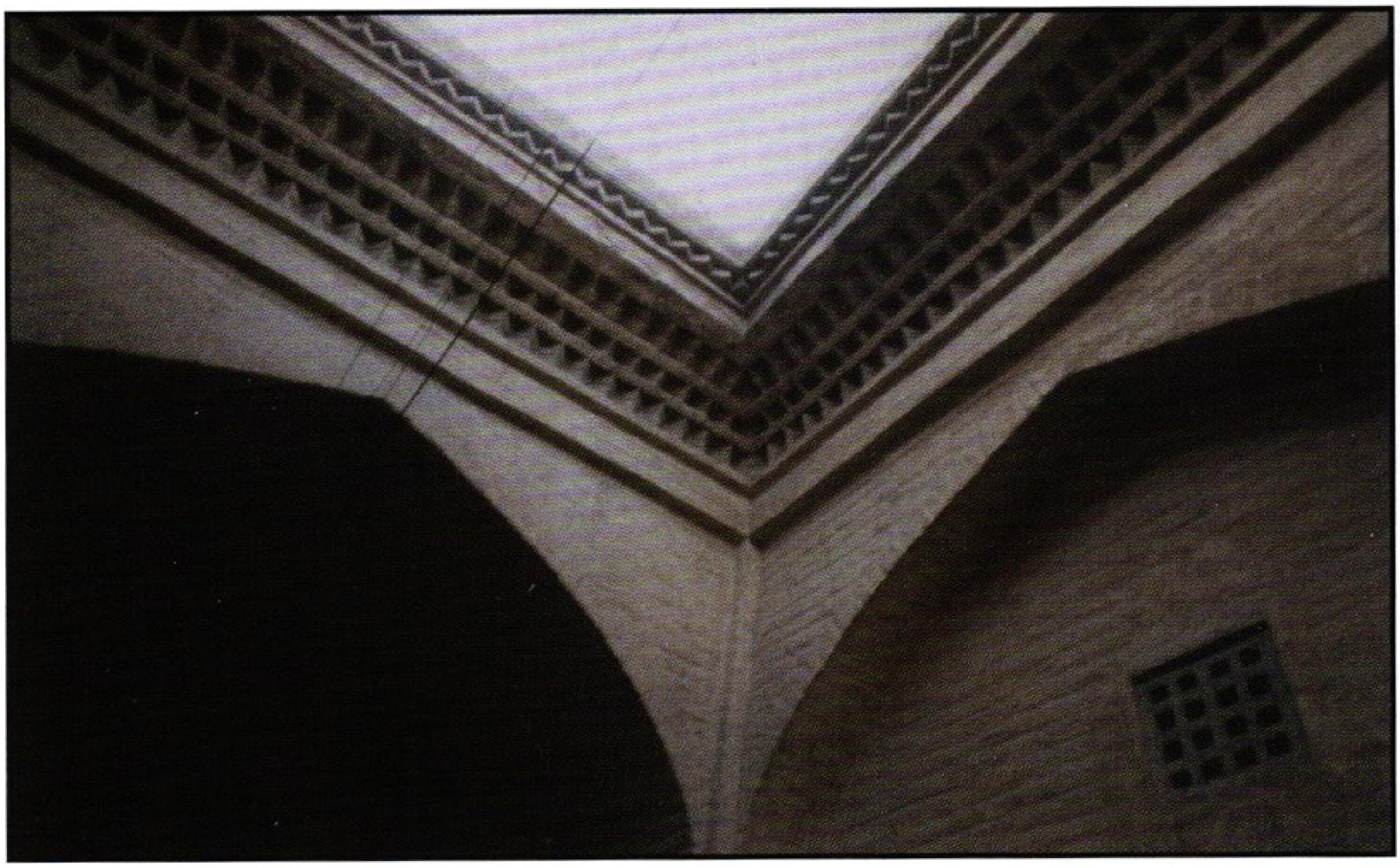
راهروی ورودی به حوضخانه

ص:۳۵

تصویر



حوضخانه



نمایی از زیبا سازی روشنایی راه روی حوضخانه



روشنایی وکلاه فرنگی سقف حوضخانه



ص:۳۶

فرش کرده اند و محل نشستن یا گذاشتن لباس مردمی است که برای وضو ساختن به حوضخانه می آیند. در وسط حوضخانه حوضی با ابعاد ۵×۳/۵ متر با کوله سنگی به ارتفاع ۳۰ سانتیمتر و ضخامت ۱۵ سانتیمتر با ریشه لازم ساخته اند و پشت آن پاشویه ای طراحی کرده اند تا آب از پاشویه به خارج هدایت شود. پاشویه داخلی حوض به اندازه ۲۵ سانتیمتر از بالای کوله سنگی گودتر بوده و حوض عمقی داشته که با آب چاه گاو و منبع پر می شده است، ولی از زمانی که مسجد دارای لوله کشی آب شد چاه گاو از حرکت باز ایستاد، چون همه از آب لوله کشی استفاده می کنند. به همین علت پس از لوله کشی، کف حوض را تا لبه پاشویه داخلی با مصالح ساختمانی پر، و روی آن را با سیمان کف سازی کرده اند.

اکنون حوض بدون آب است و یک شیر آب لوله کشی در ضلع جنوبی حوض نصب کرده اند که عموم مردم از آن استفاده می کنند.

در چهارگوشه حوض چهار پایه ستون سنگی به ابعاد تقریبی ۵۰×۶۰×۶۰ سانتیمتر نهاده و در لبه سنگها پخهایی تراشیده اند. از روی پایه هر ستون یک سنگ مکعب شکل به ابعاد ۲۰۰X۳۰X۳۰سانتیمتر ساخته اند، به طوری که پایه سرستون با ابعاد ستون برابر و بالای آن ۴۰*۴۰ سانتیمتر باشد، و سپس با وسعتی بیشتر و ابزار زنی بر بدنه سر ستون روی هر ستون نصب کرده و با درپوشی از سنگ پارسی به ابعاد۱۰× ۱۰۰ × ۱۰۰ سانتیمتر به کار ستونها پایان داده اند، به طوری که روی ستونها و پایه ها همه با هم تراز و برابر باشند. بالای ستونها را از چهار طرف کلاف کشی و سر دیگر کلافها را داخل پایه ها جاسازی، و پاطاق ها را کاملاً تراز پیش بینی کرده اند.

سقف حوضخانه، از آجر و بندکشی، به شکل طاق و چشمه از روی سنگ ستونها شروع می شود و تا پوشش کامل سقف ادامه می یابد.

در وسط چشمه غربی سوراخی هشت گوش به قطر تقریبی ۱۳۰سانتیمتر برای روشنایی بیشتر حوضخانه تعبیه شده است که نور آفتاب از این سوراخ به داخل حوضخانه می تابد و آن را روشن می کند و در ضمن تهویه مناسبی برای جابه جایی هواست.

در چشمه وسط روی حوض با ساختن کلاه فرنگی نورگیری کامل تعبیه شده است که بعد از هم سطح کردن پایه های طاق، آجرهایی به شکل دندان موشی در دو ردیف و هر ردیف به ضخامت سه کلفتی آجر روی هم نصب و در هر ردیف به اندازه ۱۰ سانتیمتر آجرها را به جلو هدایت کرده اند و روی آن در پوشی از آجر در ردیف

لبه های دندان موشی نصب کرده و ردیف بعدی را با یک ردیف دندان موشی و درپوش به پایان برده اند. دندان موشی های دور تا دور روشنایی که به شکل مستطیل است همانند یک مقرنس خود را نشان می دهد. اطراف روشنایی را با پنجره ای به ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر و روی آن را با ساختن کلاه فرنگی به پایان رسانده اند.

در ورودی حوضخانه از گوشه شمال شرقی است و به راهروی پشت شبستان راه دارد. در شمال حوضخانه محل تطهیر زنانه و در غرب حوضخانه محل تطهیر مردانه و در جنوب حوضخانه برفی انداز و در شرق حوضخانه شبستان زمستانی قرار دارد. (ناگفته نماند غیر از حوضخانه، محل تطهیر زنانه و مردانه چندین بار خراب و از و ساخته شده است.)

راهروی شمالی پشت ایوان شمال غربی مسجد با طولی در حدود ۴۰ متر و عرض تقریبی ۴ متر از راهروی سردر شمالی انشعاب می گیرد و در شمال راهرو محل چاه گاو و گاورو و دیگر نیازهای مسجد ساخته شده است. اتاقهای جنوبی راهرو که پشت ایوان شمال غربی و شبستان زمستانی قرار دارد محل نگهداری ملزومات اضافی مسجد است. اطراف راهرو طاقنماهایی ساخته اند که هر طاقنما در بالای دارای قوسی است. طاقنماها به اندازه ۵۰ سانتیمتر از بر پایه هما عقب نشینی کرده و گود است. کف هر طاقنما را که به اندازه ۴۰ سانتیمتر بلندتر از کف حوضخانه و محل نشستن است اول سنگ دو نبش کار گذاشته و سپس پشت آن را آجرفرش و بند کشی کرده اند.

سقف راهرو به اندازه ۹X۳ متر باز است که روشنایی را تأمین می کند. زیر سقف تا کف پشت بام را دندان موشی روی هم به طور گیلویی

کار کرده انـد، چنانکه یک ردیف آجر در امتداد هم و یک ردیف دندان موشـی ها در ردیف آجرها قرار داده اند و بعد از دندان موشـی ها، دیوار را به اندازه ۲۰ سانتیمتر عمودی ساخته و در انتها یک ردیف دندان موشـی و درپوشـی از آجر گذاشـته، و سپس با هره آجری به زیبایی روشنایی افزوده و انتهای سقف را با فرش پشت بام هماهنگ ساخته اند.

ص:۳۷

سنگاب

در زمانهای گذشته، یکی از نذورات و وقفیات در مساجد و کوچه و بازار وقف کردن سقاخانه بود، به شکلی که لب تشنگانی را سیراب کند و ذکر خیری گفته شود یا صلواتی فرستاده گردد تا توشه ای برای آخرت وقف کننده باشد.

سقاخانه شکلهای مختلفی داشت: کوچک، بزرگ، با تزیینات یا بدون تزیینات، و محل و مکان آن هم مورد توجه بود که کجا نیاز به آب بیشتری

مساجد یکی از جاهایی بود که نیاز به آب و آشامیدن در آن بیشتر بود، زیرا در روز سه وعده نماز برپا می شد. جمعیتی که به مساجد رو می کردند نیاز به آب آشامیدنی داشتند، بنابراین در بیرون مساجد یا در کنار در ورودی می شد سقاخانه ای برپا کرد. همچنین در داخل مساجد سنگابهایی می ساختند که شرح آن خواهد آمد.

در زمانهای قدیم نام سنگاب برای همه آشنا بود. یعنی سنگی که داخل آن گود شده و پر از آب باشد تا مردم بتوانند از آن استفاده کنند. بنابراین سنگاب می توانست به شکل قله سنگ مانندی باشد که داخل آن را گود کرده باشند و این گودی را از آب پر کنند. سنگابها به شکل مکعب ساده، مکعب مستطیل، یا شکلهای دیگری بودند تا در محلی نصب شوند.

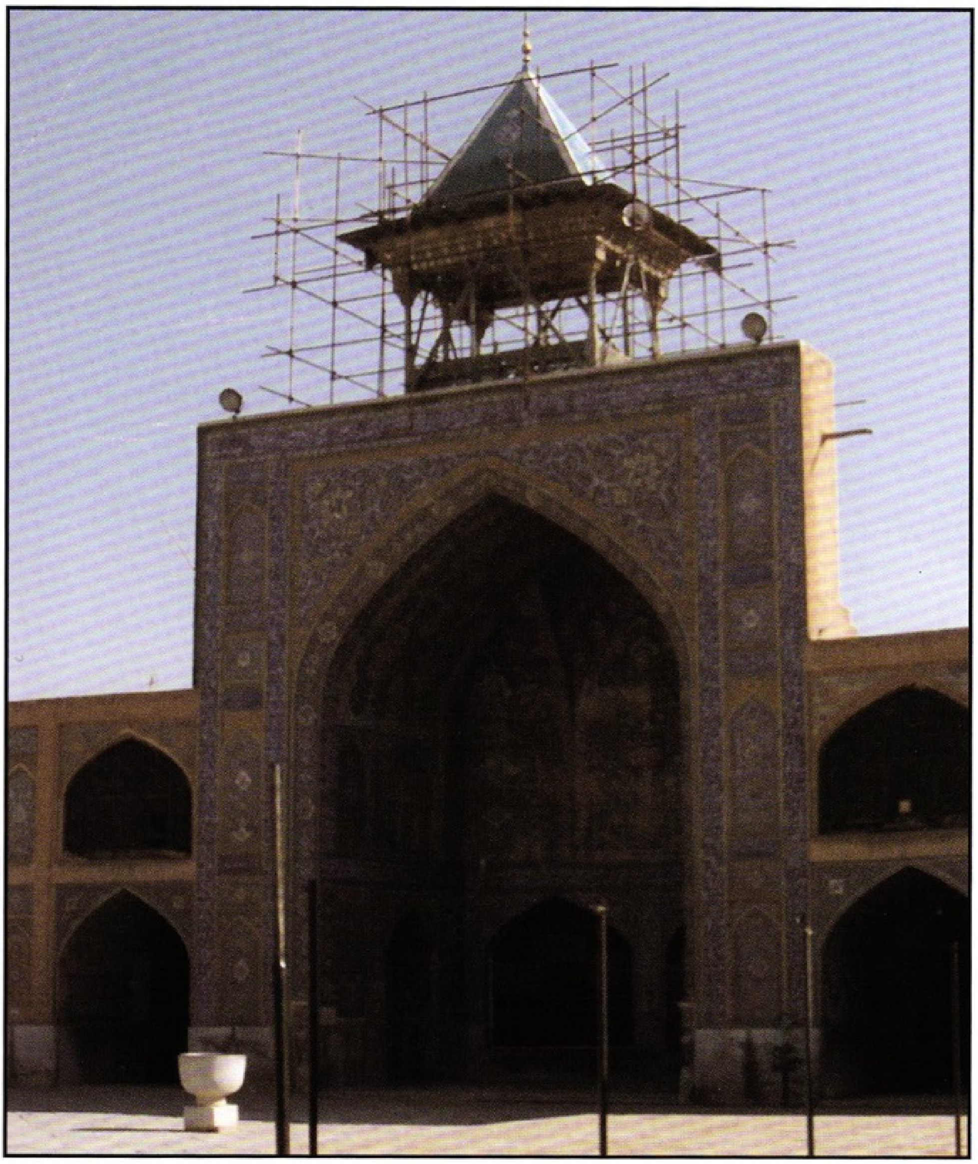
در مساجد برای اینکه سنگاب فضای کمتری اشغال کند و در ضمن به محوطه زیبایی بخشد از نوع نیمکره ای استفاده می کردند که روی پایه ای نصب می شد. سنگابها با هزینه های مختلفی تهیه می شد و هرکس می توانست به فراخور استطاعت مالی خود سفارش آن را بدهد.

در سه راهی بیدآباد، شرق مسجد سید، از زمانهای دور سقاخانه ای مشاهده می شود که وسعت آن به طور تقریبی ۳۰۰X۳۰۰ سانتیمتر، و نمای آن در جلوی بازار بیدآباد ارسی با گره چینی مشبک چوبی است و در وسط دو لنگه در کشویی دارد که عمودی به بالا و پایین باز و بسته می شود. داخل آن، پشت در، سنگابی به طول تقریبی ۱۵۰ سانتیمتر و عرض تقریبی ۷۰ سانتیمتر و عمق نزدیک به ۵۰ سانتیمتر قرار دارد که تاریخ بنای آن شاید همزمان با مسجد سید یا کمی بعد از آن باشد.

این سقاخانه در روزهایی که بازار بیدآباد رونقی داشته لب تشنگانی را سیراب کرده ولی امروزه پیر و سالخورده شده، زیرا بید آباد از رونق اولیه افتاده و با گذشت زمان و لوله کشی آب کارایی اش را از دست داده است و دیگر کسی را سیراب نمی کند. روزگاری بیدآباد رونق چشمگیری داشت و جنب و جوش خاصی در آن مشاهده می شد. با باز شدن خیابان مسجد سید و رفتن جمعیت به طرف خیابان، بازار بید آباد رونق خود را از دست داد و سقاخانه هم به همان میزان افت کرد و اکنون به شکل انباری از آن استفاده می کنند.

مقابل در دیالمه مسجد حکیم هم سقاخانه و سنگابی مزین به کتیبه هایی وجود دارد که امروزه به سرنوشت سقاخانه های دیگر دچار شده است.

نوع دیگر سقاخانه ها، سنگابهایی بود که داخل مساجد و به شکل نیمکره ای بر روی پایه ای قرار می دادند و داخل آن را پر از آب می کردند تا جوابگوی تشنگان از راه رسیده باشد. هر مسجد به فراخور بزرگی و کوچکی اش دارای چنین سنگابهایی بود. بنابراین هر کس به فراخور توان مالی خود سنگابی سفارش می داد تا آن را وقف کند. امکان داشت سنگابهای وقف شده از لحاظ مالی ساده یا با تزییناتی همراه باشد. نوع سنگ در ساختن و نگهداری سنگاب دخالت مستقیم داشت. انتخاب آن بسیار مهم و تشخیص مرغوبیت با حجاران بود که توانایی شناخت سنگ را داشتند. سنگی که انتخاب

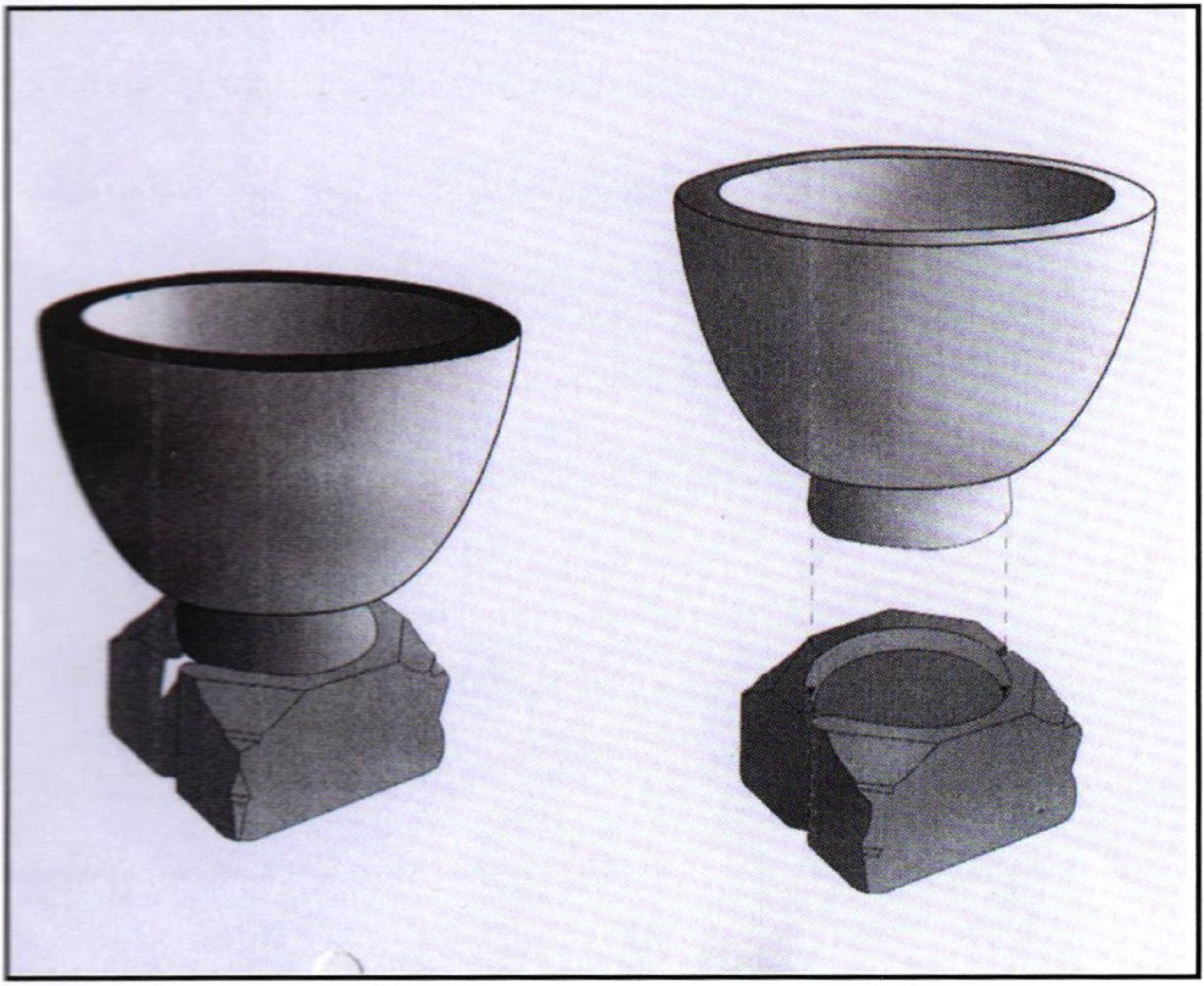


ص:۳۸

تصویر



تصویر



تصوير



سنگاب هشتی سر در شمالی



سنگاب رواق

ص:۳۹

می شد باید یکدست و خالی از رگه های خاکی، آهکی یا رگه هایی باشد که باعث ترکیدن یا جدا شدن سنگ از هم می شود. همچنین علائم دیگری مد نظر بود که حجاران به آن واقف بودند. پس از انتخاب سنگ، تراش سنگاب بسیار مهم بود. یعنی بعضی از سنگابها با پایه دو تکه ساخته می شد، بنابراین اول پایه را طراحی می کردند و چهار سمت آن را با حکاکی تزیین می کردند و سپس نوبت بدنه بود که بایستی به طریقی بسازند تا در پایه جاسازی شود. سنگابهایی هم بود که پایه و بدنه سر هم و یکپارچه انتخاب و ساخته می شد.

آب سنگاب از چاه یا منبعهای آبی تأمین می شد. وقتی آب از چاه می کشیدند، سنگاب را با مشک یا با سطل و وسایل دیگری پر آب می کردند. همچنین لب تشنگان به هنگام نوشیدن آب به یاد تشنگان کربلا می بودند.

قطر، ضخامت بدنه، عرض، عمق و پایه در سرپا ایستایی سنگاب تأثیر فراوانی داشت. بدنه به شکل نیمکره ای بود و پایه ای در زیر آن به شکل مکعب می ساختند، به طریقی که انتهای سنگاب با پایه به شکل کام و زبانه در هم چفت شود و سنگاب روی پایه ایستایی و استحکام داشته باشد. همچنین در ته بدنه سنگاب سوراخی بود تا | هنگام شستشوی آن، آب از آنجا خارج شود. سوراخ با توپی دایره ای شکل بسته می شد.

لبه سنگاب می بایست از پهنای نسبتا خوبی برخوردار بوده تا جا برای پیاله هایی باشد که مردم برای نوشیدن آب از آن استفاده می کردند. در بعضی از سنگابها پیاله های آبخوری گذاشته می شد، با زنجیرهایی که یک سر آن را به پیاله و سر دیگر آن را با حلقه و میخی به لبه سنگاب متصل می کردند تا از افتادن پیاله ها بر زمین یا مفقود شدن آن جلوگیری شود. در لبه عمودی سنگابها کتیبه، اشعار، وقفنامه، تاریخ، بانی یا آیاتی از قرآن مجید حکاکی می شد و بدنه آن را با کنده کاری های بسیار زیبا تزیین می کردند تا نوازشگر روح و چشم آدمی باشد.

در مسجد سید اصفهان چهار سنگاب هست که بانیان خیر وقف کرده اند: دو سنگاب به شکل ساده با بدنه و پایه بدون تزیینات که اولی بین حوض و ایوان شمالی و دومی جنوب حوض به فاصله ۳ | متری قرار دارد و اکنون به حالت نمایشی در آمده اند و از زمان لوله کشی تا به حال آبی در آنها نبوده است.

سنگاب سوم داخل هشتی ورودی از در شمالی یا در زنجیر است و شامل پایه و بدنه می شود. ضخامت بدنه آن به ۱۰ سانتیمتر و قطر

دهانه آن تقریباً به ۱۱۰ سانتیمتر می رسد و بر لبه دور تا دور سنگاب، به ارتفاع تقریبی ۱۵ سانتیمتر، کتیبه ای حکاکی کرده اند که متن آن چنین است:

«ربنا صل علی احمد خیر المرسلینا، و علی صاحب الحوض امیر المومنینا، وعلی فاطمه الزهرام الأطیبینا، وعلی السنطین والسجادزین العابدینا، و علی الباقر و الصادق علما ویقیناء وعلی کاظم موسی و الرضا فضلا و دنیا و التقی خاشع الباسط بالجود عینا، علی الهادی الذی اشترق کالشمس جبینا، و الزکی العسگری الحسن الخلق امینا، وعلی القائم بالقسط معینا و معینا، آل سین الهداه الطیبین الطاهرین، ربنا سید فاضل علیهم اجمعینا.»

بعد از کتیبه، دایره اطراف سنگاب را به بخشهای مساوی تقسیم کرده اند و بدنه خارجی سنگ را با تراش پشت قاشقی ساخته اند که از قسمتهای تقسیم شده به نقطه پایانی ته سنگاب به شکل پیچ تراش داده اند و هر چه تراش رو به نقطه پایان می رسد نازکتر و ظریفتر می شود. در زیر سنگاب پایه ای به ارتفاع تقریبی ۴۰ سانتیمتر به شکل مکعب است که چهارگوشه بالای آن فرورفتگیهایی دارد و وسط پایه را به عمق تقریبی ۵ سانتیمتر استوانه ای شکل گود کرده اند تا بتوانند سنگاب را در پایه جاسازی کنند (همان طور که در تصویر مشاهده می شود). پایه نقش و نگارهایی از گل و برگ و طرحهای موزونی دارد که با حکاکی و گل برجسته توانسته اند آن را بسیار زیبا جلوه گر سازند.

این سنگاب در حال حاضر نمایشی و بدون آب است.

سنگاب چهارم در وسط رواق ورودی به مقبره حجه الاسلام شفتی، زیر جار یا چلچراغی که از میان سقف به پایین آویخته بود قرار دارد و

سنگابی است نیمکره ای که ضخامت لبه و بدنه آن به ۱۰ سانتیمتر و قطر دایره آن به یک متر می رسد. داخل سنگاب را با تراشی صیقلی و یکنواخت ساخته اند تا بتوان تمیز کرد و شستشو داد. | بر بدنه خارجی سنگاب، اول کتیبه ای است به عرض تقریبی ۱۵سانتیمتر که با مصرع بندی و حکاکی اشعاری را برجسته کنده کاری کرده اند. اشعار چنین است: چون حاجی کاظم قاری بنا کرد

بتوفیق شه لب تشنه سنکاب»

خداوند جهان از روی رحمت

برویش باز کرد از جنت ابواب»

«بیاد تشنگان کربلا شد

روان سیل سرشک از چشم احباب»

«حسین بن علی را یاد آرد

بنوشد هر که از وی جرعه آب»

بلعنت یاد آرد آل سفیان

ز فرط تشنگی شد هر که سیراب»

ضیاء شد بیدل و تاریخ بنوشت:

که گردد تشنه از آب سیراب»

(۱۲۴۹)

در گنجینه آثار تاریخی اصفهان نوشته شده است: «ماده تاریخ مزبور به حساب جمل مطابق است با عدد ۱۲۹۲هاق، و اینکه در ذیل آن نوشته شده ۱۲۴۹ ، با عدد مزبور موافق نیست و در اصل یا در نقل اشتباه شده است.»(۱)

بلافاصله پس از کتیبه، دایره بیرون دور سنگاب را با تقسیماتی مساوی و مشابه به شکل پشت قاشقی به جهت ته آن تراش داده اند که هر چه ادامه پشت قاشقی ها به انتهای سنگاب نزدیکتر می شود ظریفتر و زیباتر خود را نشان می دهد. در این سنگاب بر خلاف قبلی تراش به شکل پیچ نیست. بنابراین ته سنگاب را به قطر تقریبی ۴۰ سانتیمتر استوانه ای شکل ساخته اند که پشت قاشقی ها به بالای این استوانه ختم می شود و سطح استوانه را به طریقی تراش داده اند تا سنگاب روی پایه خود ایستایی داشته باشد. زیر سنگاب پایه ای است که در گوشه های بالایی مکعب پایه، برای زیبایی آن، تراشهایی داده اند و سپس سنگاب را به آن متصل کرده اند که جمع ارتفاع آن به حدود ۱۳۰ سانتیمتر می رسد. سنگاب داخل رواق لب تشنگانی را که به زیارت حجه الاسلام شفتی می آمدند سیراب می کرده و امروزه شکل تزیینی به خود گرفته است.(۲)

۱- این کتیبه ها از گنجینه آثار تاریخی اصفهان نقل گردیده است .
۲- در مرداد ۱۳۸۵، زمانی که کتاب زیر چاپ بود، با خبر شدیم که سنگاب در هشتی ورودی شمالی بر اثر بی احتیاطی بر زمین افتاده و خردشده است . امید است که حافظان این آثار توجه بیشتری مبذول دارند.

تصویر

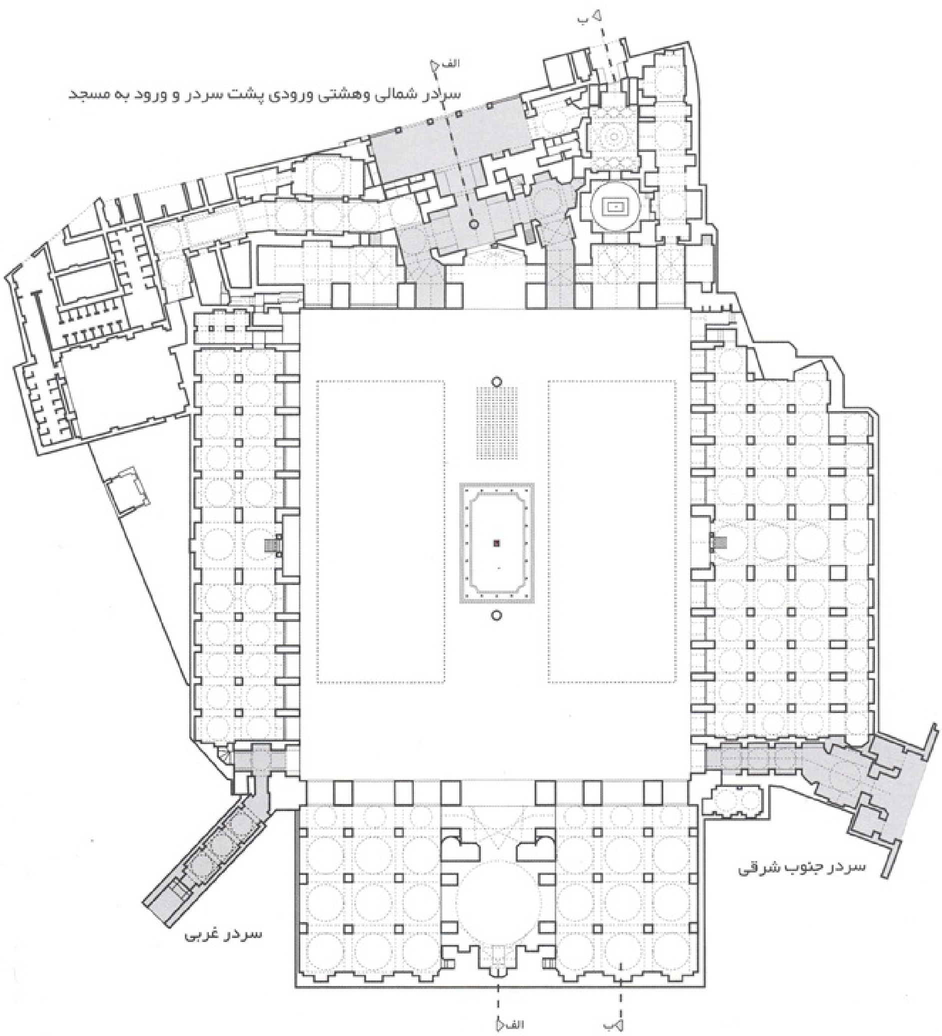


ص:۴۲

فصل دوم: سردرها

اشاره

ص:۴۳



سردرها–ورودی ها

ص:۴۴

درهای ورودی مسجد

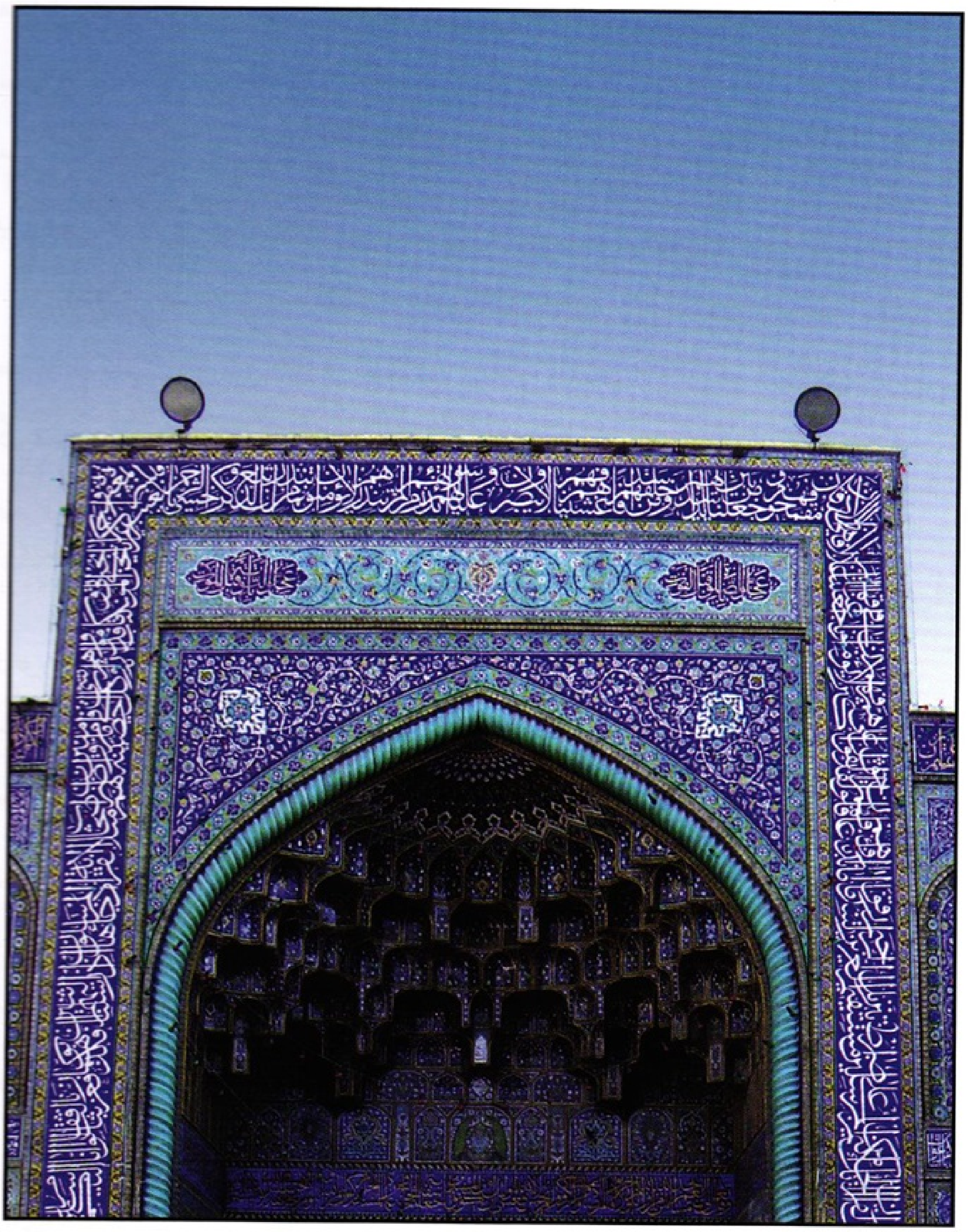
مسجد سید با داشتن چهار دَر ورودی محله هایی را به هم ارتباط می دهد. در زنجیر یا در اصلی (شمالی) مسجد سید که فعلا در جلوخانی در امتداد خیابان مسجد سید قرار دارد، در گذشته نه چندان دور، در ضلع جنوبی جلوخانی که در ابتدای کوچه اعتمادالدوله یا کوچه حبیبیان و بر بازار چه بید آباد بود قرار داشت و جزو درهای اصلی مسجد به شمار نمی آمد، چون بازارچه بید آباد از جوی بابا حسن شروع می شد و بعد از پشت سر گذاشتن چهارسوق آفتابگاه با چهار سوق بید آباد به سه راهی سقاخانه می رسید.

سه راهی سقاخانه یک راه به بید آباد داشت و امتداد سقاخانه و راه دوم به بازارچه حبیب الله خان منتهی می شد که عرض بازارچه باریکتر از عرض بازار بید آباد بود. راه سوم، اول به مدرسه میرزاحسین که پشت به پشت مسجد سید است و دوم به حمام دوقلو و کوچه مشایخ و سپس به بازارچه شاطر باشی و حمام کاظم خان راه داشت. عرض این کوچه از عرض بازار بید آباد بیشتر بود و در اصلی یا در جنوب شرقی در این کوچه با سردری رفیع و کاشیکاری بسیار زیبایی ساخته شده است که به شرح آن خواهیم پرداخت. هر چند در زنجیر یا در جلوخان اعتمادالدوله با هشتی و سنگاب و دو راهرو بسیار وسیع و زیبا به صحن اصلی مسجد سید می رسید، در گذشته در جنوب شرقی با سردر وسیع خود و هشتی پشت در با آجرکاری بسیار زیبا در میانه راهرو به سقف کوتاهی منتهی می گشت که ارتفاع آن به اندازه طاقنماهای اطراف صحن (۱۹۰ سانتیمتر) بود و از سردر کوتاهتر بود که آن را در اصلی مسجد می دانستند.

زمانی که خیابان مسجد سید احداث شد، قسمتی از بازار بید آباد و بازارچه حبیب الله خان جزو خیابان شد و بین دو بازارچه جدایی افتاد،

بنابراین مانده بازارچه بید آباد تا جلو خان مسجد سید و مقابل آن که چند باب مغازه مانده بود و به تازگی اداره باستان شناسی آنها را تعمیر و نوسازی کرده است. جزو بازار بید آباد محسوب می شود. بعد از احداث خیابان و ساختن جلوخان، در اصلی مسجد سید طرف شمال قرار گرفت که با تعمیرات و کاشیکاریهایی همراه شده و به شرح آن خواهم پرداخت.

تصویر



سردرشمالی

کوچه اعتمادالـدوله یا کوچه حبیبیان متصل به میـدانی در شـمال بازار بید آباد بود و با دیوار سـنگی به ارتفاع تقریبی ۱۳۰ سانتیمتر و ضخامت تقریبی ۱۵ سانتیمتر و دو ستون سنگی در وسط که نشانه نصب دروازه ای بود به چشم می خورد. دروازه بدون در و محل عبور عابران و اهالی کوچه بود. در جنوب میدان بازار بید آباد قرار داشت و قسـمت جنوب بازارچه به جلوخان مسجد سید و در شمالی منتهی می شد. بنابراین بعد از خیابان کشی و قرار گرفتن این محوطه بر خیابان، فاصله بین جلوخان مسجد و خیابان را به میدانی مربع شکل و فضایی مورد استفاده طراحی کردند و ساختند تا نمای مسجد سید به خیابان باز باشد و در ضمن امتداد بید آباد از دو طرف شرق و غرب به این میدان منتهی گردد.

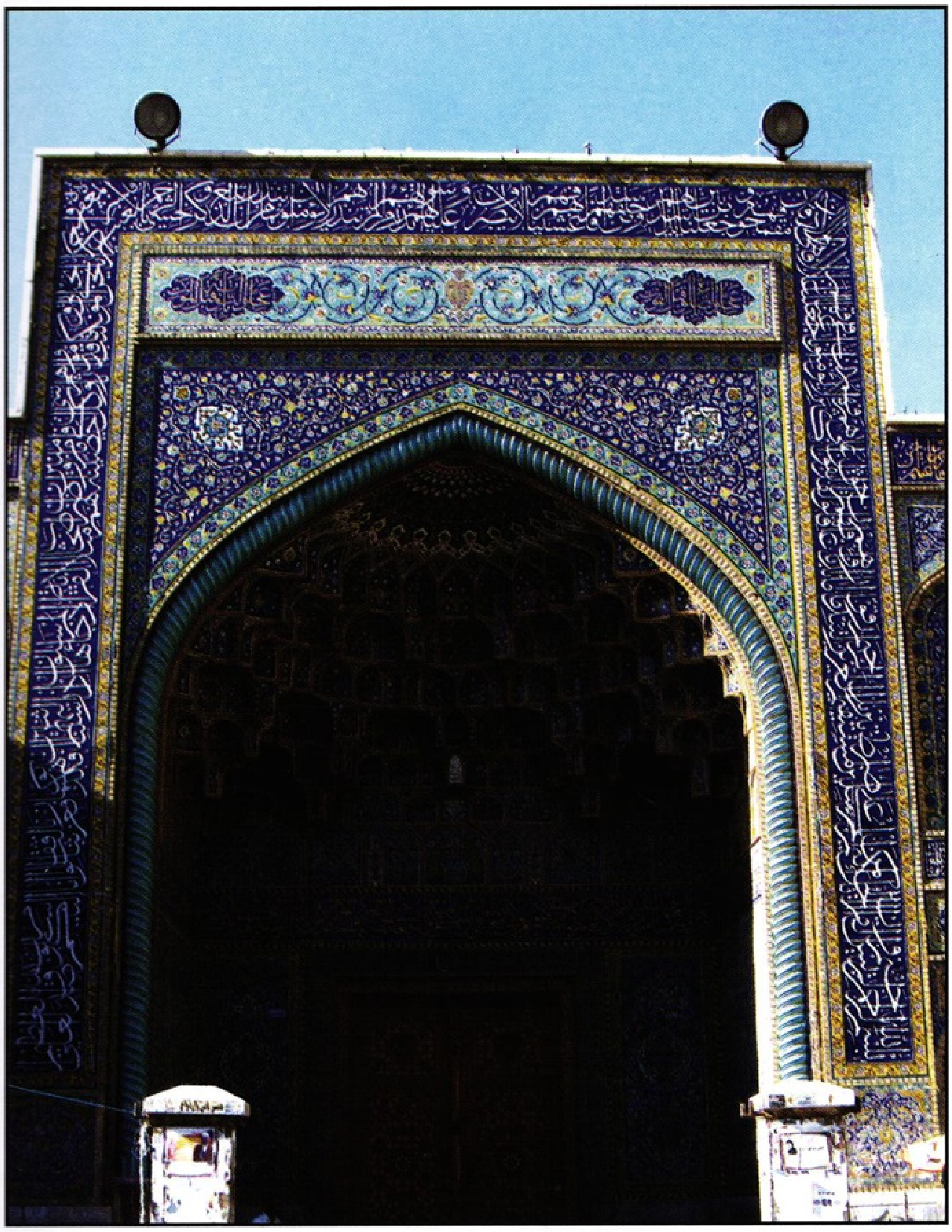
سردر شمالی با جلوخانی به طول تقریبی ۲۰ متر و عرض ۶ متر بر بازار چه بید آباد با دیواری از سـنگ پارسی به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر و قطر ۱۸ سـانتیمتر بنا گردیـده است که در وسط دیوار مقابل در ورودی مسـجد، راه عبوری به عرض ۳۲۰ سانتیمتر و دو سـتون سـنگی در طرفین آن به ابعاد ۴۷×۳۷ سانتیمتر و ارتفاع ۲ متر به همراه درپوشی ساخته اند. کف جلوخان را با سنگ پارسی فرش کرده اند.

ناگفته نماند تزیینات و تعمیرات نمای خارجی سـردر اصـلی مسـجد سـید که در ضـلع شـمالی واقع شده، بعد از بر خیابان قرار گرفتن سردر، با کمک نیکوکاران خیر و به دست هنرمندان معاصر انجام گرفته است.

سنـگ ازاره در سه طرف جلوخـان به ارتفـاع ۱۳۰ سـانتیمتر ولی در دو اسـپر طرفین سـردر به ارتفـاع ۱۵۵ سـانتیمتر است. روی سـنگهای ازاره اطراف جلوخـان را به تناسب هر سـتون یا پیشـخان حجره ها با حجاری و کنـده کاری ترنـج و قاب بنـدیهایی به انجام رسانـده انـد تا به زیبایی سردر افزوده گردد.

بعـد از اسپر سـردر، طاقنمایی به عرض ۱۴۰ سـانتیمتر و عمق ۶۰ سـانتیمتر و سـپس حجره هـایی برپا کرده انـد که امروزه در اجاره افراد و جزو موقوفات مسجد است.

در دو نبش سردر دو گلدان سنگی ساخته اند که پایه آنها نقش و نگارهای حجاری و برجسته کاری شده دارد. بعد از پایه و

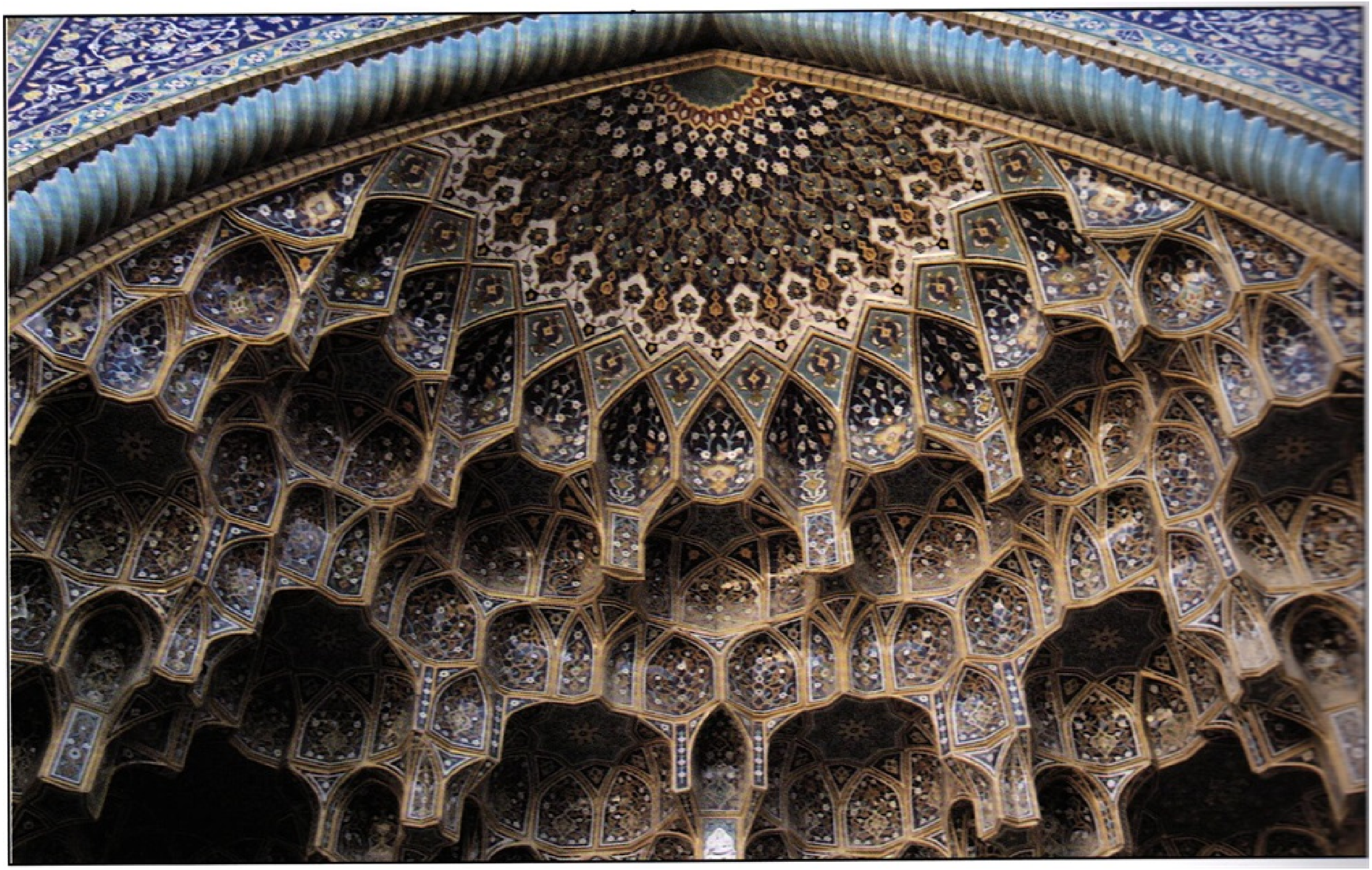


عکس نمای کلی سردر

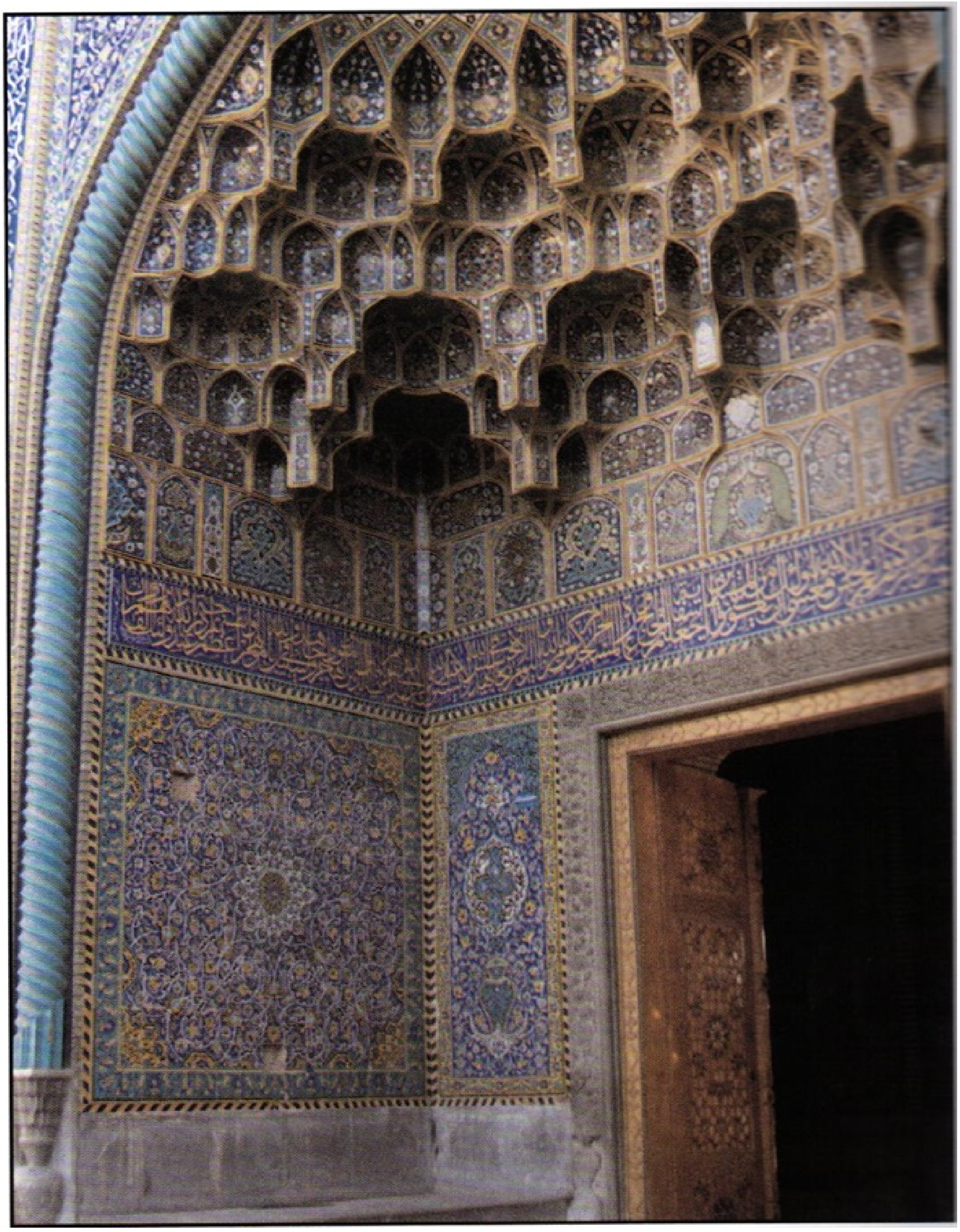


عکس پایه ستونها

ص:۴۶



مقرنس بالای سر در شمالی



حکاکیهای آن، بدنه گلدان به شکل کوزهای (یا خمرهای) با حکاکیهای بسیار زیبا همراه است و در انتها در بالای گلدان را با مقرنسی بسیار زیبا کنده کاری کرده اند و توانسته اند دو گلدان یکپارچه به ارتفاع ۱۷۰ سانتیمتر با دوالی مسطح به نمایش بگذارند.

دو نبش سردر اصلی را از روی پایه گلدانهای سنگی تا تیزه قوس کاشیهای پیچ فیروزه ای نصب کرده اند و دو طرف کاشیهای پیچ با هره آجری به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر و حمیل کاشی فیروزه ای محاط گردیده است.

دو اسپر طرفین سردر از روی سنگ ازاره، بعد از دو مربع به عرض و طول ۱۱۰X۱۱۰ سانتیمتر، با کاشیهای هفت رنگی کاشیکاری شده و اطراف آن با هره آجری و کاشیهای فیروزه ای محاط گردیده است. دور تا دور سر در، کتیبه ای به عرض ۱۱۰ سانتیمتر با هره آجری و کاشی فیروزه ای محاط کرده اند که با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره یاسین بر آن نگاشته شده و در انتها به «صدق الله العلی العظیم سینه ۱۳۷۷» خاتمه یافته است.

تصویر



سکوهای سردر شمالی



سردر شمالی

در نمای جلو خان، پس از ساختن طاقنما و حجره ها و تقسیماتی که با جوک جناقی و حمیل و قاب بندیهای همراه است، کتیبه هایی به شرح زیر پدید آورده اند و بقیه نما را با نقشهای گیاهی بسیار زیبا تمام کرده اند که بر روی کاشیهای خشت هفت رنگی کشیده و پخته شده است.

در کتیبه انتهایی بالای نما که بال غربی و ضلع جنوبی و بال شرقی بنا را در بر دارد به خط ثلث زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره جمعه نوشته شده است و در انتها «سنه ۱۳۷۷» مشاهده می شود. در نمای دیوار طرفین جلوخان (دو بال شرقی و غربی) در دو کتیبه با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره قدر چشمنواز دلهاست

در کتیبه کمربندی با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بعد از «قال الله تبارک و تعالی»، آیت الکرسی نوشته شده و در انتها به «صدق الله العلی العظیم و صدق رسول النبی الکریم و نحن بذالک شاهد من حسن بن علی» ختم شده که به کاشیکاری سردر جلوه خاصی بخشیده است. کتیبه کمربندی در بالهای شرق و غرب بنا با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی

خشت لاجوردی و به خط حبیب الله فضائلی به سوره کوثر مزین شده است.

در گودی سردر که به عمق ۳۳۰ سانتیمتر و عرض ۶ متر است دو سکو در طرفین در به عرض ۱۳۰ سانتیمتر و طول ۳ متر و ارتفاع ۷۰ سانتیمتر با سنگ پارسی مشاهده می شود. سنگ در پوش سکوها یکپارچه و به ضخامت ۱۸ سانتیمتر است. کنده کاری و ترنج سازی بر بدنه هر سکو و گود و برجستگیهایی که روی سنگها پدید آورده اند در خور تحسین است و حال و هوای دیگری در بیننده ایجاد می کند.

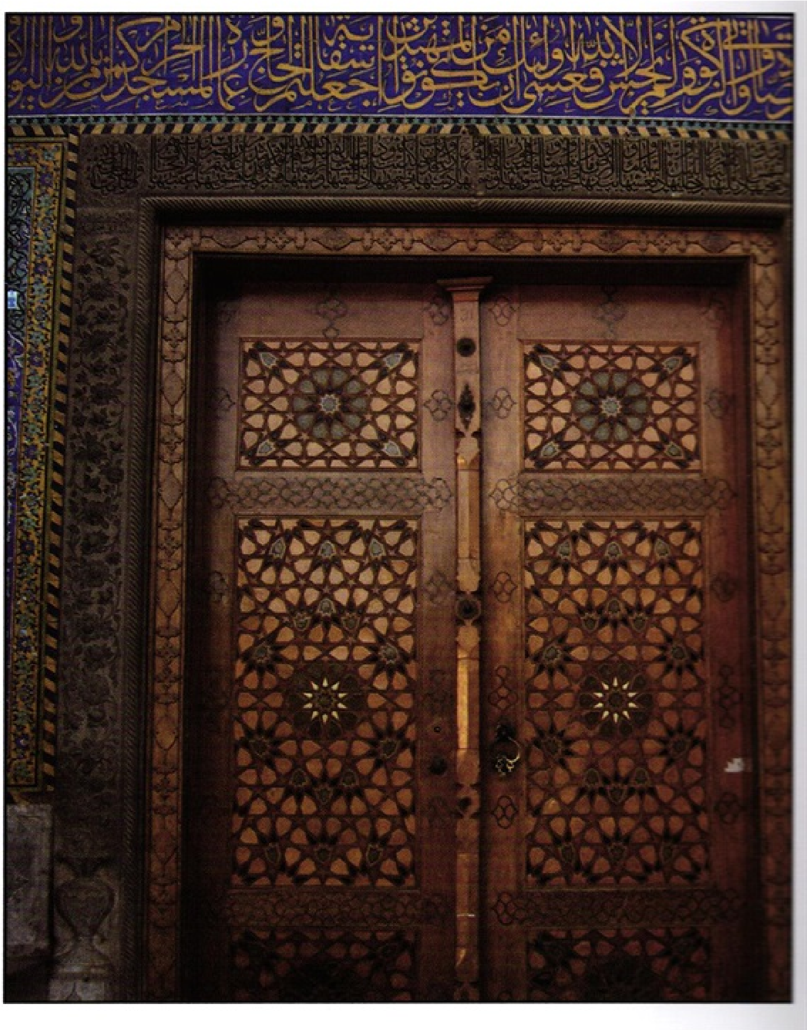
دور سردر را با سه قطعه سنگ محاط کرده اند که هر یک به شکل یکپارچه به عرض ۳۵ سانتیمتر و به ارتفاع ۳۹۰ سانتیمتر برابر با ارتفاع در چوبی است. دو نبش داخلی سنگ با تراشی پیچ مانند که بسیار هنرمندانه کار شده است اطراف در را زیبا می سازد. روی سنگ از پایین با پایه گلدانی شروع شده و از روی پایه گلدان، شاخه های گل و برگ گیاهی به شکل بسیار زیبایی در ارتفاع سنگ حکاکی گشته است.

در بالاترین قسمت سنگ وادار در طرف غرب با خط ثلث



تصویر





گلدان و گل سنگی اطراف سردر

ص:۴۹

برجسته در عصر تولیت حجه الاسلام حاج محمدرضا شفتی» | و در شرق «با همت مؤمنین خیراندیش سنه ۱۳۰۹ ه ق تعمیر گردید» نوشته شده است. بر قطعه سنگ درپوش بالای در با همان عرض و طول سردر به خط ثلث برجسته بسیار زیبایی سوره شمس حکاکی شده و در انتها با «صدق الله العلی العظیم) کنده کاری به پایان می رسد. در پایه گلدانهای دو طرف سر در، طراح مقرنس ، استاد غلامرضا و نام سنگتراش، مصطفی زاغیان این استاد یدالله حجار به چشم می خورد.

از روی سنگ ازاره بالای سکوها و اسپر طرفین در و دیوارهای شرقی و غربی بالای سکو تا زیر کتیبه، با هره آجری و بند کشی حمیل کاشی فیروزه ای و قاب سازی با کاشیهای رنگی و گل و گیاه بر زمینه کاشی فیروزه ای و نقشهای میناتوری بر جلوه سردر افزوده شده است.

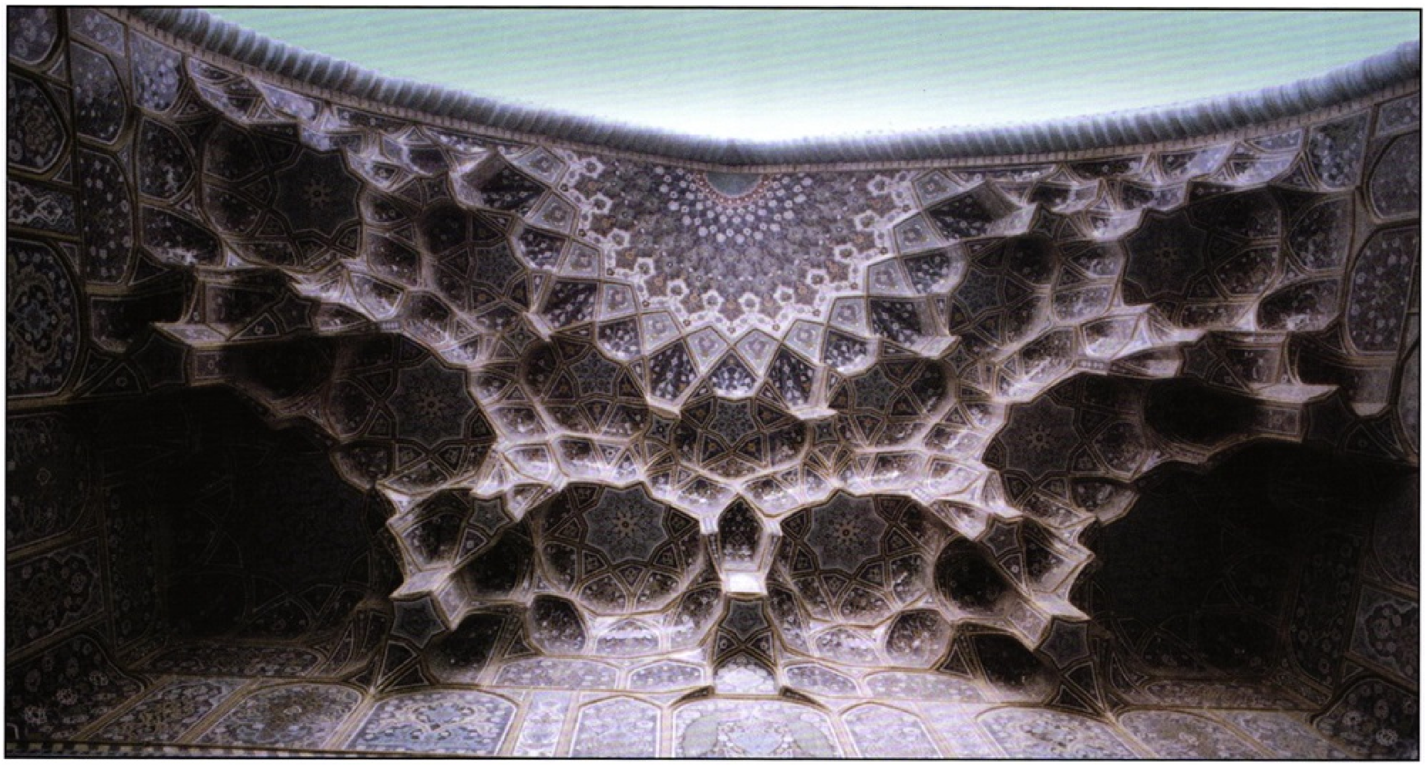
بعد از سنگ درپوش بالای در، کتیبه ای به عرض ۵۰ سانتیمتر شکل گرفته که با هره آجری و حاشیه سازی دور تا دور سر در را پوشش داده و به خط ثلث زرد بر زمینه کاشی لاجوردی بعد از

قال الله تعالی» آیه ۱۸ از سوره الجن، آیه ۲۹ از سوره اعراف، و آیات ۱۹ و ۲۰ از سوره توبه و در انتها «کتیبه جواد علی کربلائی، عمل سید حسین موسوی ۱۳۷۷هق» نوشته شده است.

سقف سردر را با یک مقرنس زیبا و کم نظیر از سوسنی ها و طاس و نیم طاس ها، و در انتها با قسمتی از یک شمسه با کاشی معرق و کاشیهای رنگی بسیار زیبا تا پشت بغل کاشیهای پیچ ادامه داده اند. در پشت بغل سردر را با هره سازی آجری و حمیل کاشی فیروزه ای و حاشیه سازی با نقش اسلیمی و ترنجی در وسط هر لچکی با کاشیهای رنگی بر زمینه کاشی خشت الاجوردی متناسب با مقرنس و در انتها با طراحی یک مستطیل بین پشت بغل ها و کتیبه انتهایی کار کرده اند. هره سازی آجری و حمیل کاشی فیروزه ای و طراحی اسلیمی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای انجام گرفته است. دو مصرع در

طرفین مستطیل قرار دارد و داخل هر مصرع در یک طرف با خط ثلث طلایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی (عجلو بالصلوه قبل الفوت» و بر دیگری با همان خط «عجلو بالتوبه قبل الموت» نوشته اند. به طور کلی با قاب بندیهایی که با هره آجری و حمیل کاشی فیروزه ای همراه است، و نیز تزیینات کاشیکاری و طرحهای انتخاب شده، مجموعه ای بسیار زیبا و هنرمندانه به نمایش گذاشته اند.

در چوبی سردر شمالی به طول ۳۹۰ سانتیمتر و عرض ۲۶۰ سانتیمتر با چهارچوبی به قطر ۳۰×۲۰ سانتیمتر است که نبش خارجی چهارچوب را مانند پیچ اطراف سردر با مهارتی خاص



مقرنس سر در شمالی

ص:۵۰

سکو وتزئینات دو طرف سردر شمالی





و هنرمندانه حکاکی کرده اند و روی چهارچوب را با ساخت ترنجهایی به طور برجسته زینت بخشیده اند. لنگه های در از چوبهای بسیار مرغوب و شاید چوب چنار است که بائوها را به عرض تقریبی ۲۵ سانتیمتر و قطر ۶ سانتیمتر به طریقی قاب بندی کرده اند که دو قاب مربع در بالا ـ و پایین و یک مستطیل در وسط باشد و هر سه قاب را با گره تند برگ چناری با حمیل گره سازی کرده اند. گره ها از چوب روشن و حمیلها به رنگ تیره است و بعضی از آلتهای گره را مانند شش تند، پاباریک ها، ترنج و شمسه ها، با خاتمکاری به پایان برده اند. روی بائوهای کل در سابقا با نقش گره هندسی سینه باز خاتمکاری شده بود که بر اثر مرور زمان و شاید سهل انگاری از بین رفته است و فقط اثری از جای چسب خانمها بر در مشاهده می شود.

پشت در هم مانند روی در از تزییناتی برخوردار است.

قاب بندی درها دو روست، یعنی پشت در قابهایی پشت به پشت قابهای روی در ساخته اند که با گره کند شل سرمه دان به همراه حمیل قاب سازی شده و با رنگ کاری خاص چوب همراه است.

آستانه در از سنگ مرمر یکپارچه به عرض ۳۰ سانتیمتر و طول آستانه ورود به مسجد است که روی سنگ را پشت قاشقی گرد ساخته اند تا حرکت از روی آن آسان باشد. ضخامت دیوار سردر تقریبا به اندازه هر لنگه در است. یعنی پاگرد ورود به مسجد به عرض تقریبی ۱۳۰ سانتیمتر و طول ۲۶۰ سانتیمتر می شود که دیواره های طرفین آن را با آجر و بند کشی با حمیل کاشی فیروزه ای ساخته و در انتها به قوسی ختم کرده اند.

هشتی پشت در که پشت ایوان شـمالی هم قرار دارد به عرض و طول ۱۰X۵ متر است و کف آن را با سـنگ پارسی فرش، و از سنگ ازاره آن تا ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر چهار سکو در

ص:۵۱

چهار گوشه هشتی تعبیه کرده اند که طول سکوها در امتداد دیوارهای جنوبی و شمالی هشتی است. ارتفاع سکوها از کف زمین ۷۰ سانتیمتر و به عرض یک متر و طول ۲۵۰ سانتیمتر با درپوشی یکپارچه به ضخامت ۱۵ سانتیمتر است.

در دیوار شرقی و غربی هشتی طاقنماهایی ساخته اند که عرض دهنه هر طاقنما ۳۲۰ سانتیمتر می شود و در بالا به قوس و در پشت بغل منتهی می گردد. دهنه طاقنما باز و راه ورود به دالانهای طرفین ایوان شمالی است. بعد از پشت بغل قوسها، ارسی چوبی با گره چینی و درهای کشویی بالا رو و آلت بندی بسیار زیبا که جلو حجره های طلاب است به چشم می خورد. دو پشت بغل قوسها را بعد از جوک بندی و حاشیه سازی و مصرع بندی و طرح اسلیمی با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی فیروزه ای با کاشیکاری به پایان برده اند. پله حجره ها را در دل دیوارها تعبیه کرده اند (چون دیوارها قطر زیادی دارد).

اسپرهای طرفین طاقنما در عرض دیوار بالای سکوها قرار گرفته است و در شرق هشتی، با قاب بندی با جوک و حمیل و تقسیمات انجام شده در متن، به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در اسپر جنوب شرقی سوره فتح نوشته شده است و در زیر هر سطر معنای جمله ها با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی مشاهده می شود.

در اسپر شمال شرقی سوره والعصر را مشابه والفتح نوشته اند که در تصویر مشاهده می کنید. |

دو اسپر طاقنمای زیر حجره طرف غرب از عرض بالای سکوی غربی برخوردار است. در اسپر شمال غربی ولادت چهارده معصوم و در اسپر جنوب غربی تاریخ شهادت چهارده معصوم بعد از تقسیمات لازم با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است.

در اطراف هشتی با جوک جناقی و طراحی گل و بوته با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای، بدنه دیوارها را زیبا ساخته اند.

و در دیوار جنوبی هشتی، نصف دیوار شمالی ایوان شمالی را با پنجره ای فلزی ساخته اند که از داخل هشتی می توان صحن و بنای مسجد را مشاهده کرد. زیرا دیوار قناسی داشته . و نصف دیگر دیوار با پی ضخیمی ساخته شده است.

در بالای سردر داخل هشتی، بعد از هره بندی و ساختن قاب آجری، در متن آن با خط ثلث سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: «قال رسول الله صل الله علیه و آله انا مدینه العلم وعلی بابها». .

اسپر طرفین پشت در به عرض ۱۳۰ سانتیمتر که نبش درگاهی پشت در را با چهار ردیف جوک جناقی لاجوردی و سفید و در نتیجه دور تا دور سر در را محاط کرده، با حمیل بندی و حاشیه سازی و مصرع بندی با کاشی هفت رنگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین شده است. در پایین اسپر چپ سردر با خط سیاه بر زمینه کاشی زرد «ساخت کارخانه کاشی سازی کهرنگی» و بر روی اسپر راست سردر «ملتمس دعا حاج کاظم پورغدیری» و در وسط سردر با خط ثلث لاجوردی بر زمینه کاشی سفید در یک شش ضلعی «الله» نوشته شده است. سوسنی بالای کتیبه را با کاشیهای مشبک کاشیکاری کرده اند.

در بالای کاشیکاریها در چهار گوشه سقف از رسمی بندی استفاده کرده و با جوک جناقی خطوط رسمی را شکل داده اند که در وسط، از به هم نزدیک شدن خطوط رسمی ها، شمسه ای به وجود آمده است. داخل شمسه را با کاسه بندی بسیار زیبایی با کاشیهای معرق و نقشهای متنوع کار کرده و کاشیکاری سقف را به پایان برده اند.

در وسط هشتی سنگابی با تراشی بسیار زیبا و نقشهای حکاکی شده روی پایه ای نصب گردیده است که تا قبل از لوله کشی آب، همیشه برای لب تشنگان پر آب بوده و امروزه برای زینت مسجد استواری خود را در هشتی حفظ کرده است.

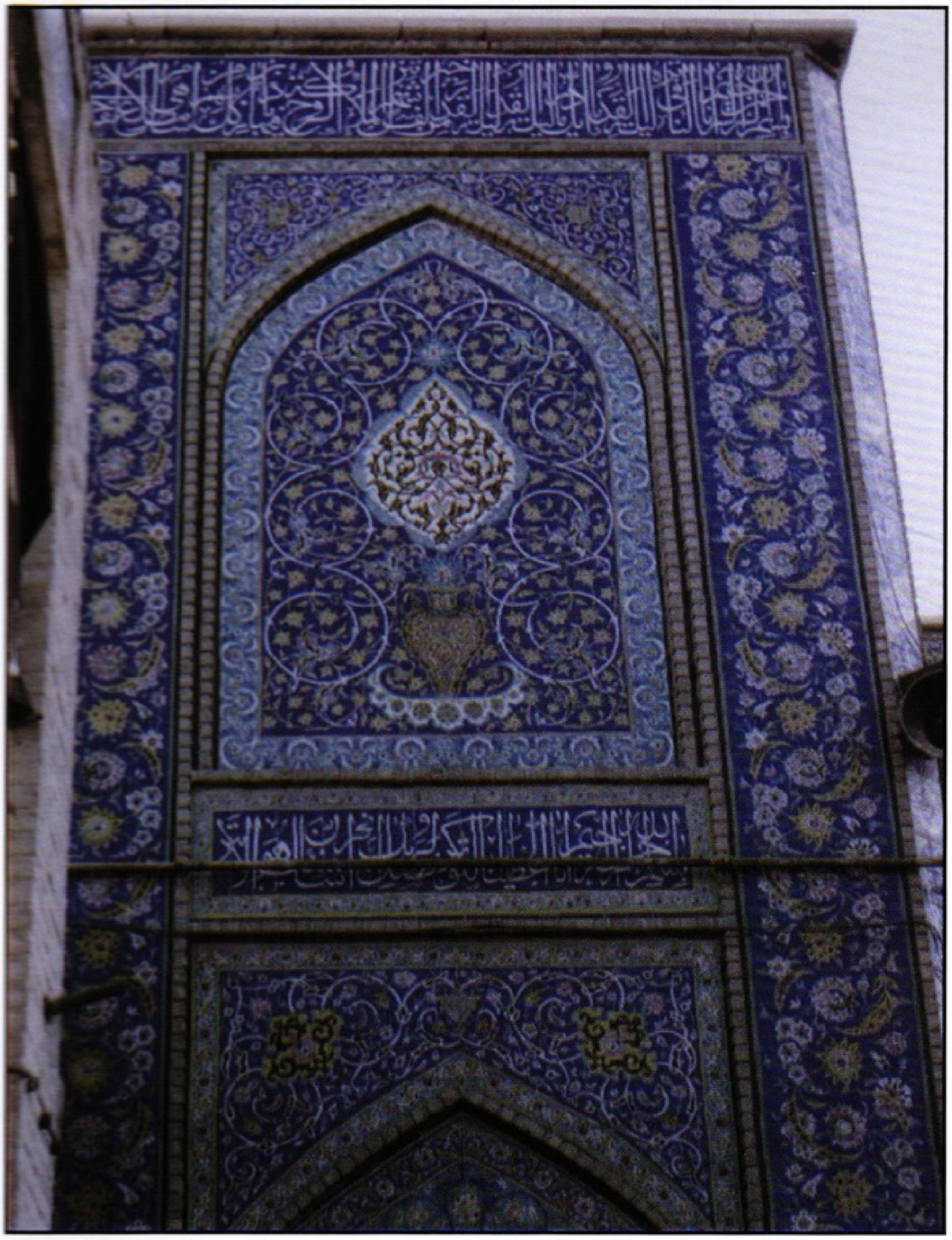
بنابراین از طاقنمای شرقی و غربی دو راه ورود به صحن مسجد را میسر می سازد که گذرگاه عابران است. کف راهرو ادامه سنگفرش کف هشتی با سنگ پارسی تا ورود به صحن مسجد است.

در راهروی غربی دیوارها به شکل سابق و آجرکاری اولیه است ولی در راهروی شرقی طاقنمایی وجود دارد به عرض ۲۱۰ سانتیمتر و عمق یک متر که به ارتفاع ۶۰ سانتیمتر از کف، سکویی در بر دارد و از روی سکو به ارتفاع ۱۹۰ سانتیمتر ساخته شده است. از بالای سنگ ازاره کتیبه ای زیبا به عرض ۴۰ سانتیمتر با جوک بندی جناقی و مصرع بندی با تناسباتی از

کاشیکاری های جعفر خان مسجد سید در شمالی



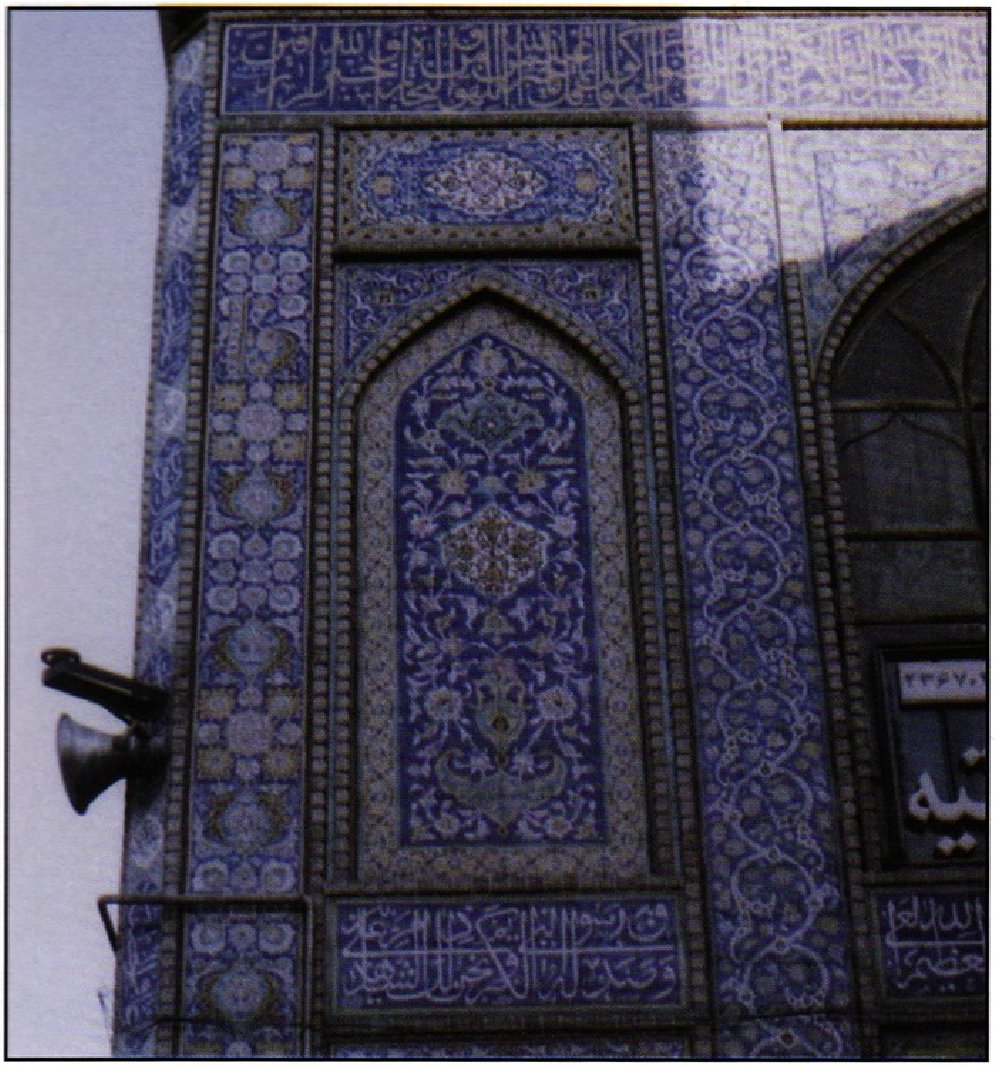
تصویر



تصویر



تصویر



ص:۵۳

کاشیکاری هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای ساخته اند و بعد از دور زدن طاقنما در مصرعها از اسماء الله استفاده کرده اند. اسماء الله به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به این شرح آمده است: «یا حنان، یا منان، یا دیان، یا برهان» و در مصرع وسط با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: «بانی و ملتمس دعا حاج حسین ترابی».

در بالای کتیبه از رسمی بندی شانزده استفاده کرده و خطوط رسمی با جوک جناقی لاجوردی و سفید نقش رسمی را شکل داده اند و سطوح داخلی رسمی را با نقشهایی از گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و فیروزه ای به پایان برده اند.

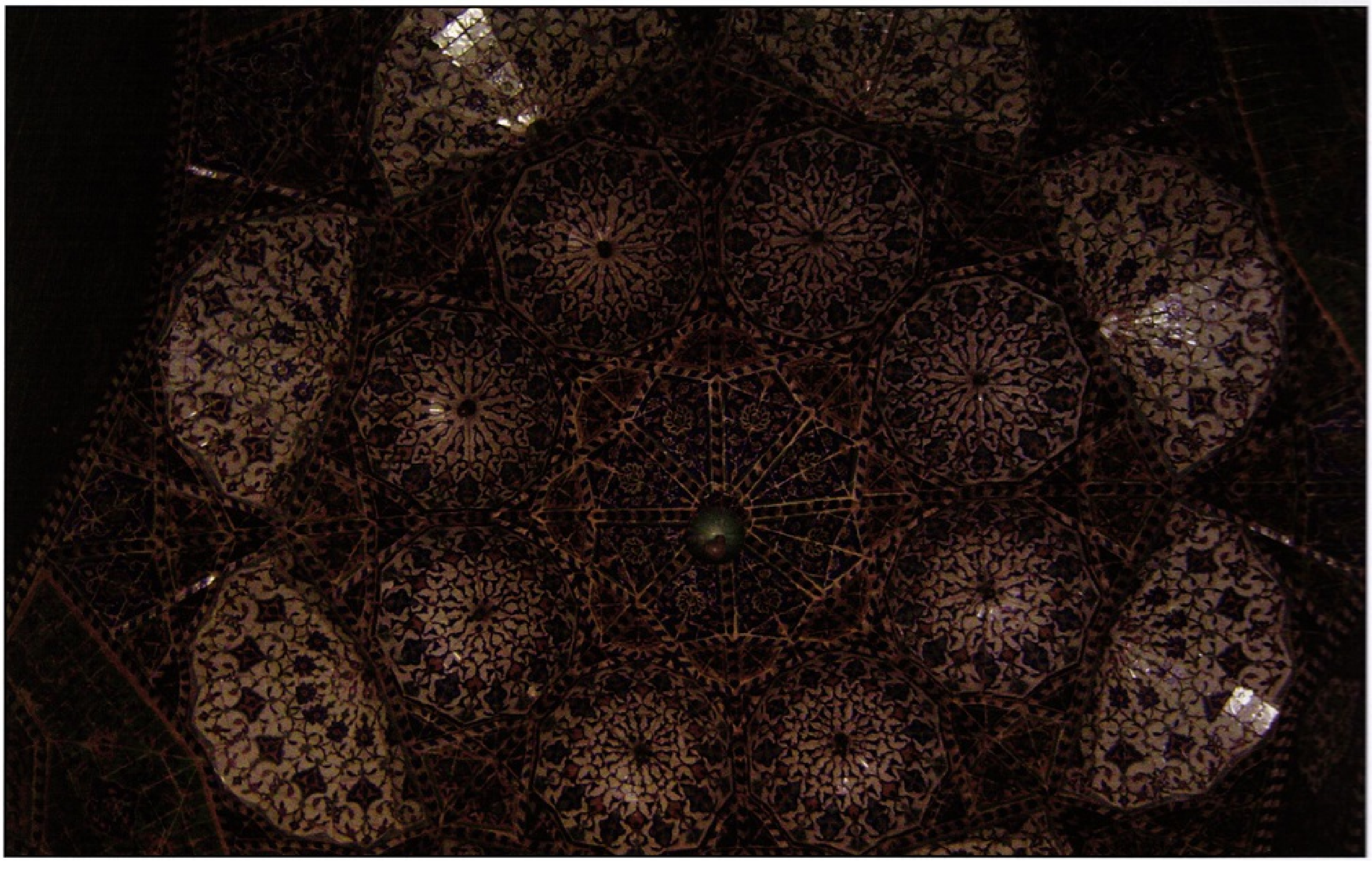
تنوع رنگ در پاباریک ها و فیلپوشها به زیبایی کار افزوده است، به طوری که سوسنی را لاجوردی، فیلپوشها را فیروزهای و پایاریک ها را به رنگ سفید و فیروزه ای در دل ترنجها به کار برده اند.

در یخی چهار نبش دیوارهای راهرو که در پیچ هشتی به راهروی شرقی است با جوک بندی جناقی لاجوردی و سفید،

گلهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی انداخته اند که مصرعهایی در بر دارد و با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به ترتیب نوشته است: «یا مقلب القلوب، یا غفار الذنوب، یا ستار العیوب و یا منور القلوب).

چهار بخشی سقفی آجرکاری شده و در دل هر بخشی از طاق با خط بنایی آجری گود و برجسته بر دل سقف «الملك الله» یك بار، «الحکم لله» دو بار و چهار «علی» به طور دورانی نوشته اند. بقیه سقف را با آجر و بند کشی به پایان برده اند تا زمانی که بتوانند روی آجرها را به کاشیکاری مزین کنند.

ورودی راهرو به صحن که قسمت پایه اول راهروست (و بعد از آن طاقنماهای ورودی به ایوانهای شرقی و غربی قرار گرفته) در زمان معاصر با کاشیهای هفت رنگی و گل و بوته سازی گیاهی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای کاشیکاری شده و ادامه راهرو جوك بندی جناقی لاجوردی و سفید گردیده و بقیه کار کاشیکاری به تعویق افتاده است.

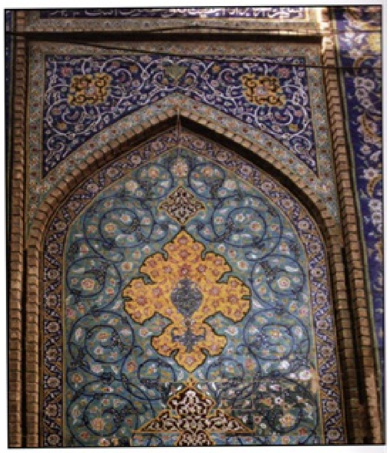


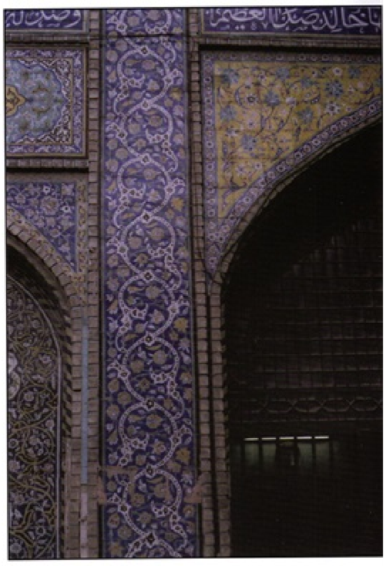
کاسه بندی هشتی سردر شمالی

ص:۵۴

کاشیکاری ومقرنس بالای سکوها







تاریخ ولادت چهارده معصوم





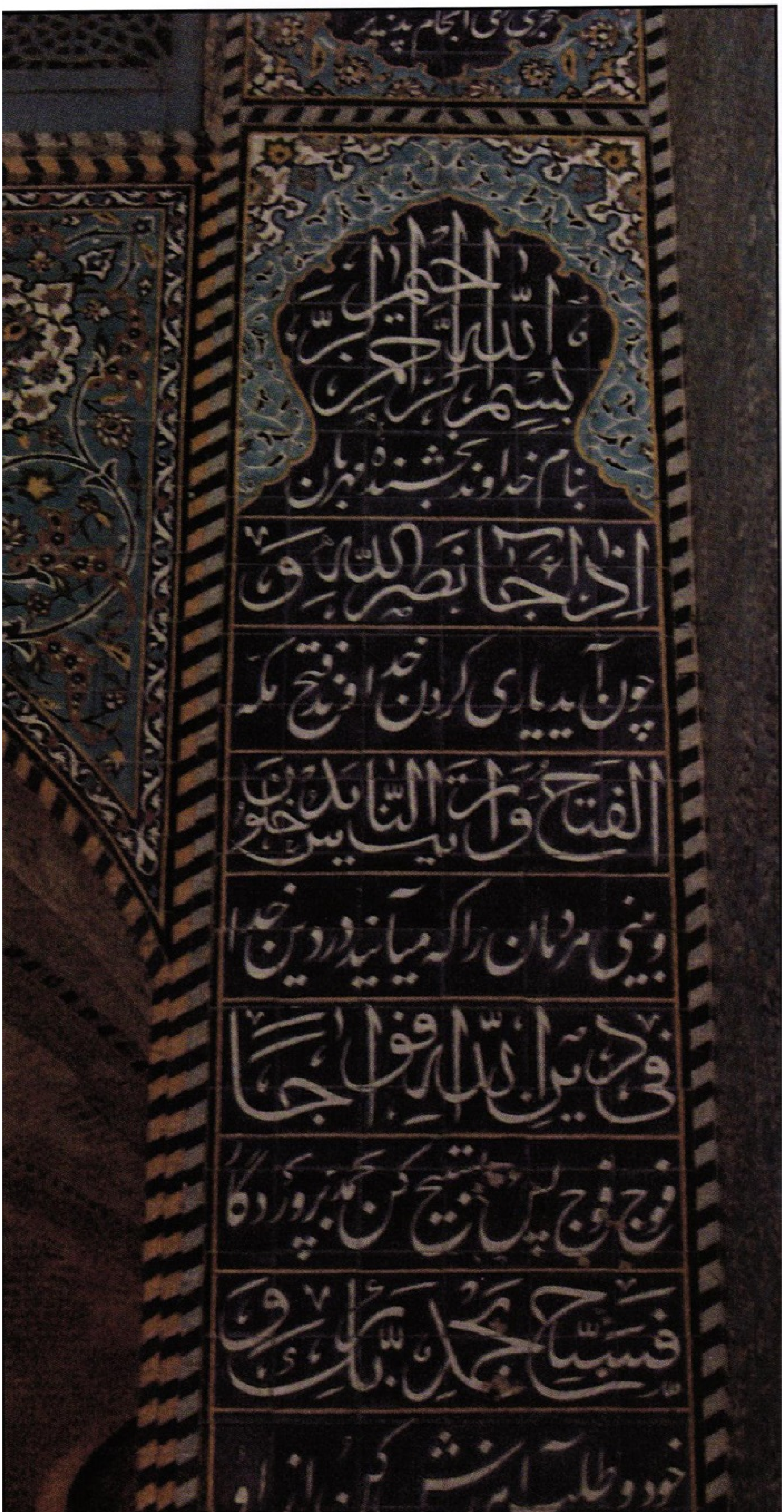
تاریخ شهادت چهارده معصوم





حضرت امام جعفر صادق ۲۵ شوال
حضرت امام موسی کاظم ۲۵ رجب
حضرت امام رضا آخر صفر
حضرت امام محمد تقی آخر ذی القعده
حضرت امام علی النقی ۳ رجب
حضرت امام حسن عسکری ۸ ربیع الاول

سوره نصر



بسم الله الرحمن الرحیم
بنام خداوند بخشنده مهربان
اذا جاء نصر الله و
چون آمد یاری کردن خدا و فتح مکه
الفتح و رأیت الناس یدخلون
و بینی مردمان را که میایند در دین خدا
فی دین الله افواجا
فوج فوج پس تسبیح کن بحمد پروردگا
فسبح بحمد ربک و
خود و طلب آمرزش کن از او


استغفره انه کان توابا
بدرستی که او سخت قبول کننده توبه

سوره والعصر

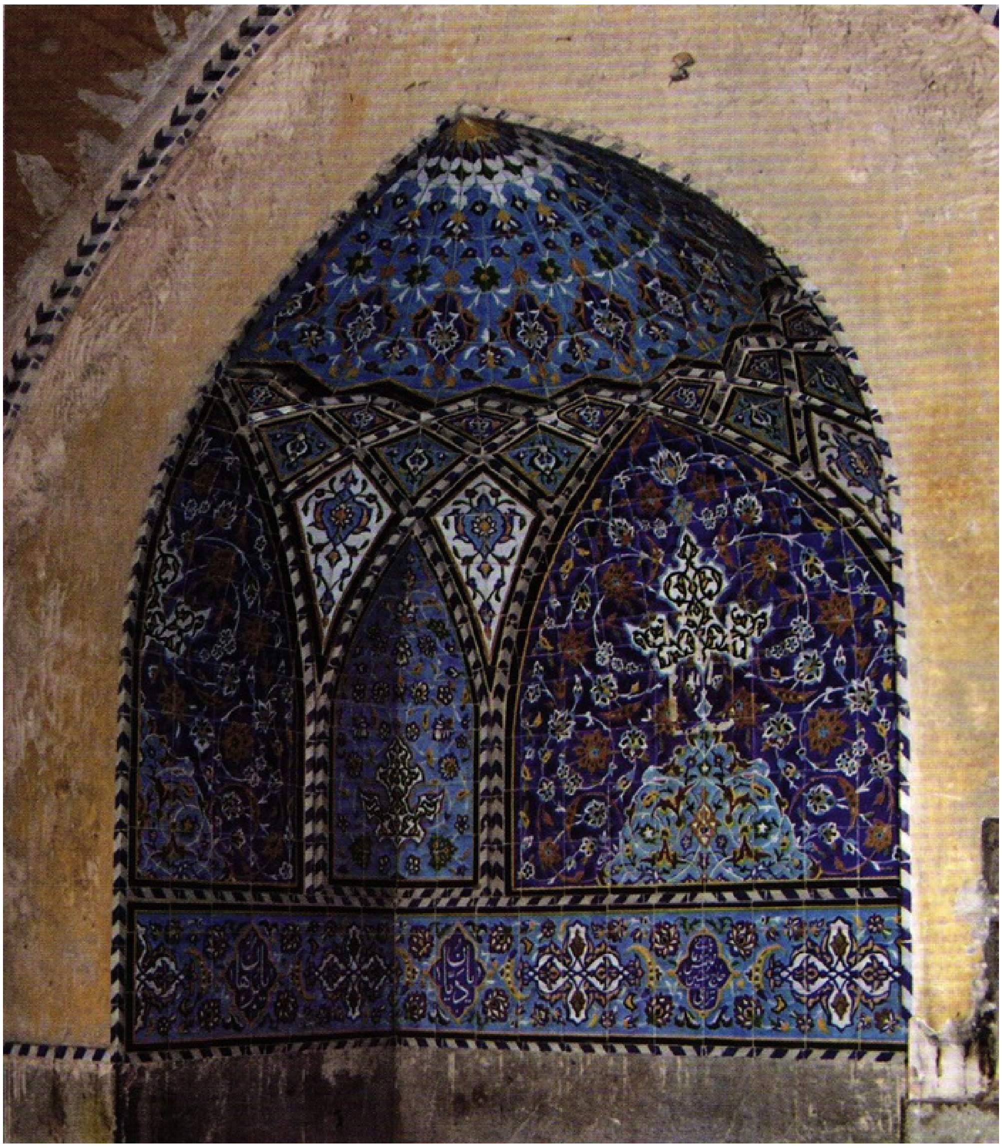

بسم الله الرحمن الرحیم
بنام خداوند بخشنده مهربان
والعصر ان الانسان
قسم بعصر بدرستی که انسان هر آینه
لفی خسر الا الذین امنوا
در زیانکاری است مگر آنان که
و عملوا الصالحات


ایمان اوردند و کردند کارهای
و تواصوا بالحق
شایسته و وصیت بیکدیگر نمودند
و تواصوا بالصبر
براستی و وصیت نمودند بشکیبایی

سقف آجر راهرو



طاقنمای داخل راهرو ورودی



دیوار راهرو







ص:۵۸

سردر جنوب شرقی

سردر رفیع و باشکوهی است که در کوچه حمام دوقلو و مقابل کوچه مشایخ قرار دارد و در ایام قدیم مهمترین سردر اصلی مسجد به شمار می رفت. سردر با جلوخانی به طول ۱۱ متر و عمق ۳ متر از بر کوچه و دو بال در طرفین سردر، هریک به طول ۴۸۰سانتیمتر، به نمایش گذاشته شده است.

کف جلو خان به اندازه دو پله از کف کوچه بلندتر است که با سنگهای ریشه دار فرش شده اند. اطراف جلوخان با دو بال طرفین آن را سنگ پارسی به ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر و ضخامت تقریبی ۱۵ سانتیمتر از کف کوچه نصب کرده اند. سنگ ازاره دو اسپر به ارتفاع تقریبی ۱۵۰ سانتیمتر از کف کوچه و محل طاقنما به عمق ۱۳ | سانتیمتر در دو مرحله از بر اسپرها عقب نشینی کرده و قسمت دوم با قوسی در بالا و در پشت بغل ادامه یافته است. دو بال طرفین سردر قرینه سازی شده و سنگ ازاره بر طاقنما از کف کوچه تا ارتفاع ۸۰

سانتیمتر با سنگ ازاره طرفین اسپرها همروست و بقیه آن عقب نشینی کرده و بالای سنگ ازاره را با کاشیکاری طاقنما همرو ساخته اند. بنابراین دهنه طاقنما با سکویی به طول ۳ متر و عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر همراه شده است.

طاقنما و پشت بغل و دو اسپر طرفین طاقنما با هره بندی آجر و کاشی فیروزه ای قاب بندی شده، و داخل هریک از قسمتهای مختلف با حاشیه سازی و طرحهایی از گل و گیاه با کاشی هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آراسته گردیده است. متن طاقنما با دو حاشیه به عرضهای مختلف و به موازات هم طراحی شده است و در حاشیه پهن تر مصرعهایی هست در فواصل معین و قرینه سازی شده مزین به اشعاری با خط نستعلیق بر زمینه کاشی خشت لاجوردی که چنین نوشته اند:

((خلف حجه الاسلام و سلیل اطیاب

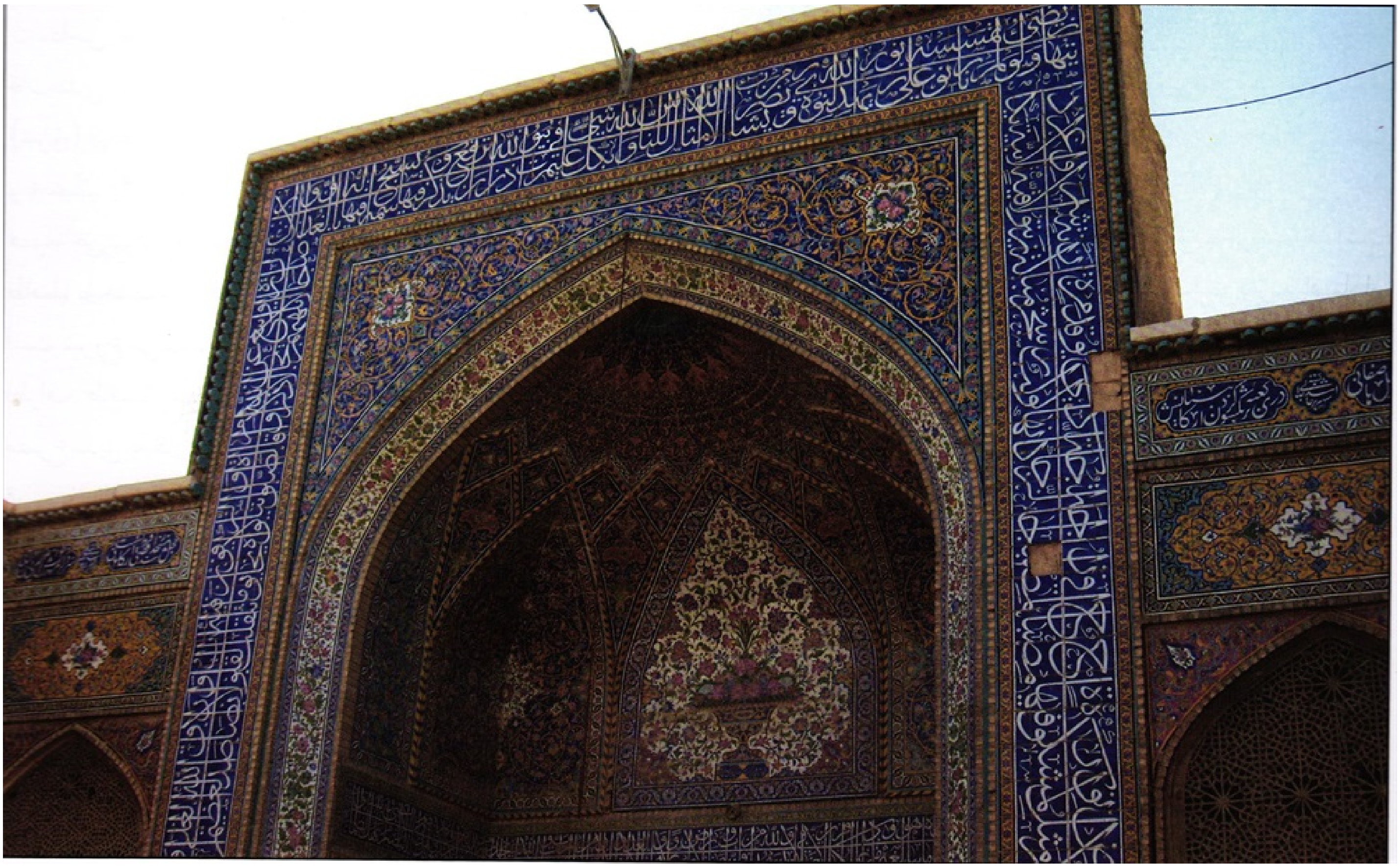
غوث ایتام غیاث ضعفا ملجأ ناس»

«کز ششم حجه و هفتم بودش نام و نسب

بوالحسن سیرت موسی کف و عیسی اتفاس»

مسجدی را که پدر کرد بنا همچو خلیل

تصویر



ص:٥٩

این پسر کرد زاتمام مصون از اطماس» سطح طاقنما را با طرحهای اسلیمی به رنگ زرد و گلهای متنوع با رنگهای مختلف و شاد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی طراحی کرده اند. در پشت بغل قوس، با حاشیه بندی و طرح اسلیمی سه بندی و مصرعی در وسط هر لچکی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و تناسبات رنگ بندی در کاشیهای همجوار، کاشیکاری زیبایی به بیننده القا می کند.

بال غربی سردر مشابه بال شرقی است ولی اشعار داخل مصرعها با اشعار بال شرقی تفاوت دارد. اشعار چنین است: بانی مسجد اقصی بود و کفو حرم

از آنکه سردفتر تقوی بودش اس اساس» چونکه فرمود به تزیین درون سعی بلیغ

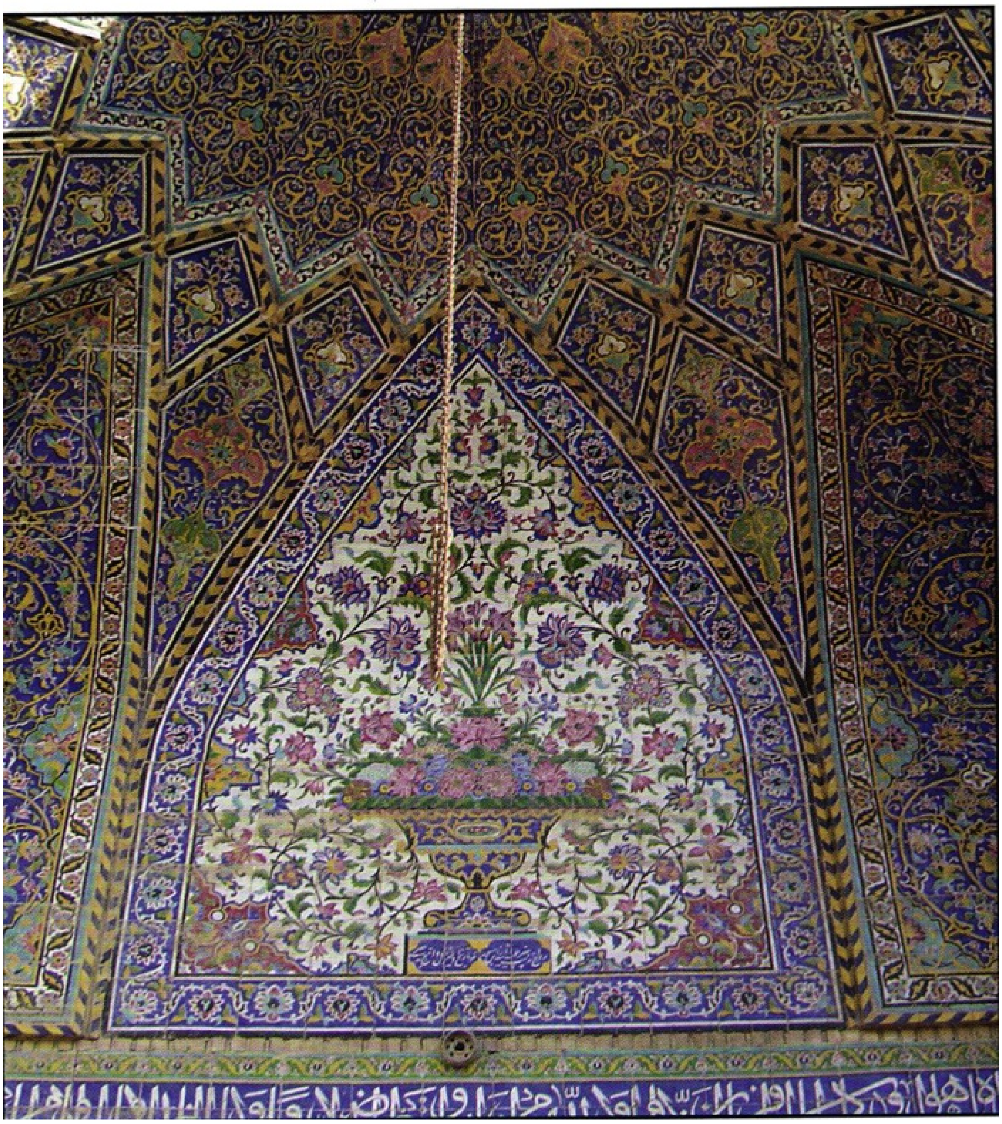
تیز پرداخت این سردر و باب و کریاس» هاتفی از پی تاریخ ندا داد ز غیب

فتح الباب الی الجنه امنا للناس» ۱۳۱۱(۱)

در پایین جزر کاشیکاری شده چپ سردرد به خط نستعلیق مشکی بر زمینه کاشی زرد نوشته شده است: «جاروب کش آستانه جلیل مشهدی حسینعلی از خواننده التماس دعا دارد».

داخل جلوخان دو طاقنما را با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای قاب بندی کرده اند که یکی در طرف راست و دیگری در طرف چپ (شرق) در عرض شرقی و غربی سردر مقابل یکدیگر به طول ۲ متر و به عمق ۴۰ سانتیمتر قرار گرفته اند و در بالا با قوس و دو پشت بغل همراه می شود. بعد از سنگ ازاره و هره آجری، کاشیکاری دهنه طاقنما با حاشیه ای که دور تا دور نقش متن طاقنما را محاط کرده است شروع می شود و با کاشیهای خشت هفت رنگی و حمیل بندی اطراف طاقنما، متن را با طرحهای اسلیمی و ختایی و ترنج و مصرع بندی به کار برده شده زیبا ساخته اند. کاشیکاری در پشت بغل قوس را با حمیل بندی و مصرع سازی و نقش اسلیمی و ختایی با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت قرمز به پایان برده اند.

روی اسپر بغل طاقنما طرف کوچه، بعد از حمیل بندی و حاشیه



رسمی بندی سردر شرقی

سازی و طرح گلدان و اسلیمی و مصرع سازی با گلهای زیبا و رنگهای متنوع، متن طاقنما را بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند.

در طرفین سردر اصلی، بعد از اسپرها، ارسی هایی گره سازی شده با چوب به چشم می خورد که هرکدام به اتاق یا حجرهای منتهی می شود. این حجرهها زمانی در اجاره قهوه خانه ای بوده و در حال حاضر قسمتی از آلتهای چوبی گره سازیها شکسته و خراب شده است.

دو پشت بغل قوس بالای ارسی ها مانند پشت بغل طاقنماهای دیگر که داخل جلوخان بوده قرینه سازی شده و در بالای طاقنمایی که اطراف جلوخان شکل گرفته است همه با هم مشابهند. در بالای طاقنماها قرینه سازی و قاب بندی با آجر و کاشی فیروزه ای به شکل مستطیل خوابیده روی پشت بغل ها اجرا شده و با کاشیهای رنگی و نقش و نگارهایی بر کاشی خشت هفت رنگی به شکل کمربندی کار شده است که دو بال سردر را با شکوه بیشتری نشان می دهد.

کتیبه ای در انتهای دو بال و ادامه آن در بالای طاقنماها تا پشت سردر اصلی قرار دارد که با کاشیکاری گل و گیاه و مصرع بندی تزیین شده و این اشعار را با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در مصرعها نوشته اند:

« سلیل حجه الاسلام فخر الصادقین جعفر

۱- در کتاب گنجینه آثار ملی اصـفهان نوشته است: «این ماده تاریخ در صورتی با سال ۱۳۱۱ منطبق می گرددکه الف. (امنا) را حساب کنیم و بگوییم علامت تنوین است ، والا اگر مطابق نوشته حساب شود منطبق با سال ۱۳۱۲ ه ق می گردد.)

که دارد حلم جعفر صدق بوذر زهد سلمانی

« نشد ترویج ار اسلام ز آبای عظام او

نه اسمی بود ز اسلام و نه نامی از مسلمانی »

بود هر خیر در عالم ز گردون تا ابد باقی

شود آن خیر را راغب بود آن فیض را بانی»

چه شد خاک صفاهان از غبار مقدمش زینت

بهرجا طوطیای دیده شد کحل صفاهانی»

کتیبه اسدالله شهیر برجالی ۱۳۱۱)

دری بر کعبه بگشود کز ارکان بنیانش

خجل شد مسجد اقصی ز فرط سست بنیانی)

کتیبه اسدالله شهیر برجالی ۱۳۱۱)

« سزد گر عرش اعظم دانی این دارالعباده را

و نگنجد عرش واجب کز درون فرش امکانی)

« بنا شد کعبه و مشعر ولی در قدر و جاه آمد

برفعت مشعر اول برتبت کعبه ثانی»

چه شد مفتوح این باب العطا جمعی ز دانایان

پی تاریخ او گشتند غرق بحر حیرانی »

« در آن محفل یکی از اهل دل داخل شد و گفتا

بسوی ما گشود ابواب رحمت لطف یزدانی»

۱۳۱۱

سردر و کف ورودی به مسجد به ارتفاع ۲۰ سانتیمتر از کف جلوخان بلندتر و به عمق ۲۱۰ سانتیمتر از در ورودی تا نمای جلوخان است. سنگ ازاره به اندازه سنگ ازاره جلوخان ارتفاع دارد و دو سکو در طرفین سردر به ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر تعبیه شده است. سکوها اول با سنگهایی به شکل تیغه ای و سپس با درپوشی یکپارچه به طول ۲۱۰ و عرض ۸۵ سانتیمتر و ضخامت ۲۰سانتیمتر ساخته شده اند.

در دو نبش سردر دو گلدان از سنگ پارسی با پایه و شکمی کوزه مانند نصب کرده اند که بالای آن تراش مقرنس مانندی به ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر از کف جلوخان دارد. از روی سنگ گلدان با پخی ۴۵ درجه اول با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای تا تیزه قوس بالای سردر ورودی را حاشیه بندی و قاب سازی کرده اند. سپس از روی حاشیه، دو گلدان پر از گل در دو طرف سردر طراحی کرده و پایه کار قرار داده اند که شاخه های در هم پیچیده گل سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید تا تیزه

قوس هدایت شده است.

اسپرهای طرفین این پخ به عرض تقریبی ۶۰ سانتیمتر می شود. (مجموعه سردر به طور تقریبی ۲ متر بلندتر از طاقنماهای اطراف جلوخان و دو بال طرفین آن است.) بعد از حاشیه بندی و حمیل سازی به عرض ۱۰ سانتیمتر با کاشیهای فیروزه ای که دور تا دور کتیبه را محاط کرده، متن کتیبه با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به «قال الله تبارک و تعالی» و سپس آیاتی (۳۴، ۳۵، ۳۶) از سوره مبارکه نور مزین است و قسمت آخر کتیبه به این عبارت ختم می شود: «صدق الله العلی العظیم و صدق رسول النبی الکریم فی سنه ۱۲۵۹ کتبه محمد باقر الشیرازی». .

در یک کاشی بالاتر از عبارت «فی سنه ۱۲۵۹» نوشته اند: ۱۳۱۱». این تاریخ چنین می رساند که اولی مربوط به ساخت کاشیها و دومی مربوط به زمان نصب آنها بوده که از کتیبه های داخلی مسجد گرده برداری شده است(۱)

در دو پشت بغل بالای قوس سردر پس از حاشینه بندی با آجر و کاشی فیروزه ای و عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر از کتیبه، متن لچکی را با ترنج با کاشیهایی به رنگ زرد و طرح اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و حاشیه ای به عرض ۱۳ سانتیمتر با کاشی هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای تمام کرده اند.

در دو اسپر طرفین در بالای سنگ ازاره، بعد از هره بندی با آجر و کاشی فیروزه ای، حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر ساخته اند که با حمیل کاشی لاجوردی آن را محاط کرده و در بالای حاشیه با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در اسپر راست نوشته اند:

« اقل بندگان استاد محمود

که بر جانش ز ایزد باد رحمت»

و در اسپر طرف چپ این بیت را نگاشته اند:

«بفرمان سمی جعفر آراست

دری کو طعنه زد بر باب جنت)

بقیه حاشیه سازی را با گلهای قرمز و سفید بر زمینه کاشی خشت

ص:۶۱

۱- ملا علی میرزا موءذن مسجد سید بوده و صدای رسا و بلندی داشته است . به طوری که نقل می کنند صدای او در موقع اذان گفتن تا چند کیلومتری شنیده می شد.

تصویر



نمای بال شرقی سردر جنوب شرقی



لاجوردی به پایان برده اند.

متن طاقنما را با قرار دادن گلدانی بر کف حاشیه زبرین و مصرع بندیها و شاخه های گلی پراکنده شده از گلدان کار کرده اند. گلهای داخل مصرعها را بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه متن را با گلهایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و دو مصرع در دو گوشه بالایی

طاقنما را با گلهایی بر زمینه کاشی خشت زرد کاشیکاری کرده و به اتمام رسانیده اند.

در طول سکو بالاتر از سنگ ازاره، بعد از هره بندی با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای، یک حمیل از کاشی سیاه دور تا دور کاشیکاری را محاط کرده و حاشیه ای به عرض ۱۵ سانتیمتر از نقش گل و بوتهای به رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت زرد ساخته شده و در وسط متن مصرعی با گلهای سرخی که شاخ و برگ آن به رنگهای مختلف

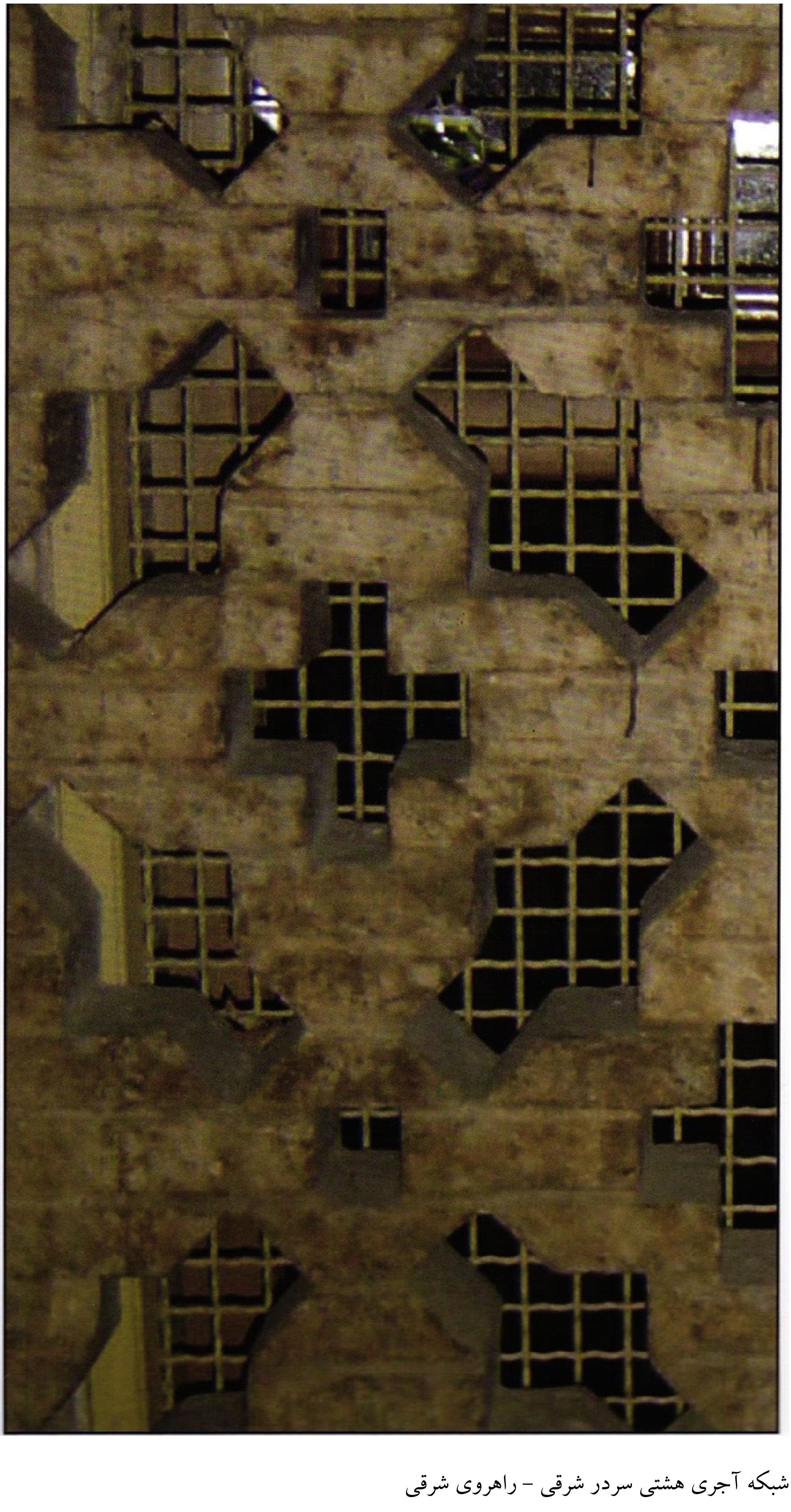
با کاشی هفت رنگی است بر زمینه کاشی خشت سفید نقش کرده اند.

بقیه متن کاشیکاری را با رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت لاجوردی انجام داده و توانسته اند سردر زیبایی بسازند.

در به عرض ۲۱۰ سانتیمتر و ارتفاع ۲۹۰ سانتیمتر از چوب مرغوب ساخته شده است. چهار چوب در با قطری برابر ۲۵ سانتیمتر و عرض ۲۰ سانتیمتر دو لنگه در را در دل خود جای داده است.| آستانه در از سنگ پارسی به عرض ۲۰ سانتیمتر و طول چهارچوب با ریشه لازم ساخته شده است. لنگه درها سالهاست که روی پاشنه خود می چرخد. لنگه درها را که از بائوهای پهنی به عرض تقریبی ۲۰ سانتیمتر و ضخامت ۸ سانتیمتر ساخته اند، با تقسیم بندی به سه قسمت . یک مربع در بالا، یک مربع در پایین و مستطیلی در وسط النگه در . قاب بندی کرده اند. در قابهای پایین و بالای در از نقش گره تند ده بهره برده اند که شمسه ای در وسط و چهار ربع شمسه در چهار گوشه مربع قرار گرفته است و با چوبهایی به رنگ روشن و حمیلهایی از چوبی تیره رنگ، نقوش گره کامل شده است.

در مستطیل وسط، گره تند برگ چناری از چوبهای روشن و حمیل تیره به نحوی استفاده شده که یک شمسه در وسط گره و چهار ربع شمسه در چهار گوشه مستطیل است و در انتها گره وسط در را با حمیلی از چوب سفید احاطه کرده اند. در شمسه وسط با چونهایی به رنگ سفید مایل به کرم با خط ثلث نوشته است: «قال رسول الله صل الله علیه و آله».





شبکه آجری هشتی سردر شرقی - راهروی شرقی

در رنگ کاری روی گره ها از رنگ براق استفاده کرده اند که بر اثر مرور زمان آسیب دیده است. روی بائوهای در نشانه ای از نقش گره که سرمه دان با حمیل به چشم می خورد که معلوم نیست گرهها از خانم بوده یا از چوبهای دیگر، چون در حال حاضر آثاری از چسب تنها به جا مانده و در محل خطوط گره تو گود است.

دماغه ای که درز وسط دو لنگه در را پوشش می دهد با کنده کاری و زیانی هماهنگ با دیگر نقشها شکل گرفته ولی بر اثر مرور زمان و ناسازگاری هوا و نرسیدن به آن، نقشها فرسودگی یافته و از بین رفته است، هر چند اسکلت در همچنان مانند گذشته روی پاشنه خود می چرخد و محافظ خانه خداست.

در بالا، دور تا دور سردر به شکل کمربندی با قاب بندی آجری و حمیل کاشی فیروزه ای و حاشیه بندی به عرض تقریبی ۶۰ سانتیمتر به خط ثلث سفید بر کاشی خشت لاجوردی نخست «قال الله تعالی»، و سپس آیات ۱۳ و ۱۴ و نصف آیه ۱۵ از سوره رعد نگاشته شده و در پایان خط چنین آمده است: «کتیبه محمد باقر الشیرازی».

بعد ازا ین کتیبه، قسمت انتهای سردر با جوک بندی جناقی لاجوردی بر زمینه زرد رسمی بندی شده و در سوسن وسط، بعد ازحاشیه بندی به عرض تقریبی ۱۵سانتیمتربا کاشی سفید ورنگ های

متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی که سوسن را محاط کرده است، یک گلدان پایه دار قرار دارد که بر پایه گلدان در یک مستطیل با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی در دو مصرع نوشته اند:

«رواج مذهب جعفر چو شد پیدا از این مسجد

بگو تاریخ او طغرل رواج مذهب جعفر»

که به حساب جمل با سال ۱۳۱۰ه ق منطبق می گردد.

در داخل گلدان، گلهایی قرمز رنگ به طور افشان و رنگهای دیگر در زمینه کاشی خشت سفید طرح ریزی کرده و بقیه اجزای رسمی را با گل و بوته و رنگهای متنوع با کاشی هفت رنگی گل آرایی کرده اند. در فیلپوشهای سردر از نقش اسلیمی و ختایی با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بهره برده اند.

روی قسمت انتهایی سردر با کاشیهای دندان موشی و درپوشی از سنگ پوشانیده شده که به اندازه ۱۵ سانتیمتر از بر نما جلوتر است تا مانع رسیدن رطوبت باران به کاشیکاریها شود. بنابراین با کاشیکاری و دیگر کارهای انجام شده، توانسته اند سردر زیبایی به علاقه مندان هنر

هدیه کنند. ناگفته نماند در کاشیکاری مسجد سید که از کاشیها و رنگهای متنوع و شاد استفاده کرده اند رنگ قرمز بیشتر از رنگهای دیگر جلب توجه می کند.

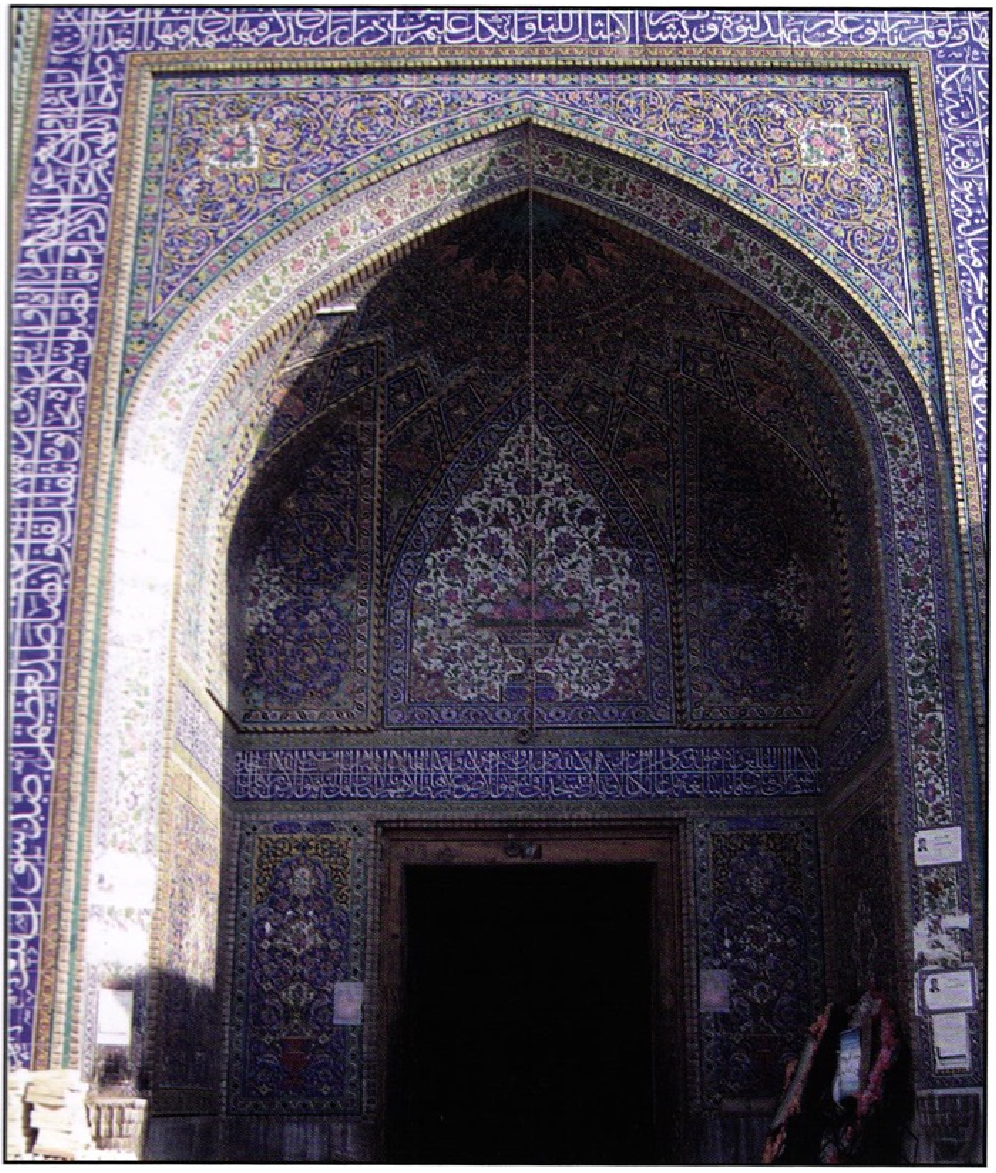
هشتی پشت در از فضای نسبتا خوبی برخوردار است و سقفی بلند و فضایی باز دارد. طرف راست هشتی، سکویی از سنگ پارسی به طول تقریبی ۵ متر و عرض یک متر و در پوشی از سنگ به قطر ۱۵ سانتیمتر ساخته اند. در طرف چپ هشتی، محل دری است که به برف انداز پشت مسجد راه داشته و دو سکو در طرفین در از سنگ به عرض یک متر و طول ۱۲۰ سانتیمتر و درپوشی یکپارچه قرار دارد. محل در فعلا با مصالح بنایی بسته شده است.

کف راهرو با سنگ پارسی ریشه دار فرش شده و سالهاست که نیازی به تعمیر پیدا نکرده است. طول راهرو را به دو قسمت تقسیم کرده اند

۱/۲ آن سقفی با ارتفاع بلند دارد تا مناسب هشتی باشد. ۱/۲ دیگر سقف به ارتفاع ۲ متر می شود که برابر با ارتفاع طاقنماهای مسجد است.

در شمال راهرو یک شبکه آجری زیبا به چشم می خورد که برای روشنایی هشتی تعبیه کرده اند. دیوارهای راهرو و سقف آن با اجر و بند کشی ساخته شده است.

تصویر



ص:۶۵

سردر جنوب غربی

سردر جنوب غربی مسجد (در ملا علی میرزا) به بازارچه شاطر باشی و کوچه باغ کلم و کوچه هایی که در غرب مسجد واقع گردیده ساخته شده است.

سر در، با جلوخانی به عرض ۲۹۰ و طول ۳۸۰ و ارتفاع ۴۵۰

سانتیمتر، با سنگ ازارهای به ارتفاع تقریبی ۷۰ سانتیمتر و باریشه هایی به ضخامت ۲۰ سانتیمتر شروع شده است.

نماسازی سردر از روی سنگ ازاره با آجرکاری و کاشیکاری شروع می شود که به شکل گره با حمیلهایی از کاشی مشکی و لاجوردی و بند کشیهای توگود، گره کند طبل را بسیار زیبا آجرچینی کرده و اطراف آن را با قاب بندی هرهای به پایان برده اند.

کف کوچه با دو پله حدود ۴۰ سانتیمتری به کف هشتی می رسد و کف جلوخان با سنگ پارسی فرش شده است. سردر به عرض ۲۷۰ سانتیمتر و فرورفتگی به عمق ۱۳۰ سانتیمتر از در چوبی با دو سکوی طرفین در ساخته شده که طول سکوها ۱۳۰ سانتیمتر عمود بر چهارچوب در و عرض ۴۵ سانتیمتر است. هر سکو با سنگهای عمودی و درپوشی یکپارچه از سنگ پارسی به قطر تقریبی ۱۵سانتیمتر بنا شده که به سردر جلوه خاصی بخشیده است.

از روی سنگ ازاره، با تقسیماتی (جرز و دهنه)، قاب مستطیل شکلی به عمق تقریبی ۵ سانتیمتر به وجود آورده، و سپس طاقنمایی با عمق ۵ سانتیمتر (که بالای آن به قوسی ختم می شود ساخته اند. | متن طاقنما را ابتدا با گره معرق و حمیلی که اطراف آن به کار برده اند زیباسازی کرده و سپس طاقی با آجر و بند کشی با حمیل کاشی فیروزه ای نهاده اند که در وسط با نقش یک مربع قناس و حاشیه بندی با حمیل و مربعهایی با کاشی لاجوردی بر زمینه زرد ادامه داده اند و در متن مربع با خط بنایی یک رگی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید جمله «الحکم الله» را بر عکس نوشته اند.

در زمانهای قدیم اگر نوشته ای بر دو دیوار مقابل هم قرار می گرفت، یکی را معمولی و دیگری را بر عکس مقابل آن می نوشتند که به کار آیینه شهرت داشت، زیرا اگر خطی مقابل آیینه قرار گیرد برعکس خوانده می شود، ولی در سردر غربی هر دو خطی که مقابل یکدیگر بر دو دیوار نوشته شده برعکس است (یعنی وارونه یا پشت رو).

دو مربع در بالا و پایین مربع قناس وسط ساخته شده که با حاشیه



الحکم لله

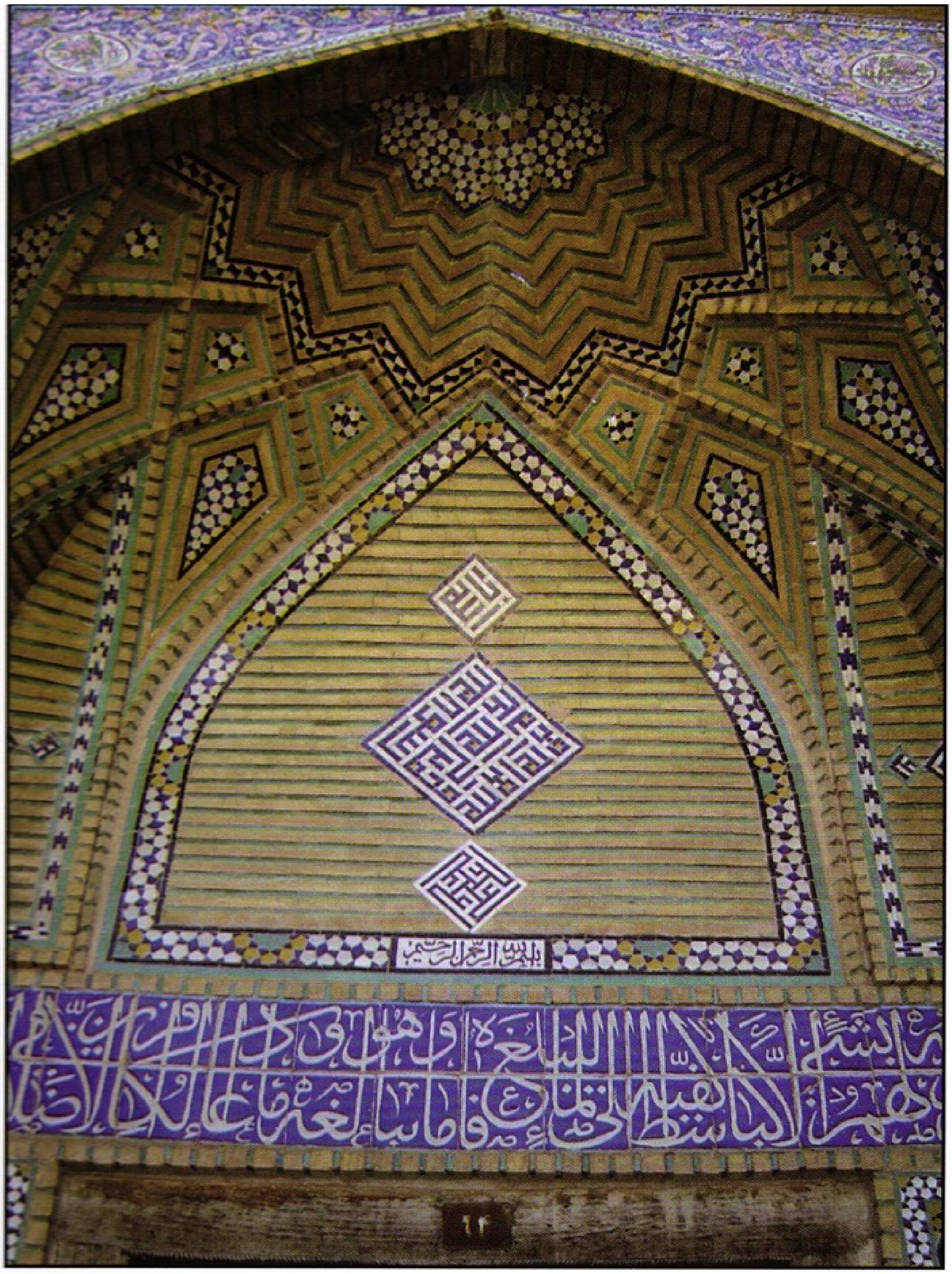
بندی حمیل و مربع از کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید تزیین شده است و در متن، با خط بنایی یک رگی بر زمینه کاشی سفید نوشته اند:«یا قدیم». دو پشت بغل قوس را با گره معرق به همراه حاشیه ای ساخته اند.

در دو اسپر طرفین در به عرض ۳۰ سانتیمتر و ارتفاع ۱۷۰ سانتیمتر، بعد از قاب سازی آجری که به عمق ۵ سانتیمتر از بر کار عقب تر است و حاشیه بندی از گره معرق با کاشیهای رنگی، در متن اشعاری با خط نستعلیق کاشی سفید بر زمینه کاشی لاجوردی به این شرح نوشته شده است: «گشاده باب عنایات ایزد متعال . که باب کعبه فیض است کعبه اقبال . گشوده باز خدا باب کعبه اجلال . عند المذنب اسداله غفرله و ستر ذنوبه»، و بر اسپر راست در بعد از گره کشی معرق و حاشیه بندی اشعاری بدین مضمون با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی لاجوردی آمده است: «ز لطف قادر یکتا حی جل و جلال، دری نهاد سلیمان به مسجد الاقصی، یکی ز غیب بتاریخ آن در آمد و گفت، تعمیر کرد میراث فرهنگی حبیب الله مصدق». در بالای در کتیبه ای به عرض ۴۵ سانتیمتر با هره بندی آجری و ملاط حمیل کاشی فیروزه ای سر در را در بر گرفته و با خط

لا اله الله محمد رسول الله،علی ولی الله یا الله علی



سردر غربی



بسم الله الرحمن الرحیم

ثلث سفید در زمینه کاشی خشت لاجوردی بعد از جمله «قال الله خانی»، آیه ۱۳ و نصف آیه ۱۴ از سوره رعد نوشته شده است.

بالای سردر با آجرکاری و حمیلهای کاشی فیروزه ای رسمی

، و داخل پا باریک ها، گره سازی معرق شده است. در سوسنی س سر در سه مربع قناس کوچک و بزرگ در امتداد هم با حمیلی از کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید طراحی گردیده که با خط

بانی یک رگی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید نوشته شده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله، علی ولی الله».

در یک مربع قناس ۲۰ سانتیمتری که در بالای مربع بزرگ واقع شده با خط بنایی یک رگی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید

یـا الله) و در مربع کوچک پایین مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک گی با کاشـی لاجوردی بر زمینه کاشی سـفید چهار «علی» دو رانینوشـته

شده است . در پشت بغل بالای قوس سر در با ترنجی زیبا و اطراف آن با خطوط اسلیمی تزیین گشته است و در مجموع با گلسازی دو پشت بغل به سر در جلوه خاصی داده اند . یک ردیف کاشی دندان موشی با در پوشی به کار سر در خاتمه می دهد .

در از چهارچوبی با ابعادی مناسب ساخته شده و دو لنگه دربا ابعادی یکنواخت و تقسیماتی است شامل دو قاب مربع در بالا و دو قاب مربع در پایین و دو مستطیل در وسط. در مربعهای پایین و بالای در با ساختن گره کند دو پنجی با حمیل و در مستطیل وسط هر لنگه در با گره چینی ده کند شل و حمیلهایی، در را بسیار زیبا گره چینی کرده اند.

پشت در، با ۷۰ سانتیمتر سنگ ازاره و آجرچینی و چهار دهنه . طاقنما با آجر و بند کشی با کاشی فیروزه ای و پوشش طاق و چشمه، خود را به طاقنمای جنوب غربی مسجد می رساند.

کف راهرو با سنگ پارسی فرش شده و با نوری که از دو طرف به راهرو می رسد دالان را بسیار زیبا ساخته است.

ص:۶۷

تصویر



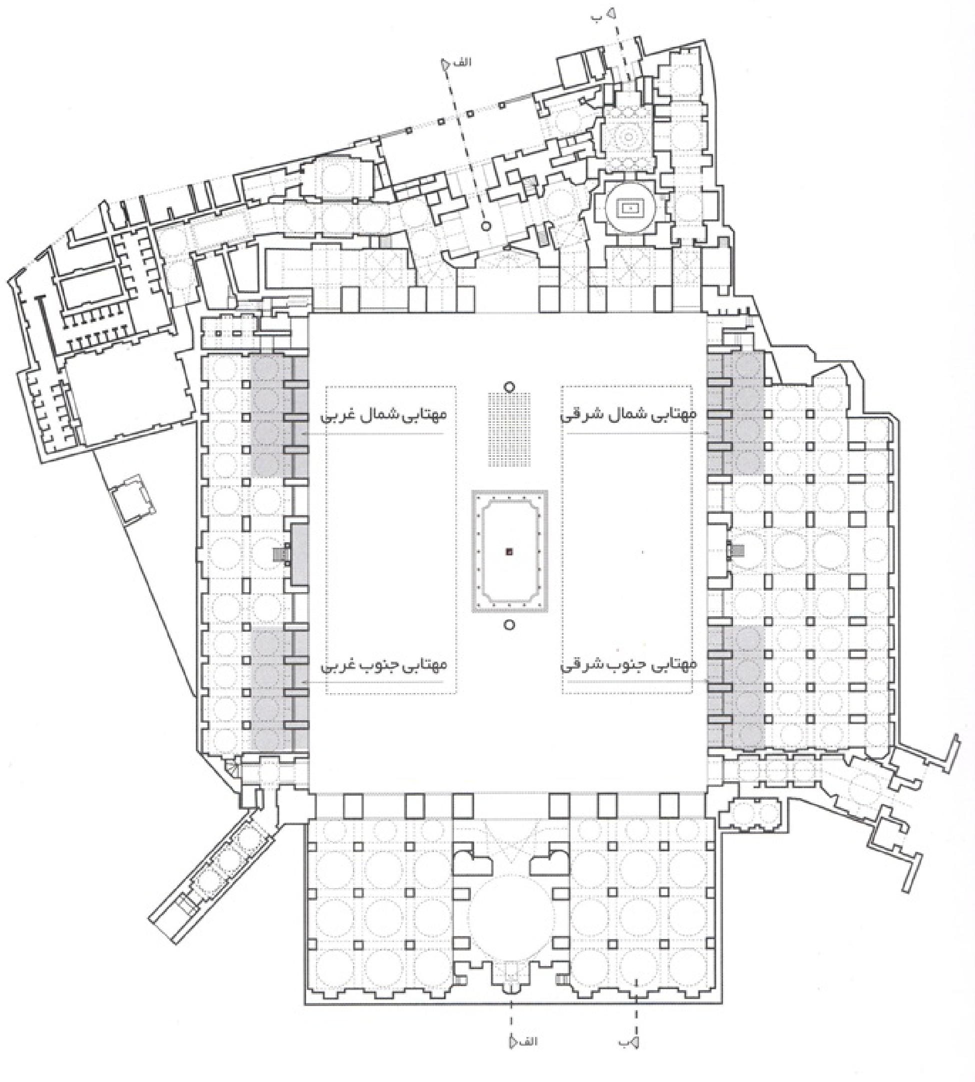
ص:۶۸

فصل سوم: مهتابیها

اشاره

ص:۶۹

تصویر



مهتابی ها

ص:۷۰

در مسجد سید چهار مهتابی مشابه ساخته شده که دارای حجره هایی برای طلاب علوم دینی است. دو مهتابی در شرق و دو دیگر در غرب واقع است، با این تفاوت که دو مهتابی شرقی از طریق راهرویی به مدرس راه می گشایند ولی در مهتابیهای غربی، چون سقف شبستان زمستانی در وسط بلند است، اتاق مدرسی وجود ندارد و بنابراین مهتابیها از هم جدایند. از این رو طلابی که در مهتابیهای

غربی زندگی می کنند باید از صحن مسجد و مهتابیهای شرقی عبور کنند تا به مدرس دسترس یابند.

تزیینات کاشیکاری نمای شرقی و غربی مهتابیها مشاهند ولی در اضلاع جنوبی و شمالی هر مهتابی از خط نستعلیق و خط بنایی و تزیینات جانبی متفاوتی استفاده کرده اند که به شرح هریک خواهیم پرداخت.

تصویر



مهتابی شمال شرقی

مهتابی شمال شرقی از طریق پله هایی که در آخرین طاقنمای دیوار شرقی است با صحن اصلی مسجد ارتباط برقرار می کند.

مهتابی شمال شرقی به طول ۱۵ متر در امتداد شمال به جنوب و عرض ۷ متر در جهت شرق به غرب طراحی شده است. در دیوار شرقی مهتابی چهار طاقنما با اسپرهایی به عرض یک متر ساخته اند که داخل هر طاقنما اتاقی با یک در و سه پنجره تعبیه شده است. هر طاقنما با ۵ سانتیمتر عقب نشینی از بر اسپرها با آجر ساخته شده است. در ورودی اتاق را در وسط طاقنما و دو پنجره به شکل مستطیل در طرفین و یک پنجره در بالای در ساخته اند که بالای آن به قوس و دو پشت بغل قوس منتهی می شود. پنجره ها را با ۵ سانتیمتر عقب نشینی از بر آجرکاری نصب کرده اند. پنجره ها با چوب گره سازی شده و دو پشت بغل پنجره بالای در، که ۵ سانتیمتر از بر آجرکاری عقب تر است، اول با هره آجری و سپس با یک حاشیه به عرض ۵ سانتیمتر و حمیل فیروزه ای و نقش تکراری احاطه می گردد. متن پشت بغل را با | طراحی اسلیمی به رنگ زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و فیروزهای تمام کرده اند. فاصله دو پشت بغل قوس و اسپرهای آجرکاری شده را با کاشیهای هفت رنگی با نقش گره معرق پوشانده و اطراف گره را | با حمیل بندی و حاشیه سازی بسیار زیبا به پایان رسانده اند.

طاقنماها کاملا مشابهند و گره چینی پشت بغل دو طاقنمای وسط قرینه سازی و دو طاقنمای کناری مشابه سازی شده اند (گره چینی پشت بغل از نوع گره معرق حمیل دار یا گره چینی مداخل است و می توان آن را شاگره نامید). در گوشه لچکی یکی از طاقنماها با خط نستعلیق سفید بر کاشی لاجوردی «تعمیر کرد ۱۳۷۵» و در گوشه | مقابل آن «میراث فرهنگی» نوشته شده است.

در ضلع شمالی مهتابی، با سه اسپر و یک لغاز، نمای شمالی مهتابی به سه قسمت تقسیم شده که شامل یک طاقنما در وسط به عرض ۲۹۰ سانتیمتر و دو طاقنما به عرض یک متر در طرفین است که به شکل مستطیل طراحی کرده اند. در طاقنمای وسط یک پنجره ارسی که واشوهای آن عمودی به بالا و پایین حرکت می کند، با چهارچوب و تقسیمات انجام گرفته، گره چینی (آلت چینی) چوبی ساخته است که در بالا به قوس و دو پشت بغل منتهی می شود. در دو پشت بغل قوس بالای ارسی که تقریبا ۷ سانتیمتر از بر آجرکاری اسپرها عقب تر است، بعد از

حمیل بندی و حاشیه سازی متن با کاشیهای هفت رنگ، زمینه لچکی ها را از گره معرق ساخته و داخل شمسه وسط گره به خط بنایی یک رگی با کاشی سیاه بر زمینه کاشی سفید نوشته شده است: «لا اله الا الله، محمد رسول الله». دو پشت بغل شمالی و جنوبی مهتابی مشابهند.

هماهنگی در نوع رنگ کاشیکاری و خطوط بنایی به کار رفته در شمسه ها چشمگیر است. در طرفین در بزرگ (ارسی) دو اسپر ساخته شده و بعد از اسپرها درهایی به عرض یک متر است که شرقی آن به راهرو و پله های خروجی مهتابی، و غربی آن به اتاق و حجره طلاب راه دارد.

بالای در ورودی، بعد از عقب نشینی به عمق ۵ سانتیمتر، اول کتیبه ای با عرض در و ارتفاع ۳۰ سانتیمتر مصرع بندی شده که در مصرع وسط با خط ثلث و کاشی لاجوردی بر زمینه زرد نوشته شده است: «لا اله الا الله»، و در چهار طرف مصرع با چهار «علی» خط را تمام می کند. در دو طرف «لا اله الا الله» دو مصرع دیگر هست که با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: مسلم است علی را همه صفات صمد

بغیر از این دو صفت لم یلد

به احمد و به احد جز از او نیابی راه

که مظهر احد است و خلیفه احمد

و با فاصله ۲۰ سانتیمتر بالاتر، طاقنمایی هست با عمق ۱۰ سانتیمتر از بر آجرکاری اسپرها که در دو مرحله عقب نشینی کرده اند و با هره

سازی، بالای مستطیل را با قوسی به پایان رسانده اند. در دو پشت بغل بالای قوس به عمق ۵ سانتیمتر از بر اسپرها با حمیل فیروزه ای، و سپس به عرض ۵ سانتیمتر با حاشیه ای از کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی زرد، نقش موج دنباله دار را به اجرا گذاشته اند و سپس متن پشت بغل را، با کاشیهای سفید و لاجوردی، گره معرق ساخته اند.

در طاقنما حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر با دو حمیل زرد و سیاه در آورده اند که متن را محاط کرده و داخل حاشیه با خط بنایی یک رگی سیاه بر زمینه سفید سوره حمد نوشته شده است. در متن طاقنما با خط بنایی معقلی سه رگی دو لاجوردی و یک سفید در میان بر زمینه کاشی فیروزه ای نوشته شده است: «قال الله تبارک و تعالی انما یعمر مساجد الله من آمن بالله و یوم الاخره». .

خط بنایی های چهار طاقنما با هم مشابهند ولی در بالای حجره و راهروی مدرس کتیبه ای ساخته اند که در کاشیکاری آن

ص:۷۲

مصـرع بنـدی شـده است و در وسـط هر بیت شـعر، مصـرعی وجود دارد که در متن آن بـا خط ثلث لاجوردی بر زمینه زرد «لا اله الا الله» و در چهار طرف آن «علی» نوشـته شده است. در دو طرف مصـرع وسط دو مصـرع دیگر ساخته که با خط نسـتعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: گفتا به وصی خود نبی مطلق

نشناخت ترا کسی بغیر از من و حق

حق را نشناخت کس بغیر از تو و من

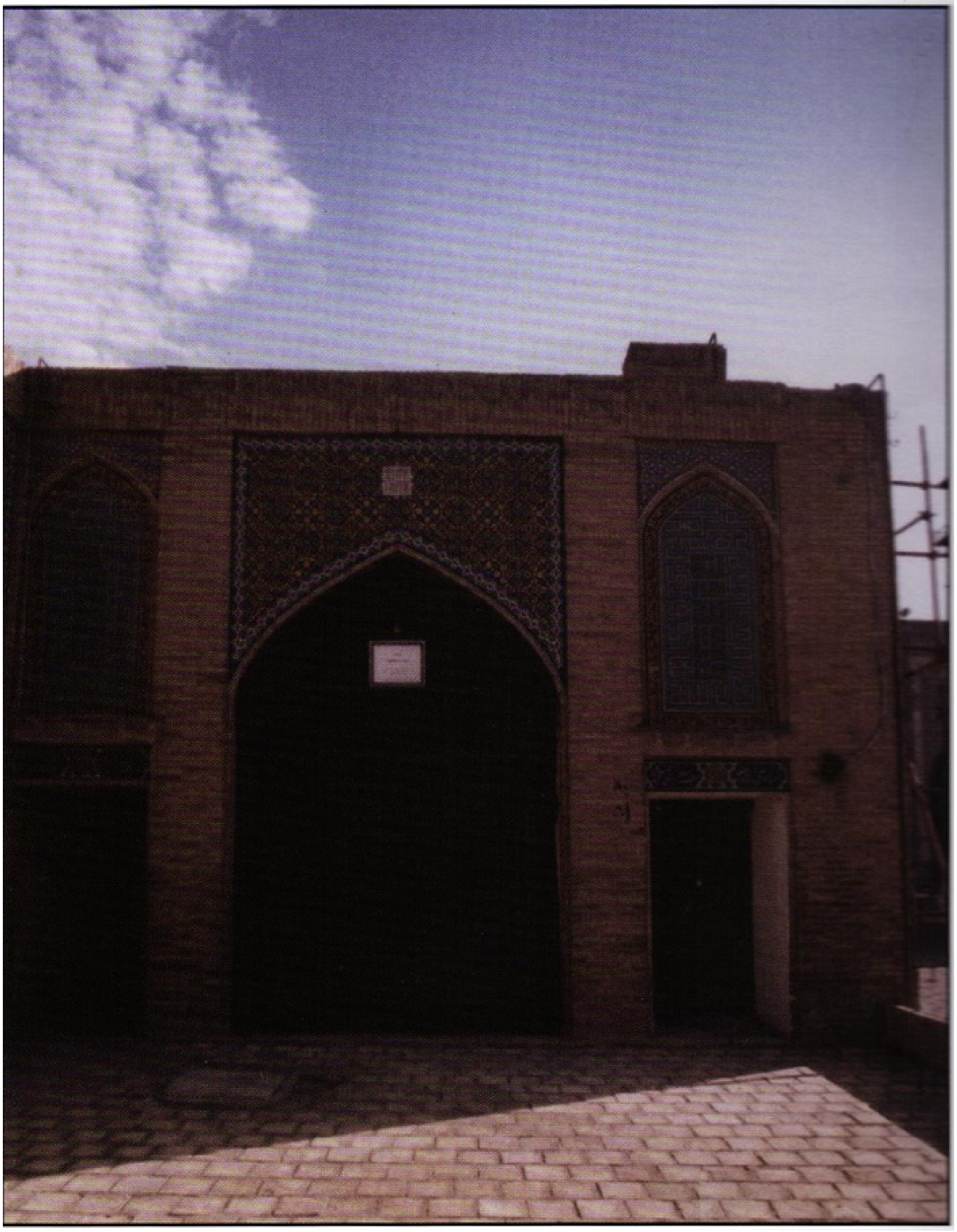
نشناخت مرا کسی بغیر از تو و حق

در مهتابی شـمال شرقی مسجد، مقابل راهروی پله های ارتباطی، راهروی دیگری شمال به جنوب ساخته اند به عرض یک متر و طول تقریبی ۶ متر و ارتفاع ۲ متر که در انتها در زاویه ۹۰ درجه به طول ۱۷ متر و عرض یک متر با همان ارتفاع به طرف چپ (شـرق) ادامه پیدا می کند. در امتـداد طول راهرو ابتـدا درهای ورودی به حجره طلاب و سـپس ادامه راهروست با سه دهنه طاقنما به طرف حیاط خلوت شـرقی پشت حجرها که روشنایی راهرو را تأمین می کند و در انتها به پلکانی می رسد که به ایوان جلوی

مدرس منتهی می شود. راهرو را با آجر و بندکشی ساخته اند و چون بنا از استحکام و زیبایی خاصی برخوردار بوده هنوز تعمیری در آن نشده است.

قرینه سـازی این راهرو در ایوان جنوب شـرقی مسـجد وجود دارد و هر دو راهرو در پله ورودی به مـدرس مشـترک انـد. بنـابر این دو راهرو به شکل U اتاق و ایوان جلوی مـدرس را در بر دارنـد. در انتهای دو راهرو، که سـقف راهروها قسـمتی از ایوان جلوی مـدرس است، پلکانی در وسط ایوان رو به شرق به شکل دوطرفه ساخته شده است تا طلاب بتوانند از حجرههای اطراف مدرس، یا بهتر بگوییم از مهتابی شمال شرقی و مهتابی جنوب شرقی، به اتاق مدرس هدایت شوند، بدون اینکه وارد صحن شده باشند.

در ضـلع شـرقی مسـجد، پشت حجرهها، حیاط خلوتی وجود دارد که نور بعضی از حجره ها را تأمین می کند و در وسط حیاط خلوت چسبیده به اتاق مدرس، یک کلاه فرنگی سـقف ایوان را پوشش می دهد تا از برف و باران در امان باشد. وسعت ایوان ۶*۶ متر است و اطراف آن را، برای نگهداری کلاه فرنگی، سـتونهایی از چوب تعبیه کرده اند. پایه سـتونهای چوبی را داخل پایه های سنگی قرار داده اند تا از پوسیدگی در امان باشد و در تابستان طلبه ها بتوانند از فضای ایوان برای مطالعه و گپ زدن های علمی بهره برند.



تصویر



ص:۷۳

مهتابی جنوب شرقی

معماری مهتابی جنوب شرقی همانند مهتابی شمال شرقی است ولی دو نوشته کاشیکاریهای طاقنمای بالای در حجره و بالای راهروها و نمای مقابل آن با کاشیکاری مهتابی شمال شرقی تفاوتهایی دارد. در کتیبه بالای حجره و بالای راهرو، با مصرع بندی در هر کتیبه محل یک بیت شعر گنجانده شده و مصرع وسط با خط ثلث لاجوردی بر زمینه کاشی زرد مرین به «لا اله الا الله» است که چهار «علی» در چهار گوشه مصرع خط را تمام می کند. در دو طرف مصرع وسط دو مصرع دیگر است که در یکی از این مصرعها با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته اند:

گفتا بوصی خود نبی مطلق

نشناخت مرا کسی بغیر از تو و حق»

حق را نشناخت کس بغیر از من و تو

نشناخت تو را کسی بغیر از من و حق»

و در طاقنمای بعد نوشته است:

دوش احمد زد قدم بتها شکست از هم علی

ساخت ویران کفر را از امر حق آندم علی»

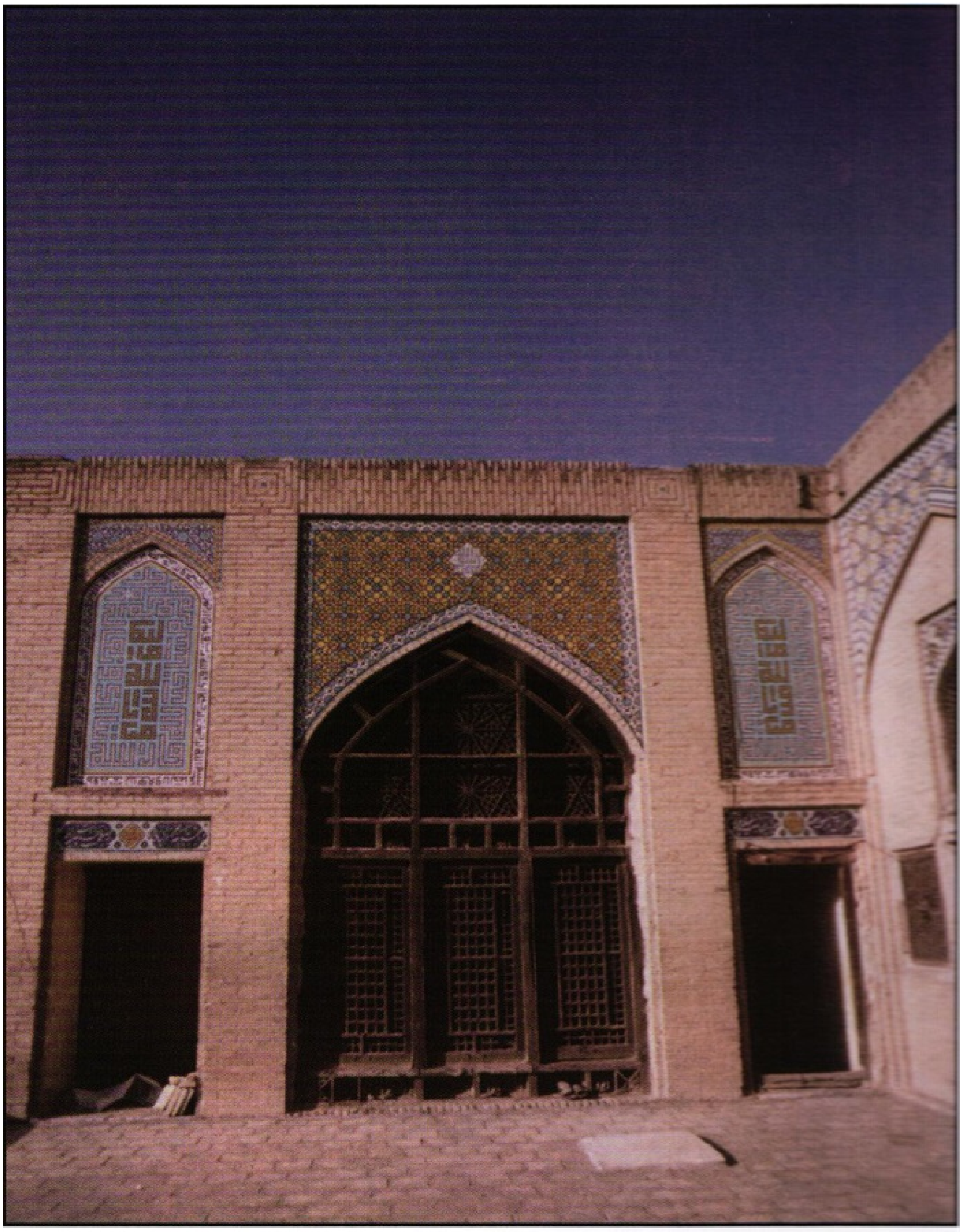
آنکه از تیغش سپر افکند جبرئیل امین

بود سیف الله فوق ایدیهم علی»

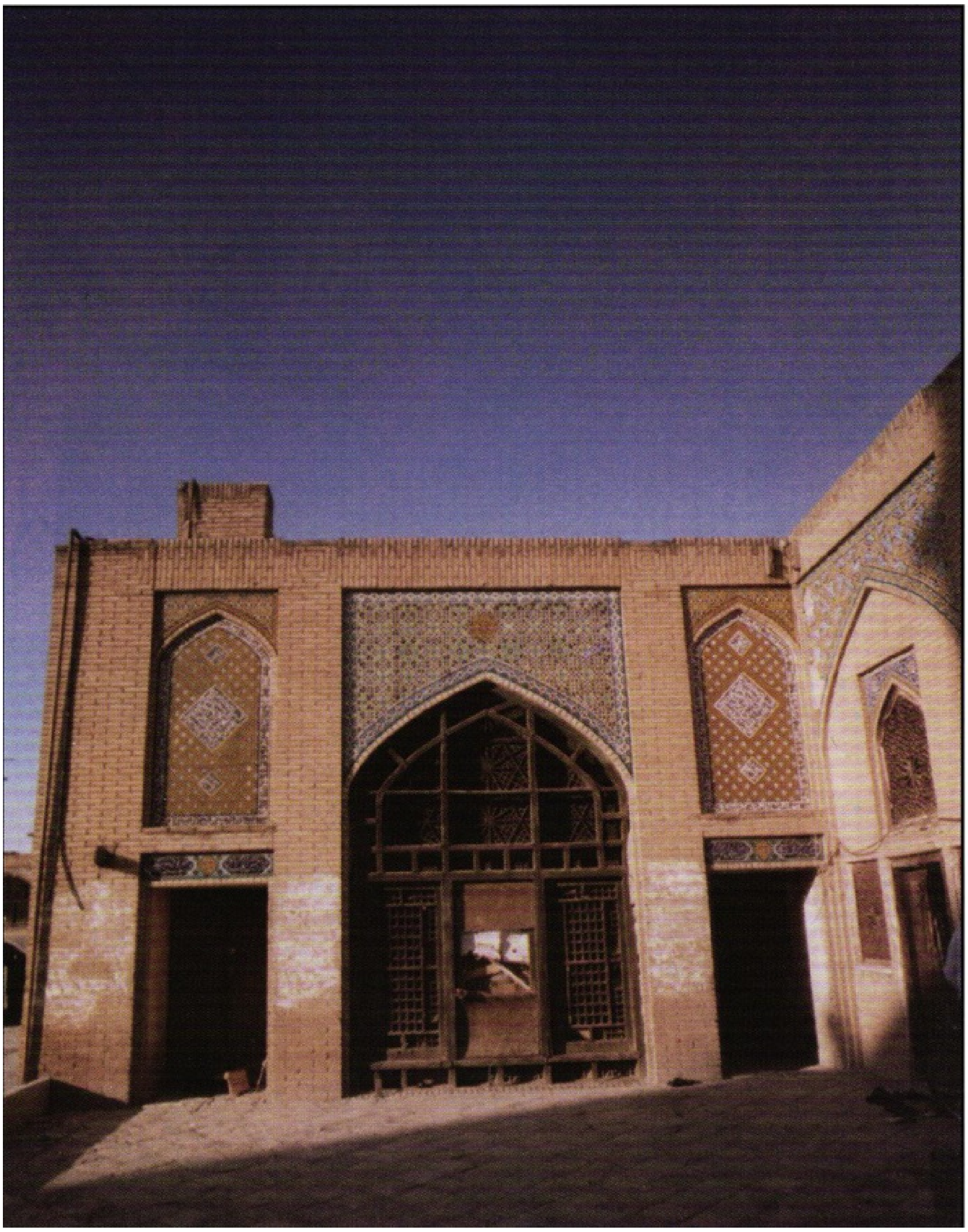
در کتیبه بالای نوشته موجود، طاقنمایی نهادهاند که به اندازه ۶ سانتیمتر از بر اسپرها در دو مرحله عقب نشینی کرده است. حاشیه بندی از حمیل سیاه بوده و با

خط بنایی یک رگی سیاه بر زمینه کاشی زرد سوره ماعون نوشته شده است به همراه سه مربع قناس، یکی بزرگ در وسط و دو مربع قناسم که این دو در بالاـو پایین مربع قناس بزرگ چنان قرار گرفته اند که قطر هر سه مربع در امتداد یکدیگر است. در مربع قناس وسط با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید دو آیه از آخر سوره قلم نگاشته شده است: «وان یکاد الذین کفروا لیر لقونک بابصارهم لما سمعو الذکر و یقولون انه لمجنون وما هو الا ذکر للعالمین». در دو مربع قناس بالا و پایین با خط بنایی یک رگی باکاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید به ترتیب «یا کافی المهمات»، «یا هادی المضلین» نوشته شده است. بقیه متن طاقنما را با کاشیهای زرد، سفید و فیروزه ای به شکل مربع قناس شطرنجی تزیین کردهاند.

مهتابی جنوب شرقی



تصویر



ص:۷۴

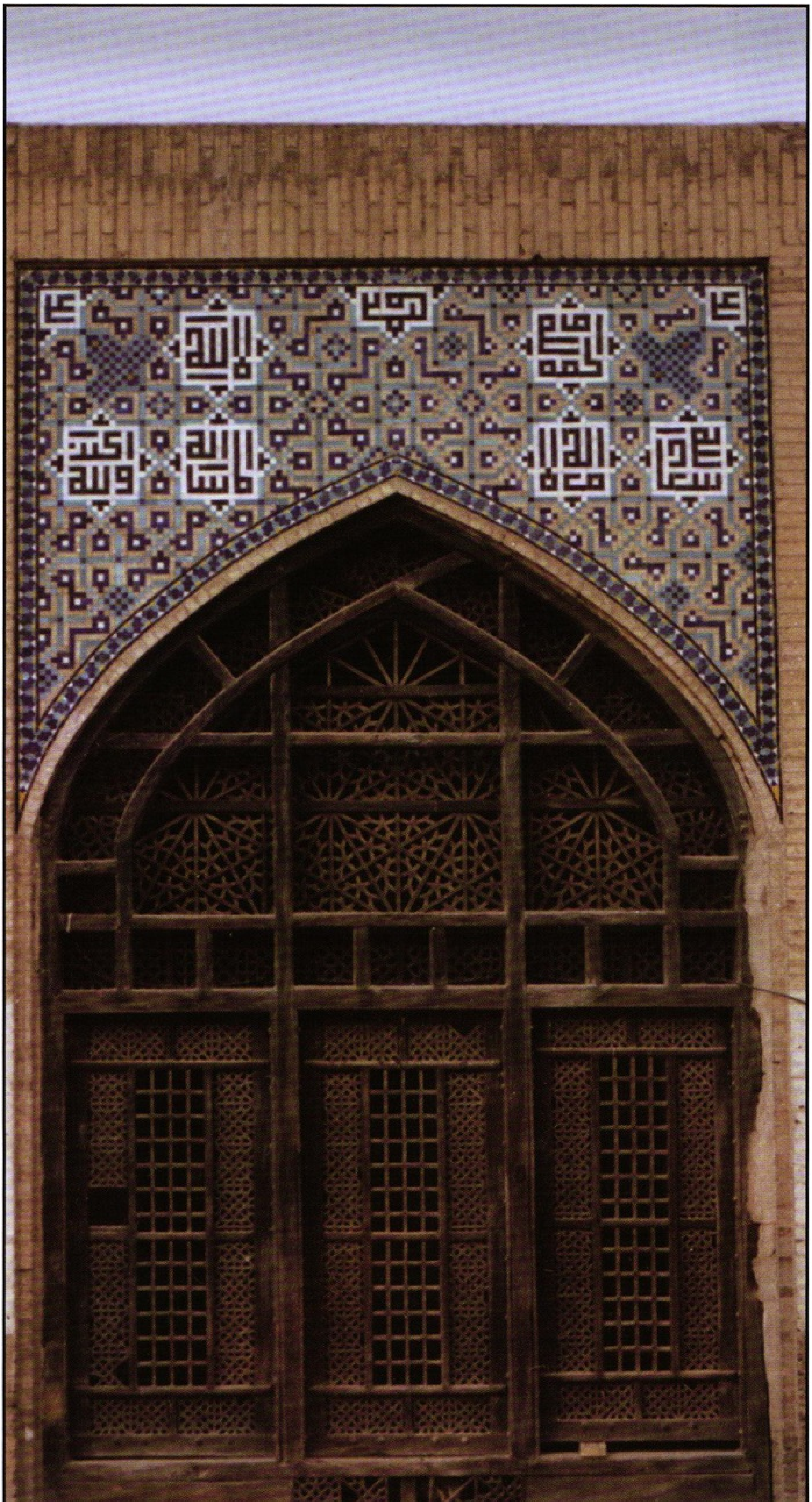
گره معرق بالای حجره های مهتابیها



مهتابی شمال شرقی

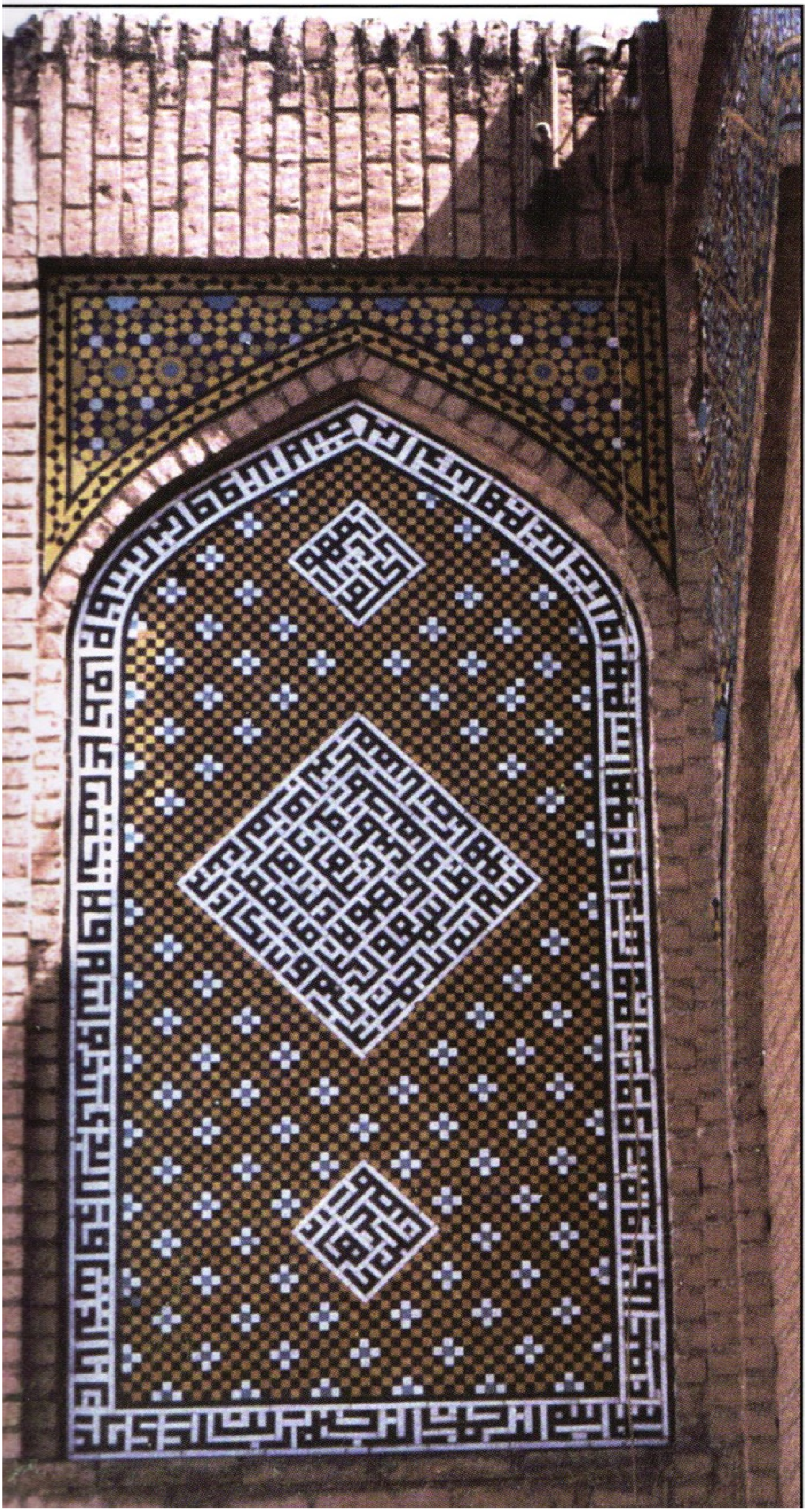


مهتابی جنوب غربی



نوشته بالا:محمد

سبحان الله والحمدلله ولا اله الا الله والله اکبر و ماشاء الله

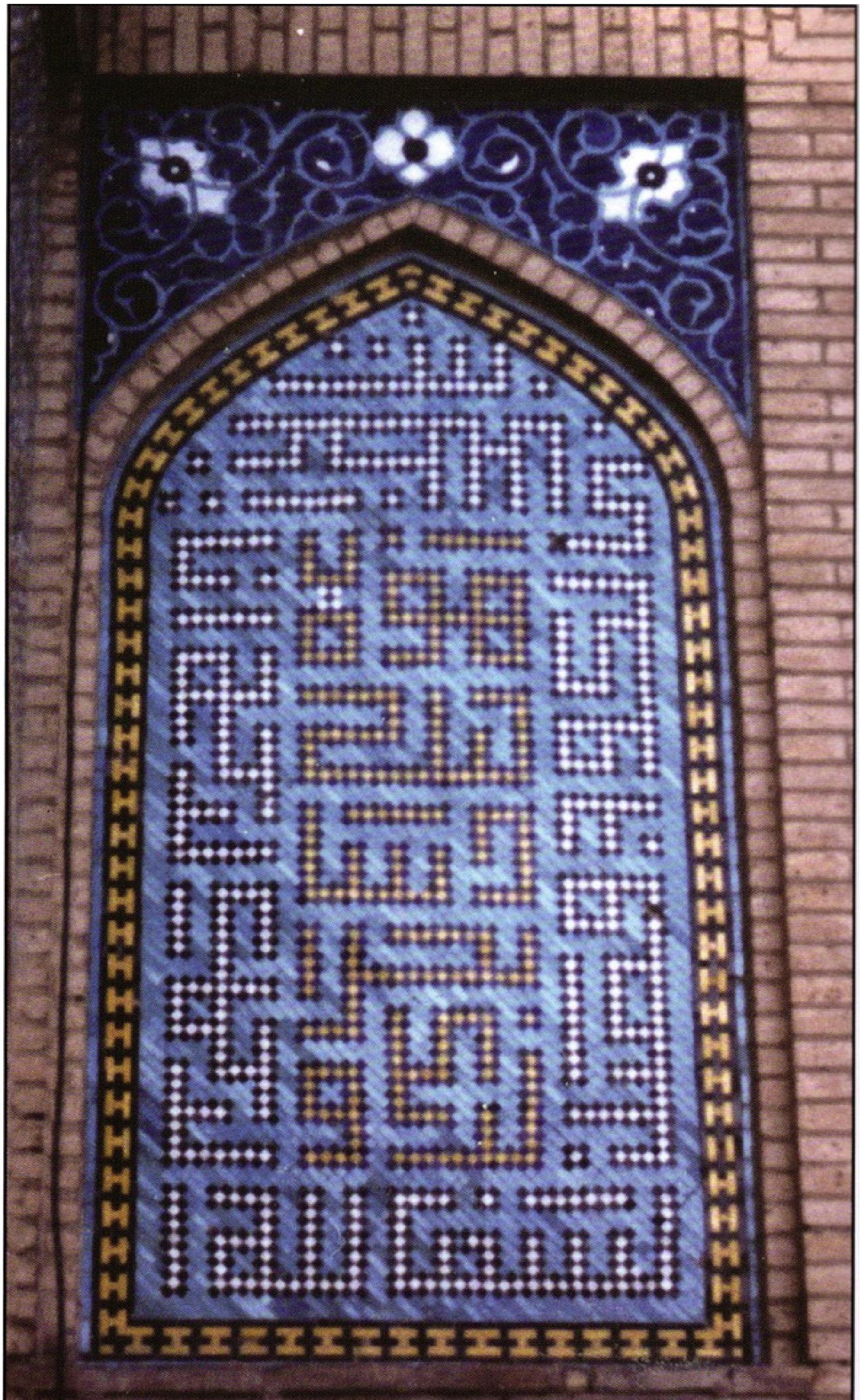




حاشیه: سوره ماعون

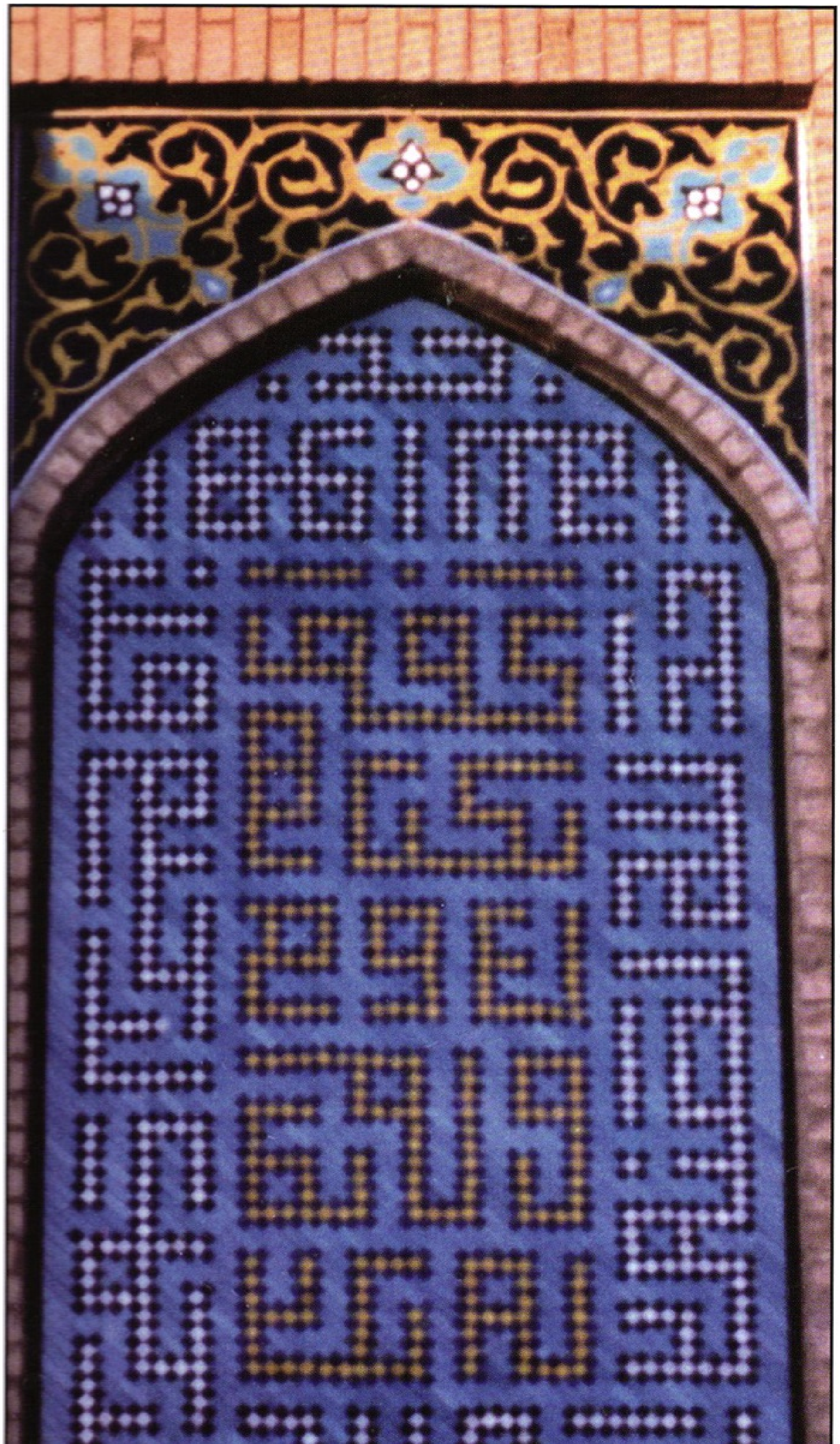
ص:۷۶

مهتابی جنوب غربی



داخل قاب:بسم الله الرحمن الرحیم

انا اعطیناک الکوثر* فصل لربک وانحر* ان شانئک هو الابتر



داخل قاب:بسم الله الرحمن الرحیم

قل هوالله احد* الله الصمد*لم یلد و لم یولد* ولم یکن له کفواً احد

ص:77

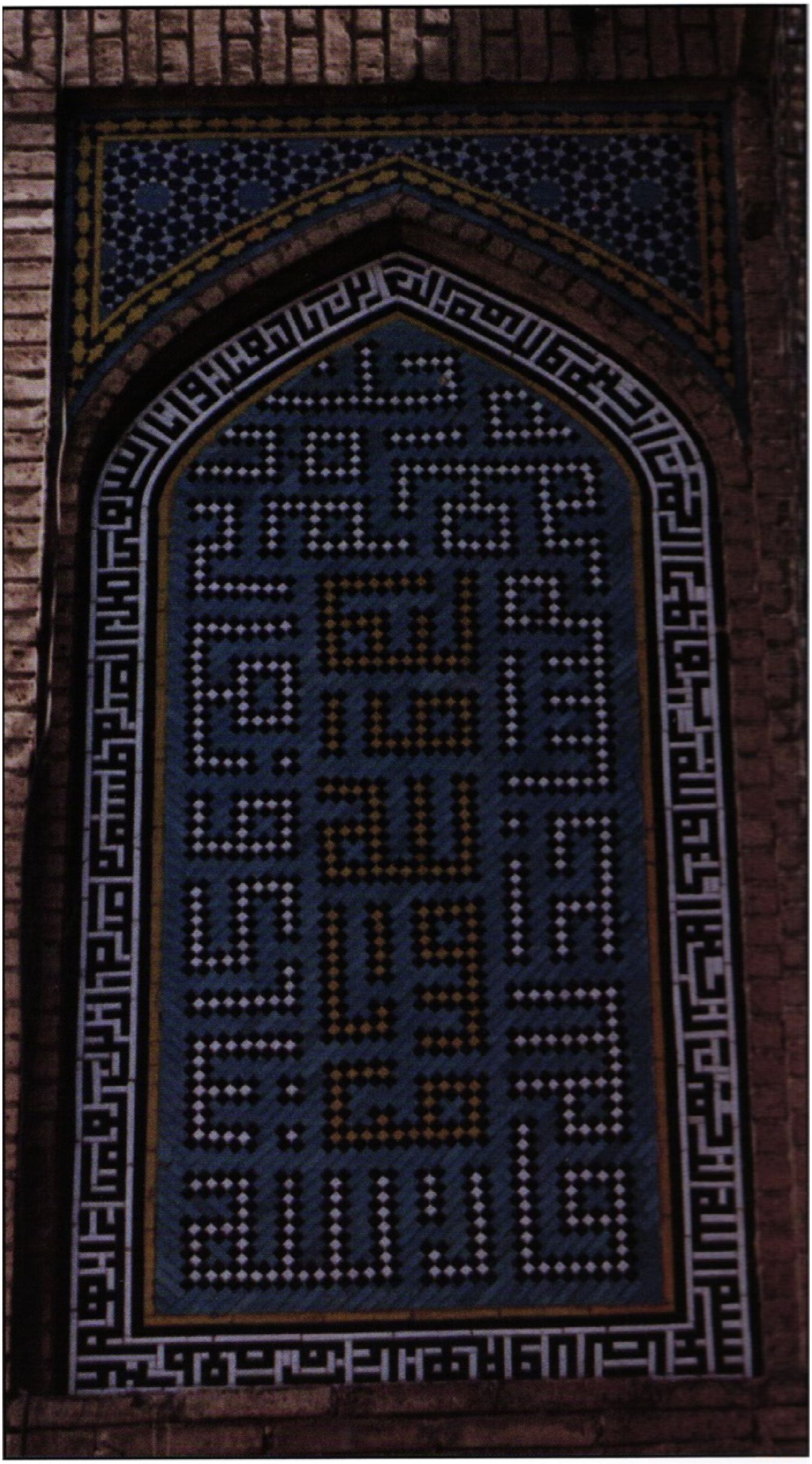
مهتابی شمال غربی

معمـاری مهتـابی شـمال غربی مشـابه دیگر مهتابیهاست و راه ارتباطی آن به صورت پلکانی پیـچ از آخرین طاقنمای شـمال غربی طراحی شـده است. طاقنمای شمال غربی را از وسط دو قسمت کرده اند: یک راه به شبستان زمستانی، و راه دیگر به پله های ارتباطی

داخل قاب :

قال الله تبارک و تعالی انمایعمر مساجد الله من آمن بالله ویوم الاخر

حاشیه سوره حمد



که بعد از چند پله به پاگردی ختم می شود. پله ها از کف پاگرد به دو راه پله تقسیم می شود که یکی با راهرویی به عرض یک متر از وسط دو حجره به مهتابی شمال غرب می رسد و دیگری از پاگرد انسان را به طرف بام مسجد هدایت می کند.

در مهتابی شمال غرب مانند دیگر مهتابیها، سردر ورود به مهتابی و بالای در ورود به حجره بعد از عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر و مصرع

بندی و نوشته «لا اله الا الله» و چهار «علی» که مشابه دیگر طاقنماهاست، اشعاری به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است: «احمد که شه سریر لولاک آمد

جانی است کز آلایش تن پاک آمد»

«یکحرف ز مجموعه عز و شرفش

لولاک لما خلقت الافلاک آمد»

دریای سپهر کافتابست کفش

نبود چو علی گوهری اندر صدفش»

خورشید بدرگهش شود همچه هلال

تاعکس دهد به ماه در نجفش»

و بر کتیبه دیگر چنین نگاشته اند:

دوش احمد زد قدم بتها شکست از هم علی

ساخت ویران کفر را از امر حق آندم علی

آنکه از تیغش سپر افکند جبرئیل امین

بود سیف الله فوق ایدیهم علی

چنانکه می بینید اشعار مهتابیهای جنوب غربی مسجد مانند مهتابیهای شمال غربی است.

در طاقنماهای بالای درها، بعد از عقب نشینی به اندازه ۸ سانتیمتر در دو مرحله از بر اسپرها، متن طاقنما را با یک حمیل لاجوردی محاط کرده و سپس با خط معقلی سه رگی با کاشی دو لاجوردی و یک سفید در وسط (خط بنایی سه رگی) بعد از «بسم الله الرحمن الرحیم قل هو الله احد الله الصمد» به شکل چرخشی (حاشیه) ادامه داده و در وسط با دو ردیف کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی فیروزه ای خط را تمام کرده اند.

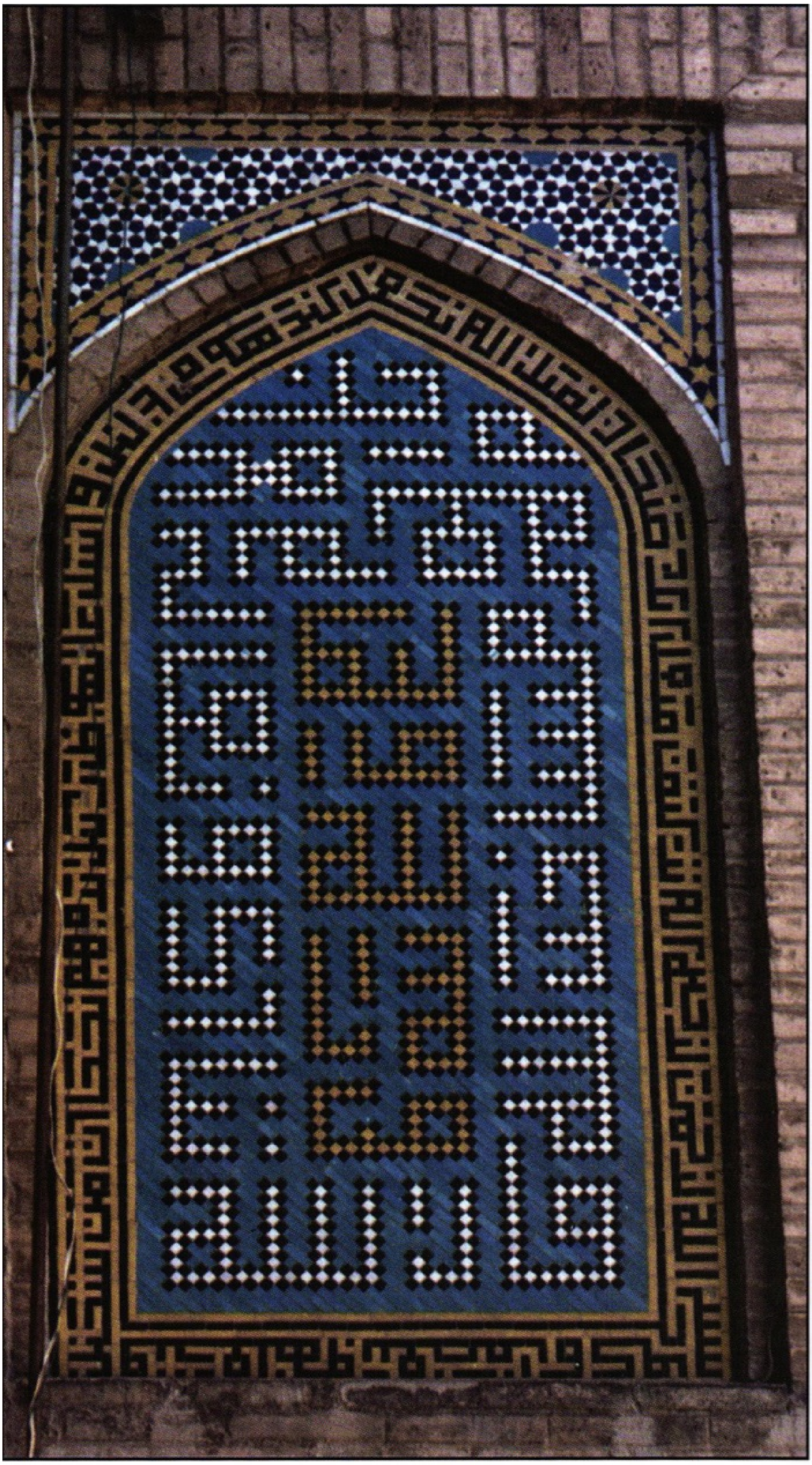
بر دو پشت بغل بالای ارسی ها، بعد از حاشیه بندی و گره سازی در شمسه های گره، با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید، نوشته «سبحان الله و الحمد الله ولا اله الا الله و الله اکبر»

جلوه می کنـد که این «تکبیره الإحرام» را در شـمسه هـا تقسـیم کرده انـد. به طور مثـال در یک شـمسه نوشـته «سـبحان الله» و در شـمسه دیگر «والحمـد الله» تا آخر، و در یک نیمه شـمسه در بالای گره نام مبارک «محمـد» و در ربع شـمسه های دو گوشه گره نام مبارک «علی» است که در کل، کار چشمگیر و شایسته ای به یادگار گذاشته اند.

حاشیه : سوره حمد

خط معقلی سه رگی وسط قال الله تبارک و تعالی

انمایعمر مساجد ... الله من آمن بالله ویوم الاخر



مهتابی جنوب غربی

معماری مهتابی جنوب غربی همانند دیگر مهتابیهاست و به تازگی آجر فرش کف مهتابی را عوض کرده اند.

راه ارتباطی مهتابی جنوب غربی از صحن از آخرین طاقنمای جنوب غربی جنب چهل ستون است و در دالانِ دَرِ خروجی غرب مسجد قرار دارد. پلکانی به عرض یک متر به شکل پیچ حرکت می کند و از طریق راهرویی به عرض یک متر با گذشتن از جلوی دو حجره مقابل هم وارد مهتابی می شود.

تفاوت مهتابیهای غربی با مهتابیهای شرقی در مرتبط نبودن این دو مهتابی است. زیرا در مهتابیهای شرقی دو مهتابی از طریق دو راهرو که در پله مدرس مشترک اند و به هم می رسند ارتباط می یابند، ولی مهتابیهای غربی از این ارتباط بی بهره اند.

در طاقنمای بالای در ورودی از پله ها به مهتابی و در ورودی به حجره در دو کتیبه به ترتیب پس از مصرع بندی که در آن «لا اله الا الله» و چهار «علی» نوشته شده، در مصرع بندیهایی به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی این ابیات است:

«احمد که شه سریر لولاک آمد

جانی است کز آلایش تن پاک آمد»

یکحرف ز مجموعه عز و شرفش

الولاک لما خلقت الافلاک آمد»

دریای سپر کافتابست کفش

نبود چو علی گوهری اندر صدفش

خورشید بدرگهش شود همچه هلال

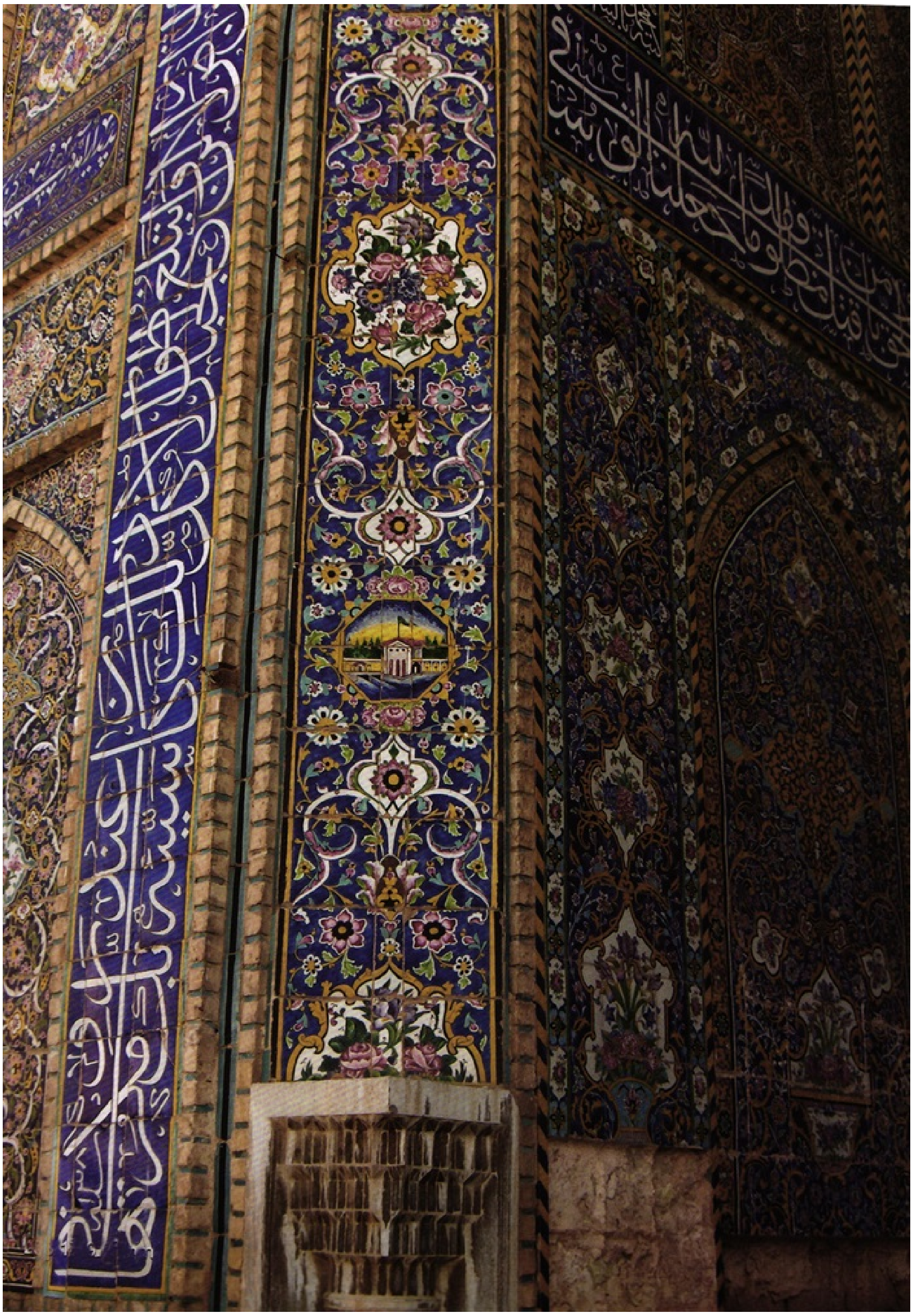
تا عکس دهد به ماه در نجفش)

در طاقنمای بالای کتیبه که با اشعار فارسی تزیین شده است، پس از ۱۰ سانتیمتر عقب نشینی در دو مرحله از بر اسپرها، متن را با حاشیه بندی از کاشی لاجوردی بر زمینه زرد به عرض ۶ سانتیمتر کاشیکاری کرده اند. در متن طاقنما با خط بنایی معقلی سه رگی معرق لاجوردی و سفید بر زمینه فیروزه ای به شکل حاشیه نوشته اند:

بسم الله الرحمن الرحیم انا اعطیناک الکوثر فصل» و بعد در وسط با کاشی لاجوردی و زرد بر زمینه فیروزه ای «لربک وانحر ان شانئک هو الابتر» نگاشته اند. تزیین طاقنماها مشابهند.

ص:۷۹

تصویر

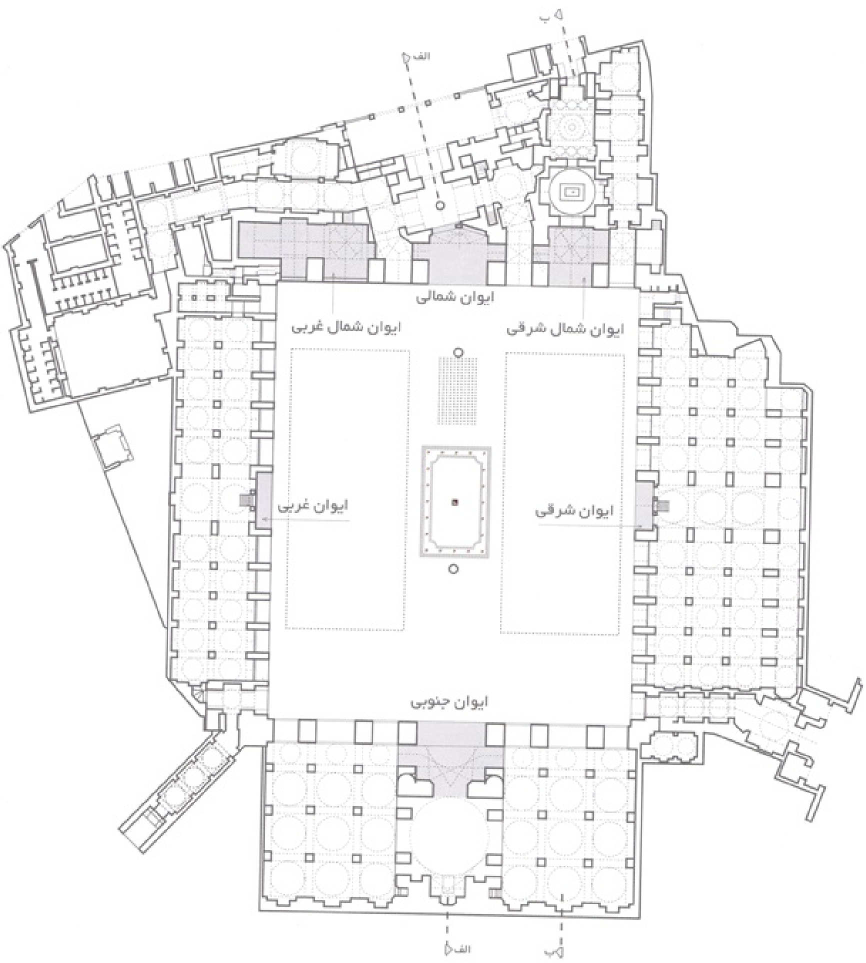


فصل چهارم: ایوانها

اشاره

ص:۸۱

تصویر



الف
ب
ایوان شمالی
ایوان شمال غربی
ایوان شمال شرقی
ایوان غربی
ایوان شرقی
ایوان جنوبی
الف
ب

ایوان شمالی

ایوان شمالی با قامتی استوار به ارتفاع تقریبی ۱۴ متر در وسط نمای شمالی مسجد قرار گرفته و با کاشیکاریهایی بسیار زیبا تزیین شده است که به شرح آن خواهیم پرداخت.

کف ایوان به انـدازه تقریبی ۱۶ سانتیمتر از کف صـحن بلندتر و در دو مرحله به شـکل پلهای عقب نشـینی کرده است. عقب نشـینی اول که به ارتفاع ۸ سانتیمتر و کف آن ۶۰ سانتیمتر بوده ماننـد پله ای کوتاه و محل کفش کن نمازگزاران است و در مرحله دوم، کف ایوان را به اندازه ۸ سانتیمتر بلندتر از کف پله اول ساخته اند.

کاشی کف ایوان را چندین بار تعویض و تعمیر کرده اند. در زمانهای گذشته کف ایوان از کاشیهای خشت فیروزه ای و سفید ساخته شده بود که بر اثر مرور زمـان و خرابی و ریختن لعابهـای روی آنهـا، کاشـیهای خراب را کنـده و به جـای آن با سـنگ پلاک کف ایوان را فرش کرده بودنـد. سنگفرشـهای پلاک با فرش اولیه هماهنگ نبود و با بقیه ایوانها تناسبی پیدا نمی کرد. به همین علت، دست اندرکاران فرهنگی و دیگر سازمانها و خبرگان سـنگ پلاک را جایز ندانسـتند و در زمانی که این جانب برای نوشـتن کتاب به بررسی معماری مسجد سید می پرداختم به تعویض آن اقـدام کردنـد. یعنی سـنگهای پلاک را کندند و به جای آن با کاشـیهای فیروزه ای و سـفید ۲۰X۲۰ سـانتیمتر کف ایوان را همانند گذشته خود فرش کردند که معمولا این کاشیها

اولاـ از لحاظ زیبایی کف ایوان و مسـجد بودن آن، و ثانیا هماهنگ بودن آنها با بـدنه ایوان که کاشـیهای زیبایی دارد) مناسب تر بوده و جلوه خاصی به تزیینات ایران افزوده است.

پایه گلدان نبش ایوان شمالی



دو نبش ایوان دو گلدان سنگی دیده می شود که شامل پایه، بدنه، | مقرنس و درپوش می گردد. گلدانها را به طور یکپارچه، با بدنه ای کوزه مانند (که روی آن حکاکیهایی است) و مقرنسی که روی کوزه قرار دارد و در پوشی دوال مانند که کل ارتفاع گلدان را به ۲ متر می رساند، بسیار زیبا از کف صحن نصب کرده اند.

روی پایه گلدانهای سنگی طرفین ایوان نام حجار آن بدین شرح حکاکی شده است:

عمل کمترین حسن ابن حسینعلی حجار

۱۳۰۹» «التماس دعا ۱۳۰۹» در سمت راست ستون سنگی به خط نستعلیق سفید بر زمینه سیاه (خادم بیت الله حسینعلی ۱۳۰۸» و در قسمت پایین، سمت چپ ستون سنگی «هاجی(۱) (کذا) اسمعیل حجار» «التماس دعا ۱۳۰۹» نوشته شده است. بر بدنه کوزه مانند ستون، حجاریهای زیبای گل و برگ مشاهده می شود که بعد از گذشت زمان هنوز جلوه اولیه خود را | از دست نداده است.

از روی پایه های گلدانهای سنگی بین اسپرهای بیرون و اسپر داخلی ایران، پخی ۴۵ درجه به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر با هره | آجری و حمیل کاشی فیروزه ای تا تیزه قوس محاط کرده اند و متن پخ را با حمیلهای فیروزه ای و زرد به شکل حاشیه دور تا دور متن قاب بندی کرده و سپس داخل پخ را با گل و گیاه و مصرع بندی آراسته اند. همچنین در فاصله های معین هشت ضلعی هایی با تزیینات قاب بندی طراحی کرده و داخل هشت ضلعی ها را با نقاشی مناظر، و داخل مصرعها را با گل و گیاه (گلهای سرخ و زرد) و رنگهای متنوع دیگر بر کاشی خشت سفید آراسته و تا تیزه قوس ادامه داده اند.

سنگ ازاره داخل ایران به ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر دور تا دور ایوان را پوشانده است. ایران به عرض ۸۱۰ سانتیمتر است و عمق آن در دو طرف شرق و غرب به ۷۰۰ سانتیمتر و در وسط به ۹۵۰ سانتیمتر می رسد. بنابراین در دیوار شمالی ایران، قناسی مشاهده می شود که آن را به داخل دیوارها انتقال داده اند. دیوار شمال شرقی ایوان با ضخامتی ذوزنقه ای شکل همراه است که توانسته اند در دیوار شمال شرقی طاقنمایی تعبیه کنند. بنابراین عمق طاقنمایی که در آن پنجره ای نصب شده برابر عمق طاقنمایی است که دیوار بر آن تکیه دارد.

شروع ایوان شامل دو پایه اولیه هرکدام به عرض تقریبی ۳۱۰سانتیمتر می شود و سپس طاقنمایی است به عرض ۲۷۰ سانتیمتر که به راهروی طرفین ایوان باز می گردد و در انتها دو پایه ساخته اند به عرض ۱۰۰ سانتیمتر که دیوار شرقی و غربی ایران را شکل می دهد.

دیوار شمالی ایران که در وسط زاویه ای در بر دارد شامل دو طاقنماست به عمق تقریبی ۴۰ سانتیمتر از بر دیوار که در بالا به قوس و دو پشت بغل منتهی و تمام می شود. طاقنمای غربی پنجره ای است مشرف به هشتی و راهروی شمالی که با ساختن پنجره ای حفاظ مانند به آن پایان داده اند، ولی طاقنمای شرقی کاشیکاریهای بسیار زیبایی دارد که به شرح آن می پردازیم.

کاشیکاری ایوان از روی سنگ ازاره بعد از پخ ایوان شروع شده است. بنابراین پایه که بین پخ و طاقنمای ایران بوده به ارتفاع ۳۱۰سانتیمتر از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه کمربندی ادامه یافته و شامل طاقنمایی است که در بالا به قوس و دو پشت بغل و دو اسپر طرفین آن منتهی می شود و هر کدام جداگانه با جوک زرد بر زمینه لاجوری



ص:۸۴

۱- کسانی که در روز عید قربان متولد می شوند ، هاجی(با هاء هوز) گفته و نوشته می شوند.

تصویر



محاط شده است. طاقنما با دو اسپر طرفین خود به اندازه ۷ سانتیمتر گودتر ساخته شده و داخل آن پس از حمیل سازی و حاشیه بندی به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر با گلهای تکراری در زمینه کاشی خشت زرد محاط شده است. متن طاقنما پس از مصرع بندی و طراحی گلهای گیاهی با کاشی هفت رنگ کاشیکاری شده و متن مصرعها را با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت سفید، لاجوردی و زرد زیبا ساخته اند. سپس متن طاقنما را با طراحی شبه اسلیمی و گلهایی بر کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

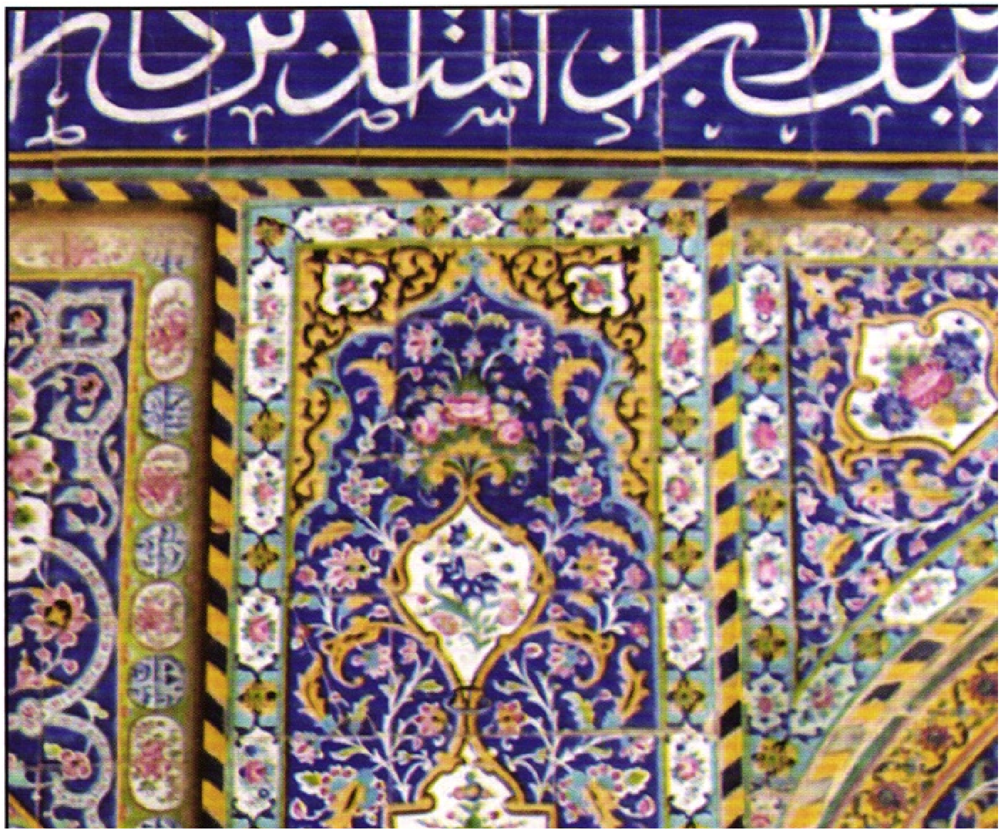
دو پشت بغل بالای قوس به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر با گلهای تکراری در زمینه کاشی خشت سفید حمیل سازی و حاشیه بندی شده است و بقیه متن حاشیه را با گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی محاط کرده اند.

متن زمینه در پشت بغل را، پس از مصرع بندی، با طراحی گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه متن را با طراحی شبه اسلیمی و گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زیبا ساخته اند.

دو اسپر طرفین طاقنما مشابه است، بنابراین پس از محاط شدن با جوک جناقی و حمیل سازی و حاشیه بندی به عرض تقریبی ۸ سانتیمتر که مصرعهایی با فاصله های معین در حاشیه به کار برده و با | گلهای قرمز بر زمینه کاشی خشت سفید دور تا دور اسپر را محاط می کند، بقیه متن حاشیه را با نقش گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند.

متن اسپر دارای مصرعهایی است که مصرع اول بر پایه گلدانی طراحی شده و بقیه مصرعها با طرحهای موزونی همراه بوده اند و با طراحی گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه متن اسپر را باطراحی گل و برگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به اتمام رسانیده اند که زیبایی خاصی به طاقنما داده است.

دو لچکی طاقنمای راهروی ورودی به راهروی شرقی ایران را با جوک جناقی سیاه بر زمینه زرد محاط کرده اند و بعد از حمیل سازی، | حاشیه ای است به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر که لچکیها را محاط می کند. در طول حاشیه، مصرعهای زنجیره ای دیده می شود که یک در میان با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید، و مصرعهایی یک در میان با طرحهایی از رنگ لاجوردی بر زمینه کاشی خشت سفید نقش شده و در قسمت افقی بالای حاشیه اشعاری به خط نستعلیق لاجوردی بر زمینه کاشی خشت سفید نوشته اند که چنین است:

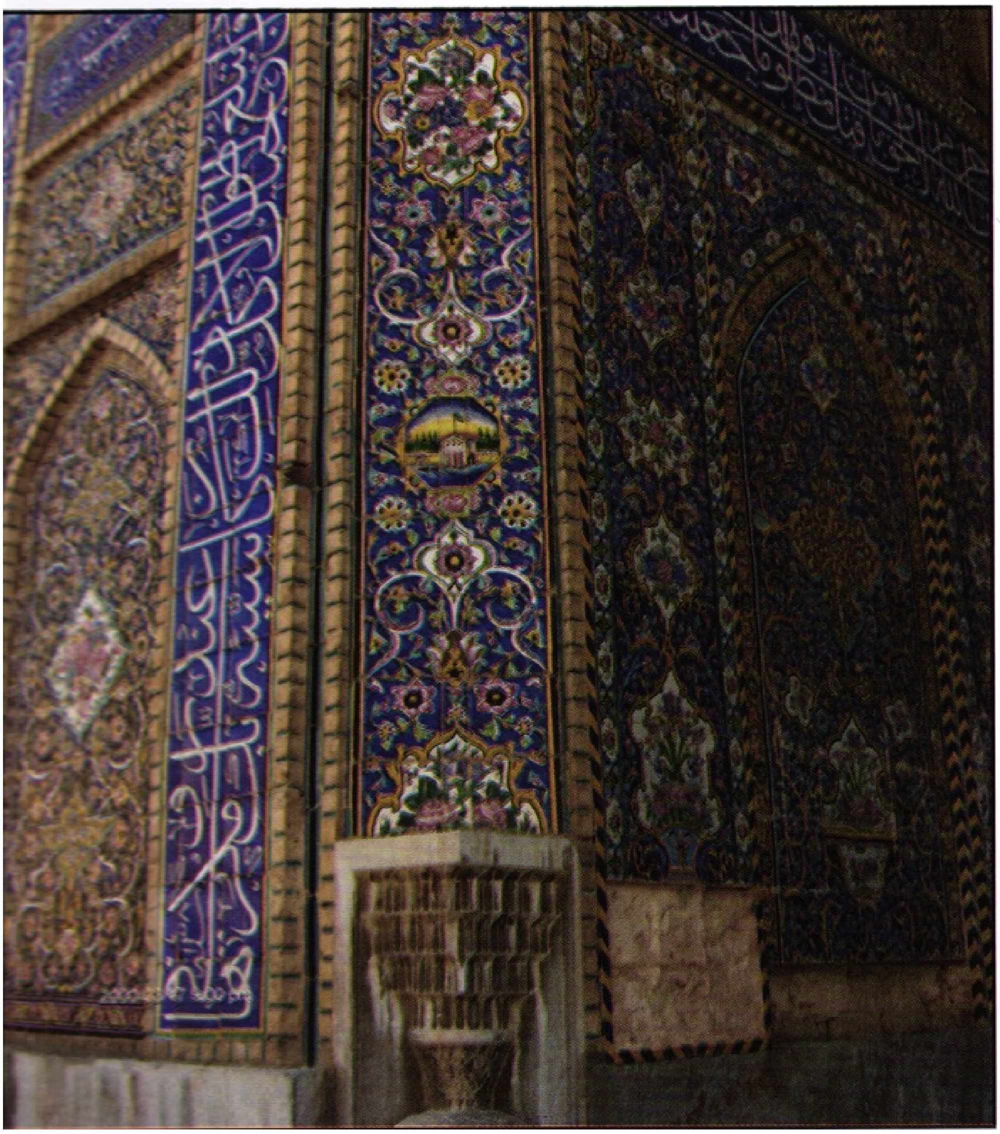




ایوان شمالی



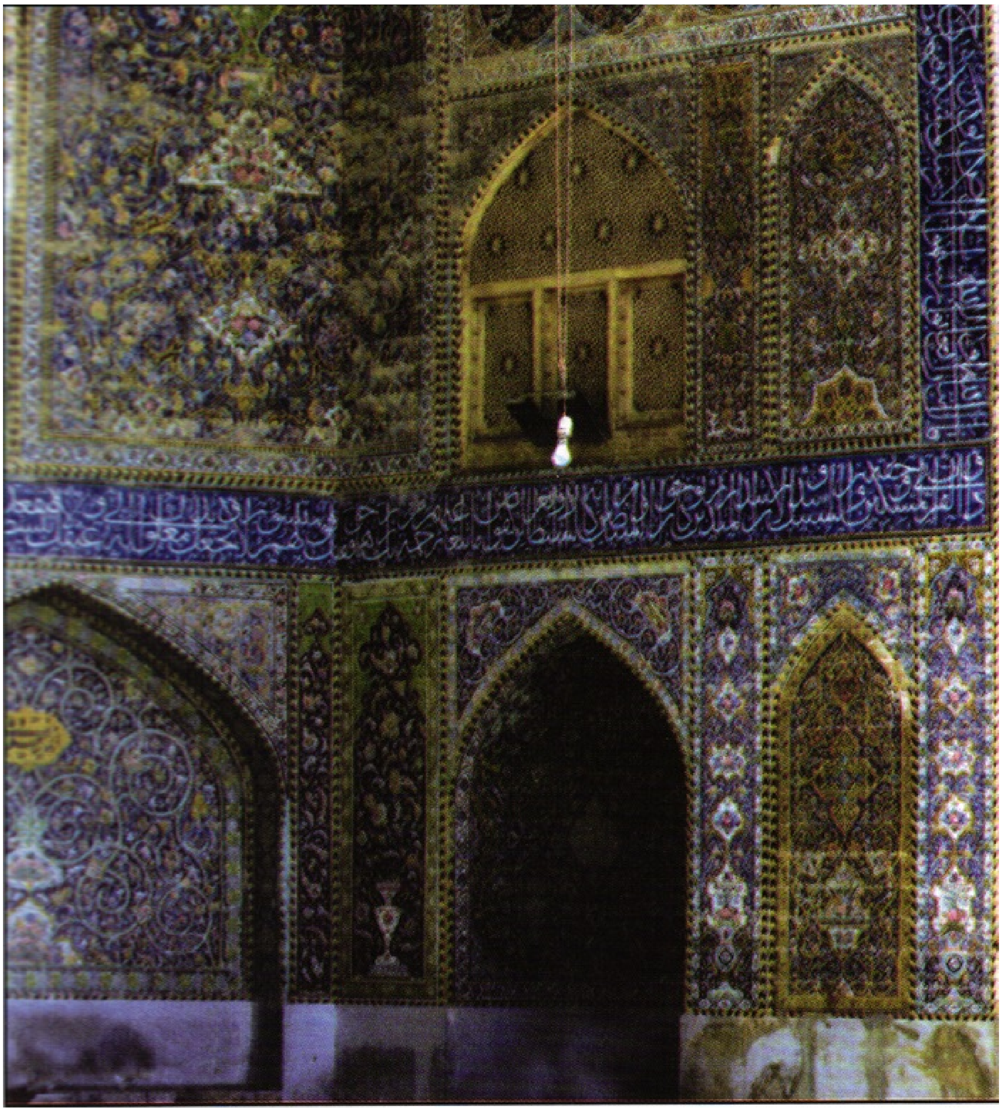
کاشیکاری پخ ایوان



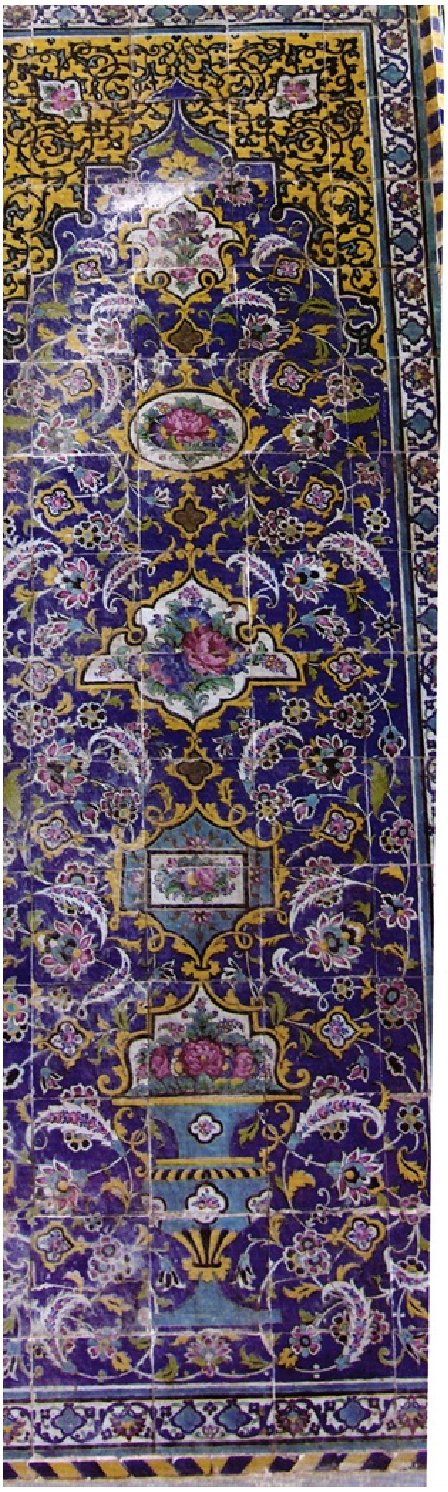
طاقنمای رو به قبله

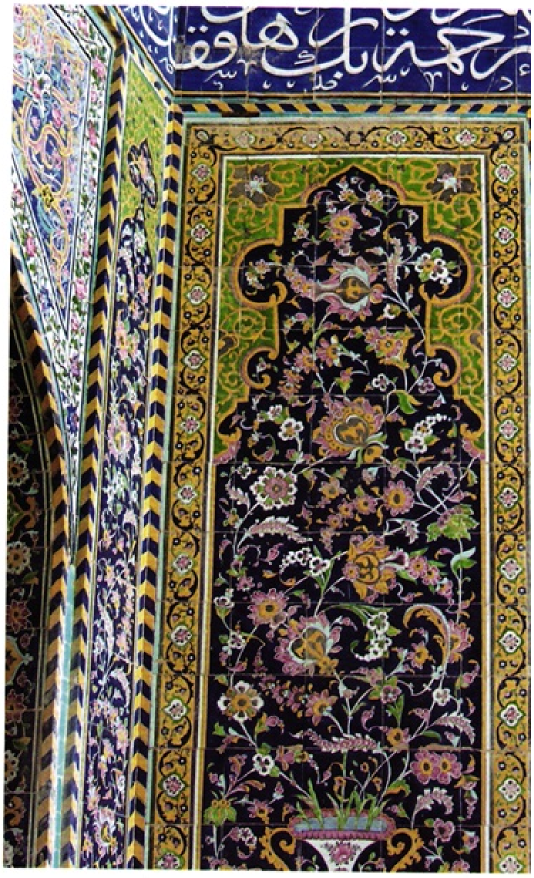


دیوار شرقی ایوان



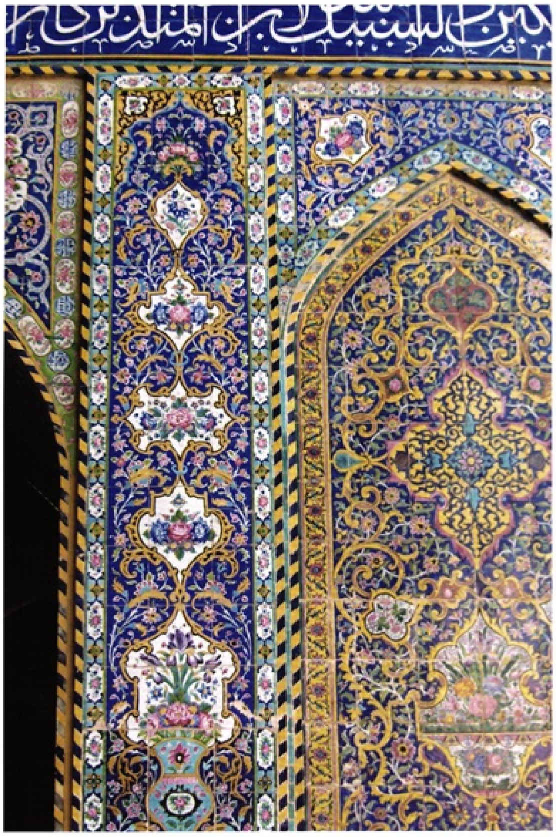
تصوير





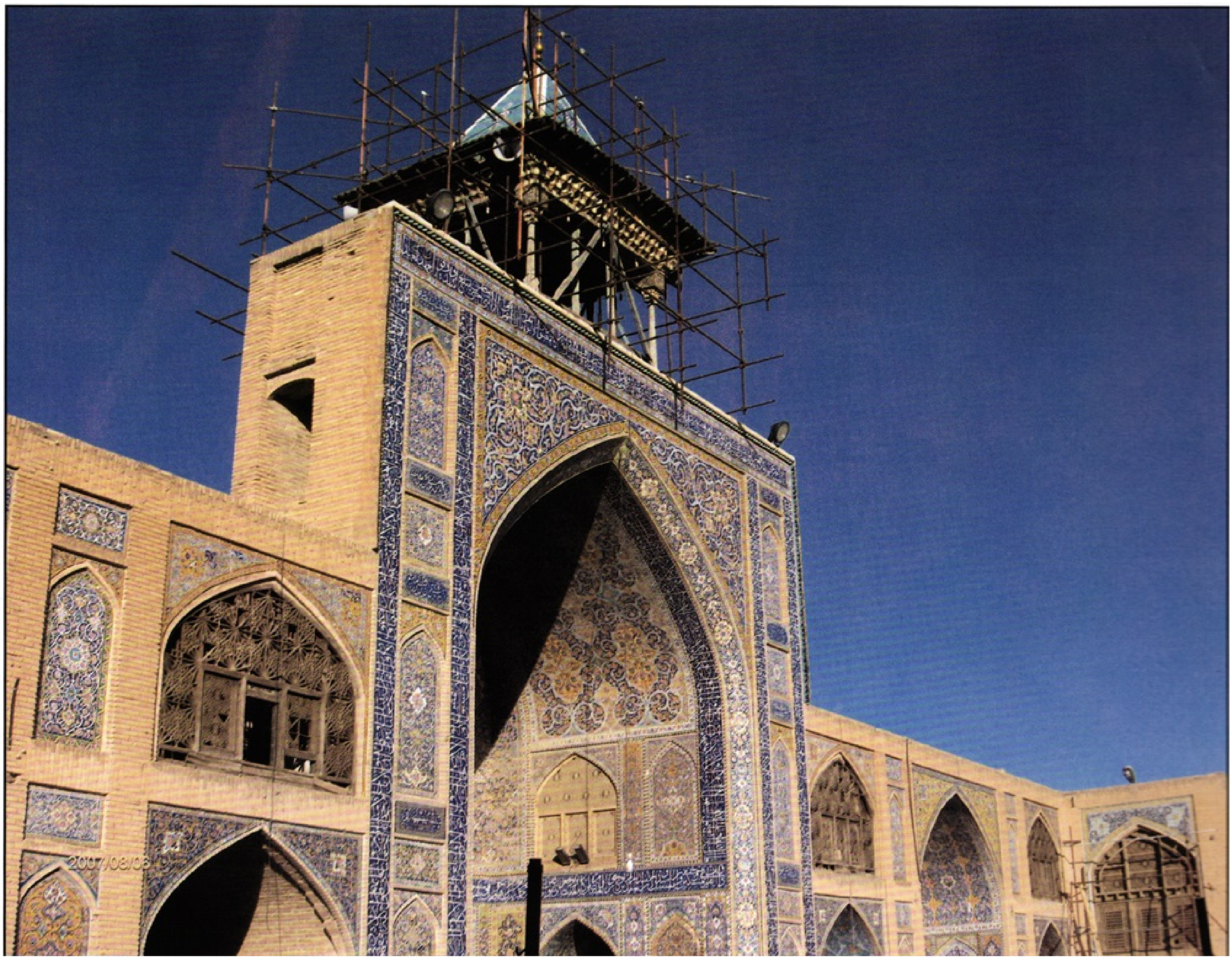
ص:٨٨

تصویر





تزئینات ایوان شمالی



« نجل پاک حجه الاسلام آن میر همام

جعفر ثانی کز اول شد ملاذ خاص و عام»

« بانی اتمام این صفه چه شد گوئی که گفت

ایزدش بادا جزایت خیر فی دار السلام)»

از خرد کردم سؤال از سال تاریخش جواب

گفت طوبی لک چه شد این صفه عالی تمام »

پا بنه اندر مقامان بهر تاریخش بگو

صفه مسجد بیامد قبه گاه خاص و عام»

البته به این ترتیب که دو بیت آن در حاشیه در پشت بغل طاقنمای شرقی و دو بیت آن در حاشیه دو پشت بغل طاقنمای غربی ایوان شمالی

نوشته شده است.

طاقنما به راهروی شمالی باز است و فضای آن جزو فضای ایوان

و محلی برای نمازگزاران محسوب می شود. قسمت ورودی به راهروی شمالی را با سنگی یکپارچه و تراشی دو تیشه به ضخامت تقریبی ۱۸ سانتیمتر و ارتفاع ۶۰ سانتیمتر ساخته اند که طول طاقنما فضای نمازگزاران را از فضای گذرگاه عابران جدا می سازد. برای زیبایی و بهتر شدن طاقنما، از روی سنگ ازاره با جوک جناقی سیاه بر زمینه زرد دور تا دور بدنه و قوس طاقنما را محاط کرده اند و پس از حمیل سازی و حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۲ سانتیمتر که سطوح دایره و زیر قوس را محاط می کند، نقش حاشیه را با تکرار نقشهایی از گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه زمینه حاشیه را با گلهای گیاهی بر کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند. دیواره های

طاقنما را که به قوس تا تیزه بالای آن منتهی می شود با ساختن مصرع از گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه زیر قوس را با طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان بردهاند. دو دیوار شرقی و غربی ایران، از شروع تا انتهای دیواره طاقنما تا زیر

ص:۹۰

تصویر





کتیبه کمربندی مشابه سازی شده ولی در پایه آخر ایوان . یعنی اسپر شمال شرقی - اسپری به عرض تقریبی ۱۰۰ سانتیمتر و ارتفاع از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه کمربندی ساخته اند که با جوک جناقی زرد و سیاه محاط شده و بعد از حمیل سازی، حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر دور تا دور اسپر گردانیده اند. سپس متن حاشیه را با طرحهای شبه اسلیمی و گل و گیاه تکراری بر زمینه کاشی خشت زرد کار کرده اند. متن طاقنما با طراحی گلدانی دسته دار با گلهای افشان و زیبا آراسته شده که شاخه های آن به شکل موزونی از داخل گلدان به اطراف پراکنده گردیده است و با رنگهای شاد بر زمینه کاشی خشت سیاه جلوه می کند، چنانکه توانسته اند کار شایسته و شادی را به طالبان فیض به یادگار هدیه دهند. یادآور می شود که اسپر مقابل یعنی اسپر شمال غربی ایوان با اندازه های اسپر شرق مساوی ولی نقش و نگار آن متفاوت است.

طاقنمای شمال ایوان به عمق تقریبی ۴۰ سانتیمتر گودتر از بر اسپرهای طرفین و پشت بغل های بالای قوس است و پس از محاط شدن با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد، با ساختن دو ردیف حمیل فیروزه ای و لاجوردی، حاشیه ای از گلهای رنگی و تکراری بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای طراحی کرده اند که متن طاقنما را محاط می کند. در متن طاقنما، در وسط، مصرعهایی مشاهده می شود که با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید طراحی شده است. در مصرع بالا که بین شاخه های اسلیمی چشمنوازی می کند با خط نستعلیق سیاه بر زمینه کاشی خشت زرد نوشته اند: «انا مدینه العلم و علی بابها». بقیه طاقنما را با اسلیمی سه بندی آراسته اند که دو زرد و یک فیروزه ای در میان دارد و با چرخشی بسیار زیبا با گلهای ختایی - که لابه لای اسلیمی ها و پایه های چرخش اسلیمی هماهنگ شده است . نقش آفرینی می کند و متن طاقنما را برای هر بیننده ای تحسین برانگیز می سازد. رنگها و حرکت چرخشی اسلیمیها و طراحی آن بسیار زیبا بوده و به طاقنمای شمالی ایوان مسجد سید درخشندگی

خاصی داده است. بدنه دیواره گودی طاقنما را حمیل سازی کرده و متن طاقنما را با مصرع بندی و گلهای گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

دیواره داخلی طاقنمایی که دارای حفاظ بوده مشابه دیواره طاقنمایی است که در شمال شرقی ایران قرار دارد.

در دو پشت بغل قوس طاقنما، بعد از جوک بندی جناقی، حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر افکنده که با حمیل سازی آن

تصویر



ص:۹۲

را محاط کرده اند و با گلهای تکراری بسیار زیبا بر زمینه کاشی خشت سفید و صورتی کار شده است. در وسط حاشیه افقی بالای قوس، به خط نستعلیق لاجوردی رنگ بر زمینه کاشی خشت سفید و صورتی این اشعار را بر دوازده لوح کوچک نوشته اند:

«ایوان این گلدسته را پرداخت از حسن عمل

سید محمد جعفر آن بدر امم صدر ملل»

زهدش چو سلمان بی ریا رایش چو بیضا پر ضیا

رویش چو بستان باصفا خویش چو گلشن در عمل»

از سعی او شد با صفا مانند سعی صفا

صحن فضایش چون منی لیکن بوادی جبل»

گلدسته آن از صفا چون باغ رضوان بی نظیر

ایوانی اما در بنا چون قصر کسری بی بدل»

از بعد چندین سال و مه فصل ربیع انجام شد

خرم چو ماه فرودین فرخ چو آغاز حمل»

تاریخ اتمامش یکی میخواست بانی گفتمش:

گاه نماز آمد بگو حی علی خیر العمل»

و در انتها نام خطاط(۱) به خط نستعلیق طلایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی چنین نوشته شده است:

کتیبه الا حقر اسدالله غفر له وستر ذنوبه ۱۳۰۸»

نام کاشی ساز نیز در زیر مصرع این گونه آمده است: بدانا از پی تاریخ خرد گفتا» «عمل آقاجان کاشی پز غفرله»

متن دو پشت بغل را پس از حاشیه بندی با طراحی اسلیمی سه بندی، که دو زرد و یک صورتی در میان دارد، به همراه گلهای ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

کتیبه ای کمربندی به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر در بالای کاشیکاریهای دور ایوان ساخته شده که اول با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد محاط گردیده است و سپس رنگهای فیروزه ای، لاجوردی و زرد آن را همراهی می کنند. متن کتیبه به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی شامل آیه های ۲۶ تا

نصف آیه ۳۲ از سوره اسراء بوده و تاریخ آن در آخر کتیبه سال ۱۲۹۹ هجری قمری ذکر شده است.

بعد از پخ دو نبش ایوان، در داخل به موازات پخ، کتیبه ای به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی

است که بعد از جمله «قال الله تبارک و تعالی»، آیه های ۳۴، ۳۵ و ۳۶ از سوره نور نوشته شده و قسمت آخر کتیبه به این عبارت ختم گردیده است: «صدق الله العلی العظیم محمد باقر شیرازی فی سنه ۱۲۵۹». این کتیبه از روی کتیبه کمربندی ایوان از طرف راست شروع می شود و پس از گذشتن از تیزه قوس به طرف پایین می رود. و در انتهای چپ ایوان تمام می شود.

از بالای کتیبه کمربندی به ارتفاع کاشیکاری و از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه که نقطه پاطاق محسوب می شود با جوک جناقی محاط گشته است و در متن، کاشیکاری را تکرار کرده اند و در ادامه، متن طاقنما را بعد از مصرع بندی با گل و گیاه هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند. روی دو طاقنما که به راهروی طرفین باز است و فضای آن جزو فضای ایوان محسوب می شود دو حجره ساخته اند و نمای آن که قسمتی از نمای ایران بوده با نصب ارسی به همراه آلت چینی چوبی بسیار زیبا و شبکه سازیهایی بر زیبایی ایوان افزوده است.

دو پشت بغل بالای ارسی ها را که گودتر از بر اسپرهاست با جوک بندی جناقی و سپس حاشیه ای به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر با گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت زرد محاط کرده اند. پس از ساختن مصرعی در وسط هر لچکی، بقیه متن پشت بغل را با گل و گیاه بر کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند. دیوار شرقی و غربی ایران قرینه سازی شده است.

در بالای کاشیکاری و ارسی که پاکار قوس بالای ایوان محسوب می شود (و عرض آن برابر است با پایه اولیه پخ ایوان تا انتهای طاقنمای ورودی از راهروی شمالی)، مجموعه سقف با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد محاط شده و پس از حمیل سازی، حاشیه ای به عرض تقریبی ۲۰ سانتیمتر دور تا دور قوس را محاط می کند. داخل متن حاشیه گلهای بسیار زیبا با رنگهای متنوع با کاشیهای رنگی بر زمینه کاشی خشت سفید است که سقف را محاط می کند. سپس در متن سقف مصرعهای موزونی با ترکیب اسلیمی پدید آورده اند که مصرعها به رنگ زرد و بقیه متن بر زمینه کاشی خشت لاجوردی است و در مجموع سقفی

۱- اسدالله رجالی فرزند عبد الجواد بن عبد المجید اصفهانی ، متولد ۱۲۸۲ و متوفی ذی حجه ۱۳۷۲. ق از شاگردان میرزا فتح الله جلالی در خط ، و نویسنده خطوط نسخ و نستعلیق بوده است .

یکپارچه و زیبا ساخته اند.

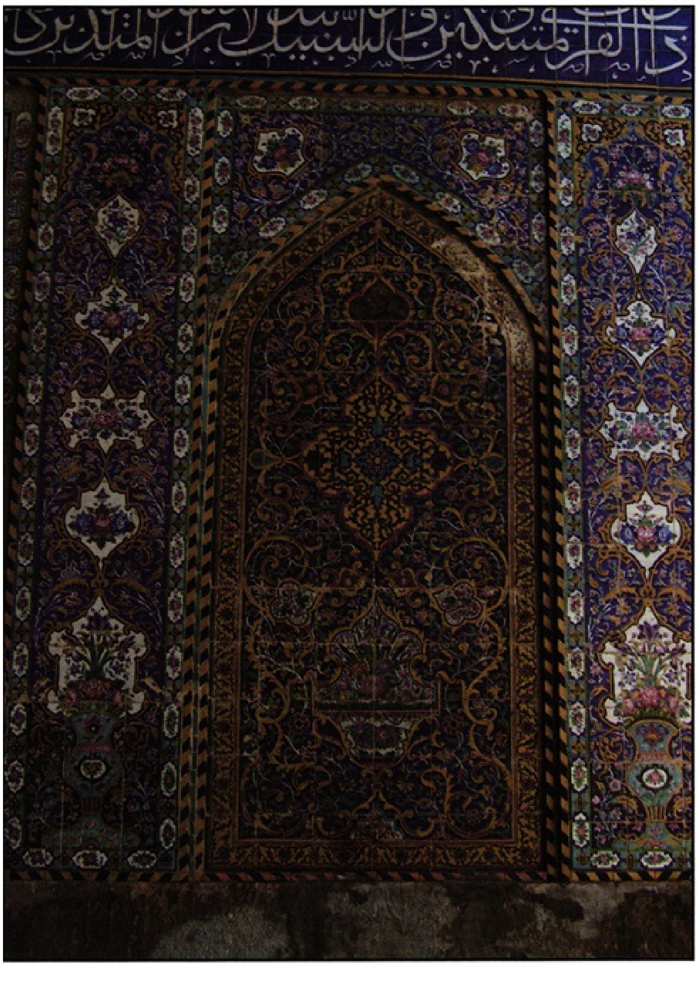
دیوار شمالی که در زاویه ای قرار دارد و دو اسپر انتهایی طرفین ایوان با تقسیماتی همراه است که می توان گفت با ساختن دو فیلپوش در دو زاویه کار و با ترسیم یک رسمی بسیار زیبا در وسط و به دست آمدن یک سوسنی در میانه زمینه کار و جوک بندی جناقی توانسته اند تک تک زمینه های کاشیکاری را از هم جدا و مشخص کنند. در فیلپوشها بعد از جوک بندی جناقی، حاشیه ای به عرض تقریبی ۸ سانتیمتر با گلهای سرخ تکراری بر زمینه کاشی سفید افکنده اند و سپس متن فیلپوش را با مصرع بندی با گلهای سرخ و گیاهان سبز بر زمینه کاشی خشت سفید، و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

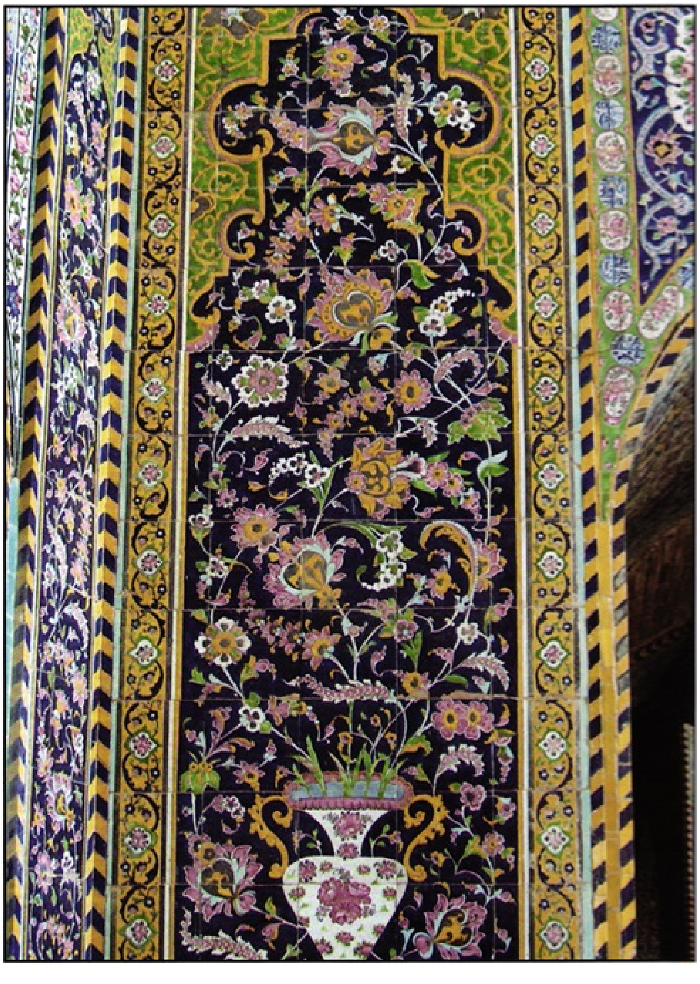
در سوسنی که در دل رسمی جای گرفته است، بعد از جوک بندی و حمیل سازی، با طراحی گلدان و مصرعهایی در میانه نقش، زمینه سوسنی را نقش اسلیمی با کاشی سفید و گلهای ختایی به رنگهای گیاهی بر زمینه خشت لاجوردی افکنده اند، به نحوی که سوسنی را

دیدنی و جالب توجه جلوه دهد.

در پا باریک ها و ترنجهای رسمی بندی وسط، بعد از حمیل سازی، زمینه هر پاباریک و هر یک از ترنجها با مصرع سازی و طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی جلوه خاصی به رسمی بندی داده است. متن شمسه انتهایی کار را با ساختن مصرعها و طراحی اسلیمی با توجه به مرکزیت شمسه توانسته اند زیبا کنند تا کار چشمگیری به دوستداران هنر عرضه کند.

باید توجه داشت که طراحان ایوان شمالی، با جوک بندیها و تقسیمات انجام گرفته با طرحها و نقشها، مجموعه هماهنگ و موزونی به نمایش گذاشته اند و کاشیکاری شایسته ای به نمایش در آورده اند.

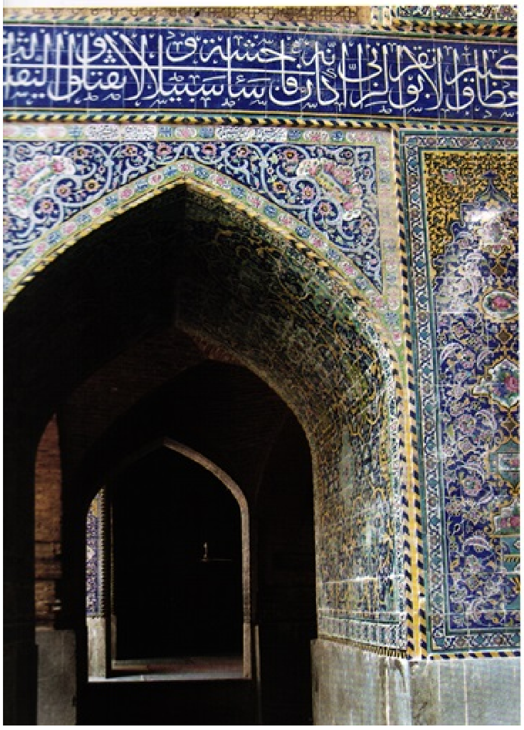




تصویر



طاقهای بین راه روی ایوان شمالی





طاقهای بین راه روی ایوان شمالی

ص:۹۵

ایوان شمال شرقی

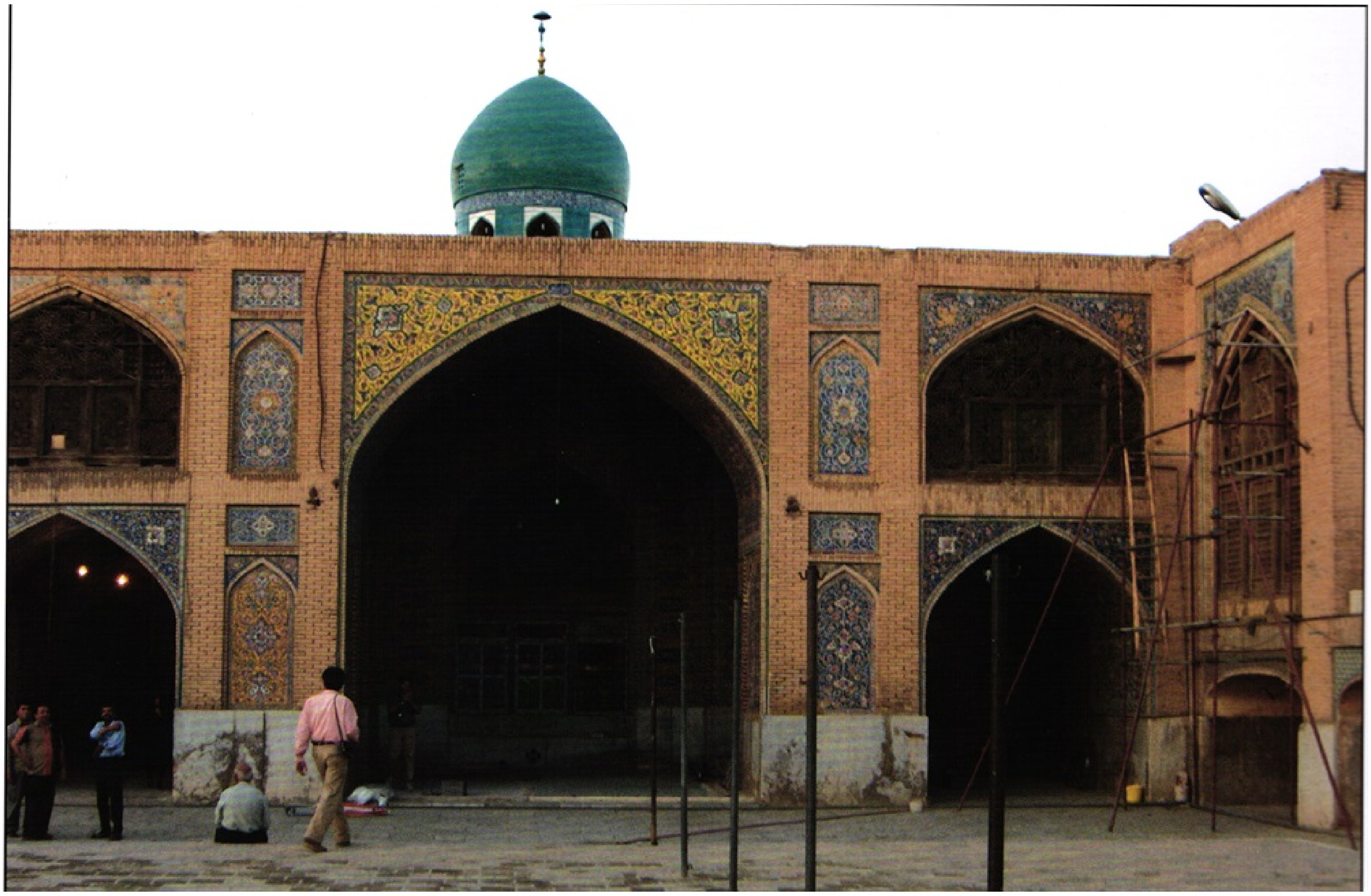
ایوانی است به عرض ۶۰۰ سانتیمتر و عمق ۷۸۰ سانتیمتر که بر صحن و جلوی مقبره حجه الاسلام شفتی قرار دارد. ایوان به ارتفاع ۸۵۰ سانتیمتر از کف صحن تا لبه بام با تزییناتی همراه شده است و دو راهرو و دو حجره بالای راهروها را در طرفین خود دارد.

کف ایوان به ارتفاع تقریبی ۱۶ سانتیمتر از کف صحن بلندتر بوده و در دو مرحله به اجرا گذاشته شده است: اول به ارتفاع ۸ سانتیمتر و عرض ۶۰ سانتیمتر که با سنگ پارسی و تراشی دو تیشه بوده و محل کفش کن نمازگزاران است و دوم به ارتفاع ۸ سانتیمتر که با کف ایوان همروست و با سنگ پلاک فرش کرده اند (ناگفته نماند کف این ایوان، و مشابه آن در غرب ایوان شمالی، سابق با کاشیهای فیروزهای و سفید فرش شده بود که موقع تعمیر و کندن کاشیهای فرسوده و فرش مجدد به سنگ پلاک بسنده کرده اند).

در بدو ورود به ایوان دو پایه به عرض تقریبی ۳۱۰ سانتیمتر وجود دارد که در دو طرف ایوان مقابل هم ساخته شده است. روی هر پایه اول سنگ ازاره به ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر نصب گردیده و سپس طاقنمایی ساخته اند که در بالا به قوس و دو پشت بغل ختم می شود و دو اسپر به عمق تقریبی ۷۰ سانتیمتر در طرفین خود دارد و با جوک بندی زرد بر زمینه رنگ لاجوردی، طاقنما و اسپرها را به طور زیبایی محاط کرده اند. دور تا دور طاقنما، اول با حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر با گلهای تکراری به رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین شده و سپس با ساختن حمیل، حاشیه دومی به عرض تقریبی ۵ سانتیمتر با گلهای متنوع تکراری نقش گردیده که در بالای آن مصرع بندی با گلهای گیاهی بر زمینه کاشی خشت سفید می باشد و در ادامه، متن کلی طاقنما را با طراحی گل و گیاه به رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

در پشت بغل بالای قوس به عرض ۶ سانتیمتر با گلهای تکراری بر زمینه کاشی سیاه حمیل بندی و حاشیه سازی شده است و سپس متن آن را با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید تمام کرده اند.

نمای شمال شرقی



ص:۹۶

دو اسپر طرفین طاقنما را با جوک جناقی محاط و حمیل بندی کرده اند و حاشیه ای به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر با گلهای تکراری و رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی افکنده اند و متن اسپر را با مصرع بندی و گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید . که در مصرع میانی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی است . طراحی کرده و اسپرها را زیبا ساخته اند. بعد از پایه شرقی ایوان، طاقنمایی برپاست به عرض تقریبی ۴۵۰ سانتیمتر که به راهروی شرقی پا راهروی پشت مقبره راه دارد. |

در دیوار غربی ایران پس از پایه اولیه شرح داده شده طاقنمایی بنا کرده اند به عرض ۲۳۰ سانتیمتر که به راهروی شمالی باز است. بنابر این دور تا دور این طاقنما از روی سنگ ازاره جوک بندی جناقی زرد بر زمینه رنگ لاجوردی شده است و سپس با ادامه جوک بندی، دو پشت بغل قوس را محاط کرده و به طاقنما و پشت بغل بالای قوس شکل داده اند.

فضای داخلی راهرو جزو فضای ایوان محسوب می شود و محل نمازگزاران است. در بدو ورود به راهرو، سنگی یکپارچه به قطر تقریبی ۱۵ سانتیمتر و ارتفاع ۶۰ سانتیمتر و طول دهانه طاقنما با تراشی دو تیشه نصب کرده اند و راه ورود به ایران را بسته نگه داشته اند. بنابراین از روی سنگ ازاره دو طرف دیوار، طاقنما را تا تیزه قوس به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر حمیل بندی و حاشیه سازی کرده اند که با گلهای تکراری و رنگهای متنوع بر زمینه کاشی سبز فیروزه ای است و متن طاقنما را با طراحی گیاهی و کشیدن مناظری متنوع در زمینه های هندسی (هشت گوش) به شکل منظم ساخته و بقیه متن را با طراحی اسلیمی و ختایی با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

پایه شمال غربی ایران را به عرض تقریبی ۲۵۰ سانتیمتر از روی سنگ ازاره با یک طاقنما بنا نهاده اند که در بالا به قوس و دو پشت بغل ختم می شود. یک اسپر طرف چپ طاقنماست که آن را تزیین کرده اند و طرف راست طاقنما را با اسپری به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر تکمیل کرده اند که پس از حمیل بندی با گلهای مشابه و

نمای شمال شرقی



ص:۹۷

تصویر



ص:۹۸

تکراری در زمینه کاشـی خشت زرد و سه ردیف جوک زرد بر زمینه رنگ لاجوردی که در امتداد یکدیگر قرار گرفته اند زینت بخش استانی ایوان شده است. متن طاقنما و اسپر طرف چپ به اندازه ۷

ایمر گود و برجسـته است که بـا جوک جنـاقی آن را محـاط کرده انـد. متن کاشـیکاری طاقنما را، پس از جوک بنـدی و حاشـیه ساری در دو مرحله که اول به عرض ۱۰ سانتیمتر با گلهای تکراری در زمینه کاشی خشت سبز و دوم به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر با گلهای تکراری بر زمینه کاشـی خشت سـفید انجام شده است، با حاشیه داخلی ارائه کرده اند. متن طاقنما را پس از ساختن گلدان و صرع بندی با گلهای سرخ بر زمینه کاشـی خشت سـفید با طراحی گیانی بر زمینه کاشـی خشت لاجوردی تمام کرده انـد. در پشت بغل ای قوس را پس از حمیل بنـدی و حاشـیه سـازی به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر با گلهای تکراری در زمینه کاشـی سـیاه و متن پشت بغل را با گنتهای سـرخ بر زمینه کاشـی خشت سفید به پایان برده اند.

دو پشت بغل بالای طاقنمای ورودی از راهروی شـمالی را با حمیل سازی و حاشـیه بنـدی و گلهای تکراری به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر، و متن طاقنما را پس از مصرع بندی و طراحی نقش اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی، پایان بخش دو پشت بغل کرده اند.

در بالای پایه شـمال غربی و طاقنمای ورودی از راهروی شـمالی سـجد، حاشیه ای به عرض تقریبی ۶۵ سانتیمتر و طول ۴۵۰ سانتیمتر با حصیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر و گلهای تکراری در زمینه کاشی خشت سبز ارائه شده است. متن حاشیه را با مصرع سازی با گلهای سرخ داخل مصرعها بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه متن را با در حینهای مختلف بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زینت داده اند.

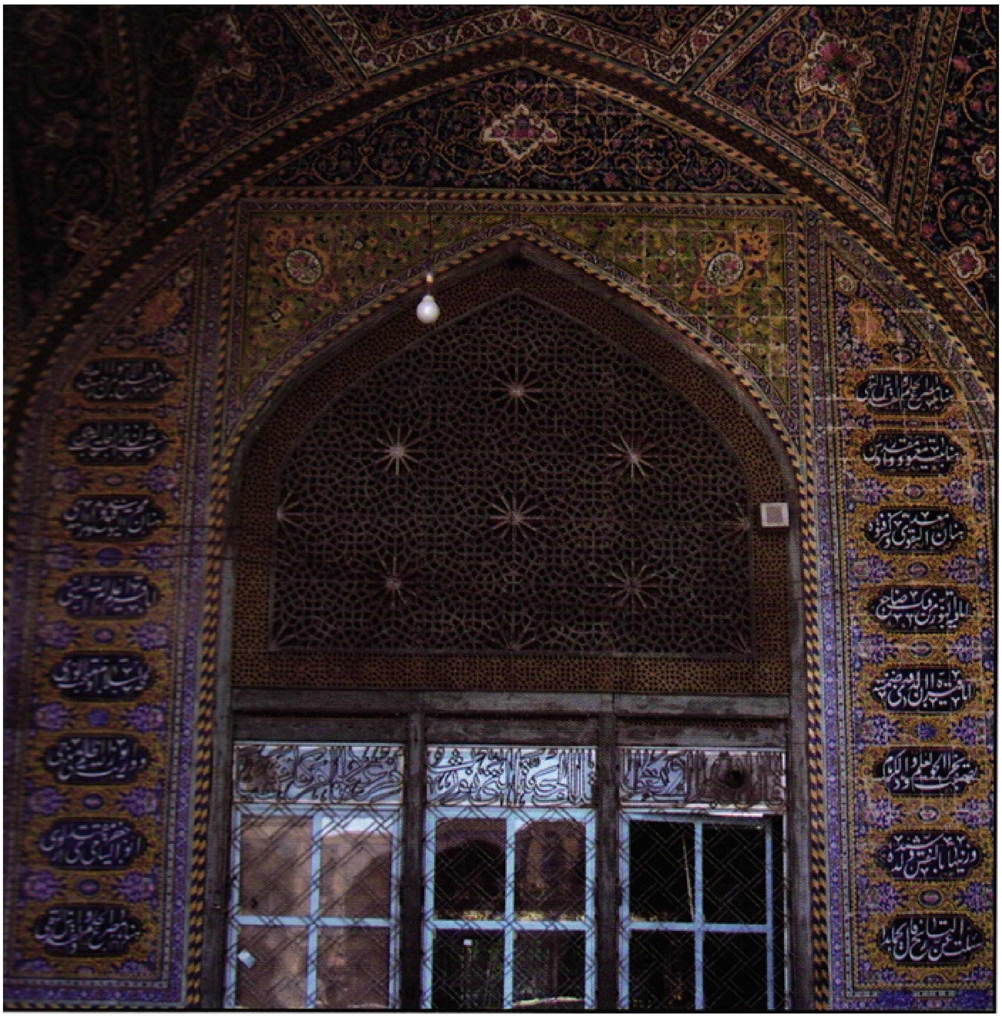
در دو گوشه بالای حاشیه پایه های قوس سقف است که یک دستی در بر دارد. در دل سوسنی طاقنمایی به عرض تقریبی ۷۰ سانتیمتر و ارتفاع بلنـدای سوسـنی ساخته انـد و آن را با جوک جناقی تر در زمینه رنگ لاجوردی محاط کرده اند. داخل طاقنما حاشـیه ای با گلهای تکراری بر زمینه کاشی خشت لاجوردی افکنده و متن .

اقتما را با گل و بوته به رنگهای متنوع و برجسـته بر زمینه کاشـی خشت سفید کار کرده اند. سه مصرع در وسط طاقنماست که در مصرع میانی با خط ثلث زرد برجسـته بر زمینه کاشـی لاجوردی تگ «قال الله تعالی وان المساجد لله فلا تدعو مع الله احد» نوشته شده است و در بالا و پایین آن به عبارات «یا قاضی الحاجات» و «یا کافی المهمات» بسنده کرده اند. در دو طرف طاقنما و متن سوسنی

ایوان شمال شرقی



نمای مقبره از داخل ایوان



ص:۹۹

عـد از حمیـل بنـدی و حاشـیه سازی با گلهای تکراری بر زمینه خشت لاجوردی، سوسـنی را محاط کرده و متن سوسـنی را با گلهای گیاهی و متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند.

دیوار شـمالی ایران شامل پنجره و دو اسپر طرفین آن است که پنجره روشـنایی داخل مقبره حجه الاسـلام شفتی را تامین می کند. پنجره در بالا گره چینی چوبی بسـیار زیبا و شـیشه های رنگی دارد که در روز فضای داخل مقبره را زیبا و چشم نواز می کند و نشانه ارسـی بودن آن را می رساند. البته قبلا با درهای بازشوی کشویی همراه بوده است که در حال حاضـر بازشوها را برداشـته اند و از پنجره معمولی اسـتفاده می برند. به طور کلی ارسی در بالا به قوس و دو پشت بغل ختم می شود که پس از حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر و نقش گلهای تکراری بر زمینه کاشـی خشت لاجوردی، متن دو لچکی را با مصـرع سازی به شـکل بیضـی و گلهای سـرخ بر زمینه کاشـی خشت سـفید کار کرده و بقیه متن را با گلهای متنوع بر زمینه کاشی خشت سبز زینت داده اند.

در بالای دو پشت بغل، سوسـنی سـقف را در بر دارد که با طراحی مصـرعی در وسط و تزیین گلهای سـرخ بر زمینه کاشـی خشت سفید و بقیه متن سوسنی را با طراحی اسلیمی و گلهای ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی چشمنواز کرده اند.

دو اسپر طرفین ارسـی، که از روی سـنگ ازاره با جوک بندی جناقی زرد بر رنگ لاجوردی شـروع شده و دو اسپر را به نوبه خود محاط کرده باحمیل بندی و حاشـیه سازی با گلهای متنوع و تکراری به عرض تقریبی ۸ سانتیمتر بر زمینه کاشی خشت لاجوردی همراه بوده است. سپس با ساختن حاشیهای تکراری (مداخل) به عرض تقریبی ۵ سانتیمتر با گلهای تکراری بر زمینه کاشـی خشت سفید ادامه یافته و متن اسپر با طراحی مصرعهایی مشابه ساخته شده که اشعاری در آن به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به دست اسدالله رجالی نوشته شده است و با گلهای متنوع بر زمینه کاشـی خشت زرد و لاجوردی، کاشـیکاری طاقنما را به پایان برده اند. اشعار داخل مصرعها چنین است: « هنا مصرع الحلم و القدس و التقی

هنا مطلع الانوار من جهه العلی)

هنا بیت معمور و واد مقدس

و جنت عدن انزلت جانب الثری»

« هنا معدن التقوی و کنز فتوه

هنا مخزن التوفیق و الرشد و الهدی)

(نظمه اقل الحاج میرزا فتح الله)

« ایا قبه النور من فیک ضاجع

اباقر علم الله ام آیه النهی»

ایا قبره ان الذی قد ضمنته

الحجه اسلام و منتخب الوری»

کتبه اسدالله شهیر برجالی)

تضمنت بحر الجود و العلم و الکرم

و واریت نور الله فی اظلم الدجی»

« و زینها بالنقش سید ولده

ابوجعفر السامی مقتدی الوری»

« سئلت عن التاریخ قال کما بدا

هنا مصرع الحلم و القدس والتقی»

۱۳۱۳

در پایین اشعار در سمت راست ایوان، دو لوحه به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی شامل دو بیت شعر به این

ایوان شمالی شرقی



ص:١٠٠

سقف ایوان جلو مقبره



کاشیکاری سقف راهرو



ص:١٠١

شرح است: « این بارگه نور جلی میباشد

جاروب کشش حسینعلی میباشد» « هر کس که چو او براستی خدمت کرد

شایسته لطف ازلی میباشد»

پوشش سقف ایوان جلوی مقبره، بعد از سر به هم نهادن دو پایه اول پوشش ایوان، بر زمینه مستطیل شکلی استوار شده که طول مستطیل در جهت شرق و غرب ایران است. بنابراین برای ساختن شمسه ای در یک چهارضلعی که تشکیل دهنده سقف ایوان است، در حاشیه در شرق و غرب به شکل کنارهای در دو طرف مربع شکل گرفته که داخل این حاشیه ها را پس از حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای تکراری بر زمینه زرد و متن حاشیه را با طراحی اسلیمی و مصرع بندیهایی با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید ارائه کرده و با ساختن دو کتاره در دو طرف مستطیل و به دست آوردن یک مربع در وسط و ساختن چهار پاباریک در چهار گوشه مستطیل توانسته اند شمسه هشتی را با کاشیکاری بسیار زیبا و چشمنواز به بیننده القا کنند.

در چهار پاباریک چهار گوشه سقف و شمسه وسط با جوک بندی جناقی شکل اصلی کار را ترسیم کرده اند. بنابراین در هر پاباریک بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای تکراری بر زمینه کاشی سفید، متن آن را با طراحی مصرعی در وسط و ترسیم نقش اسلیمی و گل و برگ گیاهی با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی کار کرده و در نتیجه پاباریک ها را به شکل زیبایی کاشیکاری کرده اند.

در شمسه هشت وسط که به شکل عرقچینی هشت ترک است، بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر و گلهای تزیینی و تکراری بر زمینه کاشی خشت سفید، شمسه وسط را محاط کرده اند.

در متن عرقچین سقف روی هر ترکی مصرع بندی و گلهای سرخی بر زمینه کاشی خشت سفید طراحی شده و بقیه زمینه را با نقش اسلیمی و ختایی و تکرار آن بر هفت ترک دیگر به پایان برده اند و سقف زیبایی به بیندگان اهدا نموده اند.

بین ایوان و راهروی پشت مقبره با سنگ پارسی، که به طول طاقنما و ضخامت ۲۰ سانتیمتر و ارتفاع ۵۰ سانتیمتر است، محل نمازگزار را از گذرگاه عابران جدا کرده اند.

راهروی پشت مقبره زمانی در اجاره قهوه خانه بود که در گرمای تابستان از این محل برای پذیرایی مشتریان استفاده می بردند. بنابراین در ورود به پشت مقبره امتداد دیوار شمالی ایوان است که دری به عرض تقریبی ۱۳۰ سانتیمتر و ارتفاع تقریبی ۲۳۰ سانتیمتر با چهارچوب و دو لنگه در باز شو ساخته اند. در بالای در مستطیلی به عرض در و ارتفاع ۸۰ سانتیمتر است که اطراف آن را با کاشیهای ۴سانتیمتری نره بندی کرده اند و سپس بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر . که بعد از حمیل بندی با گلهای سرخ و اشکال هندسی تکراری بر کاشی خشت سفید طراحی شده است . متن طاقنما را با مصرع بندی به شکل دایره با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید ساخته اند و در دایره وسط با خط ثلث سیاه بر زمینه کاشی فیروزه ای رنگ نوشته اند: «آدلوا الباب سجد». بقیهمتن مستطیل را با کاشیهای هفت رنگی از گلهای سرخ و خطوط هندسی آراسته و نقش موزونی در بالای در به نمایش گذاشته اند.

اطراف در از روی سنگ ازاره تا بالای مستطیل بالای در را جوک جناقی نصب کرده و دو اسپر طرفین در را که مشابهند و ارتفاع آن از روی سنگ ازاره همسطح مستطیل است با جوک جناقی محاط کرده و سپس با حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای تکراری بر زمینه کاشی خشت سفید، متن را با مصرع بندی با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید تزیین کرده و متن طاقنما را با طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند. در بالای دو اسپر و مستطیل بالای در حاشیه ای به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر افکنده اند که طول آن با عرض راهرو برابری می کند و با

کاشیکاری بالای در ورودی به پشت مقبره



راه ورودی به راه رو پشت مقبره

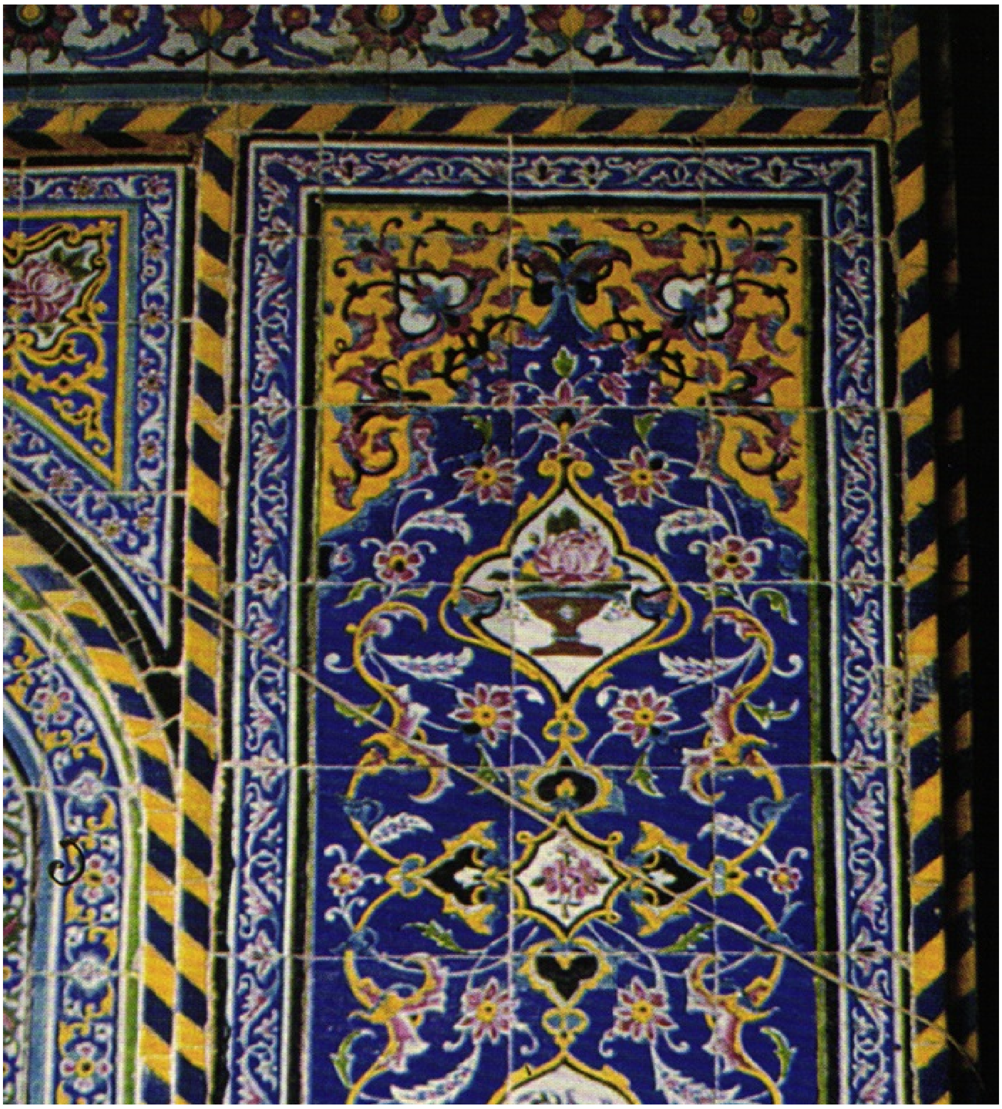


ص:۱۰۳

جوک بندی جناقی زرد بر زمینه لاجوردی محاط شده است. بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی و ساختن مصرعهایی موزون در طول حاشیه، متن مصرعها را با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و سبز طراحی کرده و بقیه متن حاشیه را با گلهای گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند. در بالای حاشیه کاشیکاری شده، یک ارسی به عرض راهرو با سه لنگه در بازشو که عمودی بالا و پایین می رود نصب کرده اند و بقیه متن ارسی را با الت چینی چوبی زیبا ساخته اند. ارسی در بالا به قوسی ختم می شود که با قوس سقف همسو گردیده و بالای قوس در میان دل سقف جایگیر شده است.

دیوار شرقی راهرو یک ارسی به عرض و طول راهرو به ارتفاع تقریبی ۳۰۰ سانتیمتر و چهار لنگه در بازشو دارد که در دوره معاصر ساخته شده است. بالای ارسی از کاشیکاریهای متنوع بهره مند است که تا زیر سقف ادامه می یابد. متن کاشیکاری را بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی با رنگهای متنوع با گلهای گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی ادامه داده اند.

سقف مانند سقف ایوان جلوی مقبره بوده که با کاشیکاری بسیار زیبایی گردش تکراری خود را به نمایش گذاشته است. دیواره های زیر حجره که در انتها به قوسی ختم می شود، از روی سنگ ازاره و قوس و ادامه آن با جوک جناقی محاط شده و بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر و ریتم گلهای تکراری با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت سفید که دور تا دور و سقف را تا تیزه قوس محاط کرده است، متن کاشیکاری را با مصرع سازیهای منظم و تکرار مشابه آن و گلهای متنوع ادامه داده اند که در مصرعها بر زمینه کاشی خشت سفید و زرد است. بقیه متن طاقنما با گلهای گیاهی و رنگهایی از کاشیهای هفت رنگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی همراه می گردد که بدین ترتیب سقف راهروی ورودی از پشت مقبره را زیبا ساخته اند. کف راهرو با سنگ پارسی فرش شده که با تراش کلنگی همراه است و به طور کلی مجموعه ای دیدنی ارائه داده اند.





ص:۱۰۴

ایوان شمال غربی

ایوان شمال غربی همانند ایوان شمال شرقی ساخته شده است ولی در بالای طاقنمای ورودی به راهرو، کتیبه ای به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر و مصرعهایی با اشعار نوشته شده به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی طراحی کرده اند که حاشیه سازی و جوک بندی جناقی اشعار کتیبه را محاط می کند. اشعار به این شرح است:

المسجد اسسه اس التقی

تم لسعی نجله نجم الهدی»

اسسه مؤسس العلوم

اتمه متم تاءسیس النهی»

اسسه الحصن لدین الله

اتمه الرکن لشرع المصطفی»

اسسه القمقام استاد البشر

اتمه العلام مقتدی الوری»

اسسه باقر علم الدین

اتمه الجعفر ذوالمجد العلی»

تاریخ هذا البیت للاتمام

اطلبه من بیت الاخیر المنتهی»

اسسه رکن الهدی مجد النهی

«و جعفر سلیله فیه سعی»

«عبد العاصی اسدالله رجالی غفر ذنوبه»

بالای کتیبه مزبور با حاشیه بندی جناقی و حمیل سازی به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر و نقشهای شبه اسلیمی (گلهای تکراری) و مصرع بندی و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید تزیین شده و در مصرعها از رنگهای زرد و سفید استفاده گردیده است.

سقف ایوان همانند سقف ایوان شمال شرقی است. در سقف از شمسه هشت بهره برده اند و نقشهایی را با طراحی اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند.

ایوان زیر حجره شمال غربی که در زاویه مسجد قرار گرفته از روی سنگ ازاره با کاشیکاریهایی همراه بوده و در بدو ورود،





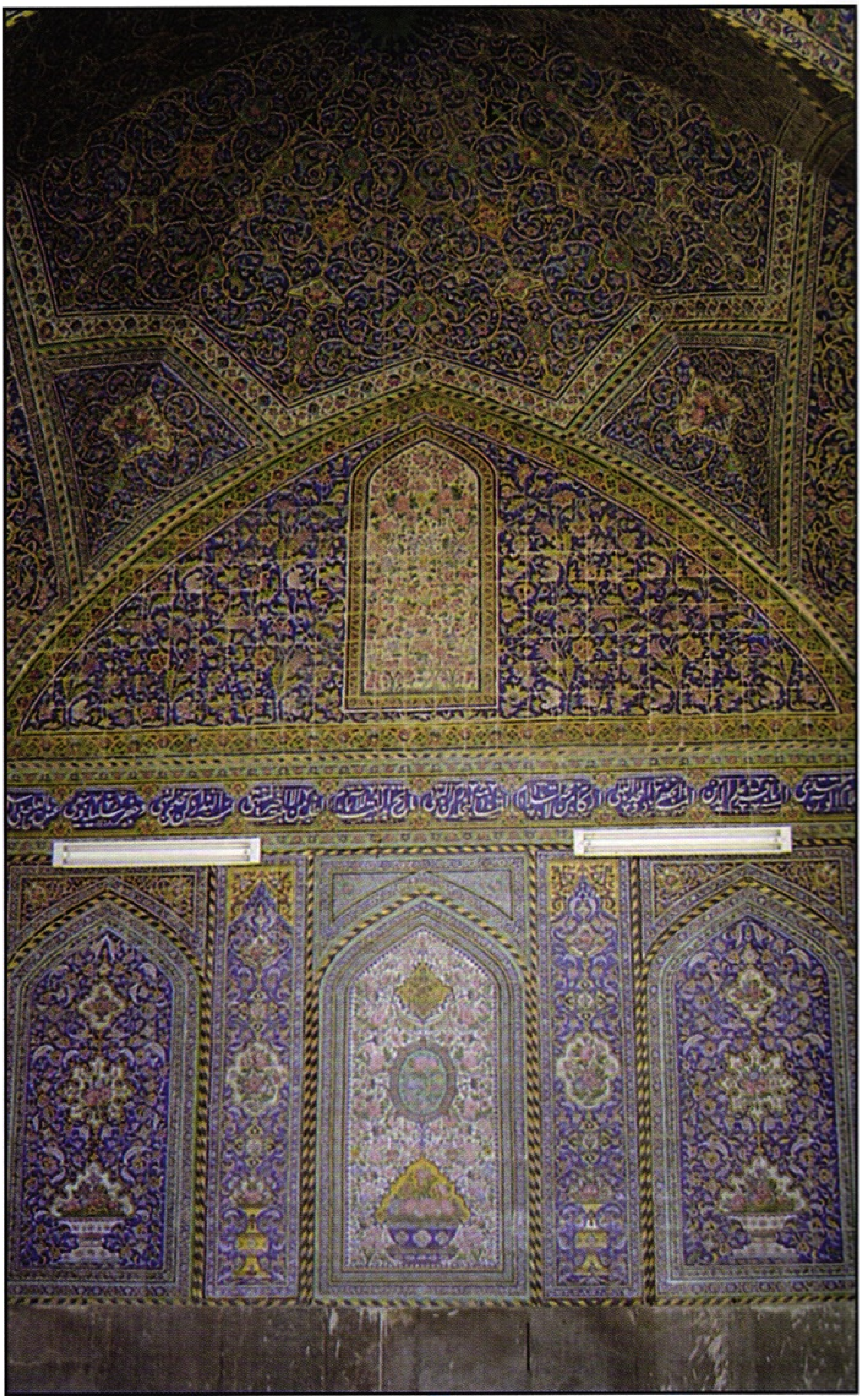
ص:۱۰۵

تصویر

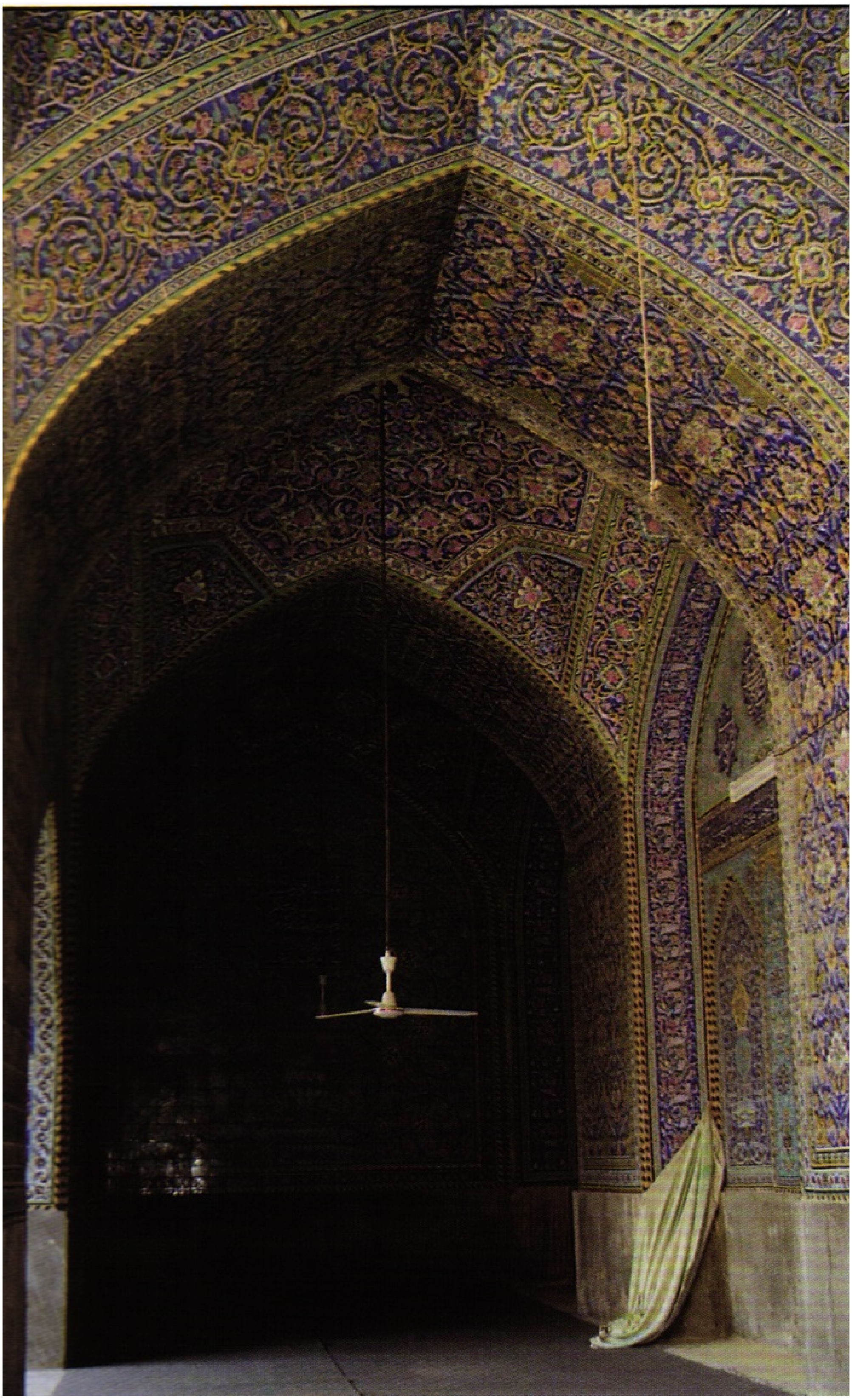




کاشیکاریهای ایوان غربی



تصویر



طاقنمایی است که دیواره طاقنما را تا تیزه قوس، بعد از حاشیه بندی و حمیل سازی با گل و برگهای گیاهی، با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده و در فاصله های معین بین گل و برگها را به شکل هشت ضلعی و دایره هایی مصرع بندی کرده اند و داخل هرکدام به نوبه خود مناظری نقاشی شده است.

یادآوری می شود روی کاشیهای نما، بالای سنگ ازاره، اشعاری به خط سفید معمولی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نگاشته اند که بدین مضمون است: طرف راست:

«بامر خدایی که جل است و قائم در اول ماه محرم الحرام ....) بتاریخ هجری دینش تمام»

و طرف چپ:

سنه هزار و سیصد و هشتاد و چار) «۱۳۸۴ شده تعمیر از مؤمنین گرام بگفت ساعی تاریخ تعمیر را ز الطاف یزدان

حی مدام» | بنابراین کاشیکاریها مربوط به دوره معاصر است.

سقف ایوان از شـمسه شانزده بوده و با نقش اسلیمی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین شده است. در چهار پا باریک چهار طرف شمسه با مصرع بندی و حمیل سازی متن، زمینه پا باریک ها را با طراحی اسلیمی گل و برگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

دیوار مقابل یا دیوار شمالی ورود به ایوان به سه بخش تقسیم

ص:۱۰۷

شـده است که دو طاقنما در دو طرف و یک جرز در وسط قرار دارد و طاقنماها با جوک بندی جناقی محاط شده و داخل آنها را در دو ردیف حاشیه سـازی و حمیـل سـازی کرده انـد. بر متن زمینه طاقنما در وسط بر یک مسـتطیل خوابیـده دورنمایی نقاشـی کرده انـد و بالای مسـتطیل گلدانی است که بدنه گلدان را با طراحی گل و گیاه از رنگهای متنوع بر زمینه کاشـی خشت فیروزه ای ساخته و در ادامه، نقاشی روی گلدان را پس از مصـرع بنـدی بـا گلهـای گیاهی بر زمینه زرد تمام کرده انـد. متن طاقنما را با طراحی اسـلیمی به رنگ سـفید بر زمینه کاشـی خشـت لاجوردی اجرا کرده اند. روی جرز وسط را که برجسته تر از متن طاقنماهاست، بعد از جوک بندی که جرز را محاط می کند، حاشیه سازی و حمیل بندی کرده اند و متن زمینه جرز را با

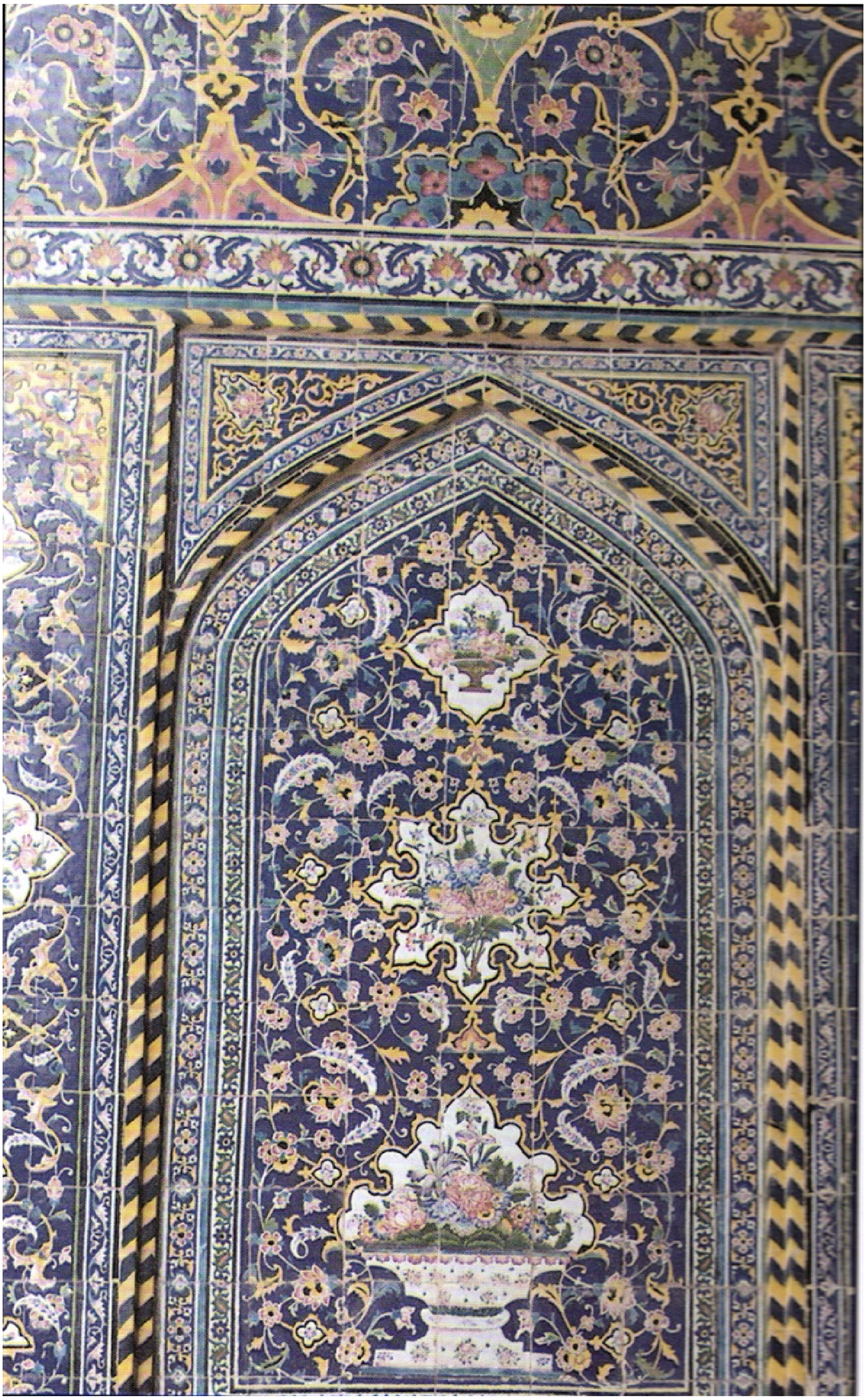
مصرع بندی و طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای چشمنواز نموده اند.

در بالای دو طاقنما کتیبه ای به عرض تقریبی ۳۰ سانتیمتر قرار دارد که با جوک جناقی محاط شده و با خط ثلث سـفید بر زمینه کاشـی خشت لاجوردی نوشته است:

«انما یعمر مساجد الله من آمن بالله والیوم الاخر و اقام الصلوه و آتی الزکوه و لم یخش الا الله فعسی اولئک ان یکونوا من المهتدین»..

زیر قوس . که با جوک جناقی محاط شده است . در وسط سه مصرع به چشم می خورد که در مصرع وسط با خط ثلث سفید بر

کاشیکاریها یایوان شمال غربی

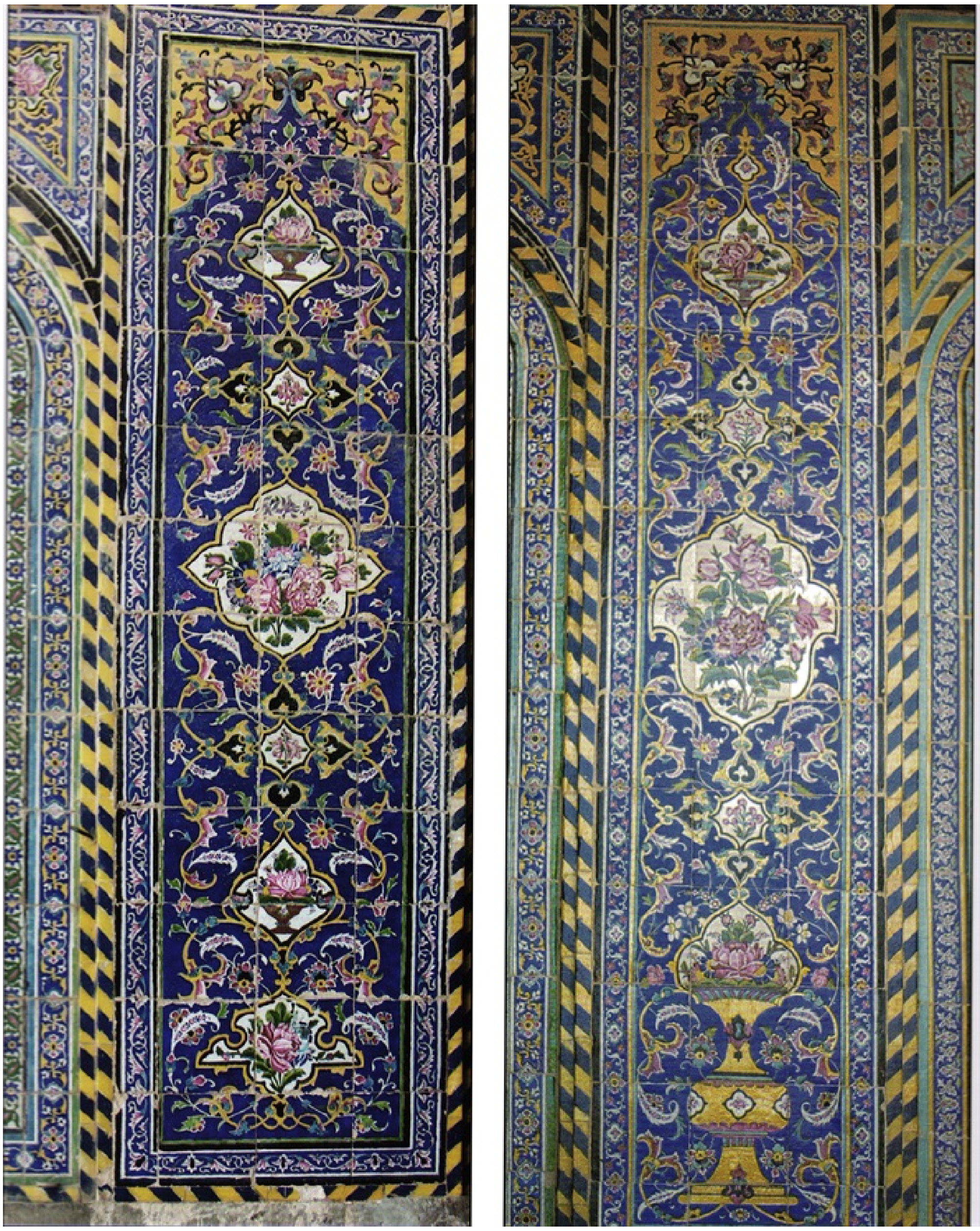


ایوان شمال غربی جنب راهرو



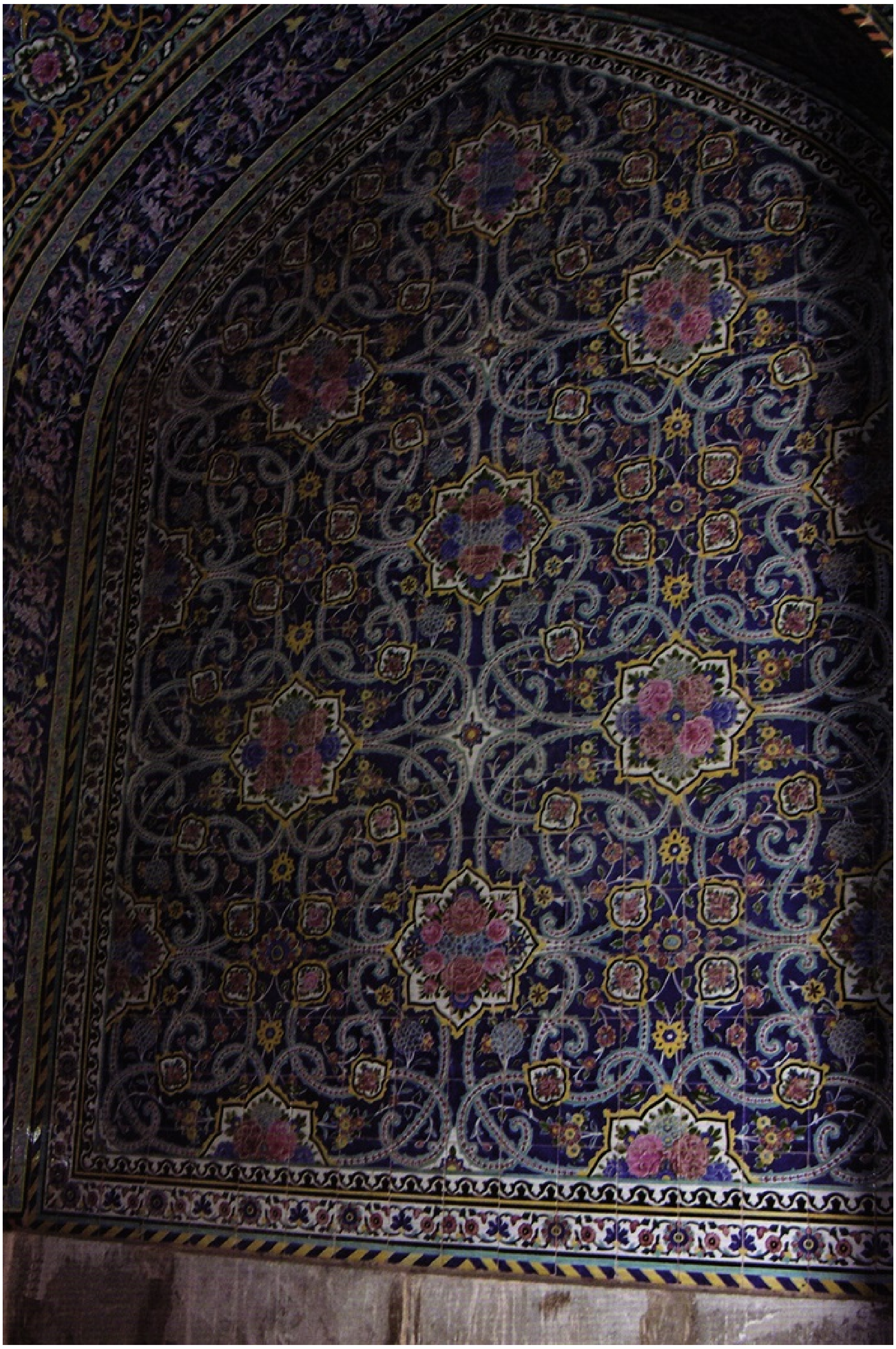
ص:١٠٨

تصویر



ص:۱۰۹

تصویر



ص:۱۱۰

زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته است: «ولایت علی ابن ابیطالب حصنی»، و در دو مصرع طرفین که مصرعها را مانند شمسه هشت طراحی کرده اند، با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در شمسه راست «فمن دخل حصنی» و در شمسه چپ امر من عذابی» نوشته اند. متن زمینه را با گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای طراحی و کاشیکاری کرده اند. بدنه زیر طاقنما از روی سنگ ازاره با جوک جناقی محاط شده است و بعد از حاشیه بندی به عرض تقریبی ۵ سانتیمتر، متن زیر طاقنما را با گل و برگ گیاهی از رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی ساخته اند.

در لبه بالای طاقنمای ورود به ایوان کتیبه ای به عرض تقریبی ۳۰ سانتیمتر قرار دارد که بعد از حمیل بندی با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند:

قال الله تعالی قل یا عبادی الذین اسرفو علی

انفسهم لا تقنطوا من رحمه الله ان الله

یغفر الذنوب جمیعا صدق الله العلی العظیم»

در بالای کتیبه سه مصرع طراحی کرده اند با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی که در مصرع وسط «لا اله الا الله»، در

طرف چپ «محمد رسول الله»، و در طرف راست «علی ولی الله) نوشته است. همچنین متن بالای کتیبه را با طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای تزیین کرده اند.

ادامه ایوان شمال غربی به پشت راه پله های شمال غربی فضایی است که در سابق با فضای زیر حجره در اجاره قهوه خانه ای بوده ولی بعد از تخلیه و تمیز کردن فضای قهوه خانه در امتداد فضای ایوان شمال غربی قرار گرفته است. در دیوار جنوبی از روی سنگ ازاره و جوک بندی جناقی و حاشیه سازی به عرض ۱۵ سانتیمتر، متن طاقنما با تقسیماتی مساوی به طور افقی خط کشی سفید موازی شده است و متن بین خطوط را با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زیارت عاشورا تحریر کرده اند.

در دیوار شمالی از روی سنگ ازاره، بعد از جوک بندی جناقی و حاشیه سازی در دو ردیف به عرض ۲۰ سانتیمتر، متن زمینه را با نقش اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و مصرع بندیهایی به شکل شمسه و نقش گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید طراحی کرده اند.





در دیوار غربی از روی سنگ ازاره بعد از جوک بندی جناقی و محاط کردن زمینه بعد از حاشیه سازی در دو ردیف . که اول بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و دوم بر زمینه کاشی خشت سفید است . گلدانی در متن زمینه در وسط تعبیه کرده اند که شروع آن بشقابی است با کاسه ای در وسط، و گلدانی پر از گل داخل کاسه قرار گرفته و روی بدنه گلدان در مصرع بندیهایی اسامی پنج تن این گونه نوشته شده است: اول در بالا آرم جمهوری اسلامی و سپس نامهای مبارک

محمد، علی، فاطمه، حسن و حسین»، و بالای گلدان با گلهای سرخ تزیین یافته است. در بالای گلدان، با کاشیکاری و طراحی، قاب عکسی مربع در آورده اند که با تزییناتی همراه است و در وسط آن با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند:

بسم الله الرحمن الرحیم انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا» و با فاصله ای چنین آمده است: «ان الله و ملائکته یصلون علی النبی یا أیها الذین آمنو صلوا علیه و سلمو تسلیما» «اللهم صل علی محمد و آل محمد».

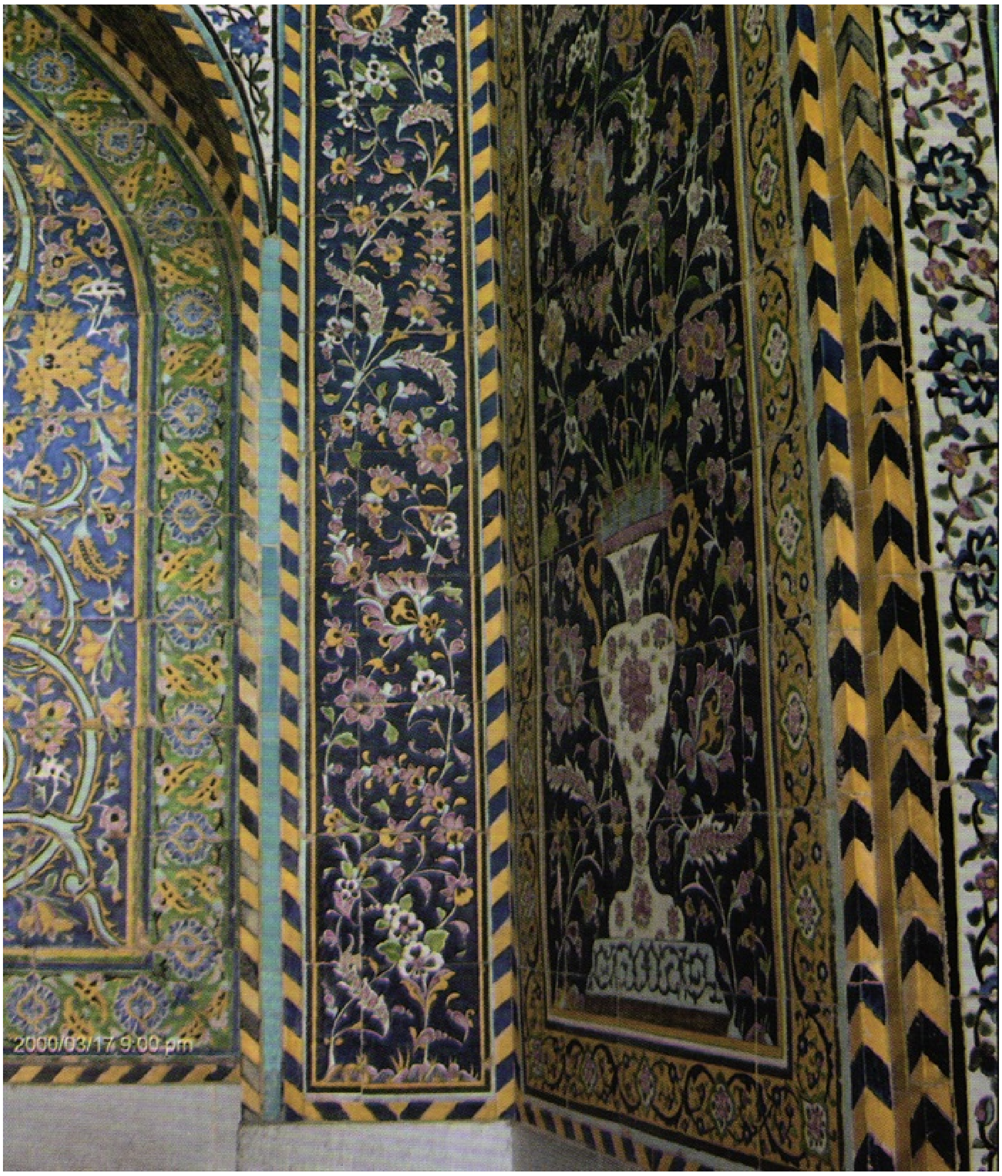
متن طاقنما با طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای تزیین شده است.

در دو طرف شروع طاقنما دو نیم مصرع مشاهده می شود که در اولی اسم بانیان آن «سید مصطفی، سید جلیل، سید ابراهیم متوسلان» و در نیم مصرع دوم اسم کاشیکار، «کاشی سازی ماهر اصفهان)»، دیده می شود. در مصرعی روی دیوار عمودی از طاقنما در طرف راست با خط سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی «در زمان تولیت حضرت آیت الله حاج سید محمد تقی» و در مصرع طرف چپ «موسوی شفتی به اتمام رسید سنه ۱۴۱۶ قمری مطابق ۱۳۷۴» نوشته شده است. از این تاریخها چنین نتیجه گیری می شود که این قسمت از ایوان قبلاً کاشیکاری نداشته و در زمان معاصر بانیان خیر آن را به کاشیکاری مزین کرده اند.

ایوان شمال غربی (زیارت عاشورا)



تصویر



ص:١١٢

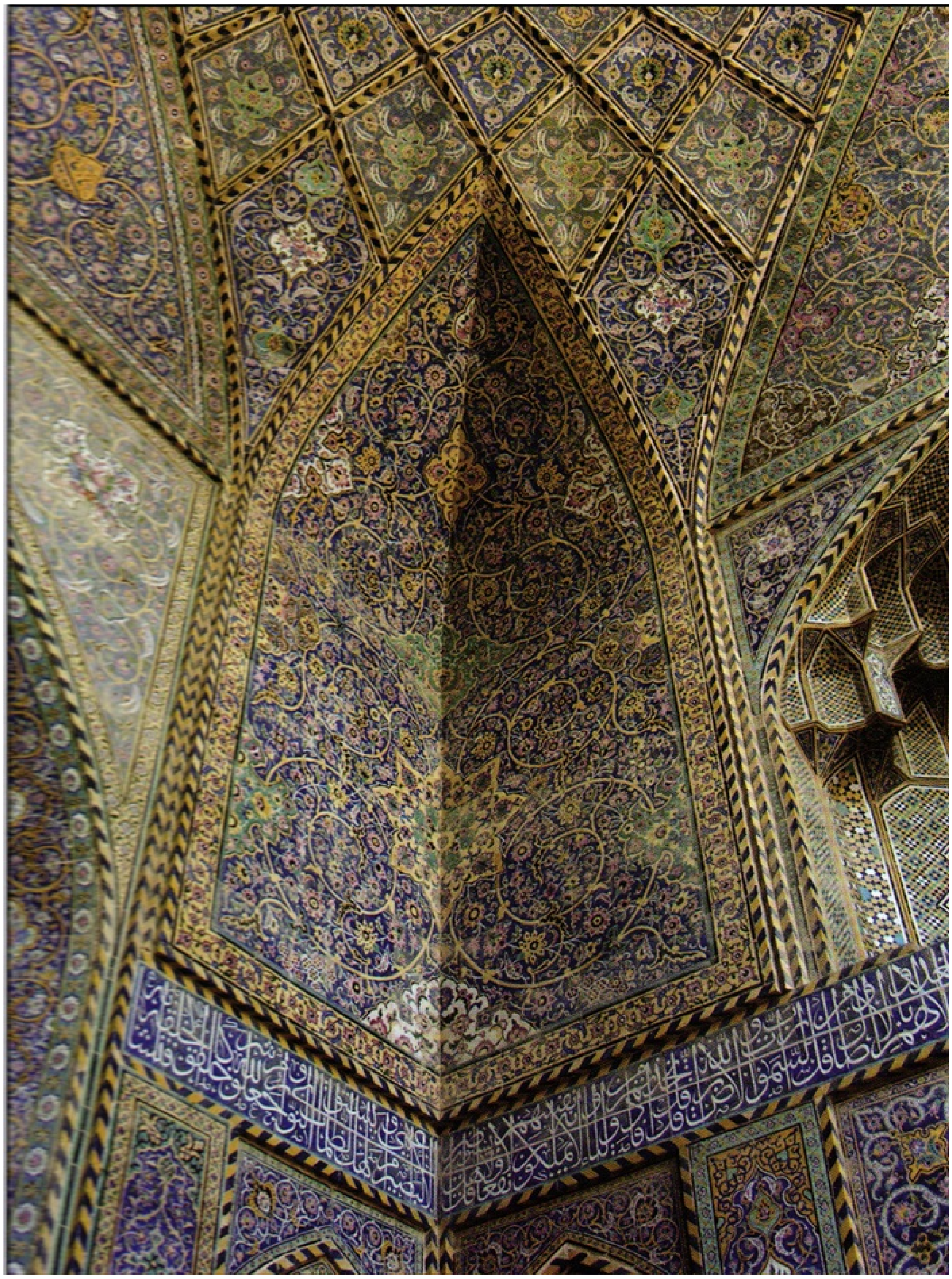
ایوان جنوبی

ایوان جنوبی یا ایوان زیر ساعت که در ضلع جنوبی مسجد و میان دو چهل ستون است با تزیینات کاشیکاری به دست هنرمندان دوره قاجاریه به یادگار مانده است.

کف ایوان به اندازه تقریبی ۲۰ سانتیمتر در دو مرحله از کف صحن بلندتر ساخته شده است: اول با نصب پلهای سنگی به ارتفاع تقریبی ۱۰ سانتیمتر و کف ۶۰ سانتیمتر که محل کفش کن برای نمازگزاران است و سپس پله دیگری به ارتفاع تقریبی ۱۰ سانتیمتر همرو با کف ایوان.

عرض ایوان به ۹۳۰ سانتیمتر و عمق آن به ۷۵۰ سانتیمتر می رسد که با کاشیهای فیروزه ای و سفید ۲۰۲۰ سانتیمتری فرش شده است. در زمانهای قدیم اعتقاد بر این بود که در مساجد محلهای مربوط به وقف یا محل نمازگزاران را با کاشی فرش می کردند. در بعضی از مساجد روی کاشیهای فرش شده کف اسنادی مربوط به وقف، بانی یا سال تعمیرات و غیره می نوشتند، ولی در مسجد سید روی کاشیهای کف نوشته ای نبوده است.

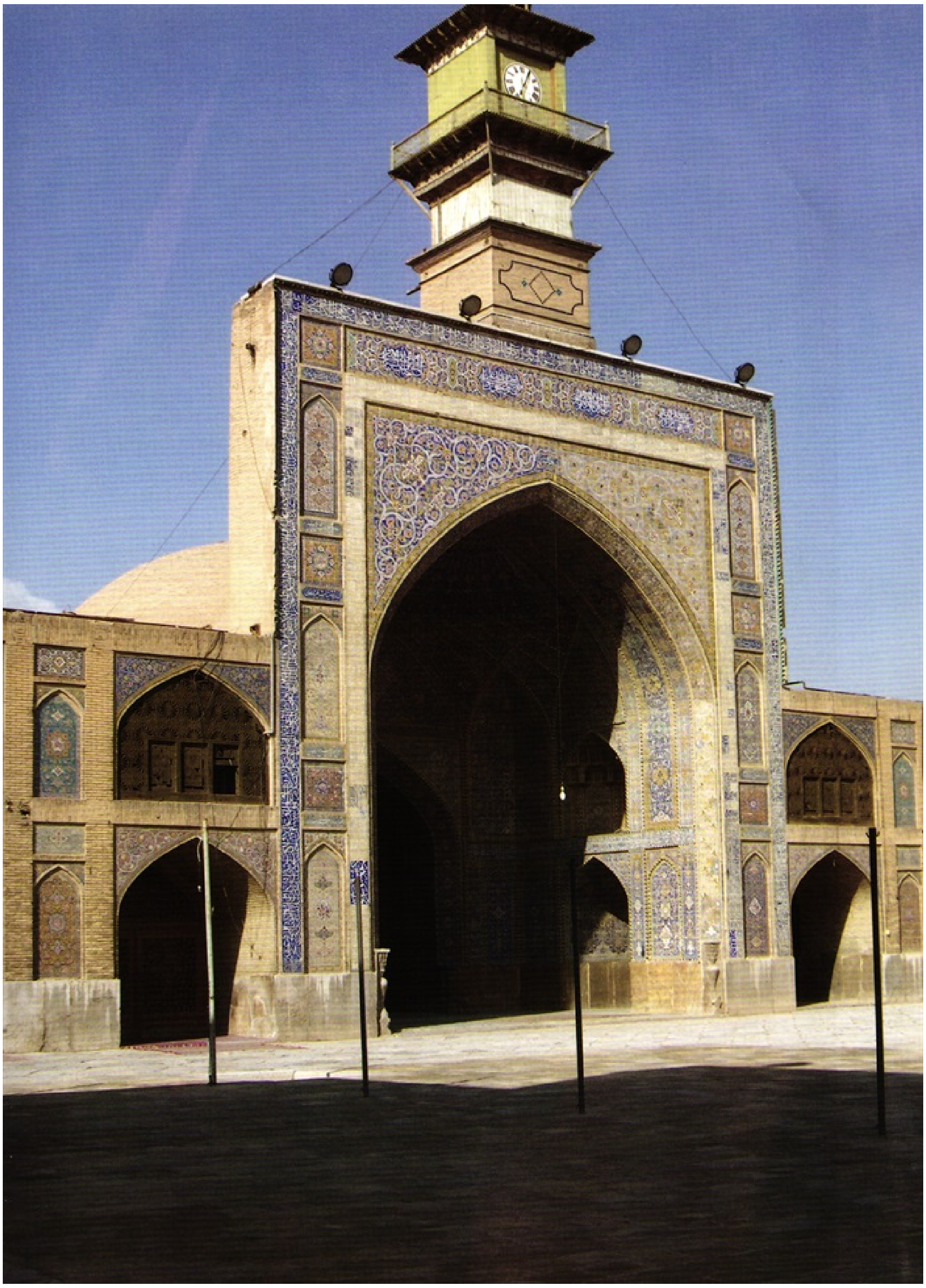
رسمی بندی داخل ایوان



تصویر



تصویر



ص:۱۱۴

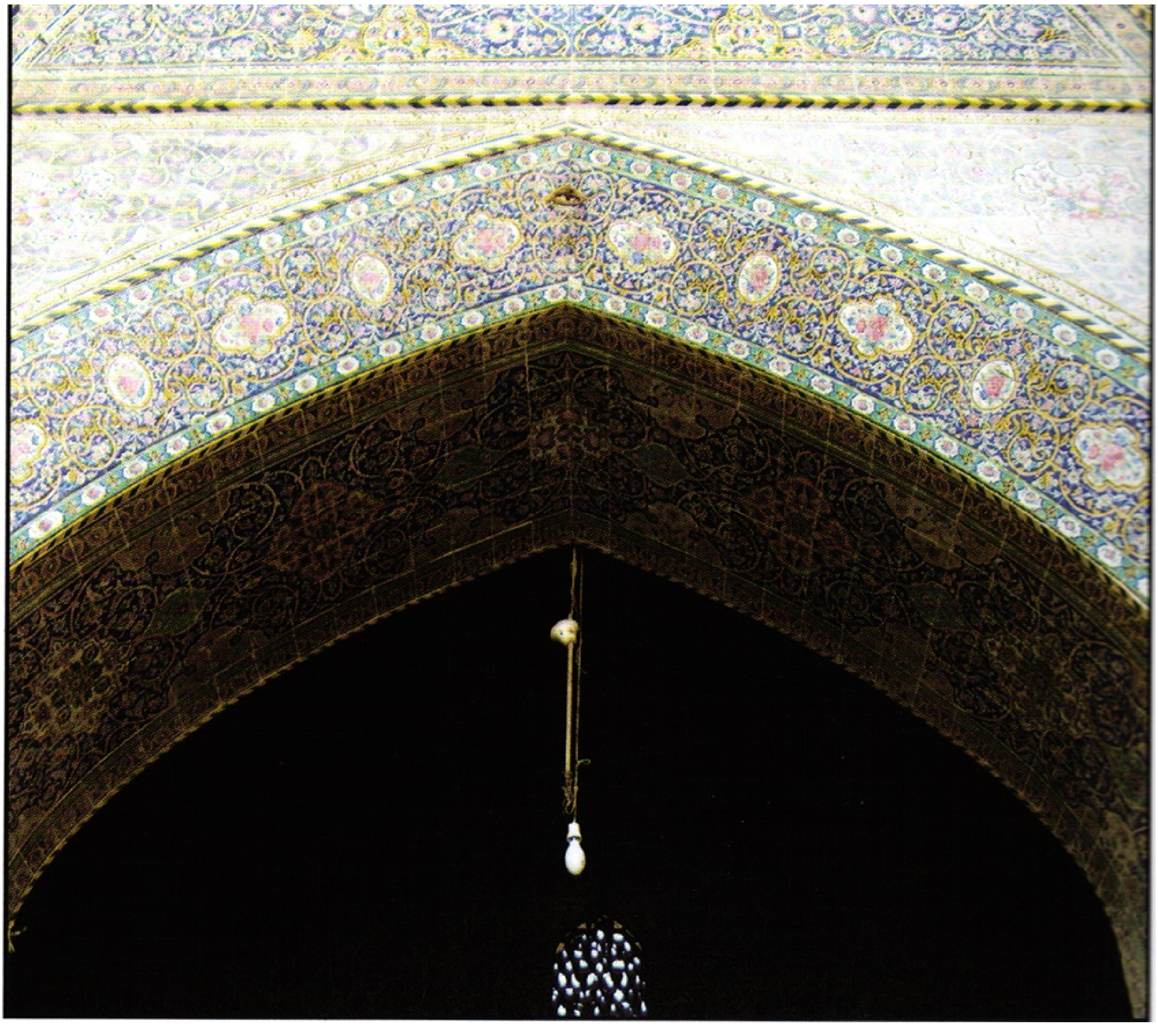
اطراف ایوان را سنگ ازاره از مرمر به ارتفاع ۱۳۰سانتی متر از کف نصب کرده اند و در دو نبش ایوان گلدانهایی از سنگ سیاه یکپارچه با پایه ای به ارتفاع ۵۰ سانتیمتر و بدنه ای به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر تعبیه شده که همراه مقرنسی به ارتفاع ۴۵ سانتیمتر و حکاکی بسیار زیباست و در پوشی از دوال سنگی نصب کرده اند که دو نبش داخلی و خارجی ایران را در بر دارد.

از روی گلدانها پخی به عرض ۵۰ سانتیمتر شروع می شود که تا تیزه قوس بالای ایران ادامه یافته است.

دور تا دور ایوان اول با آجر و کاشی فیروزه ای به اندازه ۷ سانتیمتر و سپس با حمیلهای کاشی فیروزه ای توانسته اند پخ ایوان را محاط کنند.

کاشیهای پخ ایوان از کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی است که با تزیینات و گل و بوته سازی انجام گرفته می تواند آرامبخش چشمان نمازگزاران باشد.

داخل ایوان با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد تقسیماتی انجام داده اند که طاقنماها و جرزها و پستی و بلندی سطح کار را مشخص می کند. ارتفاع کاشیکاری از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه کمربندی ۲۸۰ سانتیمتر است. دیوار شرقی و غربی مشابهند و دیوار را به سه قسمت، دو پایه و یک دهنه در وسط، تقسیم کرده اند که راه عبور به چهل ستون طرفین را میسر می کند. این تقسیمات عبارت است از: اول پایه ای از لبه ایوان به طول ۲۷۰ سانتیمتر، سپس



تصویر





ص:۱۱۵

راهروی ورودی (دهنه) به چهل ستون به طول ۲۷۰ سانتیمتر، بعد پایه جنوبی ایوان به طول ۲۰۰ سانتیمتر. کاشیکاری ایران روی دیوار اول دو اسپر و یک طاقنما در وسط، و بعد از راهروی ورودی به چهل ستون ها یک اسپر و یک طاقنما، و در اسپر جنوبی ایوان یک طاقنماست. در زاویه ایران، با نصب چهار ردیف جوک، زاویه را به پخ تبدیل و سپس کاشیکاری کرده اند و پس از حمیل بندی و حاشیه سازی با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه خشت لاجوردی، کاشیکاری را به پایان رسانده اند. دو پشت بغل قوس راهروی ورودی به چهل ستون را با کاشیهایی هماهنگ ساخته اند.

در ارتفاع ۴ متری از کف ایوان کتیبه ای کمربندی قرار دارد که با جوک محاط شده و به خط ثلث بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آیاتی از سوره رعد نوشته شده و بعد از جمله «قال الله تعالی» آیات ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ از سوره رعد و آیه های ۳۱ و ۳۲ و ۳۳ از سوره ابراهیم است و قسمت آخر کتیبه را با عبارت «صدق الله العلی العظیم کتیبه محمد باقر الشیرازی سنه خمس وخمسین و ماتین بعد الف ۱۲۵۵) تمام کرده اند.

در بالای کتیبه و دیوار غربی ایران دو طاقنما (غلام گردش) با مقرنس و پنجره ای بسیار زیبا و چشمنواز جلوه می کند. پنجره مربوط به حجره هایی می شود که در دو طرف ایوان روی سقف راهروهای ورود به چهل ستون است و قرینه آنها را در زاویه صحن مسجد و روی سقف ورود به چهل ستون ساخته اند. گودی طاقنمای وسط ایوان به شکل نیم هشت ضلعی منظم بوده و در ضلع موازی با دیوار ایوان، پنجره ای نصب شده است و در اضلاع طرفین پنجره سه مربع قتاس در آورده اند که قطر آن در یک امتداد قرار دارد. در مربع قناس وسط که چهار برابر هر مربع قناس بالا و پایین است، با خط بنایی یک رگی با کاشی مشکی بر زمینه سفید نوشته اند: «سبحان ربی العلی و بحمده و در مربع قناس کوچک در بالا «یا الله» و در پایینی

یا احمد»، و در ایوان مقابل در مربعها نوشته اند: «یا من هو عالم یکل شیء یا کریم یا رحیم «سبحان ربی العظیم و بحمده سبحان الله.

کاشیکاری مقرنس بدنه زیر مقرنسها که از رنگهای متنوع انتخاب شده بر زمینه شطرنجی مربع قناس پایه ریزی شده است و مقرنس و ایوان را بسیار زیبا کاشیکاری کرده اند.

برای پایه اول داخل ایوان، با تقسیماتی که در پایین انجام داده اند ، بعد از کتیبه با جوک سازی و حاشیه بندی از کاشیکاری هفت رنگی استفاده کرده و بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تا تیزه قوس

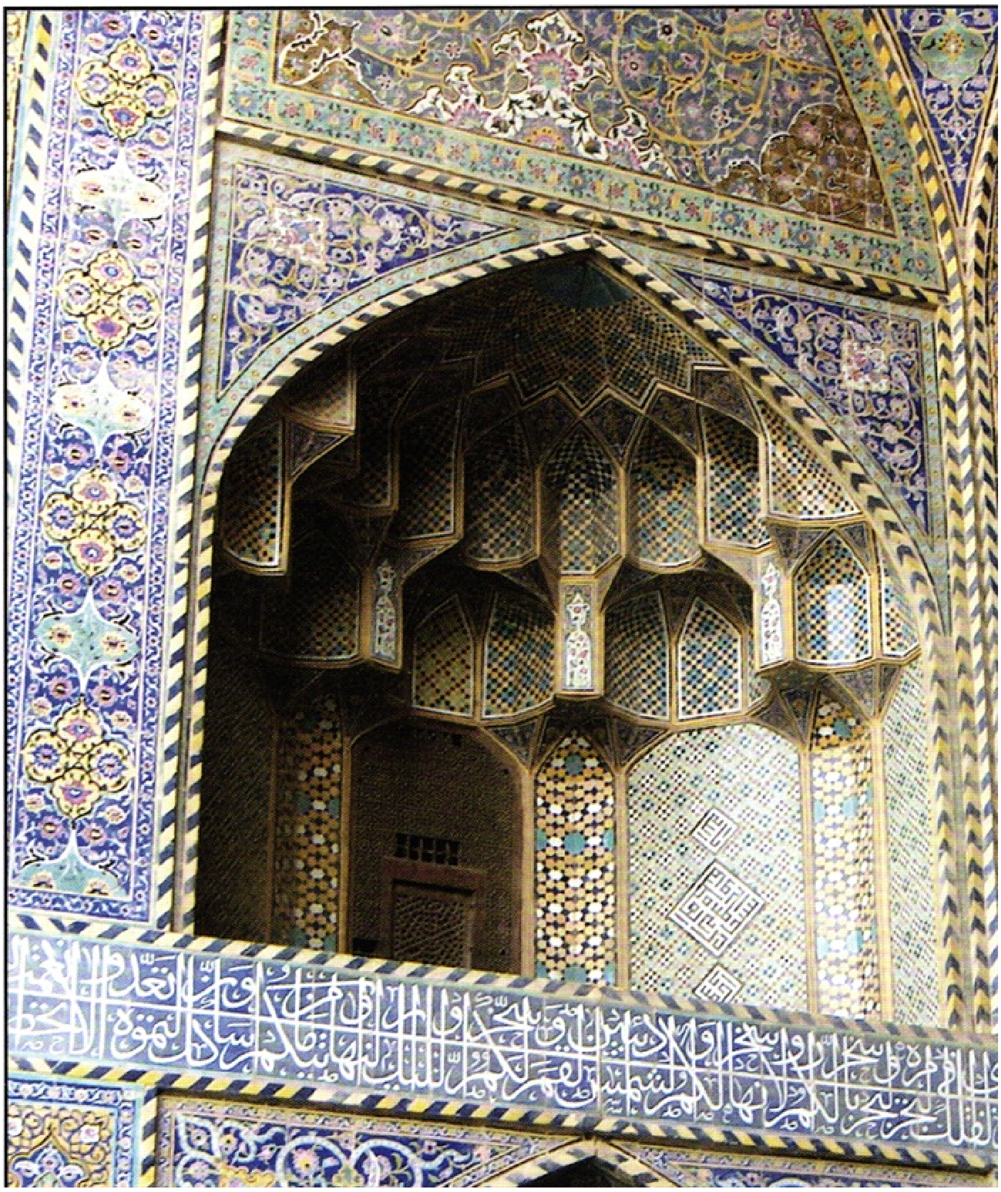
تقسیمات ادامه یافته است.

از بر طاقنما تا انتهای ایوان را بعد از کتیبه و تقسیماتی که شامل ساختن فیلپوشهایی در دو گوشه جنوبی ایوان و رسمی بندی سقف ایوان و ساختن شمسه ای در مرکز سقف است، با جوکهای جناقی زرد و لاجوردی و حاشیه بندی و حمیل سازی و داخل قسمتهای مختلف را با کاشیهای هفت رنگی و نقش اسلیمی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی پایان داده اند.

در دیوار شمالی ایوان ورودی به شبستان زیر گنبد با عرض ۴۵۰سانتیمتر طاقنمایی تعبیه شده است و در نبش دو طرف طاقنما از دو پایه گلدان مرمر به ارتفاع سنگ ازاره استفاده کرده اند که روی گلدانها تراشی صیقلی داده شده و بالای گلدان با مقرنس و در پوشی دوال مانند همراه است. از روی پایه گلدان پخی به عرض ۷۰ سانتیمتر وجود دارد که آن را با جوک بندی تا تیزه قوس محاط کرده و با حاشیه بندی و کاشی هفت رنگی بر زمینه خشت لاجوردی زینت داده اند.

ضخامت دیوار بین ایوان و شبستان ۱۵۵ سانتیمتر است که از روی سنگ ازاره با جوک بندی و گل و بوته از کاشی هفت رنگی بر

غلام گردش جلوی حجره ها

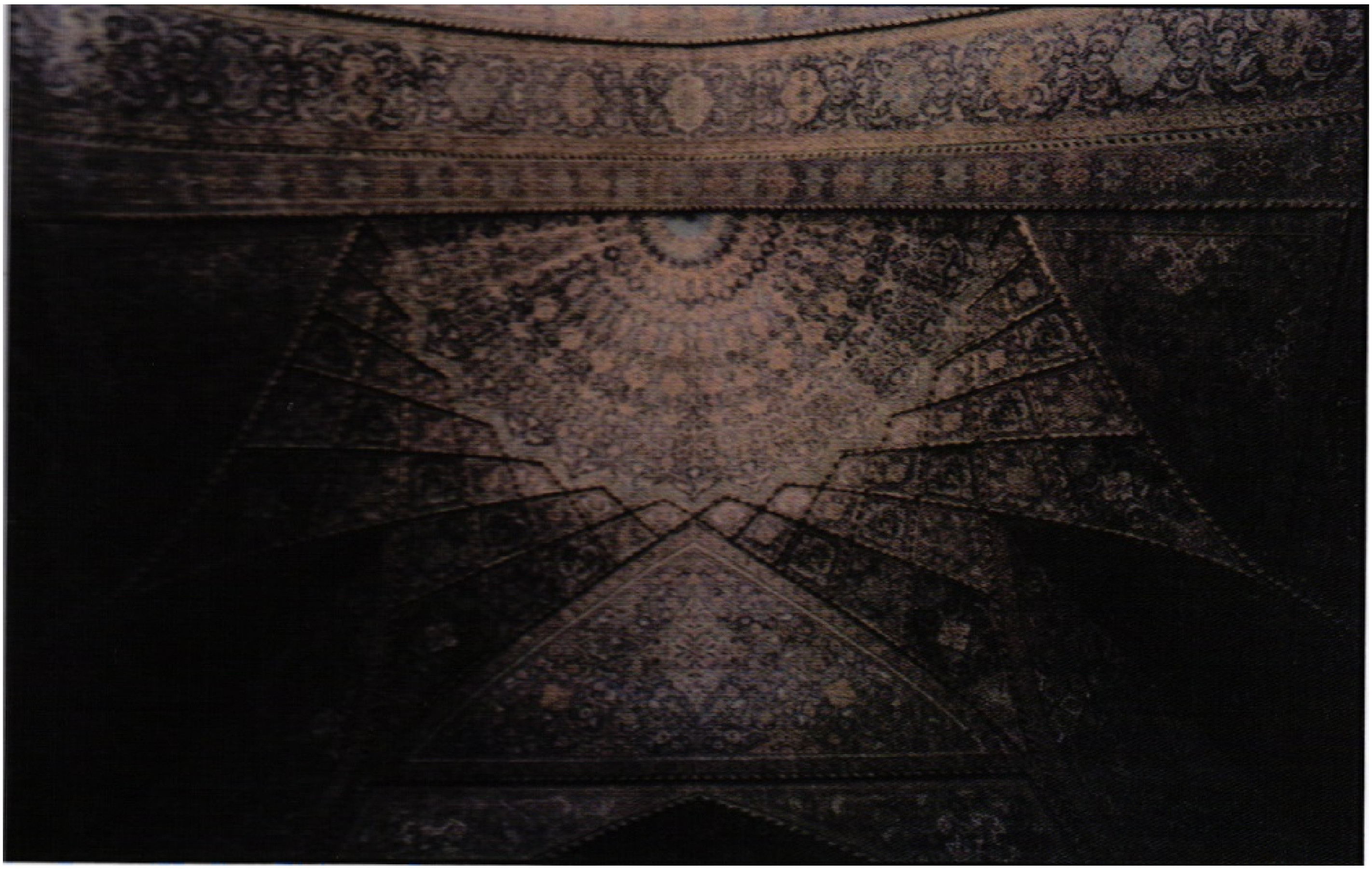


نمایی از دیوار شرقی یا غربی ایوان جنوبی

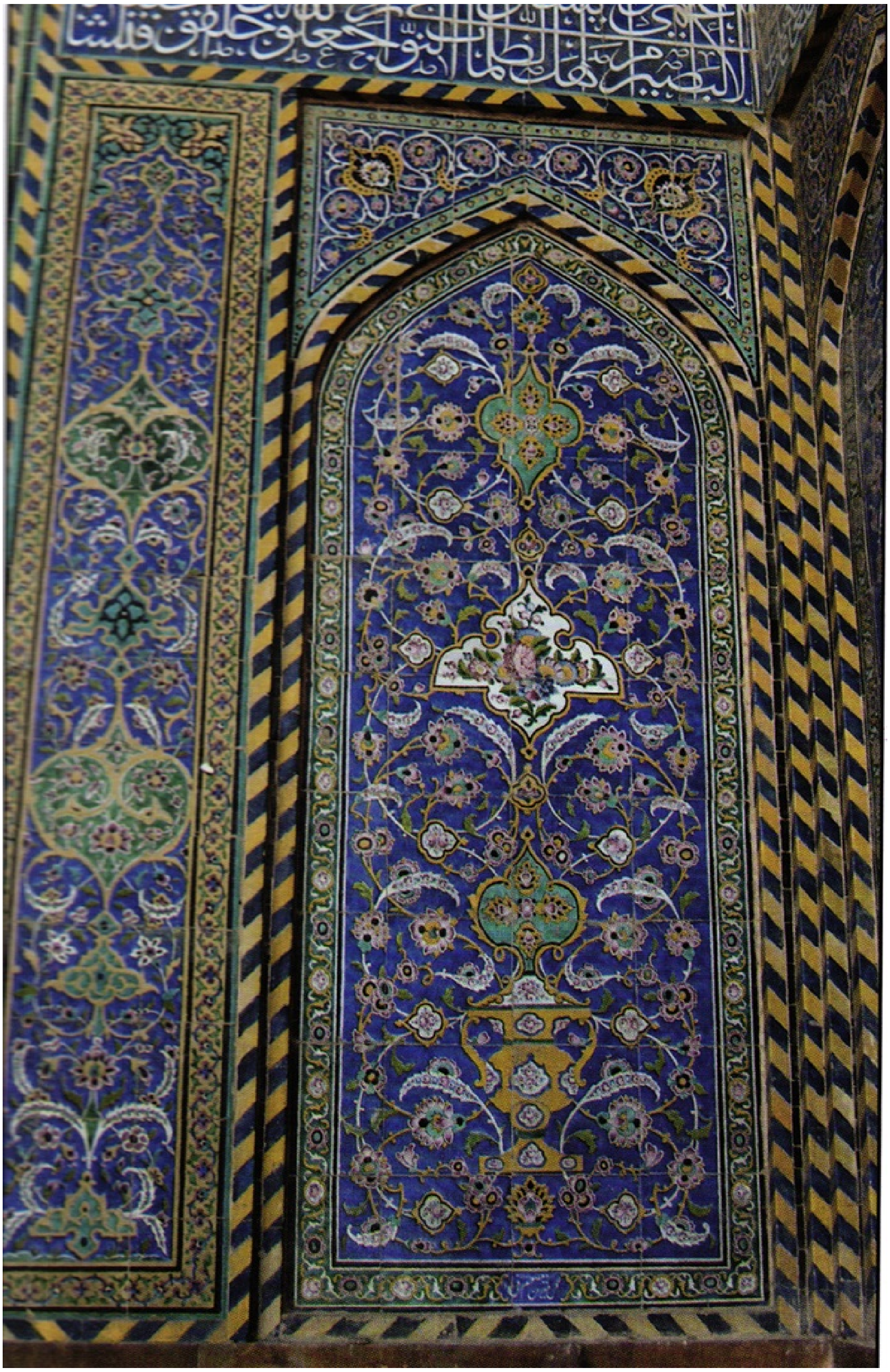




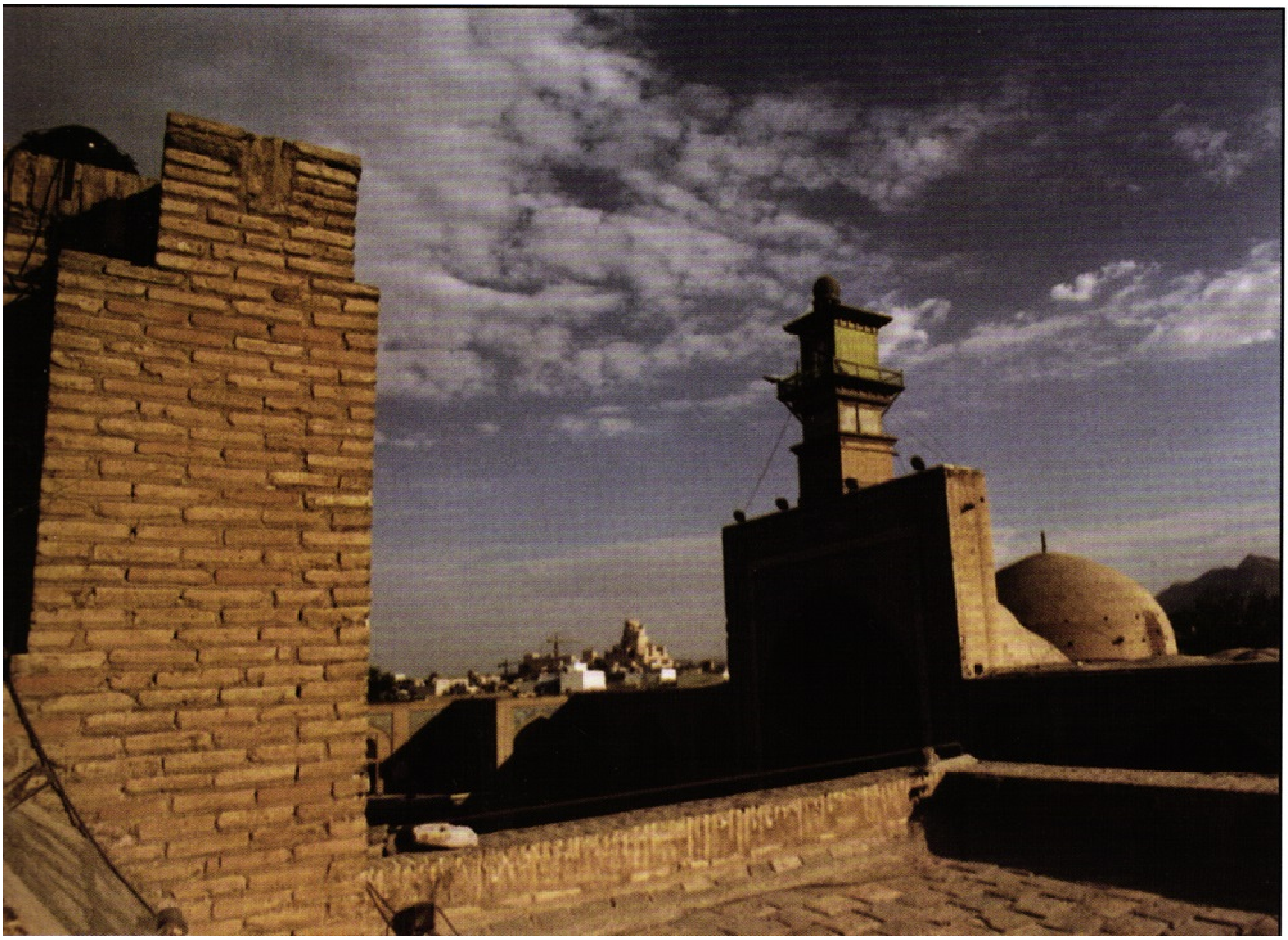
کاشی کاریهای سقف ایوان جنوبی



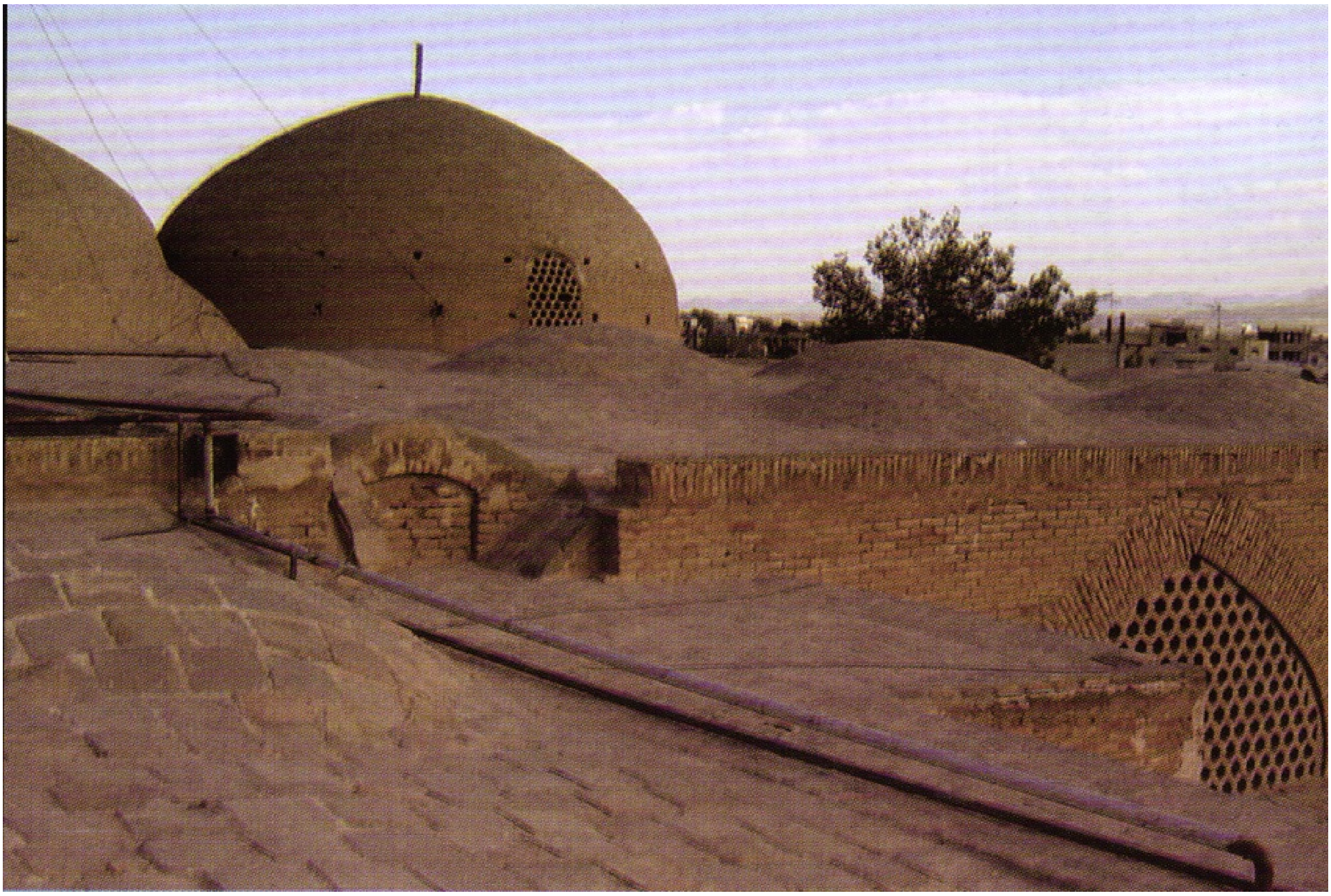
تصویر



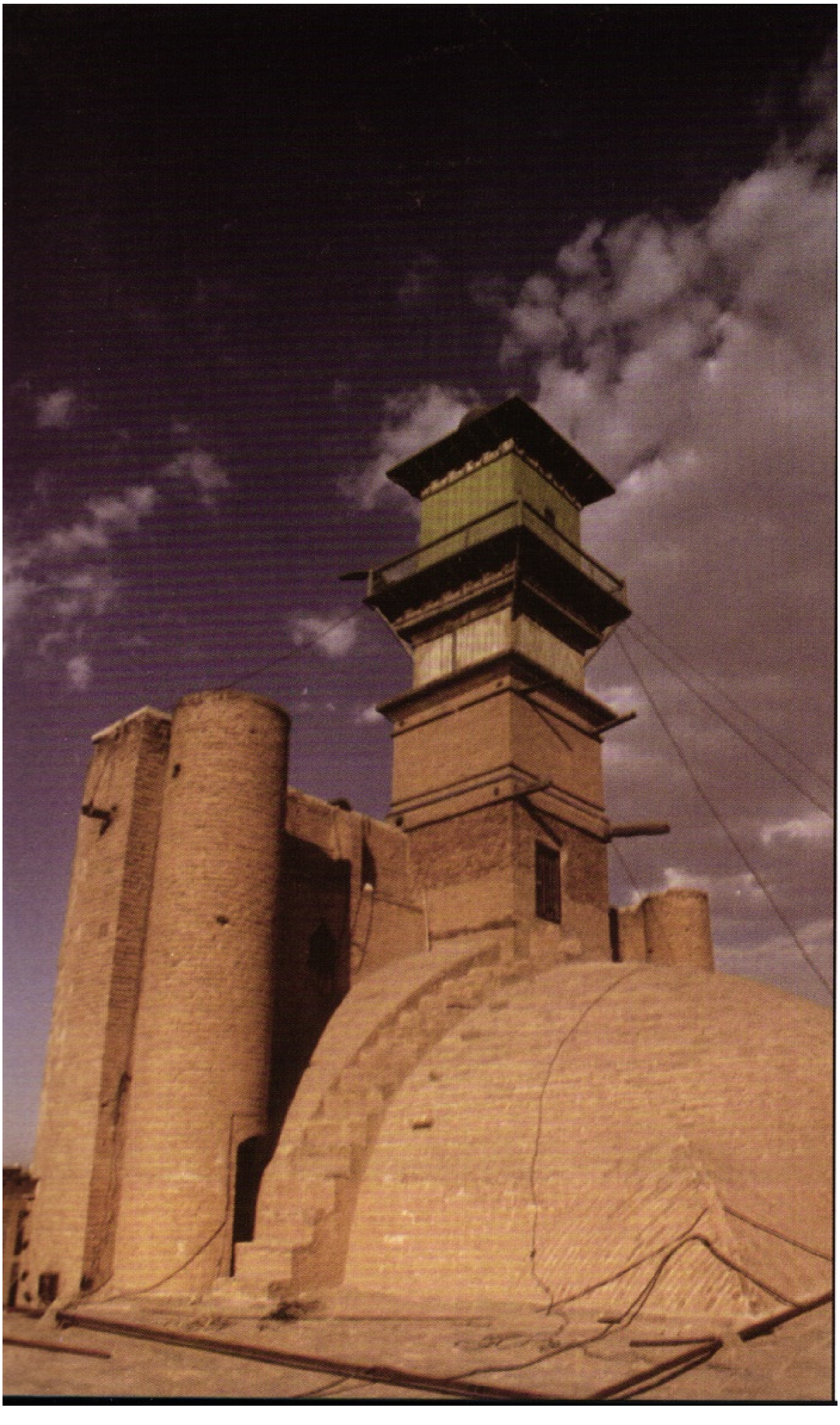
تصویر



گنبد وسقف های اطراف آن

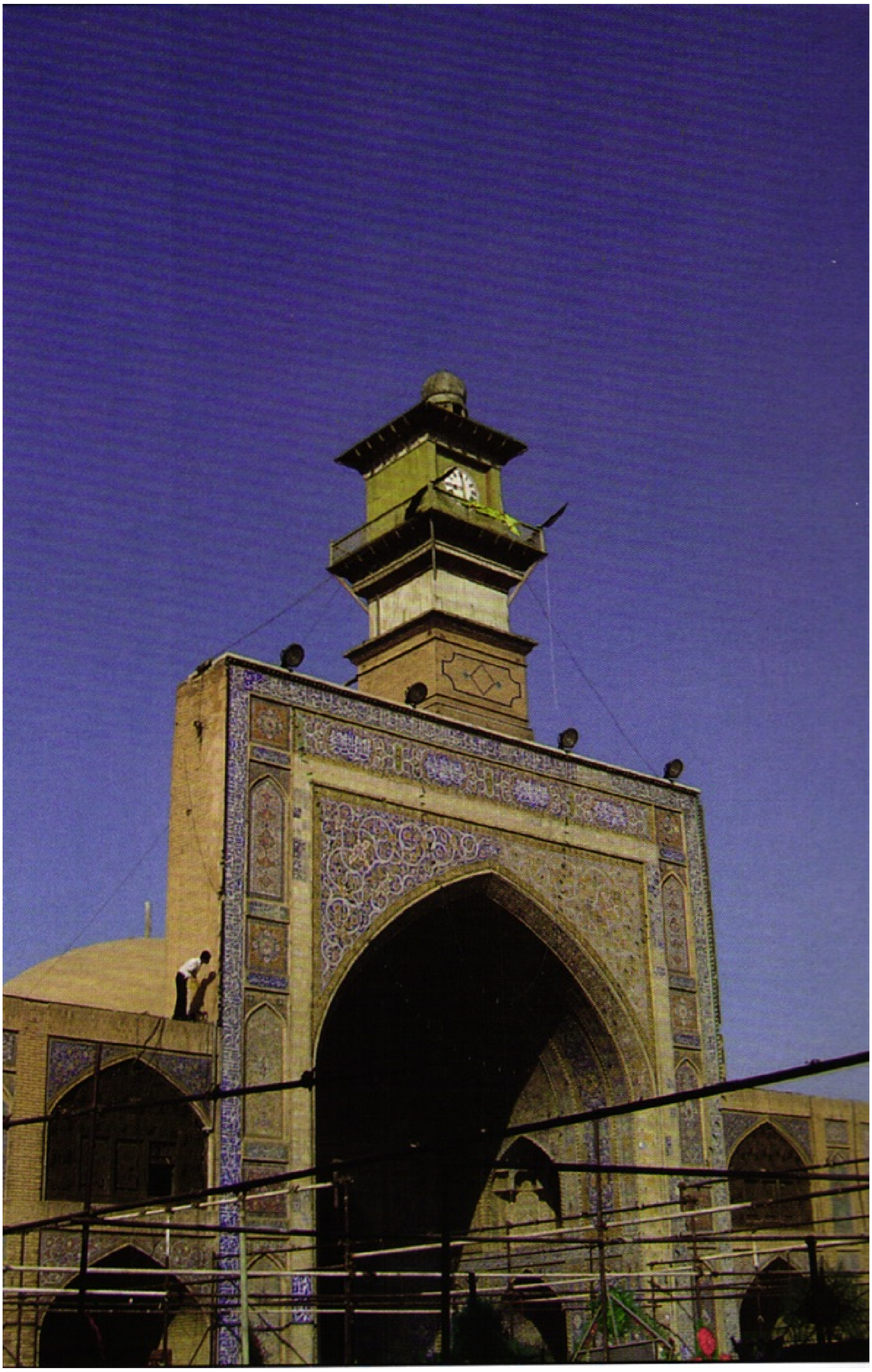


آجر کاری سقف ایوان وپله های دسترسی به ساعت

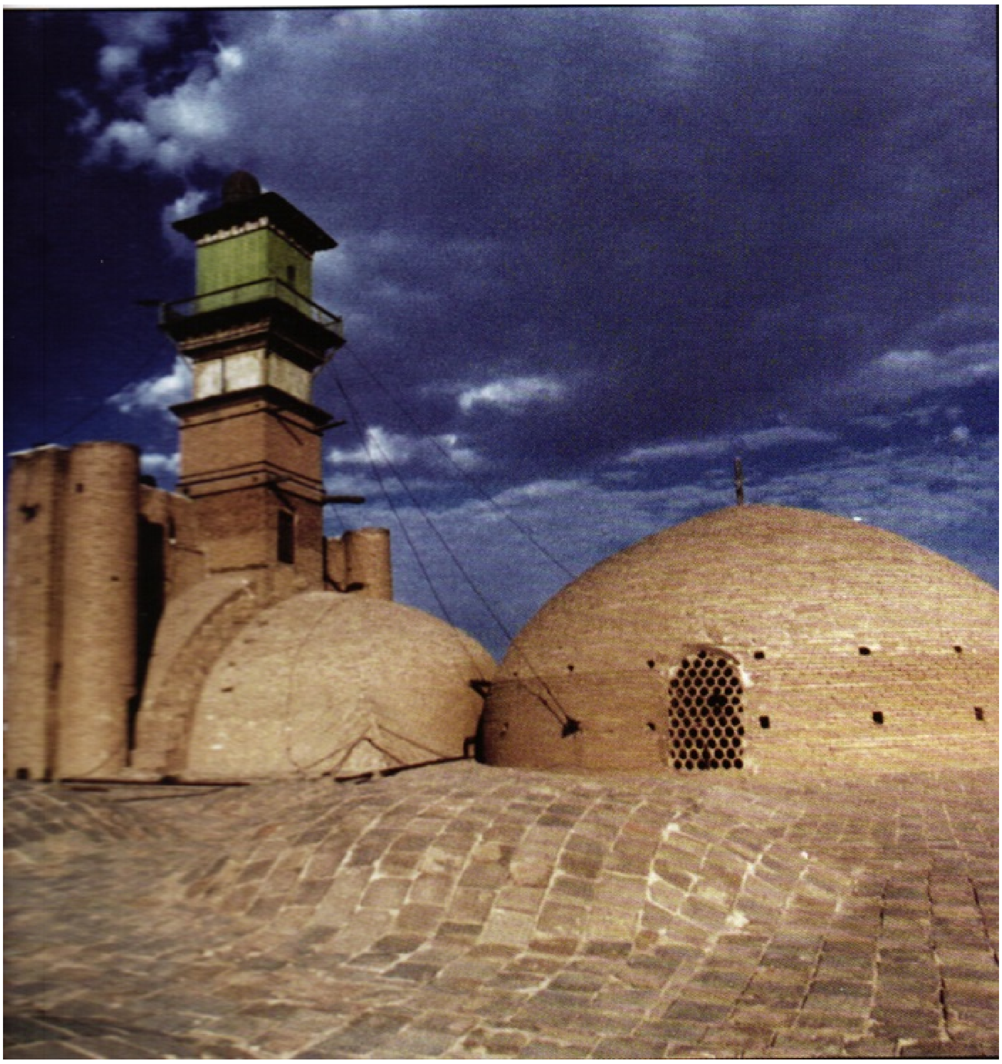


ص:۱۱۸

تصوير



تصوير



آجر کاری گنبد وشبکه روشنایی زیر گنبد



ص:۱۱۹

زمینه خشت لاجوردی، ارتفاع دیوارها را تا تیزه قوس زینت بخشیده اند.

دو پشت بغل بالای قوس ورودی به شبستان را بعد از جوک بندی و حاشیه بندی، توانسته اند با رنگهای متنوع و گلهای سرخ تزیین کنند.

در بالای دو پشت بغل در دل سوسنی با رسمی بندی به خط . نستعلیق لاجوردی بر زمینه زرد در دو مصرع به ترتیب نوشته اند: «یا علی» «ادرکنی».

مجموعه تقسیماتی که با جوک بندی انجام شده و حاشیه بندی و حمیل سازی و گل و بوته هایی که در ایوان جنوبی به کار گرفته شده دسترنج هنرمندان دوره قاجاریه و بعد از آن است که به طور چشمگیری به نمایش گذاشته اند تا نمازگزاران از آن لذت برند.

ایوان جنوبی



برج ساعت

ایوان جنوبی مسجد سید، با تقسیم کتیبه ها و پشت بغل قوسها، زیبایی و جلوه خاصی به نمای جنوبی مسجد می بخشد و نوازشی به چشم هر بیننده ای القا می کند. در ربع کرهای پشت سقف ایوان به دور از چشم بینندگان . آجرکاریهای بسیار زیبایی سقف ایوان را می سازد و سرپناهی برای نمازگزاران به ارمغان دارد که با آجرهای یکرنگ و دست پر هنر هنرمندان اثر بسیار چشمگیری رو به فلك نشان می دهد.

در اصطلاح معماری جمله ای به یاد دارم که آجر چینی هایی با بند کشی تو گود را آجر چینی خندان می گفتند. بنابراین، آجرچینی پشت سقف ایوان و کمانی شکل بودن آن و پشت سر هم قرار گرفتن ردیفهای آجرکاری که از پایه سقف شروع می شود و تا تیزه قوس در ردیفهای منظم ادامه می یابد و بدون هیچ لغزشی قوس را به پایان می رساند نمودی از این اصطلاح است. آجرچینی خندانی که گویی رو به آسمان دارد و شکل خود را با لبخندی زیبا در مقابل زیباییهای فلك نشان می دهد و سالهای متمادی این لبخند را در ردیفهای آجرکاری خود نگه داشته و برف و باران و نزولات آسمانی را پشت سر گذاشته است. بدین ترتیب، توانایی خود را در مقابل همه ناهمواریها به نمایش می گذارد و امروزه ما را با کار هنرمندانی آشنا می کند که در زمانهای گذشته با دست خالی توانسته اند محاسبات و زیبایی را یکجا خلق کنند.

مساجد معمولاً دارای گنبد و دو مناره است، ولی بازدید

تصویر



ص:۱۲۰

کنندگان مسجد سید، در داخل و خارج مسجد، گنبد و منارهای مشاهده نمی کنند و هر جا صحبت از مسجد سید باشد آن را بدون مناره می دانند.

بلندای ایوان جنوبی از کف صحن تا آخرین نقطه ایران به ارتفاع ۱۶۰۰ سانتیمتر شامل دو قسمت است: قسمت اول بلندی ایوان از کف صحن تا بلندی سقفهای اطراف آن، سپس به ارتفاع ۷۵۰سانتیمتر بلندتر از بامهای اطراف آن تا آخرین نقطه کتیبه بالای ایوان. ضخامت دیواره ایوان در زیر نمای اصلی به اندازه تقریبی ۲۵۰ سانتیمتر بوده و به ضخامت ۵۰ تا ۶۰ سانتیمتر به شکل ل ا

ساختمانهای پشت ایوان را در دل خود جای داده است که به شرح آن خواهیم پرداخت.

در طراحی اول مسجد سید، گنبد و دو مناره (گلدسته) در بالای ایوان جنوبی و شبستان پشت آن پیش بینی شده بود که گنبد را با دهانه ای به قطر ۱۱۰۰ سانتیمتر (یعنی عرض یا طول شبستان) و به ارتفاع تقریبی ۵۰۰ سانتیمتر به شکل نیمکره ای (کاسه ای) با آجر چنان می سازند که قطر آجرکاری در شروع گنبد به عرض تقریبی ۱۰۰ سانتیمتر می رسد و چهار پنجره به عرض ۱۰۰ سانتیمتر و ارتفاع ۲۵۰ سانتیمتر . که در بالا به قوسی ختم می شود . در چهار طرف یعنی شمال و جنوب، شرق و غرب گنبد بنا می کنند و شاید ضخامت آجر کاری بالای تیزه قوس گنبد ۲۰ تا ۳۰ سانتیمتر کمتر از بنای آن باشد، یعنی ضخامت آجرکاری در بالای گنبد به ۷۰ تا ۸۰ سانتیمتر می رسد.

همان طور که گفتیم آجرکاری از آجرهای یکدست و یکرنگ در ردیفهای منظم از ابتدا تا انتها ساخته شد و در چهار پنجره گنبد از اجرکاری شبکه شش در شش منتظم استفاده کرده اند و از داخل،همردیف کاشیکاریهای زیر گنبد، با شبکه هایی از کاشیکاری و طراحی اسلیمی سه بندی آن را آراسته اند تا نور را به داخل شبستان در آجرکاری گنبد و ربع گنبدی سقف ایوان که هر دو از ضخامت و بلندی مشابهی برخوردارند، در فاصله دو پایه قوس ورودی از ایوان زیر ساعت به داخل شبستان، آجرکاری گنبدها در بالا به اندازه ۳۰ تا ۵۰ سانتیمتر داخل یکدیگر تلفیق شده و راه ورود از پشت بام شرقی به غربی را بسته است.

در دو طرف ربع گنبد بالای ایران دو مناره پیش بینی شده بود که در دو سه کنج دیواره ایوان مشاهده می شود و از کف بام تا ارتفاع ایوان،

تنوره و پله داخلی آن را ساخته اند. یعنی پشت تا پشت تنوره به قطر تقریبی ۲۰۰ سانتیمتر، راه پله داخلی آن با شعاع تقریبی ۵۰ تا ۶۰ سانتیمتر به شکل پله پیچ تا لبه بالای ایران ساخته شده ولی از آن به بعد متوقف گردیده، یعنی در حال حاضر دو مناره نیمه کاره در پشت ایوان موجود است.

گنبدی که روی شبستان ساخته اند بدون ساقه و مانند کاسه ای است که روی شبستان برگردان کرده اند و چون بلندای ایران از ارتفاع بناهای پشت ایوان و گنبد بیشتر بوده و جلوی دید همه چیز را | گرفته است از ساختن مناره ها منصرف شده اند و شاید هم فکر کرده اند که گلدسته بدون گنبد معنایی ندارد.

بنابر این برنامه در شروع کار آن بود که مسجد دارای گنبد و دو مناره باشد. با گذشت زمان و دست به دست شدن تولیتها و گذشتن دو نسل از زمان حجه الاسلام والمسلمین شفتی و پیدا شدن خیری به نام حاج محمد ابراهیم ملک التجار در سال ۱۳۲۳ هجری قمری ساعت موجود را از اروپا به مبلغ هفتصد هزار ریال می خرند و وارد ایران می کنند. این امر همزمان با تولیت حاج سید محمد باقر ثانی وه حجه الاسلام شفتی و مصادف با نصب ضریح بر مزار حجه الاسلام شفتی می شود و محل آن را در بالای ایوان جنوبی مسجد که بلندترین نقطه و رساترین محل برای رسانیدن صدای آن به مردم کوچه و بازار بوده است پیش بینی می کنند. بنابراین محوطه ای در وسط تاج ایوان و روی نیم گنبد ایوان با سطحی صاف به ابعاد ۳۰۰× ۳۰۰ سانتیمتر با آجر کاری می سازند تا محلی برای نصب ساعت و دستیابی به آن برای کوک کردن وجود داشته باشد. قصد از نصب ساعت در بالای ایران، رسانیدن صدای زنگ آن به گوش مؤمنین بوده است تا از اوقات شرعی مستحضر شوند. بنابراین ساعت و زنگ آن هر قدر بالاتر باشد طنین صدای آن به اطراف رساتر است. همچنین دو اتاقک روی هم، هرکدام به ارتفاع تقریبی ۲۵۰

سانتیمتر، می سازنـد و ساعت را در بالاترین نقطه ایوان نصب می کننـد. دست یافتن به این ساعت ابتـدا با پله هایی میسـر است که در کنار نیم گنبـد ایوان و به موازات طول ایوان و چسبیده به دیوار آن ساخته اند تا به اتاق اول راه یابند و سـپس از داخل اتاقک اول تا محل نصب ساعت و نـاقوس آن از پله های پیـچ مناری اسـتفاده شـده است. اتاقک اول به شـکل انباری و اتاقک دوم محل نگهـداری وسایل و ابزار تعمیر ساعت است. ساعت را در طبقه سوم نصب، و زنگ یا ناقوس آن را در طبقه چهارم جاسازی کرده انـد تا متصدیان برای کوک کردن و روغنکاری و تعمیرات در

ص:۱۲۱

زمانهای لازم از اتاقک بالای ساعت استفاده کنند.|

کوک ساعت هندلی است و هر بار کوک برای یک هفته پیش بینی شده ولی با قوی بودن فنر آن، ساعت به مدت ده روز کار می کرده و ماهی یک بار هم روغنکاری لازم انجام می شده است که هنوز هم ادامه دارد.

از زمان نصب ساعت تا حدود پنجاه سال آقای عبدالوهاب ساعتچی که در صنعت ساعت سازی در اصفهان خبره بودند مسئولیت کوک و نگهداری آن را به عهده داشتند. بعد از فوت ایشان این مهم به عهده پسر بزرگ نامبرده آقای جواد ساعتچی محول شده است. بنابراین با آقای جواد ساعتچی که فعلا مسئولیت تعمیرات و کوک ساعت مسجدسید را به عهده دارند دیداری داشتیم. بنا به گفته ایشان، حدود پنجاه سال قبل ساعت مسجد سید نیاز به تعمیراتی داشت که آقای ساعتچی دنباله کار پدر را قبول کردند و تا امروز هم به کار خود پایبند مانده اند.

زنگ ساعت در بلندترین نقطه ایران قرار گرفته است و چکش که بر بدنه کاسه زنگ می خورد، مانند ناقوس کلیساهای بزرگ طنین می افکند.

ساعت مسجد سید هر ۳۰ دقیقه یک بار به صدا در می آید و برای هر ساعت به شماره اعداد مشخصه ساعت، زنگ خود را به صدا در می آورد.

به طور مثال در ساعت پنج، زنگ ساعت پنج بار به صدا در می آید و در ساعت پنج و نیم تک زنگ می زند. در زمانهای قدیم که شهر خالی از ترافیک صدا بوده، صدای زنگ ساعت تا پشت بارو و درب کوشک و دورترها می رسیده است ولی امروزه با بودن این همه قیل و قال و صداهای ناهنجار و ترافیک سنگین، فقط اطراف خود را پوشش می دهد.

در طبقه ای که ساعت نصب شده است غلام گردشی مانند بالکنی ساخته اند که اطراف ساعت را پوشش می دهد تا در زمانهای لازم بتوانند به آن دسترسی داشته باشند. خلاصه اینکه ساعت مسجد سید که از زمانهای دور وقت را اعلام می کرده است هنوز هم وظیفه خود را ادا می کند. برای آنهایی که در راه اندازی و نگهداری این ساعت کوشش می کنند آرزوی توفیق داریم.

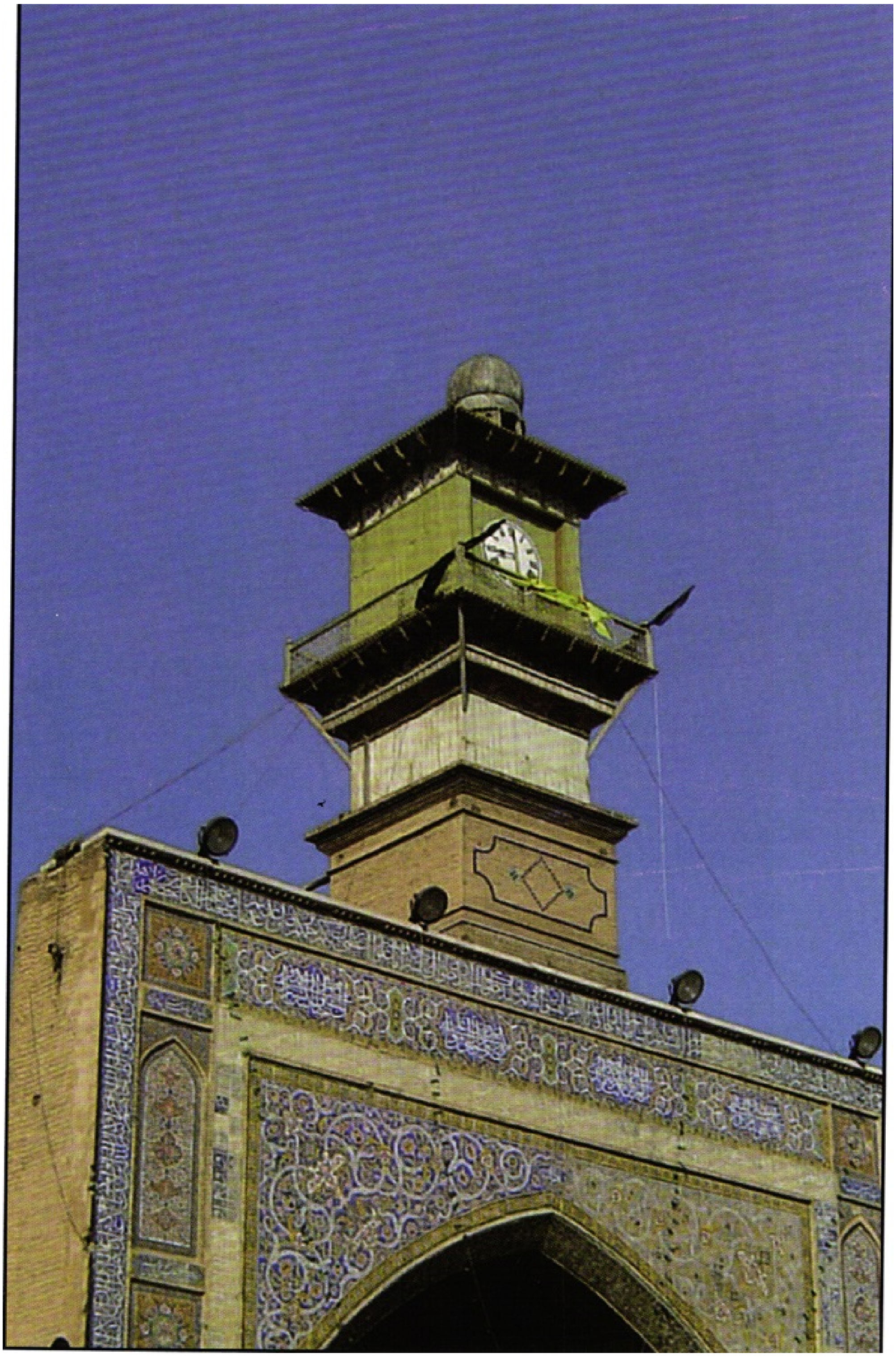
*****

بعد از نصب ساعت، با فضای به وجود آمده، و ساختن دو مناره بالای ایوان جنوبی بیحد شلوغ گردید و در ضمن می بایستی منارهها بلندتر از ساعت ساخته شوند تا با زیبایی ایوان هماهنگ باشد. پس به این نتیجه رسیدند که با بودن ساعت به وجود مناره ها نیازی نیست و مناره ها را در حد لبه بام که ساخته بودند رها می کنند.

پشت بام های اطراف گنبد معمولا با آجر و طاق و چشمه بوده و بین فاصله گنبدی شکل طاق و چشمه ها را کوره پوش یا به حالت گربه رو در آورده اند و بعد از شیب بندی با شفته و آجر، با آجرهای چهارگوش سطح بام و باقیمانده سقفها را فرش و بند کشی کرده اند. ضخامت سقفهایی که با آجر پوشش داده شده است نمی تواند کمتر از ۵۰ سانتیمتر باشد، زیرا سقفها سالهای متمادی را پشت سر گذاشته و نزولات آسمانی را تحمل کرده است بدون اینکه آب در آنها نفوذ کند یا اثری از خود به جا گذارد که همانا نم باشد.

باید یادآور شوم که تمام مساجد اصفهان به همین طریق، یعنی پوشش ضخیم سقف، آب بندی شده چون در زمانهای قدیم عایقی مشابه عایقهای امروزی وجود نداشته است.

تصویر



ایوان شرقی

ایوان شرقی مسجد سید همانند ایوانهای دیگر با ارتفاعی بلند به عرض ۷ متر و عمق ۲۵۰ سانتیمتر پابرجا و استوار مانده است. این ایوان دو حجره از مهتابیهای شمال شرقی و جنوب شرقی مسجد را در طرفین دارد و با تزییناتی همراه است که جزو شاهکارهای معماری دوره قاجاریه به شمار می رود. چون عمق ایوان در مقایسه با ایوانهای شمالی و جنوبی مسجد کم است، و در ضمن جلو در شبستان زمستانی قرار دارد، جزو کفش کن شبستان محسوب می شود و با بودن ایوانهای دیگر، کمتر کسی در این ایران به فرایض دینی می پردازد.

کف ایوان به اندازه ۱۰ سانتیمتر از کف صحن بلندتر ساخته شد و در حال حاضر آن را با سنگ پلاک فرش کرده اند (شاید در گذشته با آجر یا کاشی مفروش بوده است).

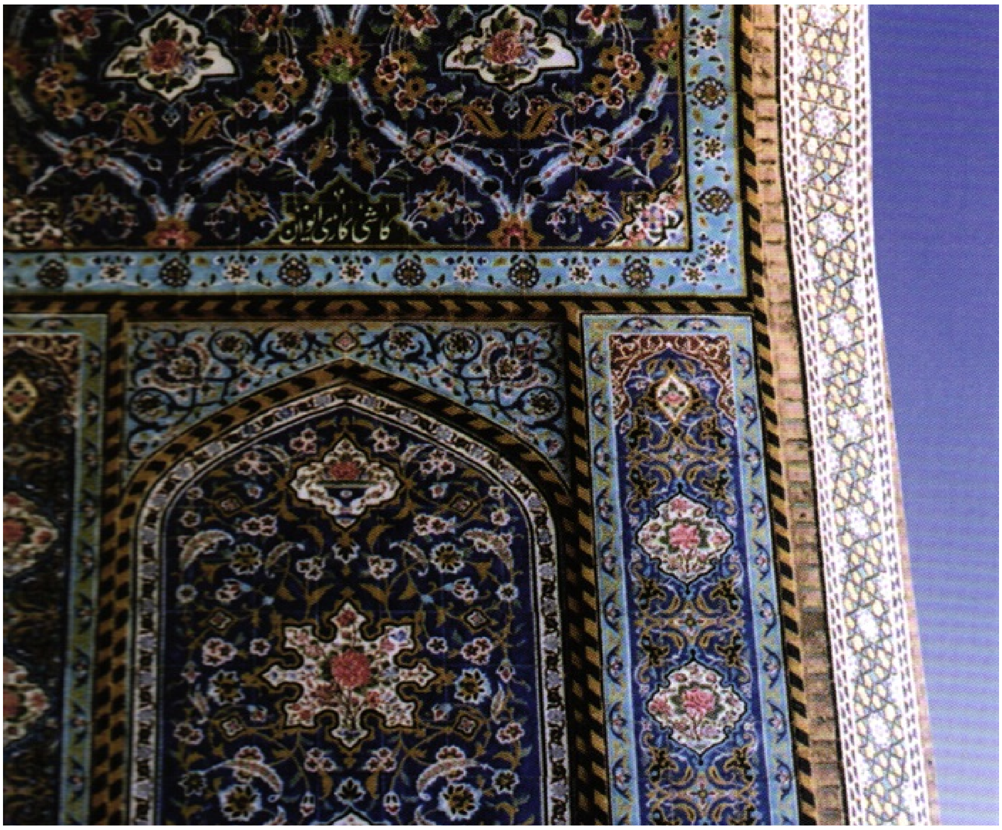
سنگ ازاره اطراف ایوان به ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر هم تراز با سنگ ازاره اطراف صحن نصب شده است.

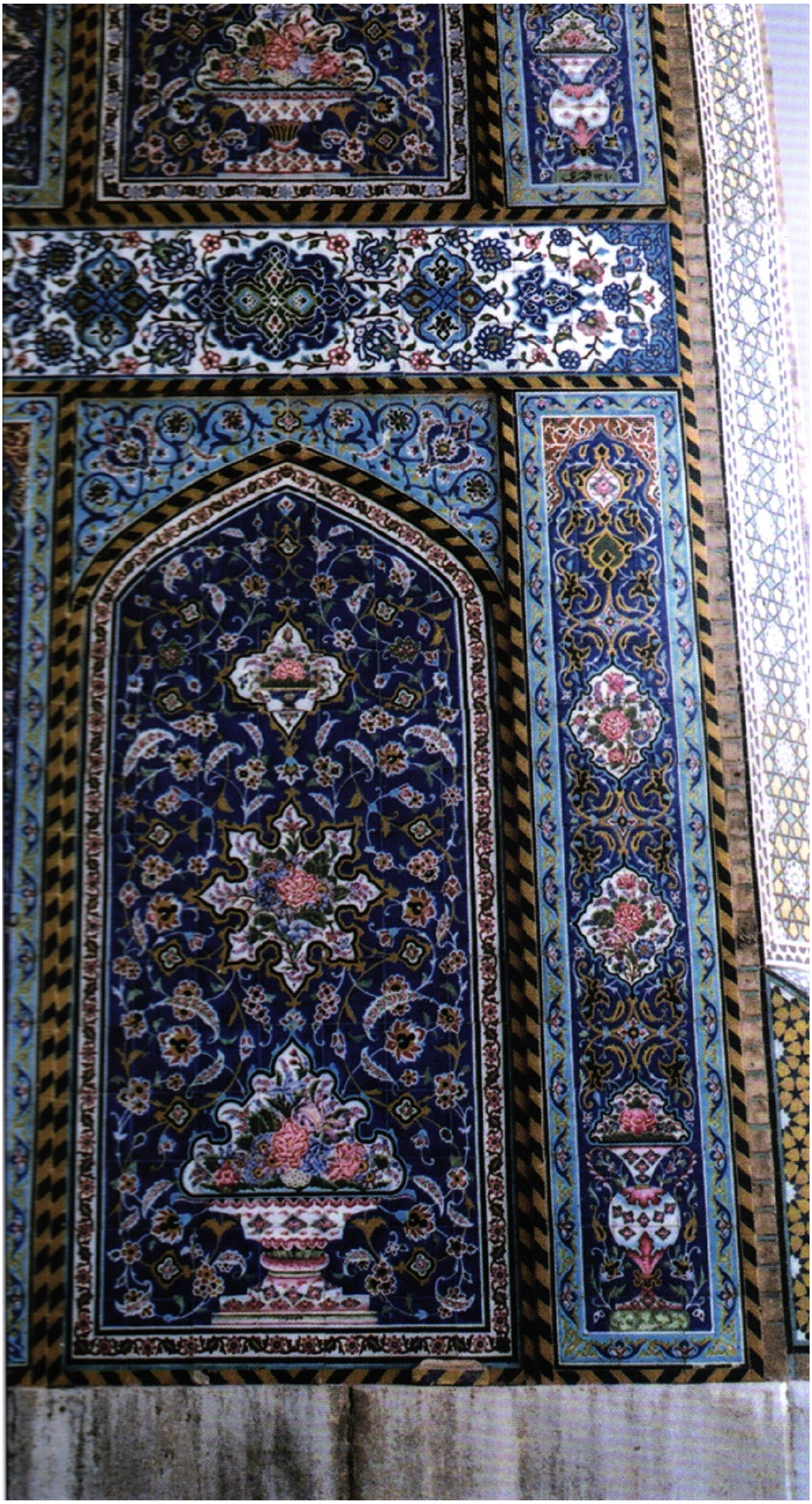
در نبش بیرونی و درونی ایوان گلدانی با پایه شکمی کوزه مانند هم تراز با سنگ ازاره نصب کرده اند که در بالا تراش مقرنسی و در پوشی دوال مانند دارد. از روی گلدان سنگی به ارتفاع ۸۰ سانتیتر بعد از هره سازی با آجر و کاشی فیروزه ای و قاب بندی با حمیل لاجوردی و فیروزه ای از کاشیهای زرد و سیاه نقش گره تند ده را با تراش معرق ساخته اند. از بالای این گره پخ ایوان شروع می شود.

اسپر جنب ایران به عرض ۸۵ سانتیمتر با آجر و بند کشی تا بالای ایوان ادامه داده شده است و حاشیه ای به عرض ۱۰ سانتیمتر با نقش گره از کاشیهای سیاه بر زمینه کاشی سفید دنباله نقش دو پشت بغل بالای ایوان است که تا روی سنگ ازاره ادامه می یابد. سپس با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر دور تا دور پخ ایوان را محاط کرده اند. پخی به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر که متن آن با گره کند طبل دار به شکل معرق است، همراه حمیلهای سیاه که متن گره را کاملا مشخص می کند، دور تا دور ایوان را پوشش می دهد.

دیوار جنوبی و شمالی ایوان از روی سنگ ازاره با تقسیماتی

تزئینات کاشی کاریهای ایوان شرقی





مشابه همراه است که این تقسیمات در تیزه قوس با هم تلاقی دارند: اول به ارتفاع تقریبی ۲۵۰ سانتیمتر با جوک بندی جناقی طاقنما و قوس و دو پشت بغل در وسط پایه، و سپس دو اسپر طاقنما را با حاشیه بندی بسیار زیبا با گل و گیاه و رنگهای بسیار متنوع و زیبا بر زمینه کاشی خشت لاجوردی کاشیکاری کرده اند. در بالای طاقنما قابی به شکل مستطیل خوابیده

کمربندی) جوک بندی جناقی شده و داخل آن با گل و گیاه و مصرع بندی و گل و گیاه میناتوری با کاشیهای رنگی بر زمینه کاشی خشت سفید به طور چشمگیری کاشیکاری گشته است و از روی نقش خوابیده کمربندی، نقش زبرین را برای بار دوم تکرار کرده اند.

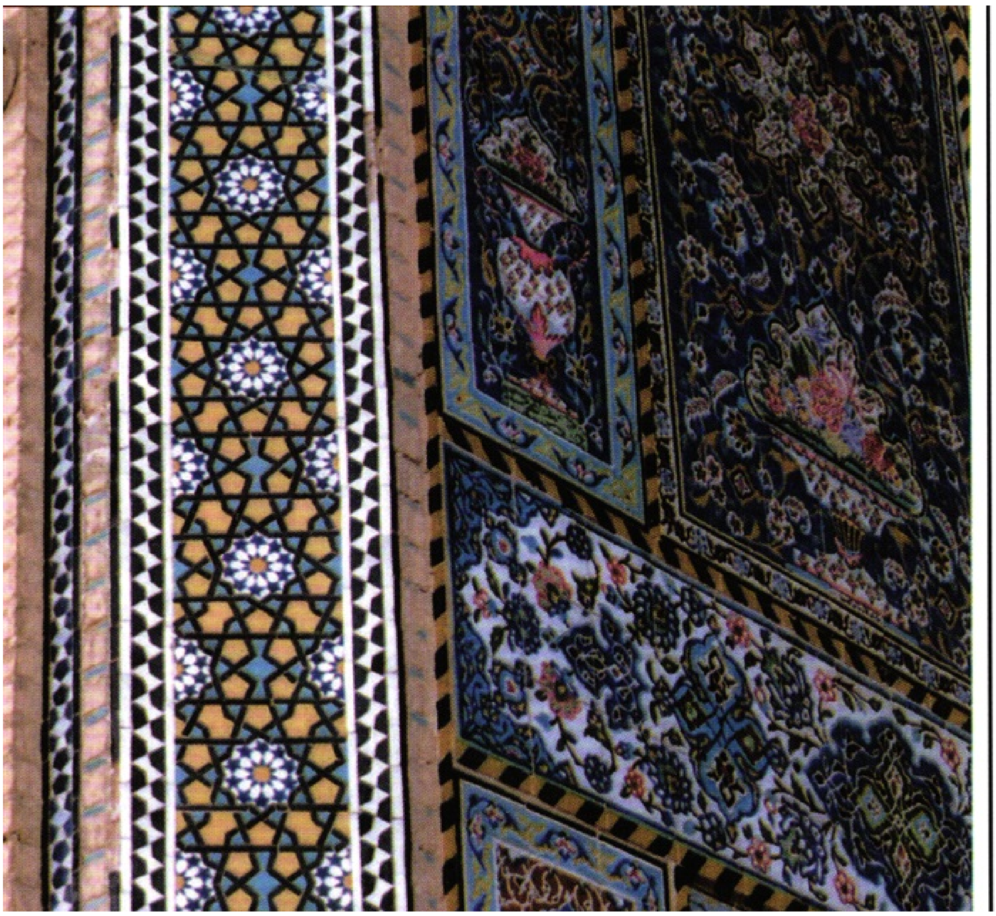
در انتها نقش دوم . که پاکار قوس محسوب می شود . تا تیزه قوس، با استفاده از طرحهای گیاهی و یک شکل هندسی موزون، توانسته است بر زیبایی سقف بیفزاید و کاشیکاری زیبایی به بیننده القا کند.

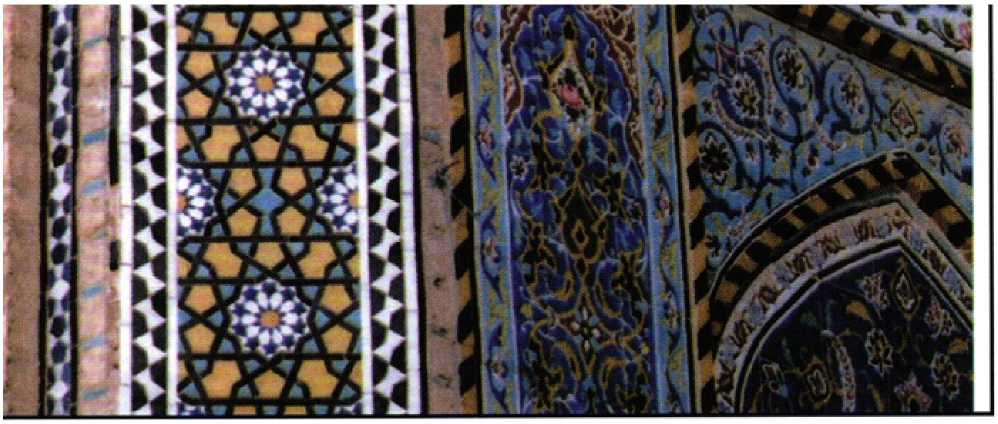
دیوار جنوبی و دیوار شمالی ایوان قرینه سازی شده، که این قرینه سازی و هماهنگ بودن نقشها شکل خاصی به ایران داده است و به بینندگان نیز آرامش می بخشد.

در دیوار شرقی که قبلا در شروع کار سه طاقنمای مشابه جاسازی شده بود، در حال حاضر در وسط یک در است و دو طرف آن، دو پنجره مشبک از چوب و شیشه و حفاظ آهنی به طور زیبایی کار گذاشته اند تا نور بتواند از پنجره ها به شبستان برسد. در از گره کشی زیبایی برخوردار بوده و در زمان معاصر ساخته شده است.

در بالای در شبستان با هره سازی از آجر و کاشی فیروزه ای قابی ساخته اند به طول ایران و ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر، و سپس درون قاب حاشیه ای به عرض ۲۵ سانتیمتر از نقش گره هشت و زهره طبل دار افکنده اند. آن گاه متن زمینه را با گره تند ده دانه دار و حمیلهایی از کاشی زرد و نیز رنگهای متنوع با نقش گره معرق به پایان برده اند.

در داخل شمسه های حاشیه اسماء اعظم با خط ثلث





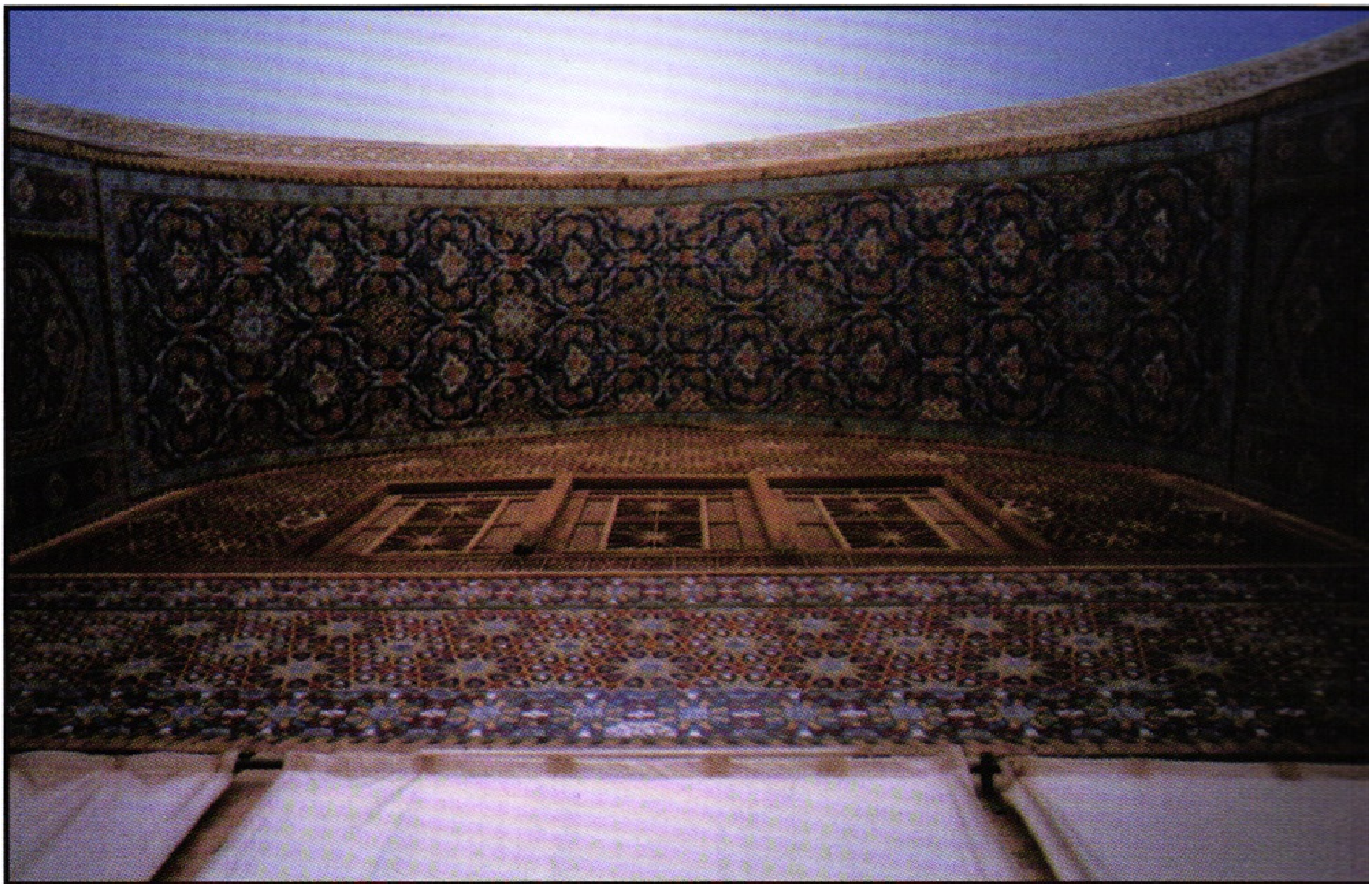


گلدان سنگی و کاشیکاری و گره سازی نبش ایوان شرقی

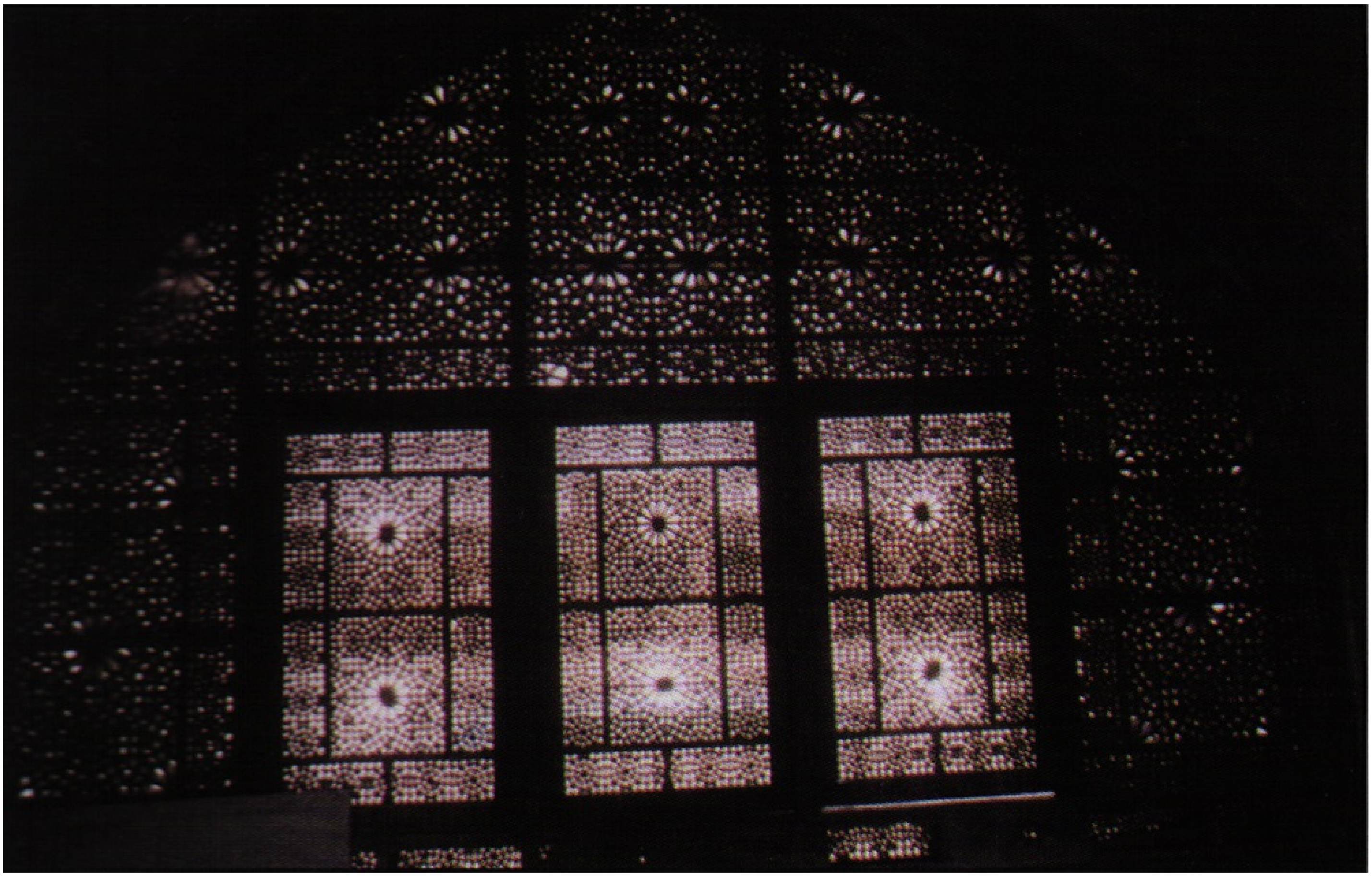
ارسی جلوی مدرس



ارسی قدیمی جلوی مدرس



تصویر



لاجوردی بر زمینه کاشی سفید نقش شده است و در شمسه های گره، متن را با همان خط به اسماء ائمه اطهار مزین کرده اند.

در بالای کتیبه با آجر و کاشی فیروزه ای زیر قوس را هره بندی کرده و در مشبکی (ارسی) نهاده اند که سه لنگه در کشویی به شکل عمودی دارد و در وسط ارسی باز و بسته می شود و اطراف آن را با قاب بندی و گره چینی چوبی که با تقسیماتی همراه است ساخته اند و گره سازی را بسیار زیبا در معرض دید قرار داده اند. ناگفته نماند که این پنجره در دوره معاصر کار گذاشته شده و پنجره اصلی زمان آیت الله شفتی در پشت همین پنجره قرار گرفته و قسمتی از التهای آن ریخته است که تعمیر شدنی نیست. پنجره را می توان از داخل تالار مدرس مشاهده کرد.

پشت بغل قوس ایوان شرقی را با گره تند ده و حاشیه هایی

ص:۱۲۵

از گره کند سرمه دان . که کل گره را به نام شاگره می شناسند . با کاشی معرق بسیار زیبایی تمام کرده اند. گره بالای ایوان شرقی را در سالهای گذشته تراشیده و خراب کرده اند و همان نقش را دوباره بر کاشیهای نو تراشیده و جای آن نصب کرده اند. در صورتی که تا وقتی من دیده بودم گره سابق تعمیر شدنی بود و نیازی به عوض کردن کل کار نبود. دو اسپر طرفین ایوان را به عرض تقریبی ۷۵ سانتیمتر با آجر و بند کشی ساده تا بالای ایوان

ادامه داده اند و در پشت بغل بالای ارسی حجره ها را با حاشیه بندی، و متن پشت بغل را با نقش اسلیمی و ختایی به پایان برده اند.

ایوان در مجموع با رنگهای به کار رفته بسیار زیباست و نقاشیهایی که روی کاشیکاریها کشیده اند در نوع خود بی نظیر است.

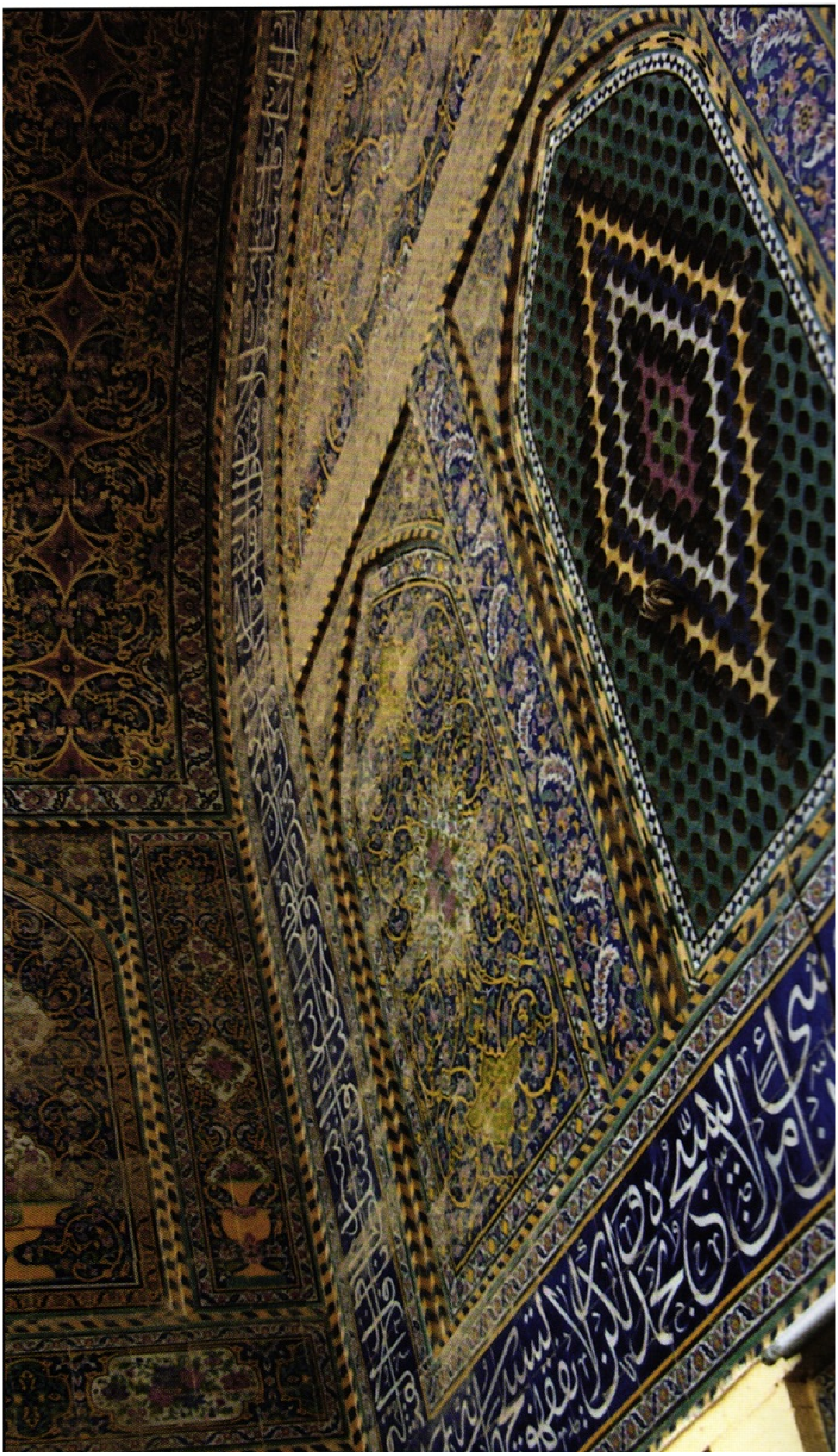
تصویر



ایوان غربی

ایوان غربی با ابعاد و طرحهایی مانند ایوان شرقی در بدنه شمال و جنوب تا انتهای تیزه قوس کاملاً قرینه سازی شده است. اما تفاوتهایی که می توان در آن مشاهده کرد مربوط به دیوار غربی ایران

ایوان غربی





است که پشت به شبستان زمستانی قرار دارد. در قسمت پایین دیوار که شامل سه طاقنماست تا به حال چندین بار دستکاریهایی شده است.

اسپر طرفین ایوان و سنگ ازاره و دو پایه در وسط، با تقسیمات انجام گرفته، ایوان را با سه طاقنما همراهی می کند. طاقنمای وسط در ورود به شبستان زمستانی همانند شبستان شرقی است و دو طاقنما در طرفین در شبستان با شبکه های آجری ساخته اند. شبکه های طاقنمای وسط تا به حال چندین بار عوض شده است و زمانی از شبکه آجری نور را به داخل شبستان زمستانی می رساندند و زمانی دیگر از پنجره آهنی و شیشه و حفاظی از آهن، که در زمان معاصر همه را خراب کرده اند و مانند شبکه اولیه آن را به نمایش گذاشته و برای دو پنجره طرفین در از داخل پنجره آهنی تعبیه کرده اند.

پشت بغل سه طاقنما را، پس از عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر از بر اسپرهای پشت بغل، با کاشی هفت رنگی روی کاشی خشت الاجوردی طراحی کرده و ساخته انـد. از بالای طاقنماها با جوک بندی جناقی لاجوردی بر زمینه زرد تقسیماتی انجام داده اند که بدنه ایوان را زیبا جلوه می دهد.

بعـد از جوک بندی جناقی بالای طاقنما که کل دیوار غربی را در بر می گیرد، کتیبه ای به عرض ۵۰ سانتیمتر قرار دارد که حاشیه ای به عرض ۱۰ سانتیمتر از کاشی خشت هفت رنگی و حمیلهای فیروزه ای آن را محاط می کند و با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آیه های ۳۰ تا نصف آیه ۴۵ از سوره اسراء بر آن نوشته شده است. این کتیبه از روی طاقنماها شروع می شود و تا تیزه قوس ادامه می یابد.

سقف ایوان غربی



ص:۱۲۷

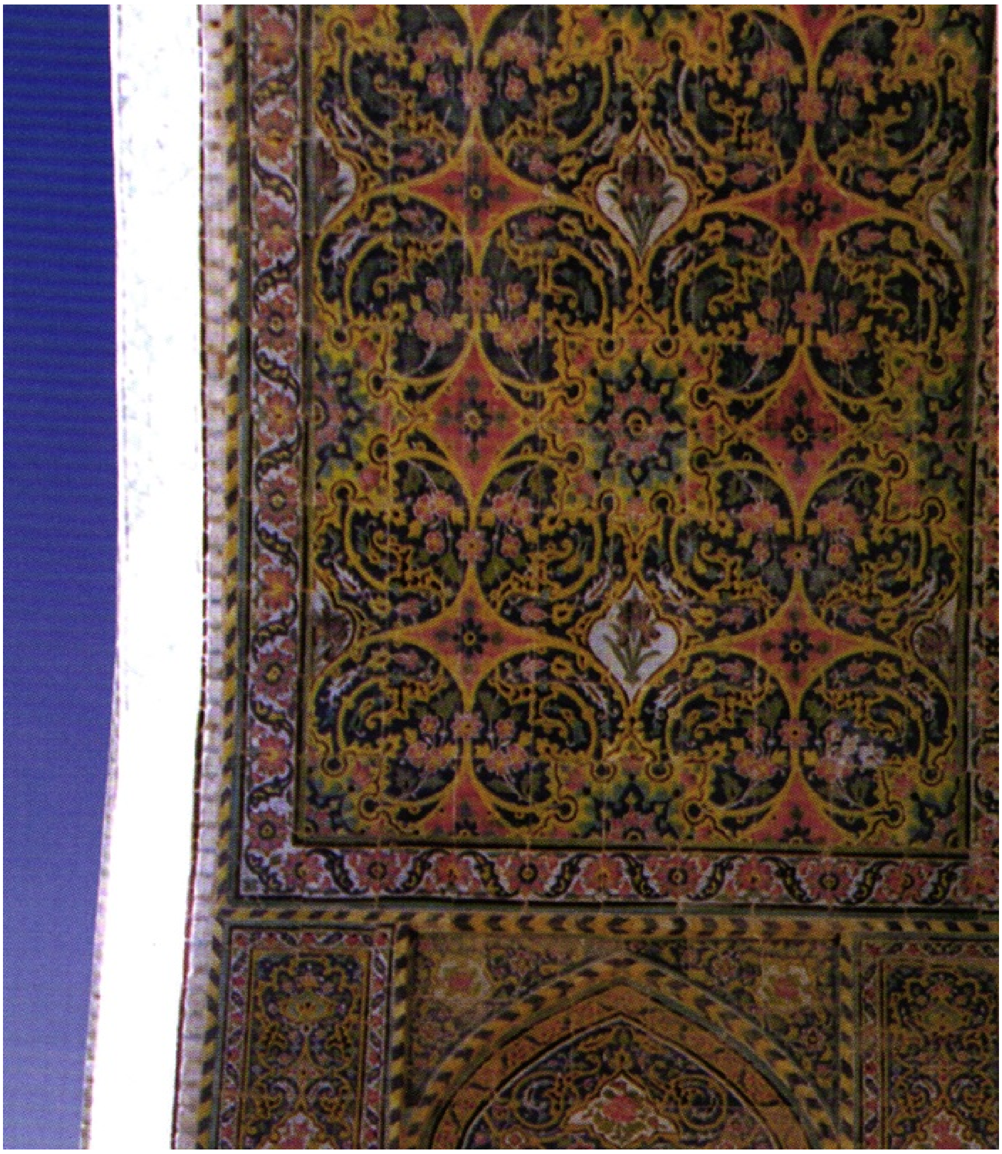
بالای کتیبه بعد از جوک بندی و عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر، بین ادامه در کتیبه عمودی را به سه طاقنما . که دو جرز در وسط دارد. تقسیم کرده اند. جرزها جوک بندی جناقی شده است و متن آن را با کاشی خشت هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی طراحی کرده و ساخته اند.

داخل طاقنماها در طرفین ایوان، پس از عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر، با حاشیه ای به عرض ۱۰ سانتیمتر و حمیلهایی از کاشی لاجوردی و زرد طاقنما را محاط، و متن طاقنما را با مصرع بندی و طراحی اسلیمی به رنگ زرد و گل و برگ گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند.

در طاقنمای وسط، بعد از جوک بندی جناقی و حاشیه سازی با حمیلهایی به رنگ لاجوردی، از یک شبکه بندی به شکل لوزی از رنگهای سیاه، زرد، سفید و فیروزه ای بر زمینه کاشی فیروزه ای بهره برده اند و نور را به داخل شبستان رسانیده اند. پشت بغل قوسها را با کاشیکاری هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند. در بالای طاقنماها که حاشیه هست از گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت زرد استفاده کرده و در متن بالای طاقنما تا تیزه قوس از نقش اسلیمی به رنگ زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و ترنجهایی از کاشی هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت سفید بهره برده اند.

دو پشت بغل دو پیشانی ایوان با اسپرهای طرفین و حجرهها همانند ایوان شرقی قرینه سازی شده است.

ایوان غربی





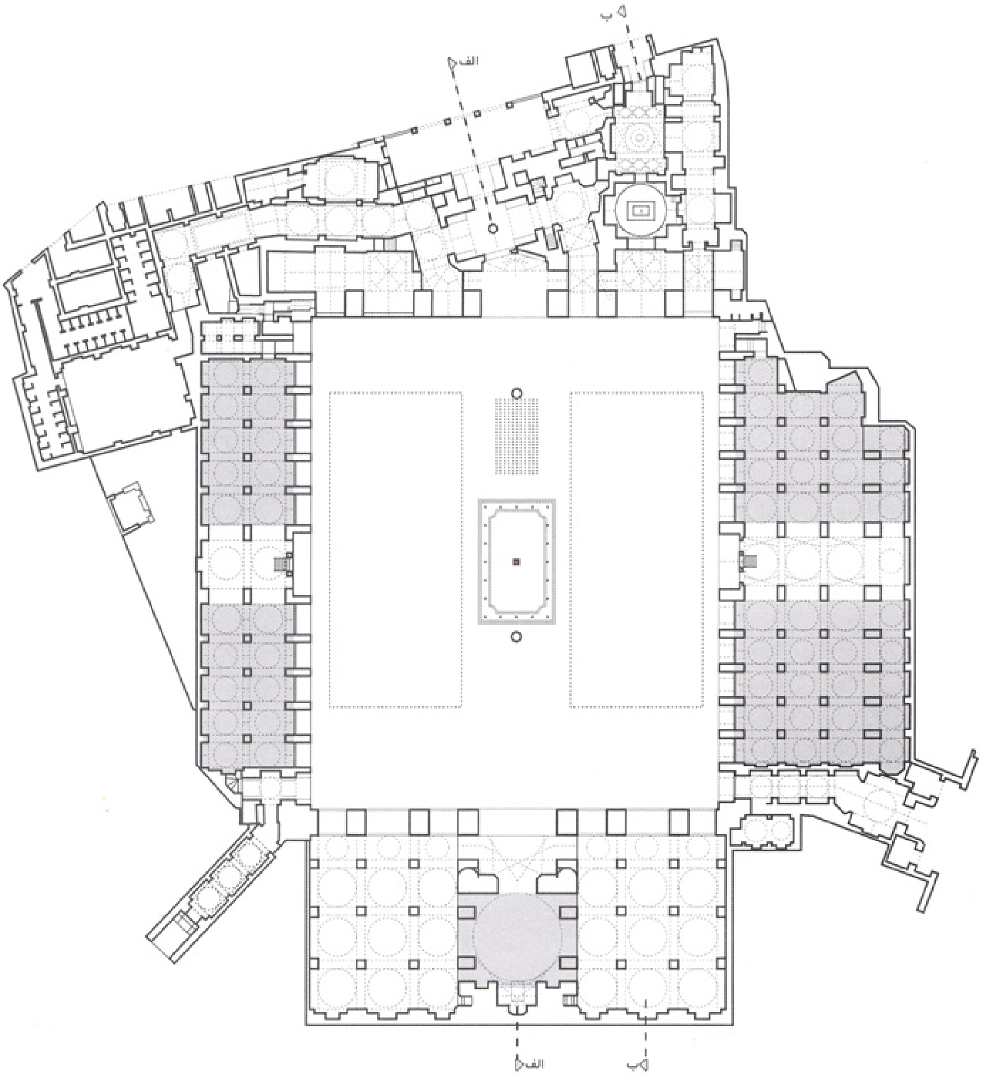
ص:۱۲۸

فصل پنجم: شبستانها

اشاره

ص:۱۲۹

شبستان ها



ص:۱۳۰

شبستان زیر گنبد

شبستان زیر گنبد در جنوبی ترین قسمت مسجد سید و پشت ایوان ساعت به مساحت ۱۰۶۰X۱۰۶۰ سانتیمتر قرار دارد که از معماری چشمگیری بهره مند است.

اطراف شبستان را سنگ ازاره به ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر نصب کرده اند که این ارتفاع با سنگ ازاره ایران و چهل ستونهای طرفین شبستان هم تراز است.

و شبستان زیر گنبد دارای چهار طاقنماست که هرکدام به عرض ۴ متر در میانه هر دیوار قرار دارد، به طوری که می توان گفت طاقنمای شمالی راه ورود از ایوان ساعت به شبستان زیر گنبد را میسر می سازد و طاقنمای جنوبی محلی است که محراب در آن قرار دارد و طاقنمای شرقی و غربی راه ورود به چهل ستون های شرقی و غربی را هموار می کند.

بلندی طاقنماها یعنی تیزه قوس آن تا ارتفاع دیوارها و تراز زیر گتید کشیده شده است. چهار دیوار شبستان را مشابه سازی کرده اند، یعنی دور تا دور طاقنماهای چهارگانه از روی سنگ ازاره با جوک جناقی لاجوردی و زرد به عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر احاطه می گردد و در متن آن با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بعد از جمله «قال الله سبحانه تبارک و تعالی»، آیات ۴۰ تا ۸۰ از سوره مریم نوشته شده است که به این عبارت ختم می شود: «صدق الله العلی العظیم . کتیبه محمد باقر الشیرازی ۱۲۹۸».

در دیوار شمالی شبستان، بعد از کتیبه خط ثلث چهارگانه، دو اسپر در طرفین خط با جوک جناقی قاب بندی شده و روی آن با کاشیهای هفت رنگی و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آراسته گشته است. بعد از اسپرهای دو طاقنما که در بالا به قوسی ختم می شود، با جوک جناقی توانسته اند طاقنما و دو پشت

بغل آن را قاب بندی کنند و با کاشیهای هفت رنگی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی متن طاقنما و پشت بغل قوس را به پایان برند.

در دیوار شرقی و غربی، بعد از کتیبه و اسپر طرفین خط، دو طاقنماست که هرکدام به عرض ۱۵۰ سانتیمتر و ارتفاع ۳۷۰ سانتیمتر راه ورود به چهل ستون ها را هموار می کند. طاقنماها را به طریقی ساخته اند که با دیوار جنوبی شبستان به اندازه یک لغاز بیشتر فاصله نداشته باشد تا اگر صف نماز جماعت ادامه پیدا کرد و به چهل ستون ها کشیده شد، صف اول جماعت بتواند بدون اشکال شرعی در یک خط امتداد داشته باشد. بنابر این دو طاقنمای قرینه در دیوار شرقی و مشابه آن در دیوار غربی بعد از طاقنماهای چهارگانه به دست استادان فن پایه ریزی شده است.

در چهار گوشه شبستان چهار فیلپوش که هرکدام تزییناتی دارد به طریقی تعبیه شده است تا بتوانند با ترسیم رسمی بندی، انتهای آن را با تیزه قوسهای طاقنماهای چهارگانه در یک دایره و خط تراز قرار دهند. در دل فیلپوشهای بالای طاقنما، اول کتیبه ای به عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر است که با جوک جناقی احاطه شده و با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی ادامه آیات سوره مریم را بر آن نگاشته اند.

متن داخلی فیلپوشها را بعد از حاشیه بندی و طراحی گل و گیاه با ساختن ترنجهایی به شکلهای موزونی که با طرحهای گیاه همراه است بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

با طراحی طاقنماهای چهارگانه و ساختن چهار فیلپوش در چهار زاویه شبستان و رسمی بندی در زوایای به دست آمده بین طاقنماها و

تصویر



ص:۱۳۲

نمای غربی شبستان زیر گنبد



ص:۱۳۳

فیلپوشـها، توانسـته انـد مجموعه کارهـایی را کنـار هم قرار دهنـد تـا سـطح چهارگوش شبسـتان را به یک دایره تبـدیل و پایه ساز گنبـد کننـد. بنابراین، با نصب جوکهای جناقی، اشـکال هندسـی را مشخص کرده و داخل هر شکل هندسی مانند پاباریک ها و ترنجها و زیر مجموعه قوس دایره گنبد را با حاشـیه بندی و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشـی لاجوردی آراسـته و مصـرعهایی با گل و گیاه در وسط هر نقشمایه بر زمینه کاشی سفید پدید آورده اند که در نتیجه مجموعه کاشیکاری اطراف شبستان با زیبایی هر چه تمامتر به اجرا در آمده است.

در دل کاسه گنبـد، کتیبه ای به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر طراحی و با جوک جناقی آن را احاطه کرده اند. در متن کتیبه به خط ثلث سـفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره جمعه نگاشته شده است و آخر کتیبه را به این عبارت ختم کرده اند:

کتیبه محمد باقر الشیرازی ۱۲۸۸» و بر کاشی دیگر نوشته اند: «الهم اغفر محمد اسمعیل». .

بنابراین می توان گفت قطر دهانه گنبد به طور تقریب ۱۰ متر و ارتفاع گنبد که از قوس نیمدایره ای برخوردار است، با محاسبه ارتفاع

کتیبه، به ۵۵۰ سـانتیمتر می رسـد. در چهـار طرف گنبـد در دل قوس . طرفین شـمال و جنوب، شـرق و غرب به بالای کتیبه چهار پنجره شـبکه بندی شده برای تهویه داخل شبستان ساخته اند.

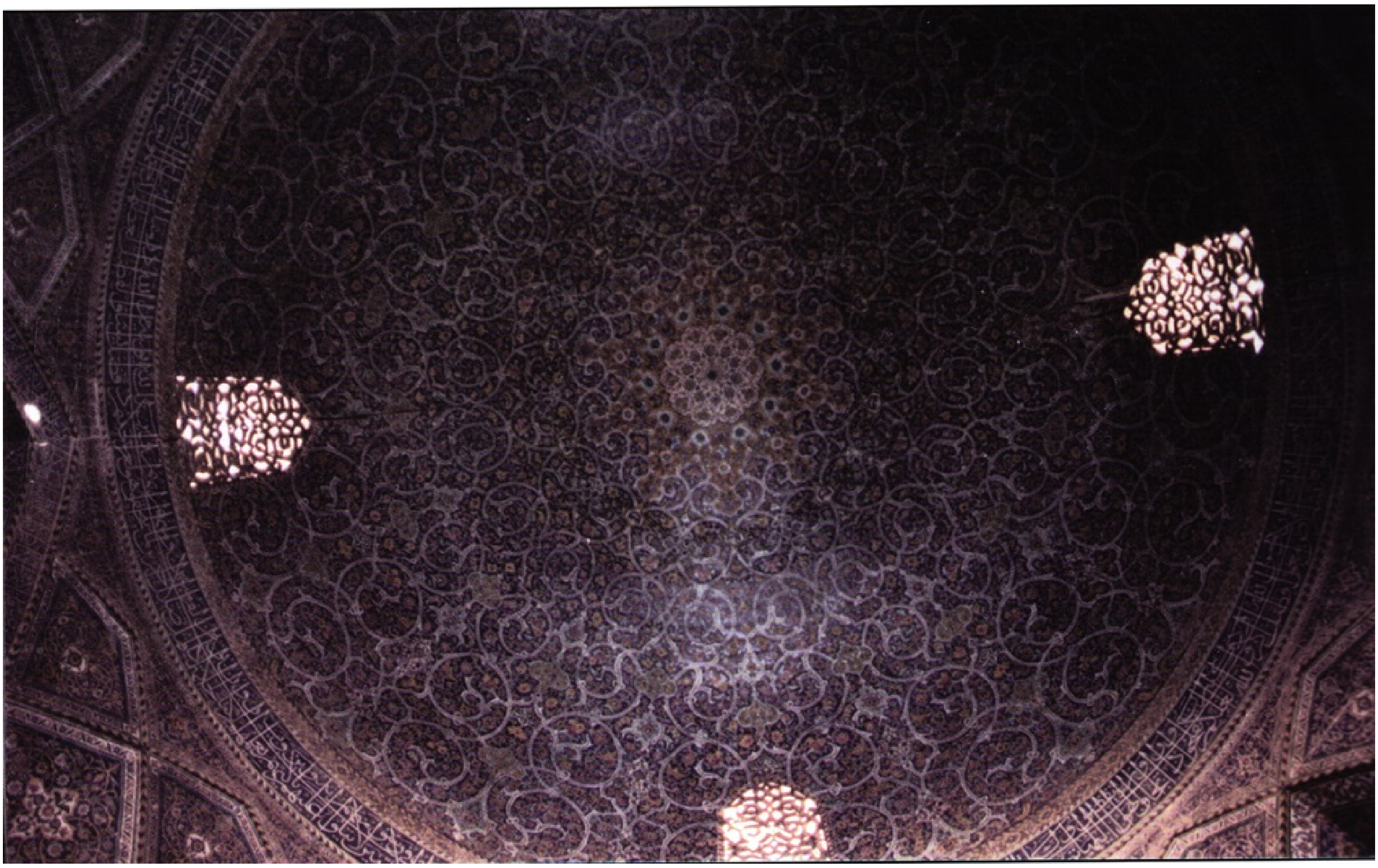
کاشـیکاری گنبد را از روی کتیبه تا نقطه بالای قوس با نقشـهای اسـلیمی و ختایی از کاشـیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

کف شبستان با کاشیهای ۲۰×۲۰ سانتیمتری فیروزه ای و سفید فرش شده است. یادآوری می شود که کف شبستان زیر گنبد با کف

چهل ستون های شرقی و غربی هم تراز است. و نور شبستان از طاقنمای ورودی ایوان زیر ساعت و چهار شبکه

داخـل سـقف تامین می شود. و در زمسـتان نمی توان از شبسـتان زیر گنبـد اسـتفاده کرد و بنابراین نماز جماعت فقط در ماههایی که هوا گرم است در اینجا اقامه می شود.

سقف شبستان زیر گنبد



ص:۱۳۴

شبستان شرقی

شبستان شرقی مسجد به ارتفاع تقریبی یک متر گودتر از کف صحن و به طول و عرض تقریبی ۲۰×۴۷ متر نسبت به شکستگیهایی که در ضلع شمالی به وجود آمده ساخته شده است. نمای تمام دیوارهای این شبستان (از آجر و بندکشی) به مرور ایام بر اثر گرد و غبار و شاید دوده های چراغهای قدیمی (امروزه از برق استفاده می شود) کثیف شده بود که بانیان خیر آن را رنگ آمیزی کرده اند.

گویند روزی که شالوده پی های این شبستان را می ریختند و زمین از رس آبداری شکل گرفته و شفته ریزی در آن با مشکل مواجه شده بود، به دستور آیت الله شفتی، موی بزو ساز و را با شفته پرآهک مخلوط کردند و در پی ها ریختند (موی بزوساز و بر اثر مرور ایام پوسیده نمی شود و مقاومت زیادی مانند آرماتور به شفته می دهد). پایه ها و دیوارها از آجرکاری به نسبت مستحکمی بهره مند است و پاکار تمام قوس سقفها از ارتفاع ۲۱۰ سانتیمتر در ترازی از زمین شروع شده و سقفها به شکل چهار بخشی با آجر پوشیده شده است.

در بدنه هر ستون با ارتفاع تقریبی ۱۸۰ سانتیمتر از کف دوالی به عرض تقریبی ۲۵ سانتیمتر و ضخامت ۵ سانتیمتر دور تا دور ستون را محاط می کند که بالای دوال صاف و زیر دوال به ارتفاع ۱۵ سانتیمتر یک چفت است، و در زاویه دوال را به شکل گلویی گرد و بسیار زیبا ساخته اند. در ایام قدیم روی دوالها مورد استفاده بود، از جمله جای مهر، کتاب دعا، قرآن و کتابهای مختلف دیگر. ولی امروزه چون قفسه هایی برای نگهداری کتابهای مختلف در شبستان پیش بینی شده بنابراین دوالهای بالای دیوار بدون استفاده مانده ولی از زیبایی آن کاسته نشده است و شبستان منسجمی به بیننده ارائه می کند.

کف شبستان از آجرهای چهار گوش ۲۰X۲۰ فرش شده،البته تا به حال تعمیراتی در آن انجام گرفته است. دهانه وسط شبستان که مقابل در ایران بوده از عرض بیشتری برخوردار است، با سقفی بلندتر از سقفهای دیگر. روی این سقف محل مدرس قرار دارد که به شرح آن خواهیم پرداخت. شبستان دارای دو در ورودی است: یک در در وسط ایوان شرقی مسجد که پاگردی پشت در داخل شبستان قرار دارد، و چند پله ارتباط صحن مسجد و شبستان را برقرار می کند و مردان نمازگزار از این در رفت و آمد می کنند.

داخل طاقنمای شمالی شرقی مسجد یک در و پله هایی به چشم

می خورد. طاقنما را به دو قسمت تقسیم کرده اند: در قسمت جنوبی طاقنما یک در به شبستان شرقی باز می شود که با پاگرد ساخته شده در پشت آن و شماری پله ارتباط کف صحن را با کف شبستان میسر می سازد، و قسمت شمالی طاقنما با پله هایی صحن مسجد را با مهتابیها ارتباط می دهد.

نور شبستان شرقی از شبکه هایی تأمین می شود که فاصله طاقنماها را در بردارد و به شکل نقش شش و نقش گل نو با آجر ساخته شده اند. در زمستان با چسبانیدن کاغذ به پشت شبکه های آجری هوای داخل شبستان را گرم، و برای روشنایی بیشتر کاغذها را با روغن چرب می کردند تا نور بهتر از کاغذها ساطع شود. در زمان نه چندان دور که برق به مسجد رسید پنجره هایی از آهن نبشی و شیشه تعبیه کردند، ولی به تازگی با ساختن پنجره های چوبی و لنگه های بازشو توانسته اند نور، گرمی و سردی هوای داخل شبستان را تنظیم کنند. در یکی از طاقنماهای جنوبی که قبله نیز می باشد در زمان معاصر با کاشیهای هفت رنگی محرابی تعبیه کرده اند که جهت قبله را مشخص کند.

راه ورود به شبستان از ایوان شرقی



ص:۱۳۵

شبستان غربی

در غرب صحن مسجد سید با ساختن شبستانی به طول و عرض تقریبی ۱۲ ۴۷۸ متر توانسته اند محوطه ای محدود درست کنند که در زمستان برای نمازگزاران جای گرمی و در تابستان محل خنکی داشته باشند.

همان طور که در نقشه مشاهده می شود، با نقشه ای مدون و ریتمی استوار، پایه هایی را در وسط این شبستان تعبیه کرده، و سقفهایش را به شکل طاق و چشمه (چهارطرفه) پوشانیده اند. البته به مرور زمان که دیوارها کثیف شده است آن را رنگ آمیزی و به طور شایسته ای نگهداری کرده اند.

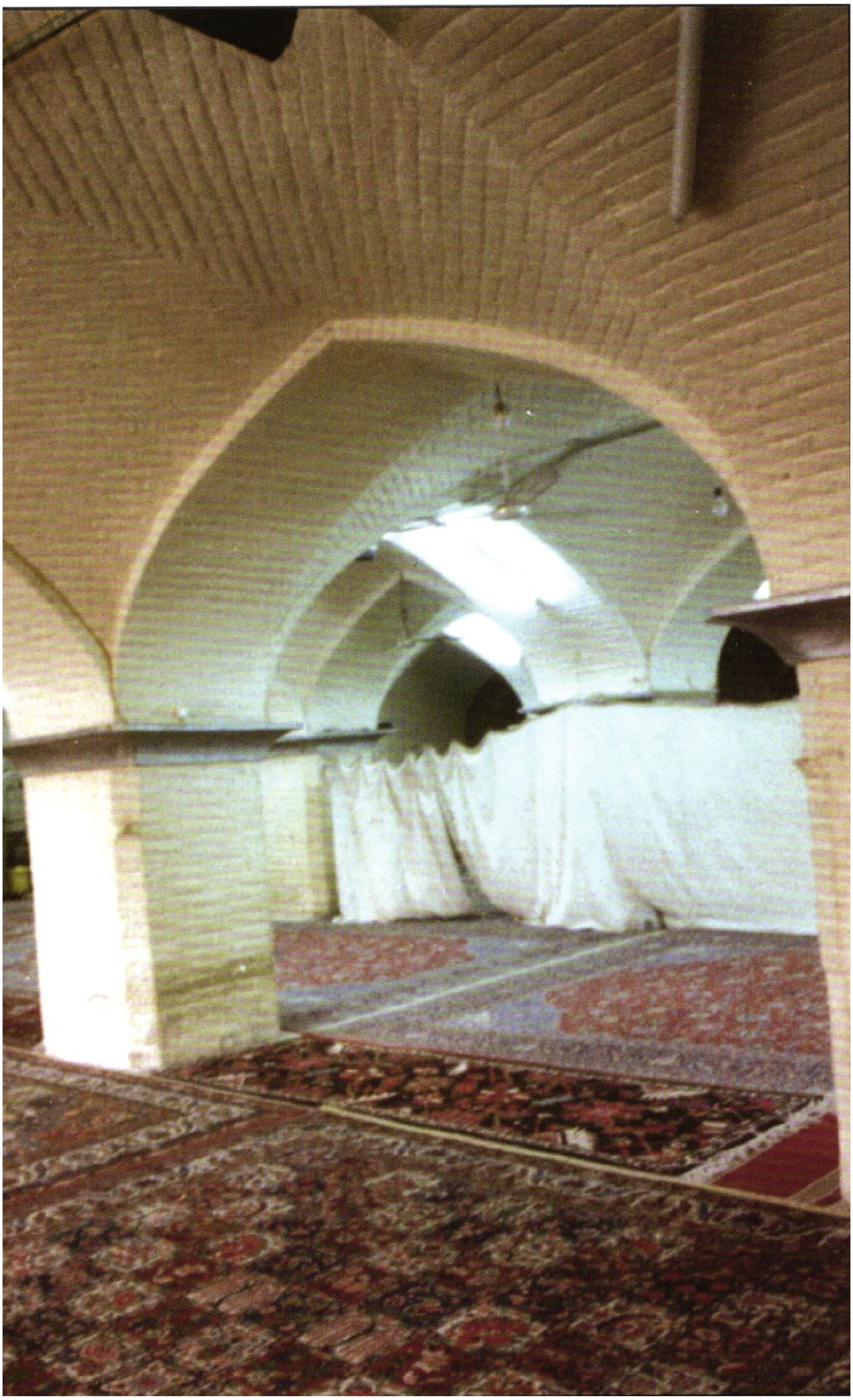
این شبستان که از کف صحن به اندازه تقریبی یک متر گودتر است، با دو راهرو و پله هایی با کف صحن ارتباط برقرار می کند. در وسط ایوان غربی، در شبستان قرار دارد که پاگرد و پله هایی ساخته شده اند تا عبور و مرور نمازگزاران را آسان کند، و معمولا این در مخصوص مردان است که از آن رفت و آمد می کنند.

در طاقنمای شمال غربی دری تعبیه شده که با چند پله ارتباط داخل و خارج را در بر دارد و زنان برای گزاردن نماز جماعت از این در رفت و آمد دارند. نور این شبستانها در ایام قدیم از طریق شبکه های آجری که داخل طاقنماها ساخته اند تاءمین می شد ولی در زمستان شبستان از سرمای هوا در امان نبود، از این رو برای گرم کردن هوای داخل شبستان پشت شبکه های آجری را از داخل با کاغذهای بزرگ و سریش کاغذ چسبانی می کردند تا کاملا آن رامسدود کنند و روی کاغذها را با روغن چرب می کردند تا اولا از استحکام بیشتری برخوردار شود، ثانیا نور بیشتری از خود انعکاس دهد و در شبها از چراغهایی که دوده کمتری داشتند استفاده می کردند (چراغهای بادی). ولی زمانی که مسجد دارای برق شد از چراغ برق برای روشنایی استفاده کردند و، به جای کاغذ چسبانی جلوی شبکه های آجری، با نبشی پنجره هایی ساختند و داخل قاب پنجره ها را شیشه کردند که این پنجره ها با لنگه های بازشو سرما و گرمای شبستان را متعادل می سازد. این پنجره ها هنوز هم در جای خود باقی است و نیاز به تعمیر دارد. کف شبستان با آجرهای چهارگوش فرش شده است. در جنوب شبستان و محل محراب طاقنمایی تعبیه کرده اند که قبله را نشان می دهد ولی از کارهای

هنری در آن خبری نیست. . برای شبکه های آجری که در طاقنماها به طور شایسته و زیبایی ساخته اند از نقش شش و نقش گل نو استفاده کرده اند و طاقنماها یک در میان با یکی از این نقشها تزیین شده که این آجرکاریها اکنون در دست تعمیر است.

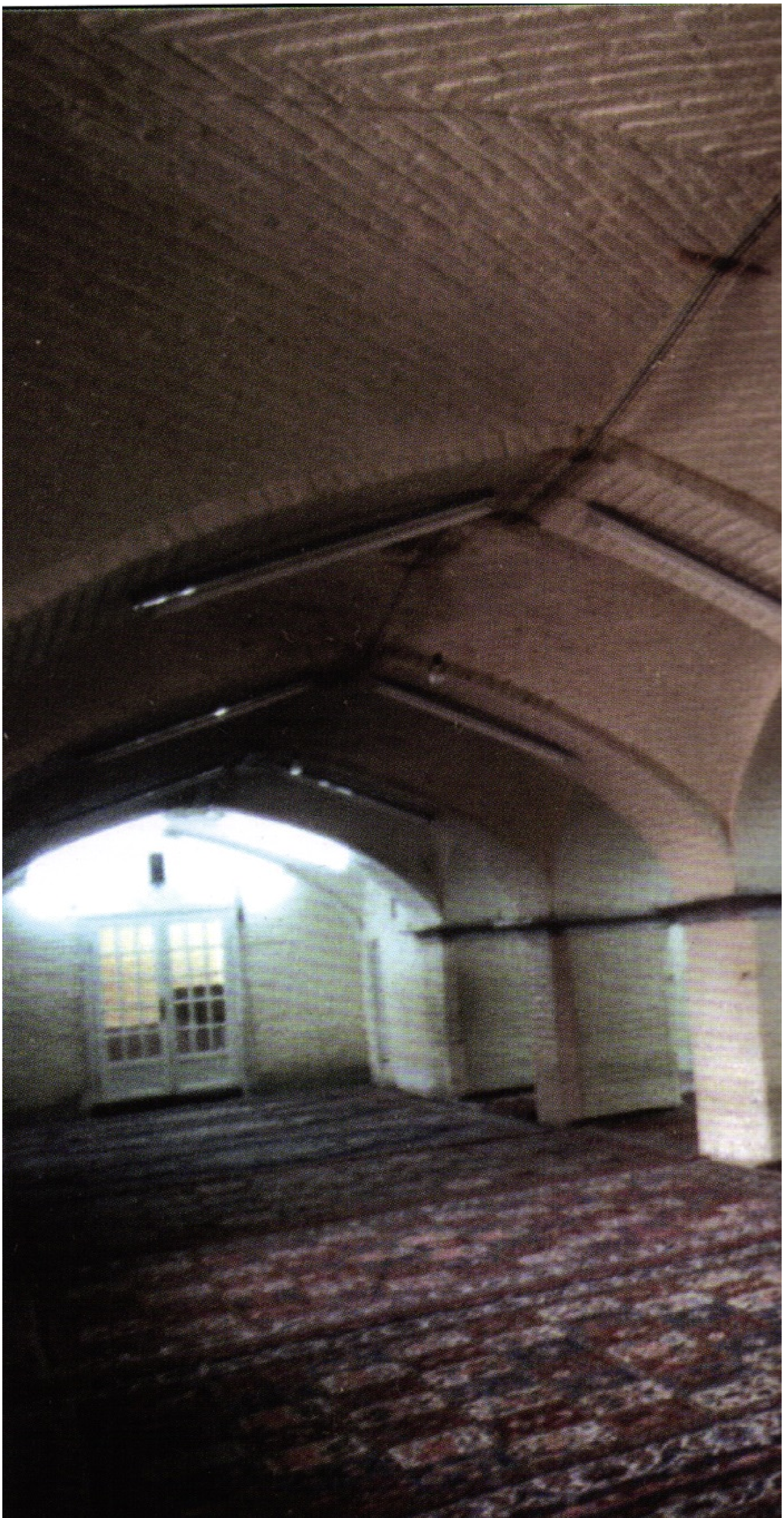
آیت الله شفتی مسجد را کاملا در جهت قبله بنا نهاده و چون ابعاد زمین در جهت شمال و جنوب بوده، بعد از ساخت مسجد در گوشه و کنار زمینهایی باقی مانده که بعضی از آنها مثلثی یا به شکل لچکی است. این زمینها را بدون بنا و جای برف انداز مسجد قرار داده اند تا در زمستان برفهای سنگی باعث اذیت و آزار همسایگان نشود.

تصویر



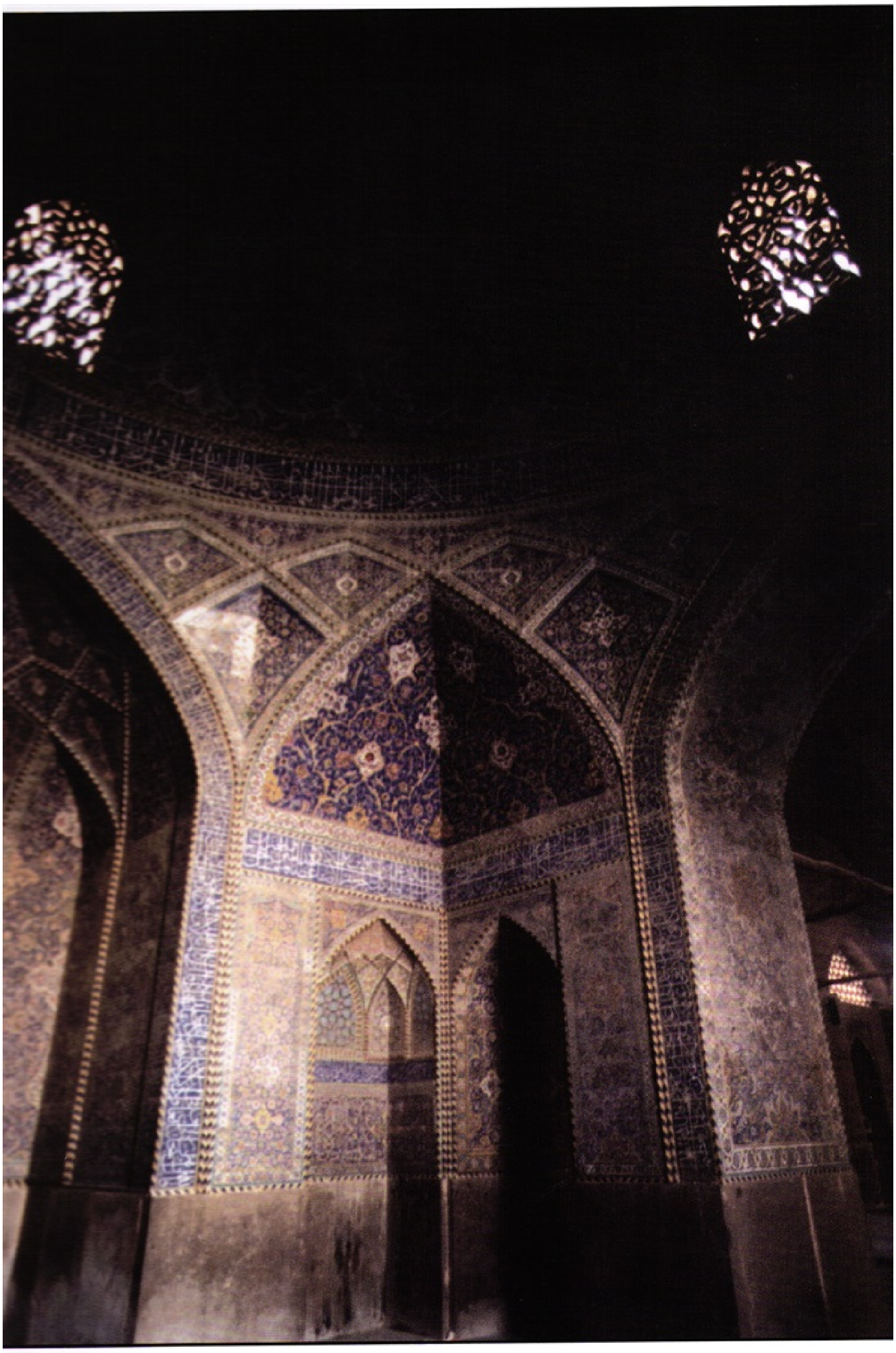
ص:۱۳۶

شبستان شرقی زیر مهتابیها

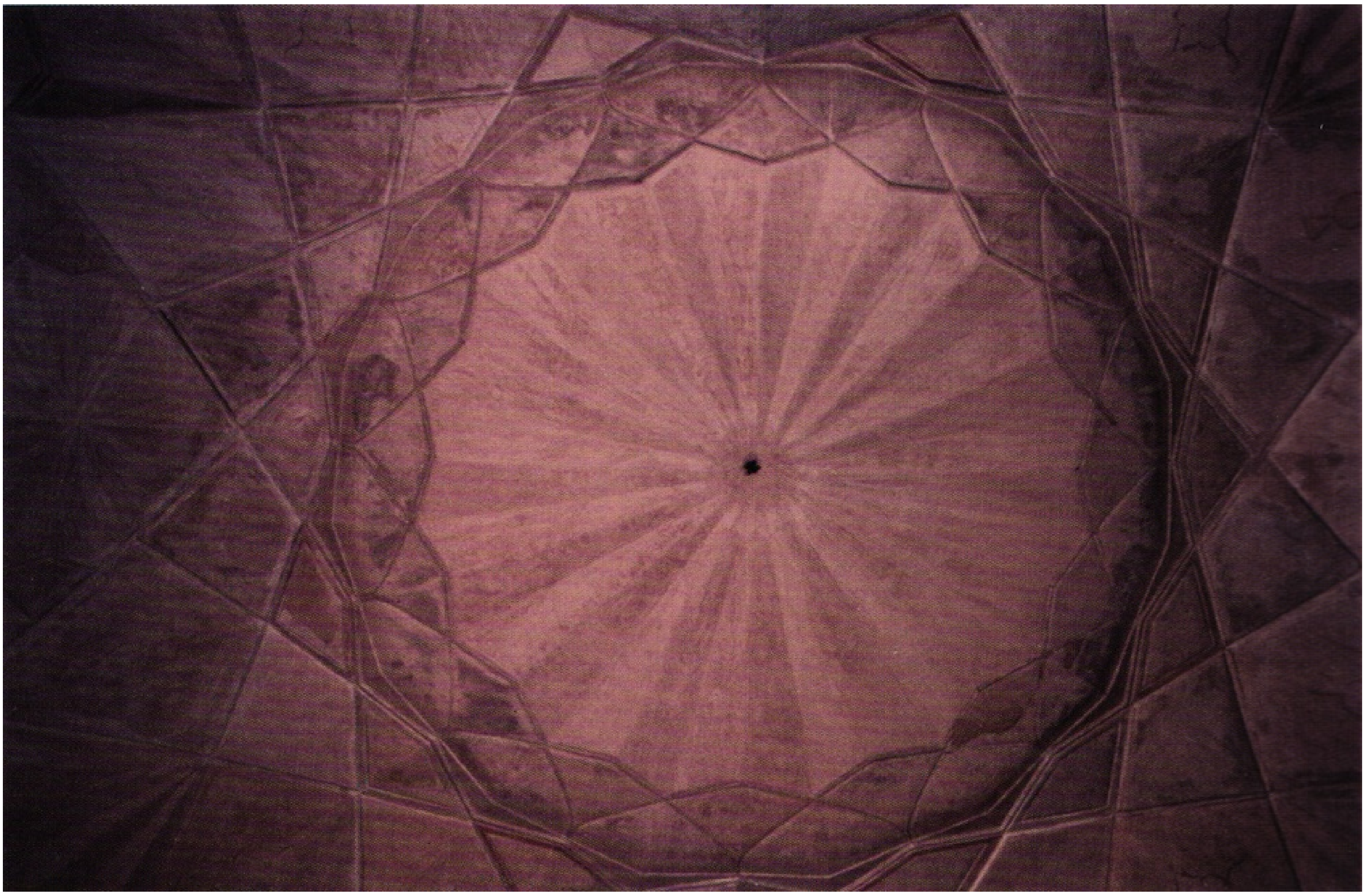




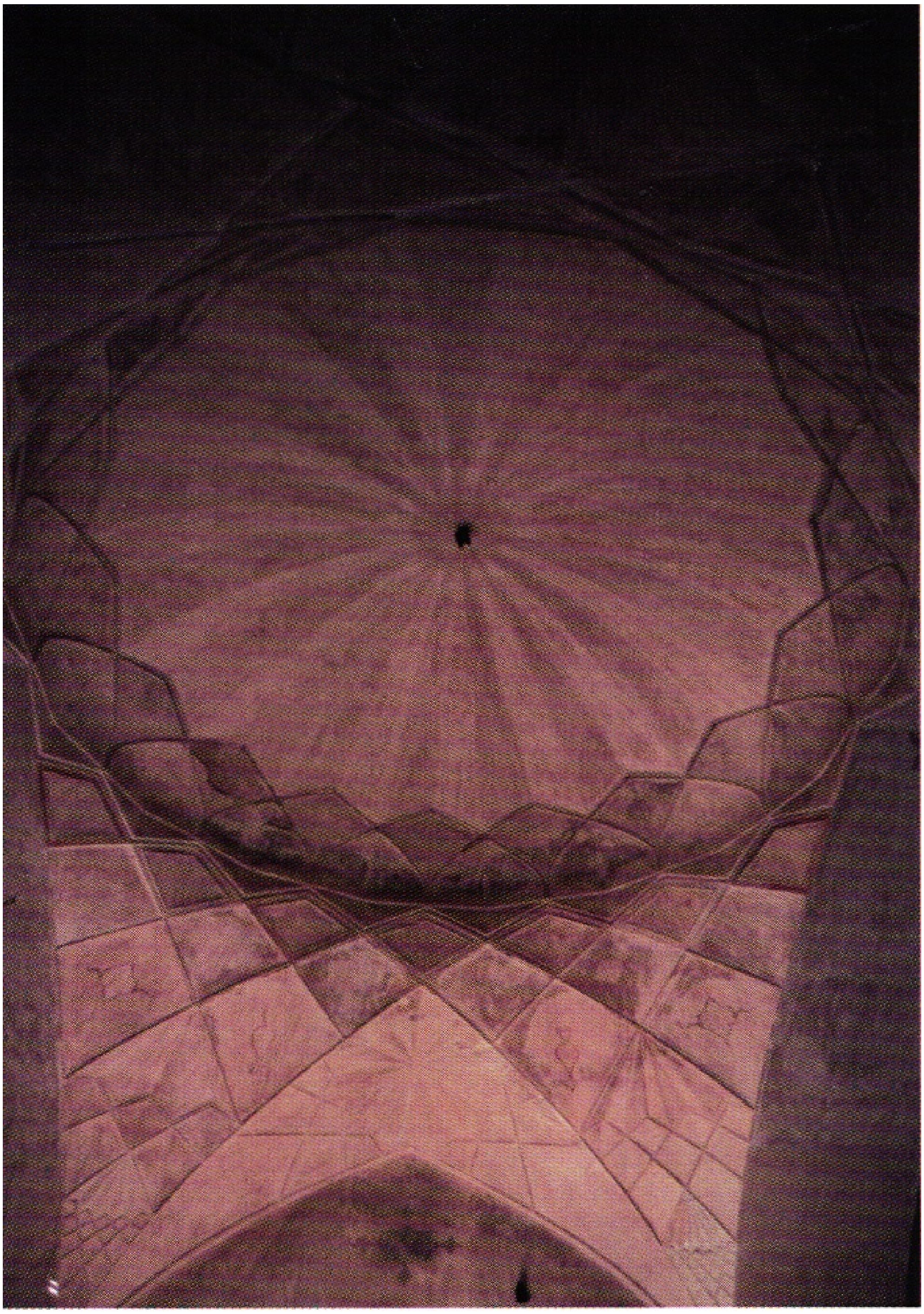
قسمتی از شبستان زیر گنبد



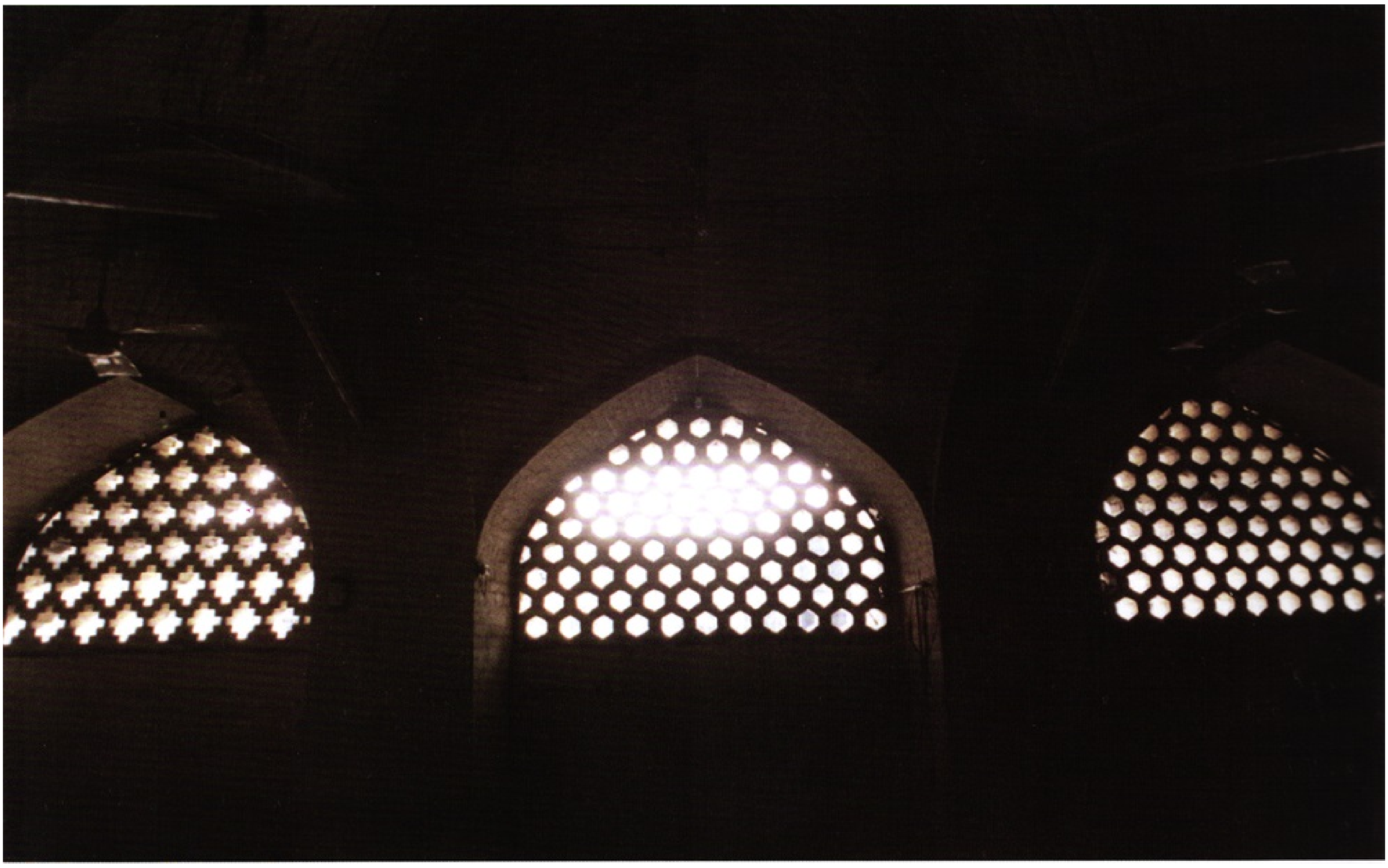
آجر کاری سقف شبستان غربی



آجر کاری سقف شبستان غربی مقابل در ورودی



شبکه های نور گیر شبستان غربی



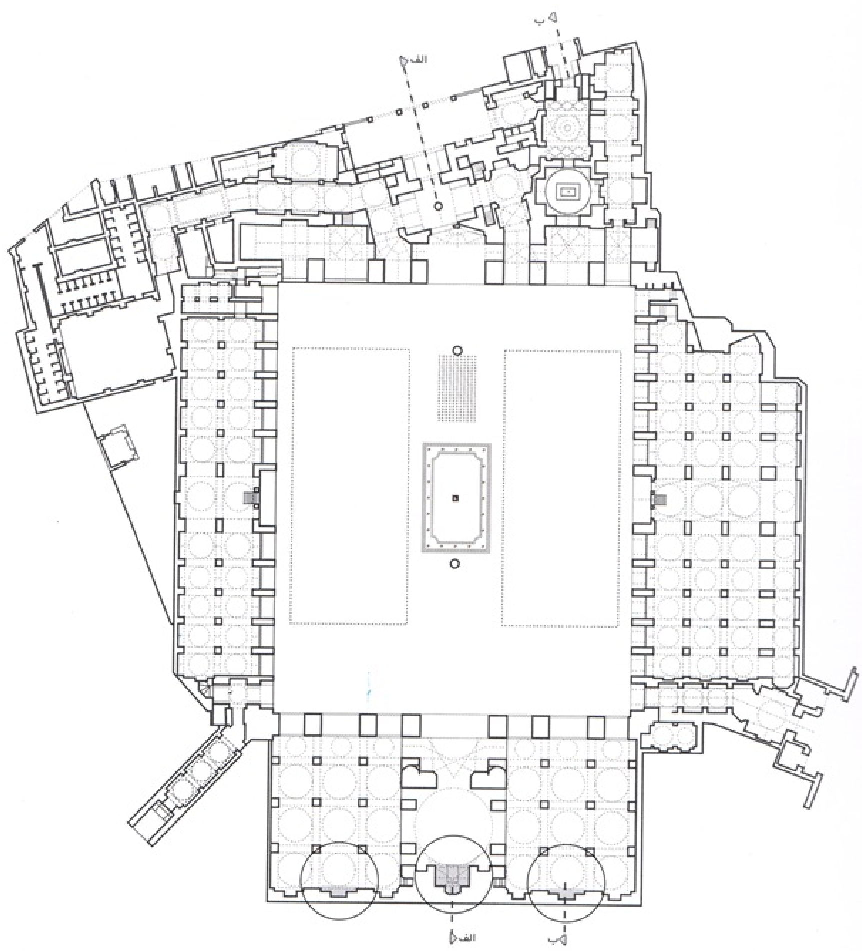
ص:۱۳۸

فصل ششم: محرابها

اشاره

ص:۱۳۹

محراب ها



ص:۱۴۰

محراب بزرگ

به طوری که در کتابها ثبت شـده است، در شبسـتان زیر گنبـد سه محراب کنار یکدیگر قرار دارد: محرابی در وسط دیوار جنوبی و دو محراب کوچک در طرفین محراب بزرگ. اما باید گفت شبستان زیر گنبد را به شکل مربع و با طول و عرض ۱۰۶۰X۱۰۶۰ سانتیمتر ساخته اند و شمار پـایه هـا و طاقنماهـا در سه دیوار شـرقی و غربی و جنوبی قرینه سـازی شـده، بـا این تفاوت که دو طاقنمای طرفین محراب با کاشـیکاری بسـیار زیبـایی همراه است که از لحـاظ تزیینات مشابه محراب اصـلی به شـمار می آیـد. این دو طاقنما از لحاظ بنا قرینه دیوار شـرقی و غربی شبسـتان است که به دیوار جنوبی تکیه دارد.

مساحت شبسـتان زیر گنبـد گنجایش ساختن سه محراب را در دیوار جنوبی که طول آن ۱۰۶۰ سانتیمتر است نـدارد. بنابراین می توان طاقنما و تزیینات کاشـیکاری دیوار جنوبی را ادامه تزیینات محراب بزرگ دانست، یا هنرمندان با ذوق خواسـته اند برای دلمشـغولی خود کاشیکاری به این زیبایی ارائه کنند و یادگاری از خود به جای گذارند.

محراب بزرگ مسجد سید، که پشت تا پشت آن را به عرض ۵۴۰ سانتیمتر و عمق ۲۷۰ سانتیمتر از بر دیوار جنوبی ساخته اند، هنر هنرمندانی را عرضه می کند که توانسته اند چهار طاقنمای اصلی شبستان را، با قرینه سازی و کاشیکاری، مشابه سازی کنند.

محراب بزرگ را در دو مرحله سـاخته انـد: اول طاقنمـایی که مشابه دیگر طاقنماهای شبسـتان و به عمق ۲۷۰ سـانتیمتر از بر دیوار جنوبی شامل تزییناتی جداگانه از محراب اصـلی است و می توان آن را پیشـخان محراب اصلی دانست. سنگ ازاره داخل طاقنما از نوع سنگ داخل شبستان و هم تراز یـا آن نصب شـده و سـپس از روی سـنگ ازاره بـا ترسـیم رسـمی بنـدی در بالاـی طاقنمـا و به دست آوردن سوسـنی ها، فیلپوشـها، پاباریک ها و ترنجها. که اجزای رسمی بندی اند . توانسته اند محراب اصلی را در دل سوسنی رسمی بندی پایه ریزی کنند.

از روی سـنگ ازاره با تقسـیماتی که با محاسـبات اولیه همراه بوده است توانسـته انـد در عمق طاقنما ترکیب یک رسـمی را به وجود آورنـد و خطوط آن را با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد مشـخص کنند. در نبش بیرونی و درونی طاقنما بر پیشخان کتیبه ای به عرض ۴۰ سانتیمتر با خط ثلث سـفید بر زمینه کاشـی خشت لاجوردی، بعـد از جمله «قال الله تبارک و تعالی»، آیه هایی از سوره مؤمنون نوشـته شـده است که در آخر کتیبه به این عبارت ختم می شود: «صدق الله العلی العظیم کتیبه محمد باقر الشیرازی ۱۲۵۹).

رسـمی بندی داخل طاقنمای پیشـخان و قاب بندی با جوکهای جناقی و مشـخص کردن اشـکال هندسی و حاشیه سازی در هر شکل هندسی به فراخور اشـکال به طور جـداگانه، و نقش و نگارهـایی که بـا طراحی اسـلیمی و ختایی، همراه است بسـیار زیبا کاشـیکاری شـده و توانسـته اند اطراف و داخل شمسه بالای پیشخان محراب را به طرز چشمگیری به نمایش گذارند.

در مرحله دوم محراب اصـلی را به شکل نیم هشت ضلعی به عرض تقریبی ۲۶۰ سانتیمتر و ارتفاع ۳۱۰ سانتیمتر و عمق تقریبی ۱۱۰ سانتیمتر در وسط دیوار جنوبی پیشخان ساخته اند که به همراه دو اسپر طرفین آن هر کدام به عرض تقریبی ۹۰ سانتیمتر است.

اطراف محراب را با سنگ ازاره و دو نبش بیرونی و درونی محراب را با دو پایه گلدان سنگی، که از کف محراب به ارتفاع سنگ

سردر محراب شبستان زیر گنبد وادامه طرفین آن



روشنایی شبستان زیر گنبد



نمایی از فیلپوشهای شبستان زیر گنبد



ص:۱۴۲

ازاره است، پوشانده اند. پایه گلدانها از کف با بدنهای تنگ مانند صیقلی داده شده و سپس با مقرنسی همراه است که انتهای مقرنس را به جای درپوش با پایه کاشیهای پیچ هماهنگ کرده اند و از روی سنگ ازاره اطراف محراب با کاشیهای پیچ به شکل زیبایی تا تیزه قوس از دو طرف ادامه داده اند.

کاشیهای پیچ دور محراب را دو جوک جناقی به رنگ زرد و لاجوردی همراهی و آن را محاط می کند و سه ردیف جوک جناقی در پشت بغل بالای قوس و همچنین خطوط رسمی را شکل می دهد.

داخل محراب از روی سنگ ازاره مقرنسی پایه ریزی کرده اند که سوسنهای پایه مقرنس با حاشیه بندی و حرکت تکراری گلهای حاشیه همراه بوده و متن سوسنی ها از نقشهای گیاهی بسیار زیباست و در وسط هر سوسنی نقش قابی هشت ضلعی با کاشی شبیه قابهای چوبی تعبیه کرده اند.

بر بدنه سوسنی رو به قبله و قاب وسط آن با خط نستعلیق سفید بر زمینه لاجوردی و دو سوسنی طرفین بر زمینه کاشی قهوه ای رنگ نوشته است: «یا مجیب الدعوات یا الله» - یعنی این جمله در هر سهسوسنی تکرار می شود. در بالای قابها در سه مصرع و در سه سوسنی جمله «یا سامع المناجات» با خط نستعلیق سفید بر زمینه سبز و در دو سوسنی طرفین بر زمینه قهوه ای نوشته شده است (که رنگ قهوه ای را با سیر و روشن کردن آن خط نمایان کرده اند. در زیر سوسنی وسط سال اتمام کاشیکاری محراب را «۱۲۹۶ ه ق» ذکر کرده اند. کاشیکاری سوسنی ها با گلهای زیبا و برجسته به روش قطعه قبلا ساخته و پخته شده است و سپس در محل کار کنار هم نصب کرده و به نمایش گذاشته اند. (کار قطعه پختن به دست استادان خبره و معروف بوده که نامی از آنان برده نشده است.)

ادامه مقرنس از سر سوسنی ها با حمیل بندی و حاشیه سازی در دل هر طاسه و گره سازی در متن طاسه و نیم طاسه ها همراه است و توانسته اند مقرنس و قطار بی نظیری بسازند.

گره های داخل مقرنس محراب از کاشیهای هفت رنگی است که ریزترین و دقیق ترین تراش کاشی را در بر دارد. کاشیهای محراب از زمانهای دور مورد توجه دوستداران هنر بوده است و امروز هم طالبان بسیاری دارد.

دو پشت بغل بالای محراب را با جوک جناقی و حاشیه سازی و طراحی اسلیمی و ختایی و ترنجهایی در میان لچکی ها با کاشی هفت

رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

کف محراب را با سنگ مرمر فرش کرده اند. در پیشخان محراب چاله محرابی از سنگ مرمر مشاهده می شود با عرض ۱۴۰ سانتیمتر و طول ۲۳۰ سانتیمتر و عمقی که کف آن با کف صحن مسجد هم تراز و شاید پایین تر و رو به قبله است. چاله محراب را معمولا در محرابهایی می سازند که کف شبستان بالاتر از کف بیرون شبستان بیا صحن باشد. چاله محراب محلی است که امام جماعت در آن نماز جماعت اقامه می کند.

امام جماعت زمانی نماز جماعت را در چاله محراب اقامه می کند که جمعیت نمازگزار بیشتر از فضای شبستان باشد و صف نماز به بیرون شبستان کشیده شود، چون امام جماعت همیشه باید پایین تر از جمعیت نمازگزار یا همکف با آنها به نماز بایستد.

در مساجدی که کف شبستان بلندتر از صحن مسجد و جمعیت نماز گزار زیاد باشد، چاله محراب می سازند. نوشته اند که در زمان

محراب بزرگ شبستان زیر گنبد



ص:۱۴۳

رسمی بندی بالای محراب



آیت الله شفتی صف نمازگزاران مسجد سید تا بازار بید آباد کشیده می شده است. در مسجد سید اصفهان چند چاله محراب وجود دارد: یک چاله محراب در شبستان زیر گنبد، دو چاله محراب در مهتابیهای طرفین حوض وسط مسجد ،دو چاله محراب در دو شبستان زمستانی. ناگفته نماند چون شبستان زمستانی فاقد محراب بود از چاله محراب استفاده می کردند، ولی در زمان معاصر در شبستان شرقی در دل دیوار طاقنمای جنوبی . که چاله محراب ساخته شده بود. با کاشی خشت هفت رنگی محرابی پایه ریزی کرده اند.

در طرفین محراب بزرگ مسجد سید که در دل دیوار جنوبی شبستان زیر گنبد قرار دارد، دو طاقنما با کاشیکاریهای بسیار نفیسی طراحی و ساخته شده است که گاهی طاقنما را به جای محراب می دانند. طاقنماها هرکدم به عرض ۱۵۰ سانتیمتر و عمق ۸۰ سانتیمتر و ارتفاع ۳۷۰ سانتیمتر ساخته شده است که در بالا به قوس و دو پشت بغل در اسپرهای طرفین محراب منتهی می شود و در دل فیلپوشهای دو گوشه ضلع جنوبی شبستان است.

ارتفاع سنگ ازاره داخل طاقنماها با ارتفاع سنگ ازاره اطراف شبستان هم تراز و از همان نوع است. از روی سنگ ازاره داخل طاقنما، با جوک جناقی زرد و لاجوردی دور تا دور طاقنما را محاط کرده اند و سپس به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر سه بدنه طاقنما را محاط، و داخل متن را با حمیل سازی و نقوشی از گل و گیاه با کاشی هفت رنگی بر زمینه خشت لاجوردی طراحی و اجرا کرده اند.

در ارتفاع ۹۰ سانتیمتری بالای سنگ ازاره، کتیبه ای به عرض ۲۵ سانتیمتر با جوک جناقی محاط شده است. در متن کتیبه با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته: «طاقنمای سمت راست شامل آیه اول تا آیه دهم از سوره علق» و در داخل قطار طاقنما به خط بنایی مشکی بر زمینه سفید نام کاشیکار این قسمت چنین آمده است: عمل استاد حسن بن استاد علی».

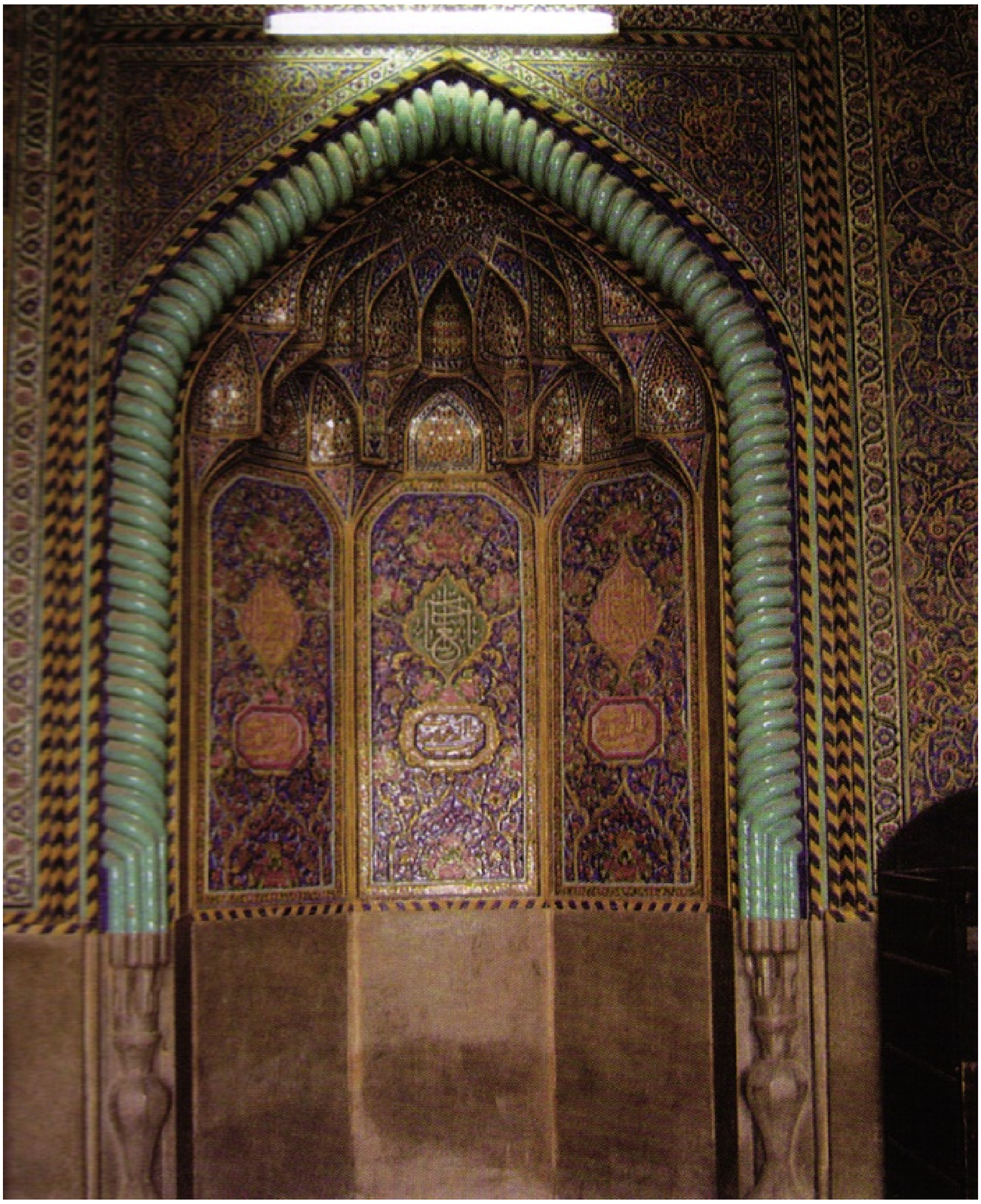
در طاقنمای سمت چپ (شرق) به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی از ابتدای آیه یازدهم سوره علق تا آخر این سوره نقل شده است. یادآور می شوم آیه آخر به جمله «واسجد و اقترب» ختم می شود که در کتیبه مذکور به این ترتیب نوشته شده است: «و اس ج دواقترب». کتیبه در انتها با این عبارت خاتمه می یابد: «صدق الله العلی العظیم و النبی الکریم کتیبه عبدالجواد ابن عبدالحمید ۱۲۹۷».

از بالای کتیبه با جوک بندی جناقی لاجوردی و زرد پایه ریزی

ورودی محراب از ایوان جنوبی



محراب نمایی از چهل ستون غربی



ص:۱۴۵

یک رسـمی دوازده دیـده می شود که خطوط آن را با جوک مشـخص کرده اند. رسـمی دارای یک سوسـنی در وسط، دو فیلپوش در طرفین، چهار پا باریک، شش ترنج و یک ربع شمسه بوده و بسیار زیبا طراحی شده است.

در دل سوسـنی پس از حاشـیه سازی از معقلی مداخل، متن طاقنما را با ترسـیم گره ده تند ماکودار با حمیلهای لاجوردی ساخته اند که حمیلها مشـخص کننده گره اند و داخل نقشمایه ها را با گره کند معرق با رنگهای متنوع کار کرده اند. سپس داخل ترنجهاء پنج پریها و سه پریها را با کاشـی یک تکه پخته شده نهاده اند با رنگهای سـفید و قرمز و نقشـهای زیبایی که روی کاشـیها به کار رفته و در دل گره از آن اسـتفاده شده است. این نوع گره با مشکلاتی که دارد نقش را زیبا می سازد. بنابراین توانسته اند نقش گره موزونی هدیه کنند.

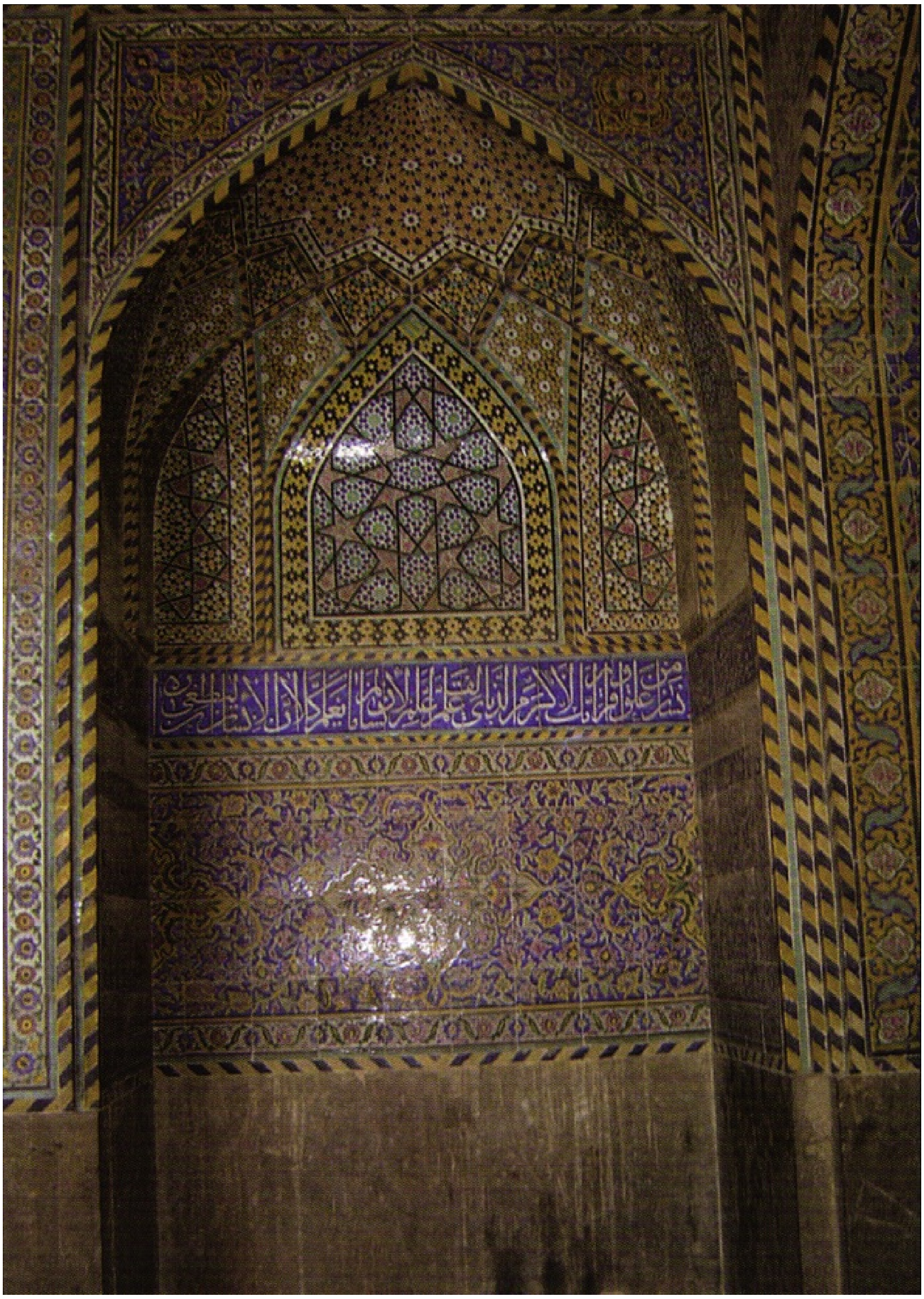
در دل فیلپوشها، مانند گره سوسنی عمل کرده و در دل پاباریک ها، بعد از حاشیه بندی با کاشی هفت رنگی، گره معرقی ساخته اند که رنگ سفید آن جلوه بیشتری می کند.

داخـل ترنجها را گره سازی معرق کرده انـد که رنگ زرد در آن نمایش بیشتری دارد و بالای آنها حاشـیه ای، با حمیل سازی و نقش تکراری سیاه بر زمینه سـفید، ربع شـمسه را از ترنجها جدا می سازد. در دل شـمسه که حاشیه ای ندارد، با کاشیهای هفت رنگی گره ده تند معرق را به اجرا گذاشـته اند، به طور کلی باید گفت که طاقنمایی با کاشـیهای هفت رنگی و نقشـهایی از انشعابات کاشیکاری به طور شایسته و چشمگیر ارائه کرده اند.

دو پشت بغل بالای قوس طاقنما را پس از جوک بندی و حاشیه سازی با نقوش گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

طاقنماهای طرف چپ و راست قرینه سازی شده اند. به طور کلی مجموعه ای که در دیوار جنوبی شبسـتان دیده می شود به نام محراب بزرگ مسجد سید شهرت دارد.

محراب کوچک،طرفین محراب بزرگ



ص:۱۴۶

محراب چهلستون غربی

در دیوار جنوبی چهـل ستون غربی در طاقنمای وسط محرابی ساخته انـد به طول ۲۸۵ و عمق ۱۱۵ و ارتفاع ۴۳۰ سانتیمتر که سنگ ازراره به شکل نیم هشت ضلعی از سنگ دو تیشه ساده است و در بالائی سنگ ازاره، کاشیکاری را در زاویه مستطیل شکل (۹۰ درجه) انجام داده اند.

اسپر طرفین محراب پس از حمیـل بنـدی بـا کاشـیهای هفت رنگی با نقش گل و گیاه بر زمینه کاشـی خشت لاجوردی محاط شـده است و دو نیش محراب را از روی سنگ ازاره با کاشی پیچ تا تیزه قوس اطراف آن با حمیل بندی جناقی محاط کرده اند.

داخل محراب از روی سنگ ازاره به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر با حاشیه بندی از گره هشت در هشت تنگ دار از کاشی خشت هفت

رنگی بهره برده انـد و گره سـازی را با یک حمیل کاشـی ۴ سـانتیمتری محـاط کرده انـد. در بالای گره سازی، کتیبه ای به خط ثلث سـفید بر زمینه کاشـی خشت لاجوردی رنگ وجود دارد که بعد از جمله قال الله تبارک و تعالی»، آیه های ۸۳ تا ۱۰۰ از سوره مؤمنون نوشته شده است و قسمت آخر کتیبه به این عبارت ختم می شود:

صدق الله العلی العظیم کتیبه محمد باقر الشیرازی فی ۱۳۹۵».

بالای کتیبه، با رسـمی بنـدی و کاشـیکاری هفت رنگی در دل سوسـنها، از نقشـهای گیاهی اسـتفاده کرده و نقشـها را بر زمینه کاشـی خشـت لاجوردی و فیروزه ای افکنده و کاشیکاری را به داخل پاباریک های رسمی و شمسه تا تیزه قوس ادامه داده اند.

دو پشت بغل قوس بالای محراب را با نقش اسلیمی سه بندی و رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی رنگ طرح ریزی کرده و در دو طرف محراب از طاقنماهای آجری و کاشی حمیل فیروزه ای و خط بنایی یک رگی بهره برده اند که تصویرها گویای آنند

محراب چهل ستون غربی



ص:۱۴۷

محراب چهلستون شرقی(طاقنمای وسط)

در دیوار جنوبی چهل ستون شرقی سه محراب ساخته اند تا هر طاقنما دارای یک محراب باشد. در طاقنمای میانی محرابی است به عرض ۲۷۰ سانتیمتر که پشت تا پشت کاشیکاری نشان می دهد. فاصله داخلی محراب ۱۸۵ سانتیمتر و به عمق ۱۱۲ سانتیمتر و ارتفاع ۴۵۰ سانتیمتر است که تا پای دور یا پاکار قوس محراب امتداد دارد.

دور تا دور محراب را سنگ ازاره نصب کرده اند و بر روی دو اسپر طرفین آن کتیبه ای با خط ثلث سفید جای گرفته که بعد از «قال الله تیار و تعالی» آیه ۳۵ سوره نور بر روی کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است.

از روی سنگ ازاره به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر، پس از حاشیه بندی جناقی و حمیل سازی با کاشی معرق، از گل و گیاه بر زمینه کاشی لاجوردی بهره برده اند و از بالای کاشیکاری، مقرنس را در سه پا تنظیم کرده که بعد از سوسنی ها با کاشیکاری معرق گل و گیاه بر زمینه کاشی لاجوردی تا تیزه قوس کار را به پایان برده اند.

در پشت بغل قوس بالای محراب را پس از حاشیه سازی با حمیل و گل و برگ گیاهی بر زمینه کاشی لیمویی با تراش معرق زیبا ساخته اند.

در دو لچکی پشت بغل با خط نستعلیق طلایی بر زمینه مشکی نوشته اند: «الله، محمد، علی، فاطمه، حسن، حسین».

در دو طاقنمای طرفین محراب که با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای بوده سه مربع قناس جا گرفته است: یک مربع بزرگ در وسط و دو مربع کوچک در بالا و پایین آن. در مربع قناس وسط با خط بنایی یک رگی سیاه بر زمینه کاشی زرد سوره حمد و در مربع بالا و پایین «محمد» را دورانی طراحی کرده و نوشته اند. در پشت بغل قوس بالای طاقنماها را با گل و گیاه و کاشی معرق بر زمینه کاشی فیروزه ای آراسته و در انتها در یک مستطیل بالای پشت بغل ها با کاشی معرق بر زمینه لاجوردی از گل و گیاه استفاده کرده و کل محراب را به شکل چشمنوازی به پایان برده اند.

مهراب چهلستون شرقی(طاقنمای شرقی و غربی)

داخل چهل ستون شرقی و داخل طاقنمای جنوب شرقی و غربی چهل ستون، دو محراب مشابه ساخته اند که به شرح یکی از آنها می پردازیم:

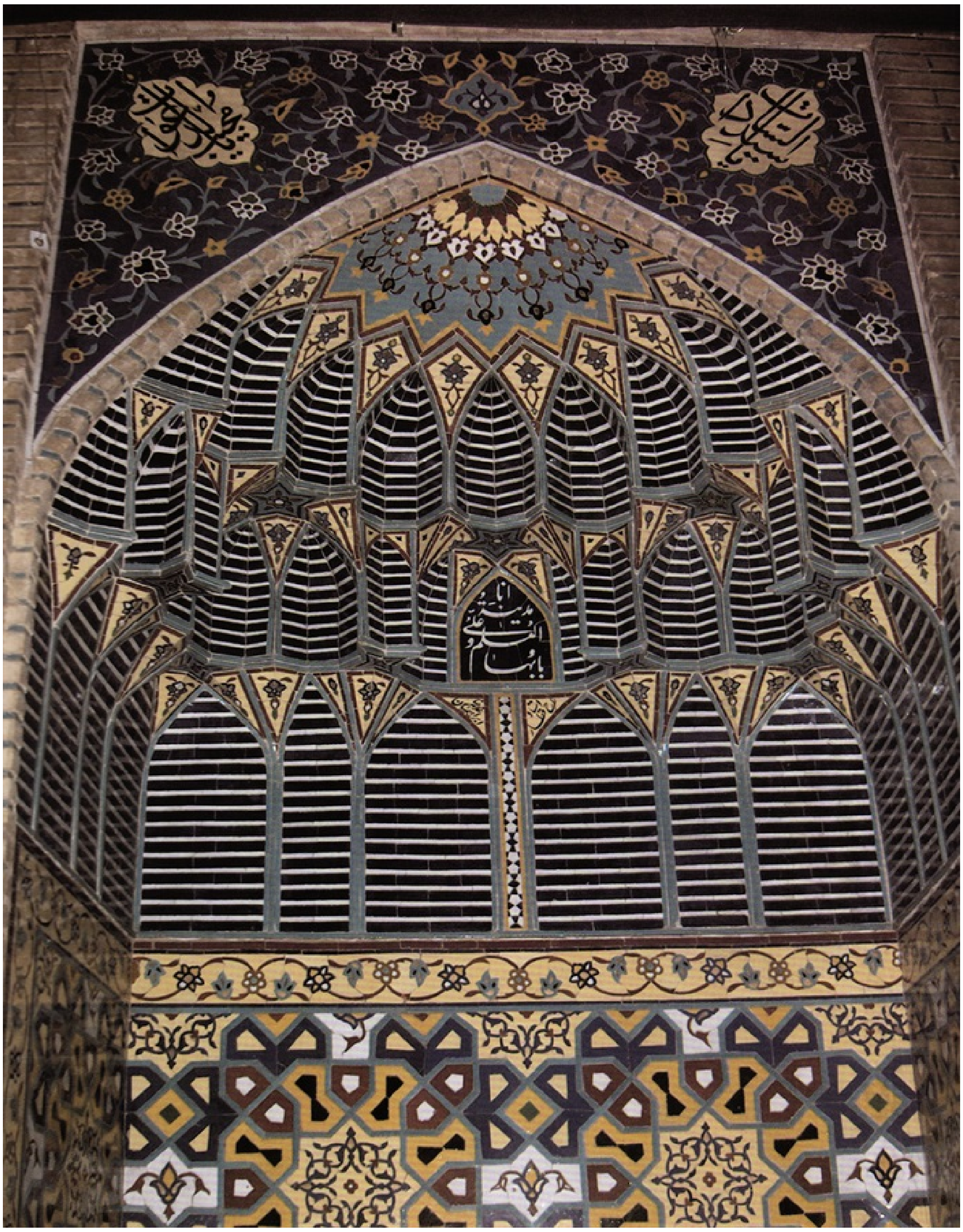
محرابی به عرض ۱۶۰ سانتیمتر و عمق ۸۰ سانتیمتر و ارتفاع ۴ متر که از روی سنگ ازاره بعد از گره سازی از نقش هفت رنگی استفاده برده و سه پا مقرنس را به شکل رج چینی (رگ) افقی با حمیل کاشیهای نرهای سیاه به نمایش گذاشته که از پایه مقرنس شروع شده و تا تیزه قوس ادامه یافته است. در دل مقرنس روی یک کاشی با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته است: «انا مدینه العلم و علی بابها». .

پشت بغل قوس بالای مقرنس محراب را، بعد از حمیل بندی با کاشی سفید، به گل ختایی هفت رنگ بر کاشی خشت لاجوردی مزین کرده اند.

داخل ترنج لچکیها در طرف راست به خط ثلث سیاه بر زمینه زرد «یا رافع الدرجات» و در چپ: «یا ولی الحسنات» نوشته شده است.

ص:۱۴۸

تصویر



ص:۱۴۹

تصویر



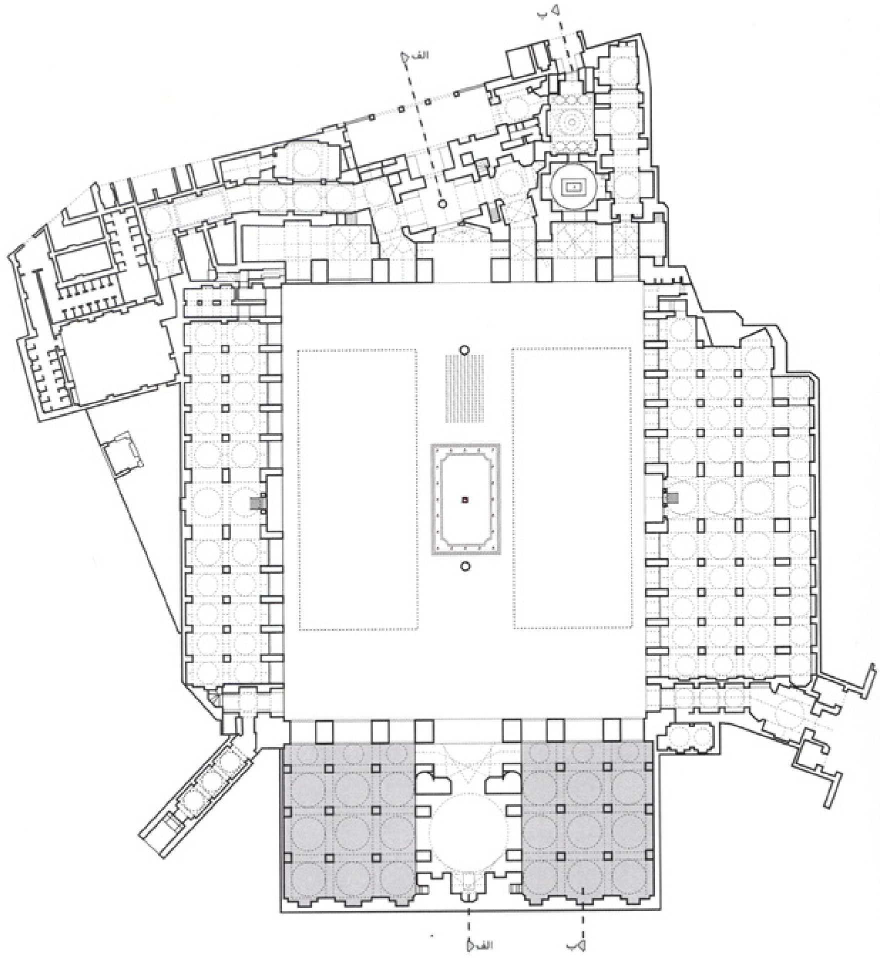
ص: ۱۵۰

فصل هفتم: چهل ستونها

اشاره

ص:۱۵۱

تصویر



چهلستون ها

چهلستونهای جنوب شرقی و غربی

در دو طرف ایوان جنوبی که به ایوان ساعت نیز شهرت دارد دو چهل ستون بسیار زیبا ساخته اند: یکی در شرق و دیگری در غرب ایوان با طول و عرض ۲۱X۱۸ متر با شش عدد ستون که از نظر معماری مورد توجه بوده است.

به طور کلی بنا با آجر و بند کشی ساخته شده (بند کشی ها از حمیل کاشی فیروزه ای بوده و سقفهای گنبدی شکل با طاق و چشمه طراحی گردیده است. دیوارها را طرف غرب بنا با پایه هایی ساخته اند که در ردیف ستونها از دیوار اصلی برآمدگی دارد و بین دو پایه به شکل طاقنمایی اجرا شده است. دیوار جنوبی با سه طاقنما و گودی پیش بینی شده برای محراب و دیوار پشت به شبستان زیر گنبد یا شبستان گنبد خانه و در شمال سه دهنه ورودی کوچک و بزرگ از صحن مسجد به چهل ستون، شکل اصلی بنا را مشخص می کنند.

چهل ستونها از نظر معماری جالب و در خور توجه است. یعنی اول پایه های اصلی ستونها به ابعاد ۱۱۰X۱۱۰ سانتیمتر و به ارتفاع ۶۰ سانتیمتر به شکل چهارگوش است که با ابزار زنی های مختلف سطح پایه ستون را به دایره ختم می کند. سپس ستونها را از روی پایه ستون تا ارتفاع زیر سرستون . که طول آن در حدود سه متر و نیم و در دو تکه به شکل استوانه ای با قطر ۶۰ سانتیمتر است از سنگ پارسی تراشیده و روی پایه ستونها نصب کرده اند. سرستونها مانند پایه ستونها از دایره شروع می شود و به ارتفاع ۶۰ سانتیمتر با ابزارهای متنوع و در انتها به شکل مربع (چهارگوش) ستون را تمام می کند. پاطاق سقفهای گنبدی شکل روی این ستونها قرار دارد. ستونهای سنگی

یعنی پایه ستون، بدنه ستون و سرستون) که به شکل چهار پارچه از سنگ پارسی تراشیده شده اند دیده ها را به خود جلب می کند.

پایه ستون را با ابعاد و وزن سنگینی که دارد می توان با اهرم و جابه جا کردن در محل ستون نصب و آن را ثابت کرد. ولی گفتیم که ستونها به شکل استوانه ای و با طولهای مختلف و قطر ۶۰ سانتیمترند که با تیشه سنگتراشی روی آن را صاف کرده اند، ولی کف دایره ای سون را که باید روی سنگ دیگر (پایه ستون) قرار گیرد با کلنگ سنگتراشی گود و بلند ساخته اند تا از لغزندگی دو صفحه صاف روی هم جلوگیری شود.

ستونها با وزن سنگینی که دارند، و لبه های سنگ که نیش کار است، و دو سنگ با این وزن روی هم قرار دادن، باید با تجربه استادان فن همراه باشد. بنابراین معماران در زمانهای قدیم برای به اجرا گذاشتن سنگها و جلوگیری از شکستن لبه آنها، ورقی از سرب که ضخامت آن در حدود پنج میلیمتر بود روی صفحه سنگ قرار می دادند و سپس ستون استوانه ای را با خاک ریز کردن یا از طری داربستهای کوتاه و بلند و شاید با تخته بندیهایی در شیب و اهرمهای مختلف و شاید هم با داربست و قرقره و طناب مانند گاورو عمل می کردند و سنگها را با چند گاو به بالای سر ستون می بردند سنگهای استوانه ای را روی صفحه سرب قرار می دادند تا از شکستن لبه سنگ جلوگیری شود و با اهرمهای مختلف و مهار کردن و حرکتهای آهسته ستون را در جای خود نصب می کردند. از آنجا که قلع از نرمی خاصی برخوردار است، فشار سنگین ستون، قلع را له می کرده و اضافات آن از اطراف درز ستون خارج می شده است و فقط قلع در خلاء بین دو سنگ باقی و جایگیر می شد و از حرکت سنگ به اطراف جلوگیری می کرد. عمل قلع مانند ملاط بین دو مصالح ساختمانی کار خود را انجام می داد.

بعد از تراز کردن و عمودی نگه داشتن ستون و محکم کردن آن با داربست یا خاکریز کردن، سنگ سرستون را مانند خود ستون نصب می کردند؛ یعنی صفحه قلع را در سرستون استوانه ای قرار می دادند و سرستون را روی قلع مانند ستون جاسازی می کردند. قلعهای له شده که از لابه لای درز ستون خارج شده بود با حرارت دادن آب می شد و می توانستند اطراف ستون را تمیز کنند. برای مهار کردن ستونها و جلوگیری از رانش طاقها روی سرستونها کلاف کشی می کردند. طریقه کلاف کشی چنان بود که روی سنگ سرستون سوراخی به قطر تقریبی ۱۰ تا ۱۵ سانتیمتر با عمق تقریبی ۱۵ تا ۳۰ سانتیمتر به وجود می آوردند و چوب گردی از تنه درختان را که خشک و بدون رطوبت باشد به ارتفاع دو تا سه برابر ارتفاع سوراخ در سوراخ سنگ جاسازی و اطراف آن را با دوغاب گچ محکم می کردند. سپس روی ستونها را با تیرهای چوبی، همان طور که در تصویر مشاهده می کنید، با نیم و نیم کردن یا با تسمه و اسکوب چهار کلافی که از چهار طرف ستون به یک ستون ختم می شد و محل تلاقی کلافها بود می دوختند. بنابراین، روی هر ستون این عمل انجام می گرفت تا از حرکت ستونها یا مایل شدن آن به طرفین جلوگیری کند، سپس ساختن سقف را آغاز می کردند. البته پوشش سقفهای آجری به موازات یکدیگر ساخته می شد ولی اگر سقفی را زودتر از دیگر سقفها پوشش می کردند و با مانعی روبه رو نبود، چوبهای کلاف از رانش آن جلوگیری می کرد. ناگفته نماند که چوبهای به کار رفته باید از چوب خشک و کاملا آغشته به روغنهای گیاهی باشد تا از خطر پوسیدگی و موریانه در امان بماند. و کف چهل ستون را با کاشیهایی چهار گوش به ابعاد ۲۰×۲۰ سانتیمتر در رنگهای سفید و فیروزه ای فرش کرده اند. در دیوار غربی، داخل طاقنماها از جنوب به شمال، بعد از سنگ ازاره و آجرچینی با حمیلهای کاشی فیروزه ای، سه طاقنما در بدنه هر دیوار ساخته اند با قوس و لچکیهای پشت آن و با جوکهای لاجوردی بر زمینه زرد که در وسط هر طاقنما با خطوط بنایی یک رگی در مربعهای قناس

نوشته هایی هست به این شرح: ا در مربع قناس اول که اضلاع آن ۴۵ تا ۵۰ سانتیمتر است با خط

بنائی یک رگی لاجوردی بر زمینه سفید نوشته شده: «سبحان الله و الحمد الله ولا اله الا الله و اله اکبر» و این مربع قناس با دو حمیل تزیین شده است. در دو مربع قناس کوچک که یک چهارم مربع قیاس بزرگ بوده، یعنی به ابعاد ۲۰ تا ۲۵ سانتیمتر، با خط بنایی یک

پایه ستونهای چهل ستون

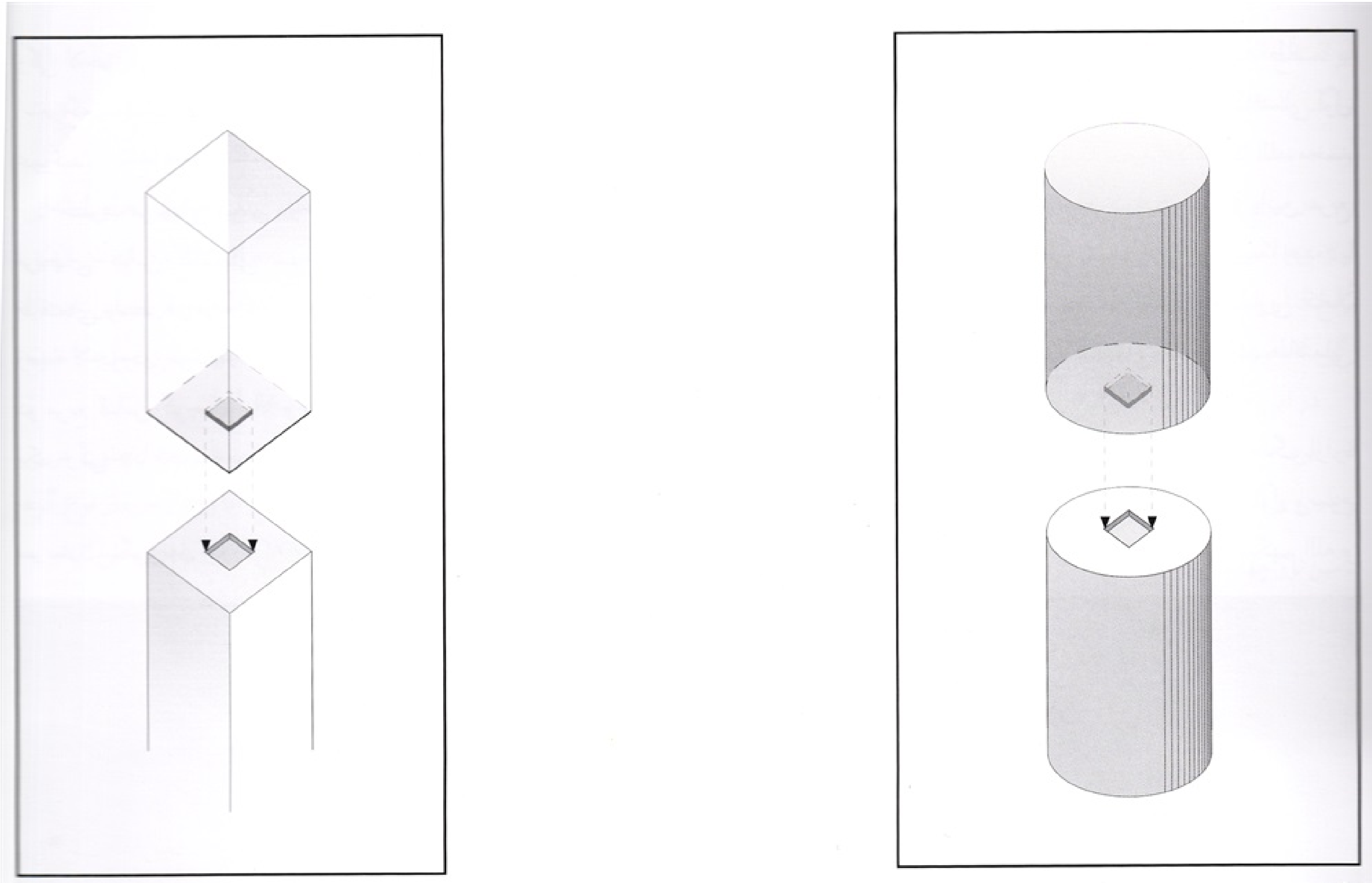


سر ستون سنگی چهل ستون و کلاف کشی



ص:۱۵۴

طریقه نصب پایه های سنگی واتصال آن



تأمین نور چهلستون



رگی لاجوردی بر زمینه زرد نوشته شده است: «الملک لله». و

ناگفته نماند که قطر هر سه مربع قناس در امتداد یکدیگر

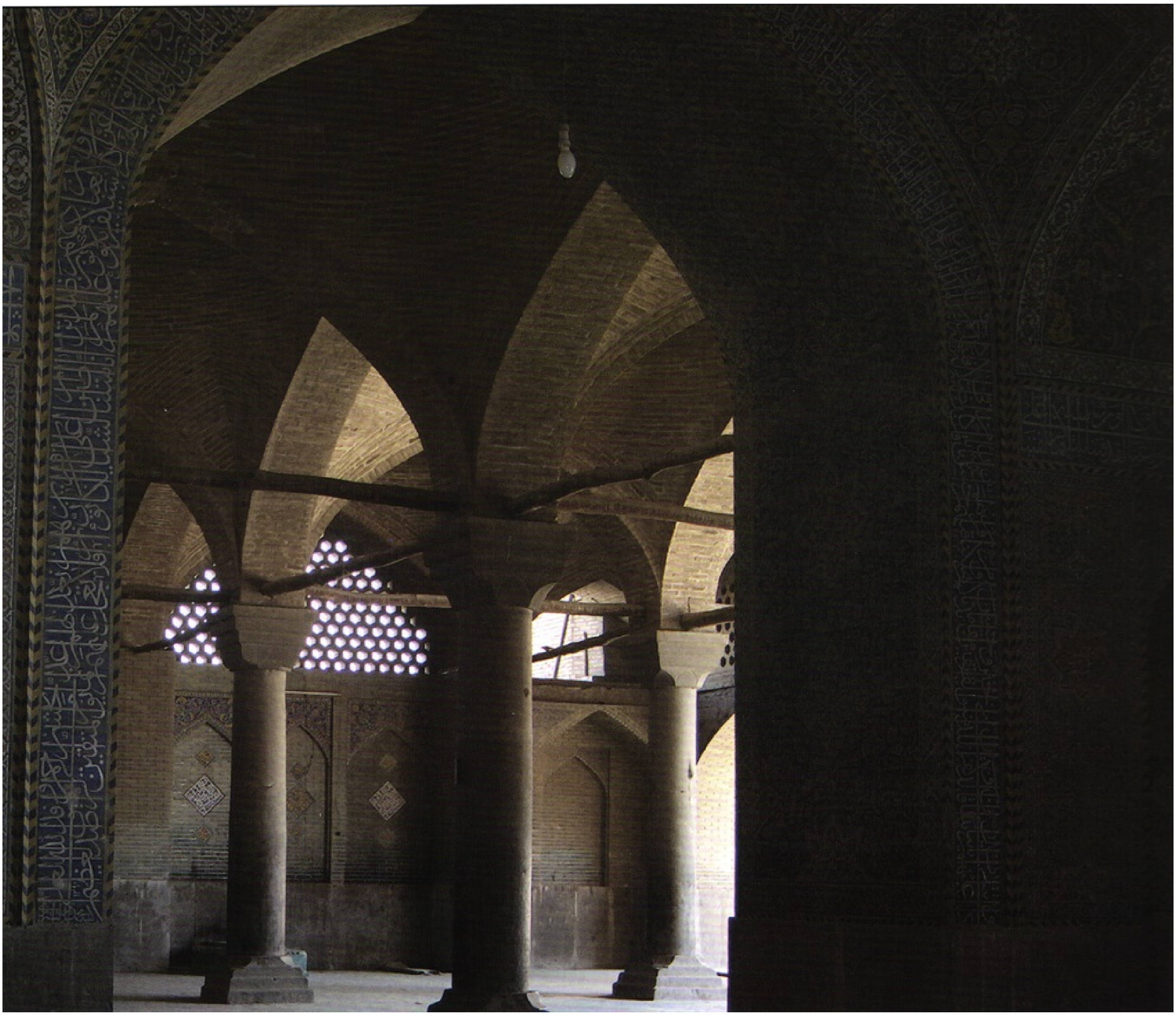
عمودند.

خطوط مربعهای قناس در طاقنمای اول با خطوط نوشته شده در مربعهای قناس طاقنمای سوم کاملا قرینه سازی شده ولی در طاقنمای وسط در مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی زرد بر زمینه لاجوردی نوشته: «لا حول ولا قوه الا بالله العلی العظیم»، و در دو مربع قناس کوچک بالا و پایین مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی «یا احمد» نوشته شده است. در طاقنمای بزرگ وسط

دیوار غربی مانند طاقنمای اول از روی سنگ ازاره سه طاقنما با جوک و خط بنایی ساخته اند که در مربع قناس بزرگ طاقنمای اول با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه سفید «لا اله الا الله، محمد رسول الله، علی ولی الله»، و در دو مربع کوچک بالا و پایین مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه زرد «یا رحمن» نوشته شده است. در این سه طاقنما قرینه سازی کاملا مشهود بوده، یعنی مربع و نوشته های طاقنمای سوم مانند طاقنمای اول تکراری است.

در طاقنمای شمال غربی یا طاقنمای سوم از روی سنگ ازاره پس از تقسیمات طاقنماها، در مربع قناس بزرگ طاقنمای اول و سوم با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه سفید «فسیکفیکهم الله و

سر ستون سنگی چهل ستون و کلاف کشی



ص:۱۵۶

هو السمع العلیم»، و در دو مربع قناس کوچک بالا و پایین مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه زرد «الحکم لله» نوشته شده است.

در مربع قناس بزرگ طاقنمای وسط با خط بنایی یک رگی زرد بر زمینه لاجوردی «و لا حول ولا قوه الا بالله العلی العظیم»، و در دو مربع قناس کوچک بالا و پایین مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه زرد «یا قدیم» نوشته شده است.

در این طاقنما هم خطوط قرینه سازی گردیده است. ناگفته نماند که این خطوط را کاشیکاران از خطوط مدرسه چهارباغ گرده برداری و در این طاقنماها از آن استفاده کرده اند.

در قسمت جنوبی و غرب چهل ستون، از روی کلافها به بالا شبکه های آجری زیبایی طراحی و از نقش آجرکاری شش تبعیت کرده اند که در طاقنماهای اطراف صحن استفاده شده است.

در دیوار شرقی چهل ستون، در داخل اولین ستون آجری، پلهای تعبیه شده که راه ورود به حجره ای است برای طلاب که در بالای دهنه اول ورودی شبستان چهل ستون ساخته اند، و قرینه این حجره در غرب دهانه بزرگ روی دهانه کوچک چهل ستون ساخته شده که پله آن از داخل راهروی خروجی مسجد است.

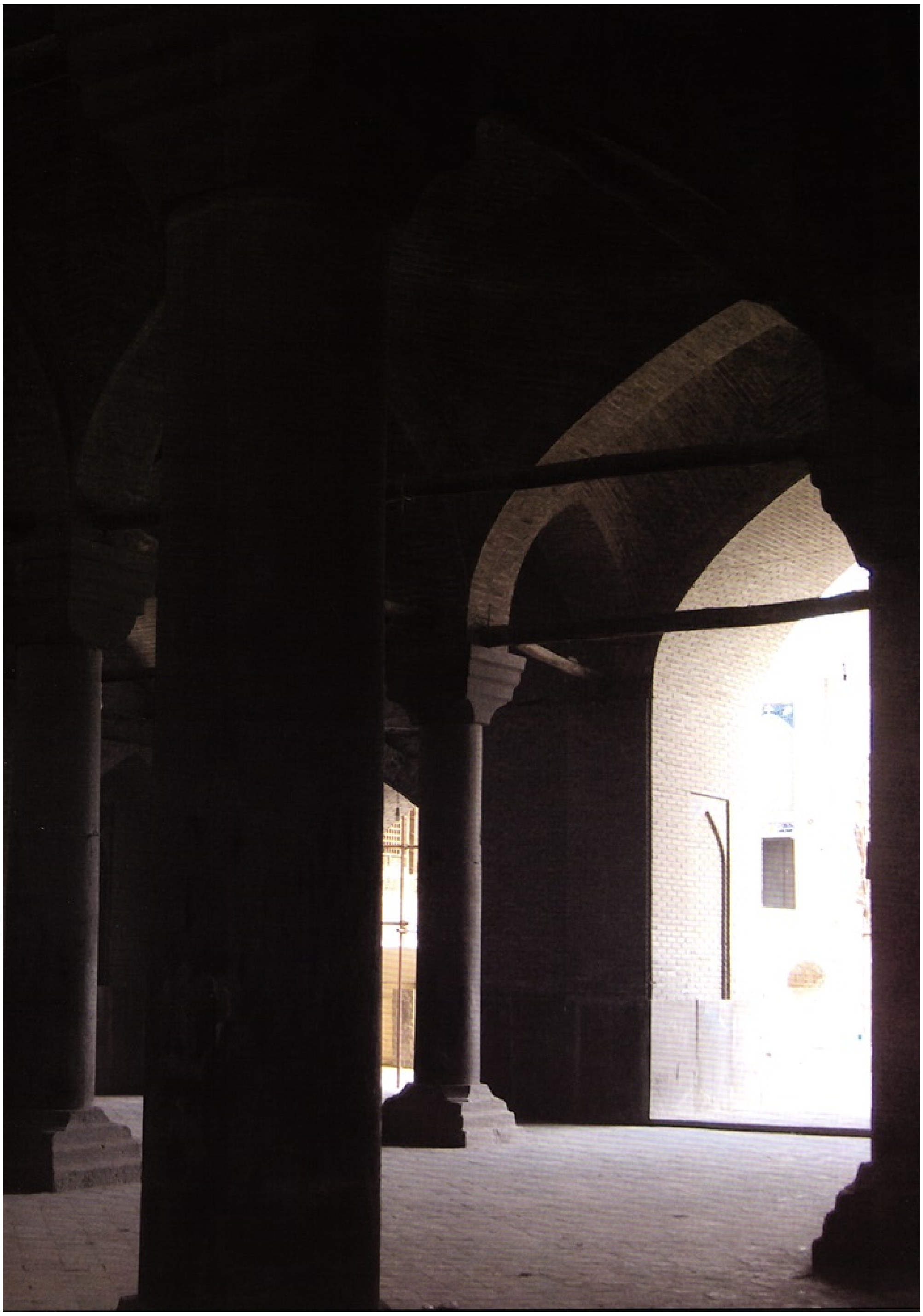
در قسمت شرقی ایوان ساعت چهل ستونی نظیر چهل ستون عربی است که در دوره معاصر جلوی ورودیهای آن را با در و پنجره از نوع گره چینی زیبا ساخته اند و برای مجالس عزاداری از آن استفاده می کنند.

تأمین نور چهلستون



ص:۱۵۷

تصویر



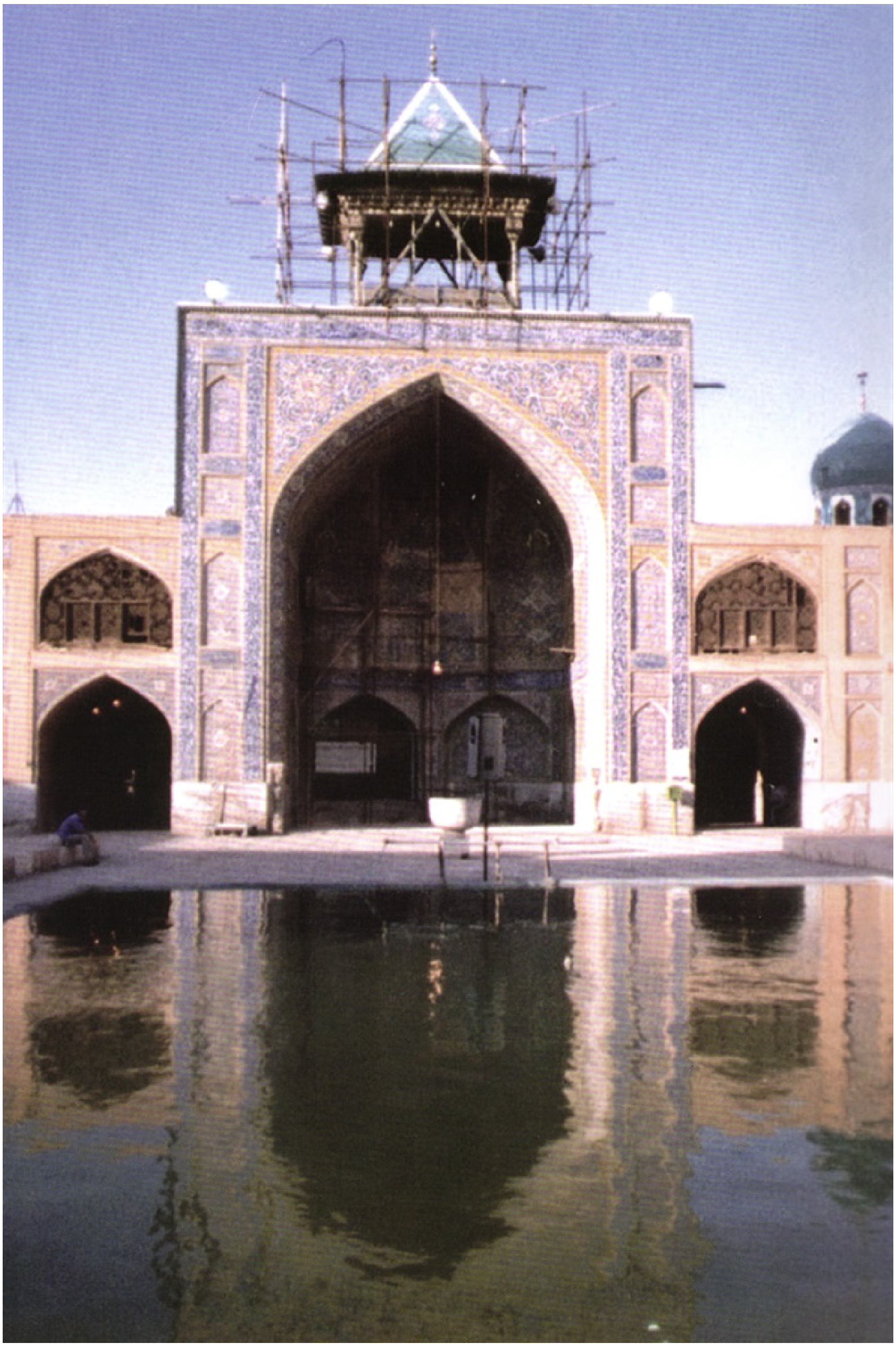
ص:۱۵۸

فصل هشتم: نماها

اشاره

ص:۱۵۹

تصویر



ص:۱۶۰

نمای شمالی

نمای شـمالی مسجد به عرض تقریبی ۵۰ متر شامـل ایوان وسط می شود با ارتفاع ۱۴ متر و عرض تقریبی سـیزده متر و نیم که مؤذنه ای در بالا دارد، و طرفین ایوان مشـتمل بر دو راهروی ورودی از در شـمالی و دو ایوان بزرگ (محل نمازگزاران است و در انتها، راهروی پشت مقبره در شمـال شـرقی قرار دارد که امروزه به شـکل اتـاق از آن اسـتفاده می کننـد. همچنین در غرب فضـایی است متصـل به ایـوان شـمال غربی که با آجرکاری و کاشیکاری تزییناتی فراهم آورده اند و به شرح آن می پردازیم.

بعد از سنگ ازاره، پایه های طرفین ایوان بزرگ را به تقسیمات افقی و عمودی مشابهی بخش کرده اند که در عرض هر پایه دو اسپر به عرض تقریبی ۴۵ سـانتیمتر در طرفین و یـک طاقنمـا به عرض تقریبی ۱۱۰ سـانتیمتر در وسـط قرار دارد و بر دو اسپر طرفین آیـاتی از کلام الله مجیـد، شامل آیه های ۲۵ تا نصف آیه ۴۵ از سوره اسـراء با خط ثلث سـفید بر زمینه کاشـی خشت لاجوردی نوشته شده است که به این عبارت ختم می شود: کتیبه محمد باقر الشریف الشیرازی الا تشی فی سبع

و خمسین و هاتین بعد الف).

غیر از این تاریخ، در دو جای دیگر از این کتیبه تاریخ ۱۳۰۸ به صورت ۱۳۸ نوشته شده است و چنین استنباط می شود که کتیبه ها را در سال ۱۲۵۷ محمد باقر شیرازی نوشته و در سال ۱۳۰۸ هجری قمری کاشیهای آن تهیه و نصب گردیده است.

در داخل ایوان شمالی نیز کتیبه دیگری شامل قسمتی از کتیبه نمای خارج مشاهده می شود که در سال ۱۲۹۹ گرده برداری و

کاشیهای آن تهیه و نصب گردیده است. نوشته های کتیبه ها از اسپر دست راست یا شرقی ایوان شروع، و پس از پوشش دادن این اسپر و کتیبه بالای ایران در انتهای اسپر طرف چپ و روی سـنگ ازاره تمام می شود. نوشتار کتیبه در روی اسپرها دوستونی است ولی در کتیبه بالای ایوان یک ردیف بیشتر نیست.

کتیبه هـای روی اسپرها که طاقنمایی در میان دارنـد با آجرهای ۵*۵ سانتیمتر و بند کشـی کاشـیهای فیروزه ای محاط شده است و در هر اسپر، طاقنماهـا سه بـار تکرار می شونـد. طاقنمـای میان دو اسپر، که به عرض تقریبی ۱۱۰ سـانتیمتر است و در بالاـ به قوس و دو پشت بغـل ختم می شود، بعد از عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر از بر اسپرها با هره آجری و بند کشـی کاشی فیروزه ای طاقنما را محاط می کند . داخل طاقنماها بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی و مصرع بندی با طراحی شبه اسلیمی و گل و گیاه زیبایی خاصی به طاقنماها بخشیده اند.

هر پشت بغل طاقنما را با ساختن مصـرع و در میان داشـتن گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند.

در بالای دو پشت بغل مسـتطیل خوابیده ای ساخته اند به عرض ۱۱۰ سانتیمتر و ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر که با هره آجری و بند کشی کاشی فیروزه ای ادامه هره هـای طاقنمـاست و بعـد از حمیـل بنـدی و حاشـیه سـازی، متن طاقنما را با مصـرع سازی در وسط و گل و برگ گیاهی به رنگهای مختلف بر زمینه کاشـی خشت لاجوردی تزیین کرده انـد. سـپس ادامه هره بنـدی و ساختن مسـتطیل خوابیده در بالای همین مسـتطیل مشاهده می شود که بعد از حمیل بندی و

حاشیه سازی یک مصرع که سطح مستطیل را پوشانیده است با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی ادامه داده اند.

طاقنمای روی اسپرها سه بار و مستطیلهایی که اشعار روی آن نوشته شده چهار بار تکرار گشته است، ولی برای زیبایی بنا و ردیفهای آجرکاری که باید نشانه و جوابگویی داشته باشد فقط در بالای طاقنمای اول از یک مستطیل خوابیده با نقش و نگار استفاده کرده اند. برای زیبایی و هم تراز بودن خطوط اصلی بناء مستطیل بیت دوم اشعار را در ردیف آجرکاری انتهایی ساختمانهای طرفین ایوان قرار داده اند و برای اینکه طاقنمای سوم از ارتفاع طاقنماهای اول و دوم تبعیت کند مربعی در بالای طاقنمای دوم تعبیه کرده اند و متن مربع را پس از عقب نشینی به اندازه ۵۵ سانتیمتر از بر آجرکاری و حمیل سازی و مصرع بندی، با طرحهای اسلیمی و گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند.

اشعار روی دو اسپر که در امتداد و به موازات هم نوشته شده چنین است: « سلیل الحجه الاسلام قطب الانقیا جعفر

که بر چرخ شرف قطب است و بر قطب» حیامحور» « از او هر چیز شد ناشی و زو هر فیض شد مشتق

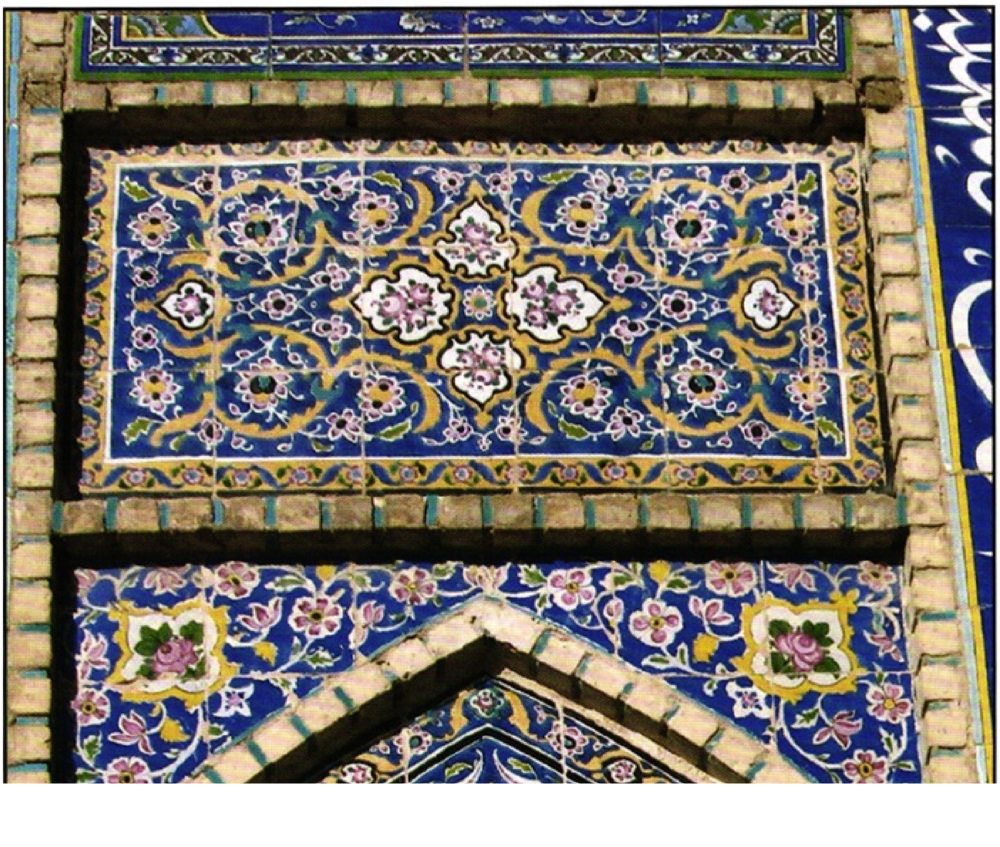
چنان کاعراض از جوهر چنان کافعال از مصدر» « ز فیضش چون عیان گردید دین در مکه این زمزم

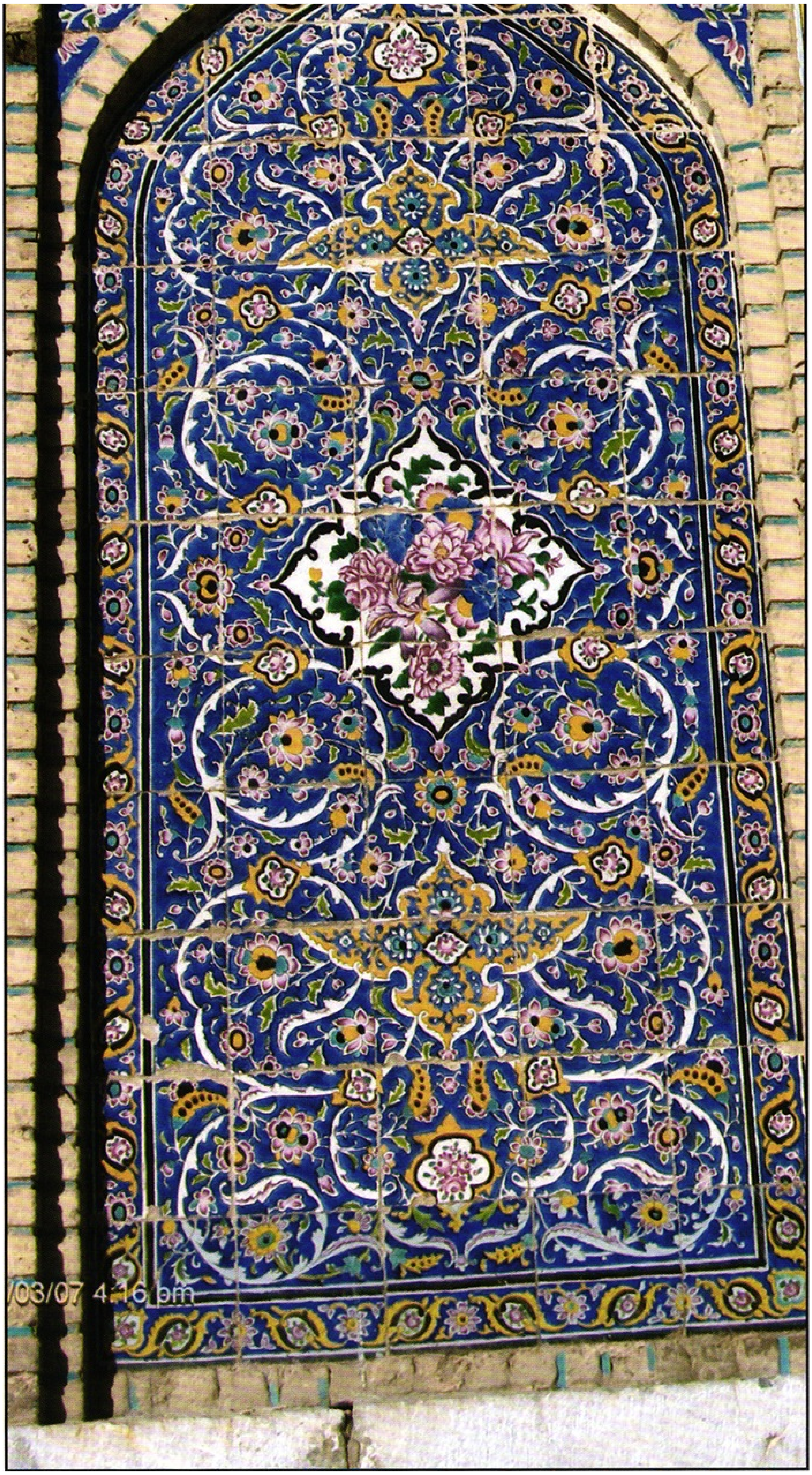
از سعیش چون هویدا گشت در این کعبه این مشعر»« بدانا از پی تاریخ اتمامش خرد گفتا

پدیدار آمد رکنی دگر بر کعبه دیگر»

در زیر مصراع بدانا از پی تاریخ اتمامش خرد گفتا، نام استاد سازنده کاشیها به این شرح ذکر شده است: «عمل آقاجان کاشی پز غفر له»، و در زیر مصراع دوم: پدیدار آمد رکنی دگر بر کعبه دیگر، نوشته شده است: «کتیبه الا حقر اسدالله غفرله وستر ذنوبه بزمه.۱۳۰۸»

دردو پشت بغل بالای قوس ایوان، پس از هره بندی با آجر و کاشی فیروزه ای و عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر از بر آجرکاری اطراف ایوان، حاشیه ای است به عرض ۱۵ سانتیمتر با حمیل بندی و نقش گل و بوته تکراری بر زمینه کاشی خشت زرد که متن لچکی را با ترنجی موزون با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و اسلیمی سه بندی . که دو سفید و یک لاجوردی در میان دارد . و



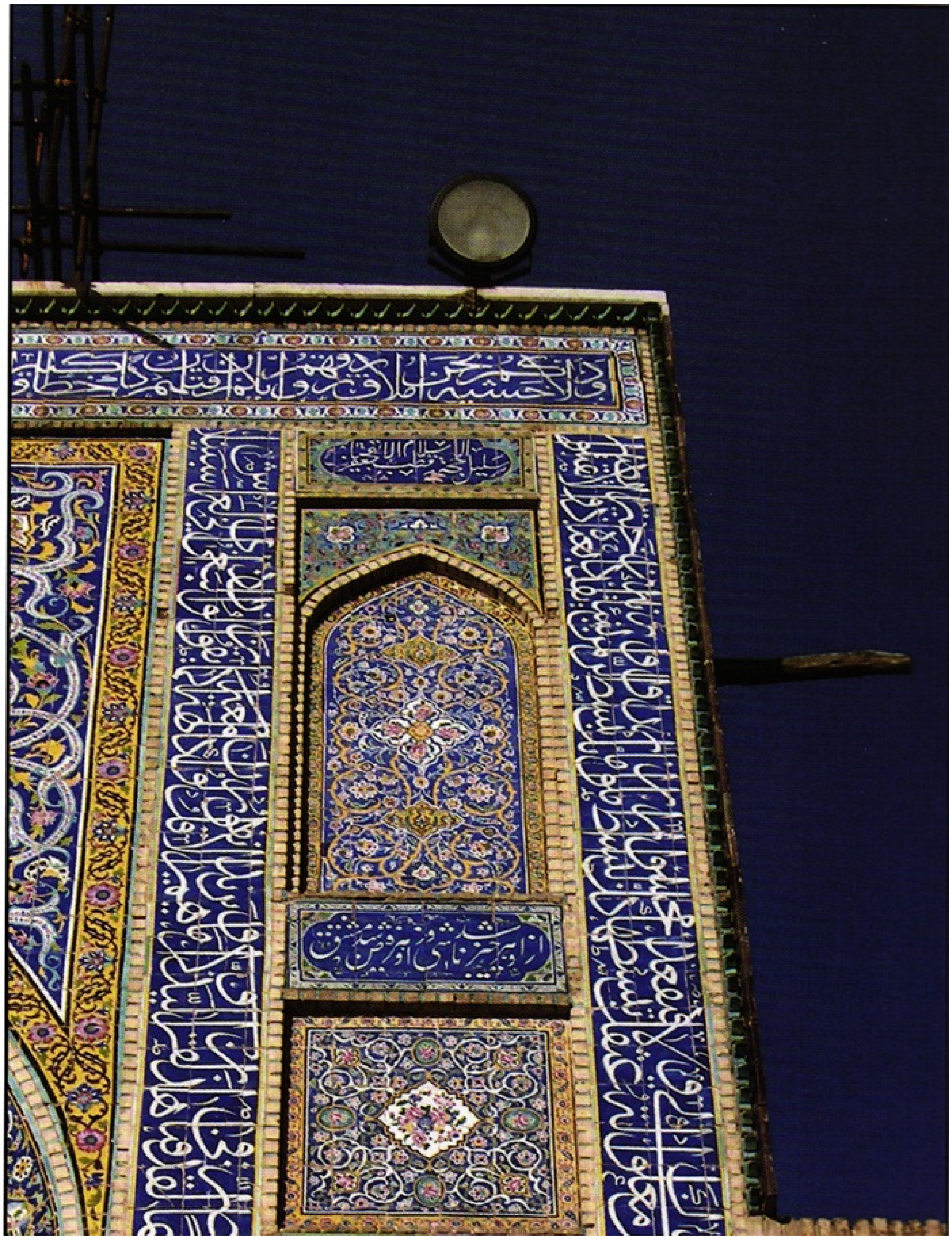

/03/07 4:16 pm

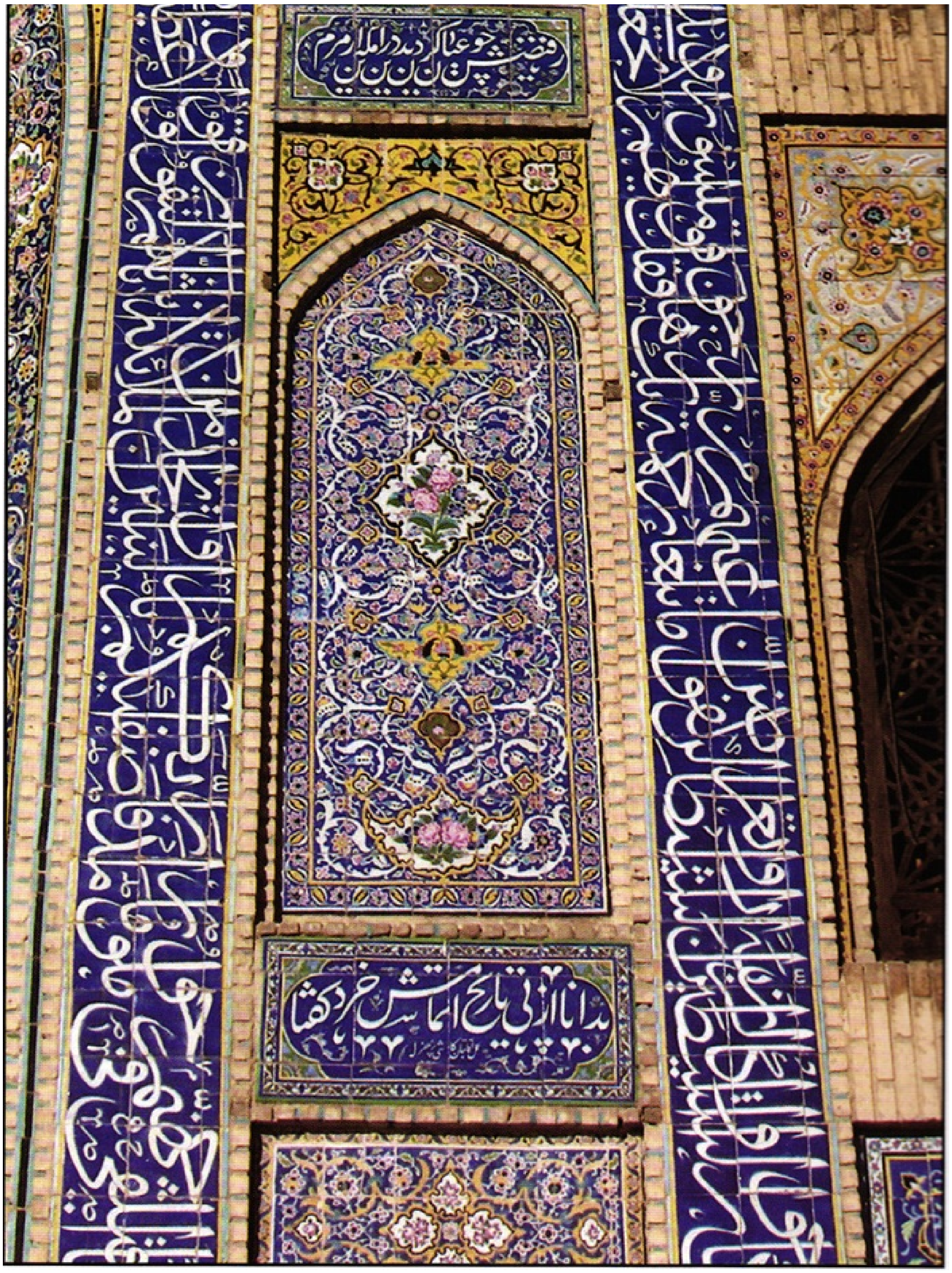
گلهای ختایی بسیار زیبا بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به زیبایی به اتمام می رساند.

چنانکه پیشتر گفته شد، نمای شمال مسجد شامل ایوان بزرگ در وسط نماست به ارتفاع ۱۴ متر که حدود پنج و نیم متر بلندتر از بناهای اطراف آن است. بناهای طرفین ایوان به ارتفاع هشت و نیم متر از کف صحن ساخته شده است. بنابراین بعد از دیوار ایوان بزرگ راهروی ورودی مسجد از در شمالی قرار دارد که ارتفاع ساختمان راهرو را به نصف تقلیل داده و روی راهرو حجره ای برای طلاب بنا کرده اند.

بالای راهرو به قوس و دو پشت بغل منتهی می شود که با هره آجری محاط شده و بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی و طراحی ترنجی در هریک از لچکها با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید از طراحی اسلیمی به رنگ زرد و طراحی ختایی و گل و گیاه با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی استفاده کرده و پشت بغل ورودی به مسجد را زیبا ساخته اند.

در بالای تیزه قوس به ارتفاع ۵۰ سانتیمتر آجرکاری با رجهای عمودی و بند کشی با ملاطی همرنگ آجرها انجام شده است. سپس ارسی ای به عرض دهانه راهرو که در بالا قوسی مشابه قوسهای دیگر دارد نصب کرده اند. ارسی سه لنگه در کشویی دارد که عمودی باز و بسته می شوند و با گره چینی چوبی و شیشه های رنگی ساخته شده که روزها از داخل حجره بسیار زیباست و شبها اگر چراغی داخل حجره روشن باشد از خارج می توان ارسی را زیبا دید .





تصویر



ص:۱۶۳

تصویر



ص:۱۶۴

بالای قوس ارسی را در پشت بغل شکل می دهد که بعد از حمیل سازی و حاشیه بندی و طراحی ترنجی در وسط هر لچکی، با نقشهای اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی کار کرده اند. (رنگ لاجوردی آن بر اثر تابش نور آفتاب کمرنگ شده است چون از لعابهای خوبی استفاده نکرده اند.)

اسپر بعد از راهرو یا پایه میانی ایوان جلوی مقبره و راهرو به عرض ۲۵۰ سانتیمتر با تقسیماتی همراه است:

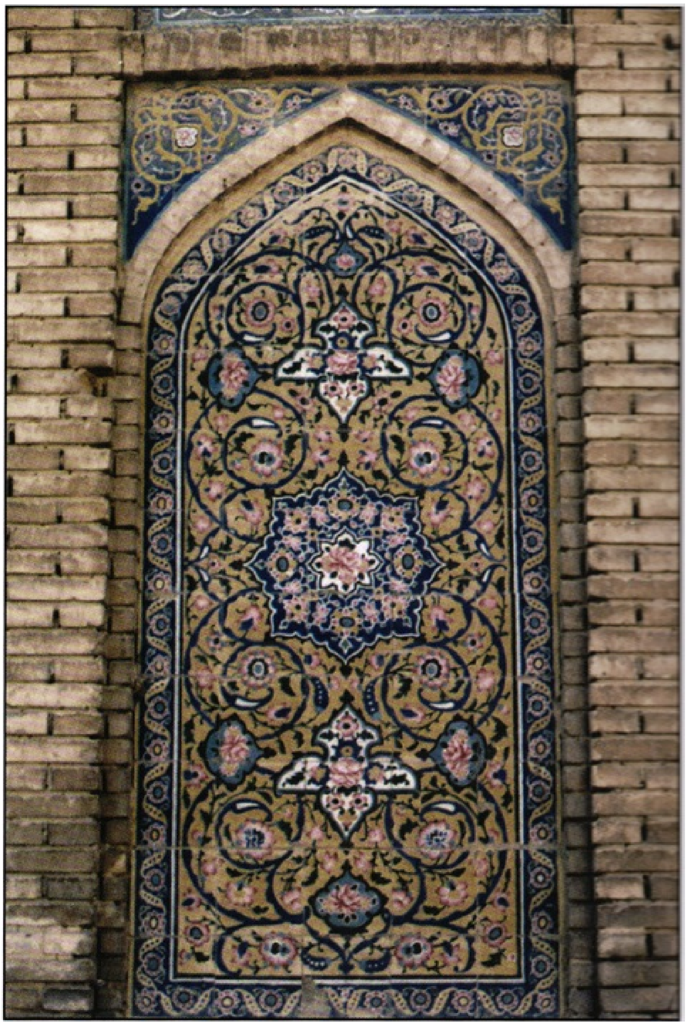
از روی سنگ ازاره، پایه را با دو اسپر در دو طرف آن با آجرکاری به عرض تقریبی هر اسپر (۵۰ سانتیمتر) که طاقنمایی در وسط دارد و در بالا به قوس و دو پشت بغل ختم می شود و بند کشی همرنگ أجرها ساخته اند. طاقنمای اول با فرورفتگی به عرض ۵ سانتیمتر به شکل مستطیل است و دومی به عمق ۵ سانتیمتر در بالا قوس و در پشت بغل را همراه دارد. متن طاقنما را پس از حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای تکراری، و مصرع بندی با طراحی اسلیمی به رنگ

کاشی سفید و گل و برگ ختایی با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی کار کرده اند و در انتها در پشت بغال بالای قوس را با حمیل بندی و مصرع بندی و نقش اسلیمی در زمینه کاشی خشت تغاری به پایان برده اند. بعد از هره آجری، بالای طاقتمان مستطیل خوابیده را با مصرع بندی و طراحی اسلیمی و گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند، بنابراین انتهای مستطیل با تیزه قوس بالای راهروی ورودی هماهنگ شده و انتهای چهار متر اول است. مشابه طاقنمای اول در قسمت دوم یعنی چهار متری بالای آن تکرار شده است، با این تفاوت که در مصرع بندی و طراحی آن تفاوتهایی به چشم می خورد.

بعد از اسپر طرف راهرو، ایوانی است به عرض تقریبی ۶ متر و ارتفاع تقریبی ۸ متر که ارتفاع بناهای جانبی ایوان وسط است. در طرف راست ایران، پایه یا اسپری برابر با پایه و اسپر طرف چپ ایوان طرح ریزی و ساخته شده است. ایران در ارتفاع ۴ متری به بالا به

تصویر





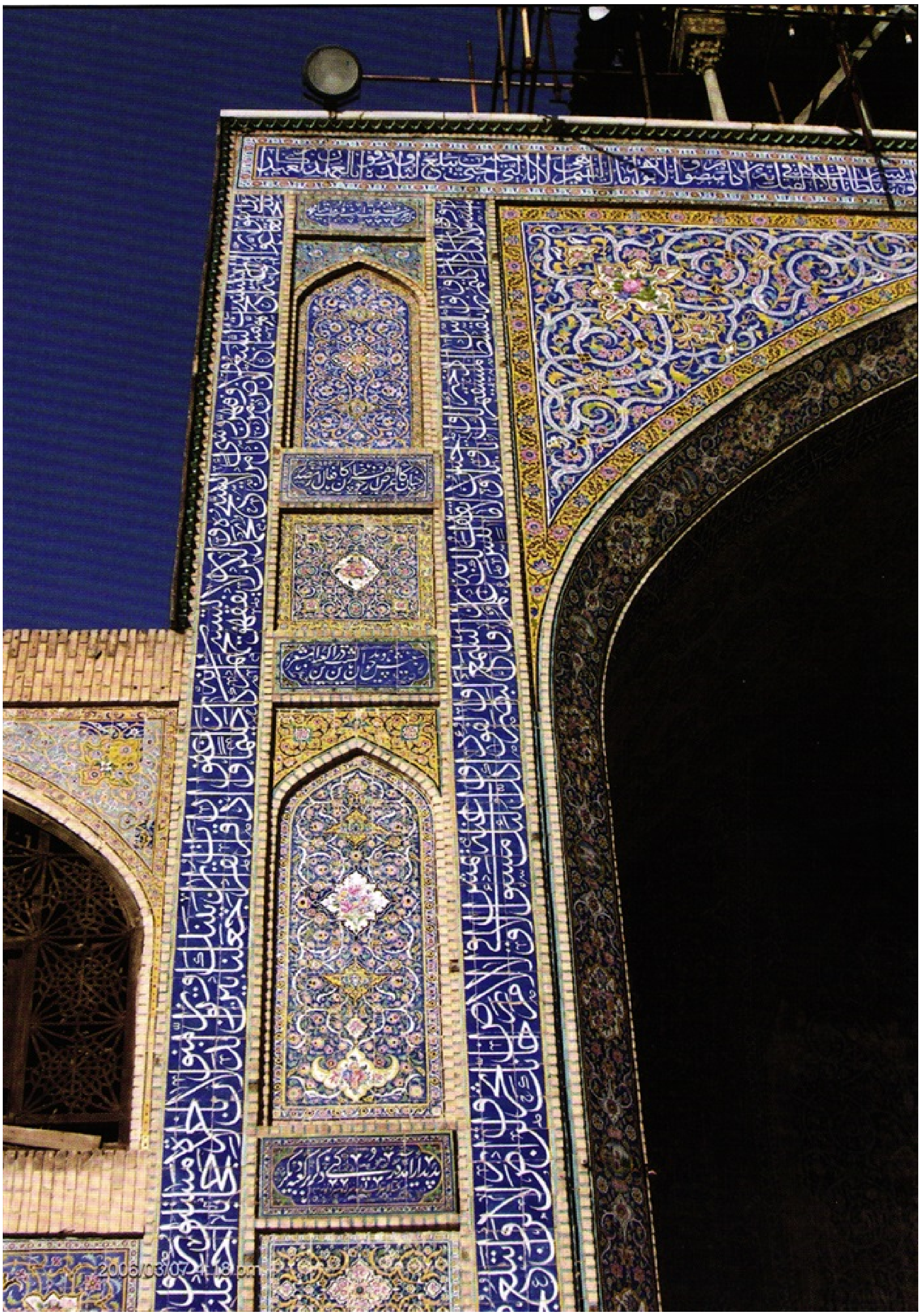
ص:۱۶۵

قوس و دو پشت بغل منتهی می شود که تیزه قوس حدود یک متر پایین تر از لبه بام است.

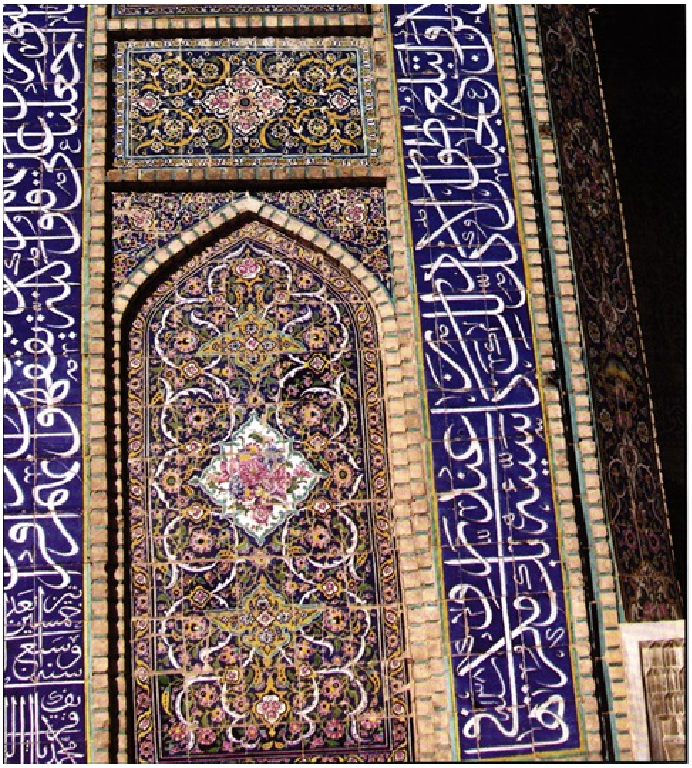
از روی سنگ ازاره به بالا، با عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر و ادامه آن تا پشت بغل قوس، حمیل سازی و حاشیه بندی اطراف لچکیها را با کاشی هفت رنگی بر کاشی خشت لاجوردی انجام داده اند و سپس متن طاقنما را با مصرع بندی و طراحی اسلیمی و گل و گیاه ختایی با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت زرد کار کرده و طاقنما را زیبا ساخته اند. در تیزه قوس بالای طاقنما در مصرع بندی انتهایی با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: «توکلت علی الله».

طاقنمای راهروی شرقی و پشت مقبره حجه الاسلام شفتی را مانند راهروی ورودی از شمال شرقی به پایان برده اند. لغاز انتهایی کار با آجر، و بندکشی همرنگ آجرهاست و در انتها نمای شمال شرقی را در نمای شمال غربی تکرار کرده اند.

نمای شمالی مسجد هماهنگ با نماهای دیگر از آجرکاری و کاشیکاریهای زیبا و استوار بوده که نشانه استقامت و پایداری معماری سنتی ایران است.



تصویر





ص:۱۶۶



نمای جنوبی

فضای مسجد سید در یک مستطیل خلاصه می شود. بنابراین ضلع شمالی و جنوبی مسجد برابرند و نمای جنوبی مانند نمای شمالی بوده که در تزیینات آن تغییراتی داده شده است.

نمای ایوان زیر ساعت به عرض تقریبی ۱۵ متر و ارتفاع ۱۶ متر است که ساختمان چهل ستون ها با ارتفاع هشت و نیم متر در دو طرف آن قرار دارد. سالهاست ساعت بالای ایوان با نواختن زنگ مهمانانی را برای پرستش خدای یکتا به مسجد دعوت می کند که از دور و نزدیک به مسجد می آیند و در کنار هم به اقامه نماز می پردازند.

در طرفین ایوان دو اسپر مشابه با تقسیماتی قرار دارد. هر پایه از روی سنگ ازاره شامل دو اسپر می شود که هر اسپر به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر با فاصله ای به عرض تقریبی ۱۱۰ سانتیمتر دور تا دور ایوان را به طور موازی پوشش داده است. روی اسپرها با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در دو ردیف آیه هایی از سوره اسراء نوشته شده که تا آخر آیه ۲۵ ادامه پیدا کرده است. انتهای کتیبه به این عبارت ختم می شود: «کتیبه محمد باقر الشیرازی فی ۱۲۵۶). دور تا دور کتیبه ها را با هره آجری و بند کشی کاشی فیروزه ای و حمیل بندی محاط کردهاند.

در فاصله دو کتیبه افقی نمای بالای ایوان (زیر ساعت) چهار لوح بزرگ هست که هر کدام از لوحها به شکل هندسه کمانی ترکیب ترنج مانندی تشکیل داده و به شکل زیبایی با هم ارتباط برقرار کرده اند که پیوستگی و هماهنگ بودن آنها را می رساند. (به طور کلی کاشیهای ایوان جنوبی همه رنگ پریده شده اند و معلوم نیست آنها را تعمیر کرده اند یا کاشیهای اولیه است. بعضی از کاشیهای کتیبه ها به کلی سفید شده اند، به طوری که نمی توان آنها را خواند و بقیه رنگ پریده اند که نامرغوب بودن آنها را از روز اول می رساند.)

در این چهار لوح به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته است:

قال الله(۱) تعالی یا ایها الـذین آمنوا ان تنصـرو الله ینصـرکم الله فلا غالب لکم وان یخـذلکم فمن ذا الذی ینصـرکم من بعده و علی الله فلیتوکل المؤمنون(۲) أن المتقین فی جنات النعیم کتبه محمد باقر الشیرازی»

۱-

در بوش کتیبه از آجرهای دندان موشی بوده و روی آن با آجرهای نظامی ۵۰*۵۰ سانتیمتری پوشش داده شده است.

طاقنمای میانی دو اسپر پایه های طرفین ایوان به اندازه ۵ سانتیمتر از بر هره آجری عقب نشینی کرده و توگود بودن طاقنماها ارتفاع نمای خارجی ایران را به شکل مستطیل و پنج مستطیل خوابیده تقسیم کرده است. بالای طاقنما سه مربع در آوردهاند که اشعاری روی آنها نوشته شده است. طاقنمای اول در بالا به قوس و دو پشت بغل منتهی می شود که متن طاقنما را، پس از حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای رنگی تکراری بر زمینه کاشی خشت زرد و مصرع بندی، با طرح اسلیمی و گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به نمایش گذاشته اند. در پشت بغل بالای قوس را با حمیل بندی و حاشیه سازی و مصرعی در وسط هر لچکی با گل و گیاه رنگی بر زمینه کاشی خشت سفید آراسته اند. بالاتر از طاقنما مستطیل خوابیده ای هست که با آجر و کاشی فیروزه ای هره بندی شده و در متن آن اشعاری در پنج بیت است.

نیم بیت های اول در اسپر غربی و نیم بیت های دوم اشعار در اسپر شرقی ایران به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده که چنین است:

خدیو کشور دین شهریار خطه ملت

که کیوانش برد حسرت همی بر خادم ایوان

شه ملک سیادت حجه الاسلام آن کآمد

بدم چون عیسی مریم بکف چون موسی عمران

بامرش شد بنا این مسجد عالی بآن نزهت

که باشد هر شبستانش نظیر روضه رضوان

سزد گر کعبه اش خوانی که شد سرکار اتمامش

سمی زاده آزر سلیل خواجه کیهان(۳)

چو شد معمور این معبد هلال از بهر تاریخش

بگفتا شد بنای کعبه ثانی باصفاهان

۱۲۵۵

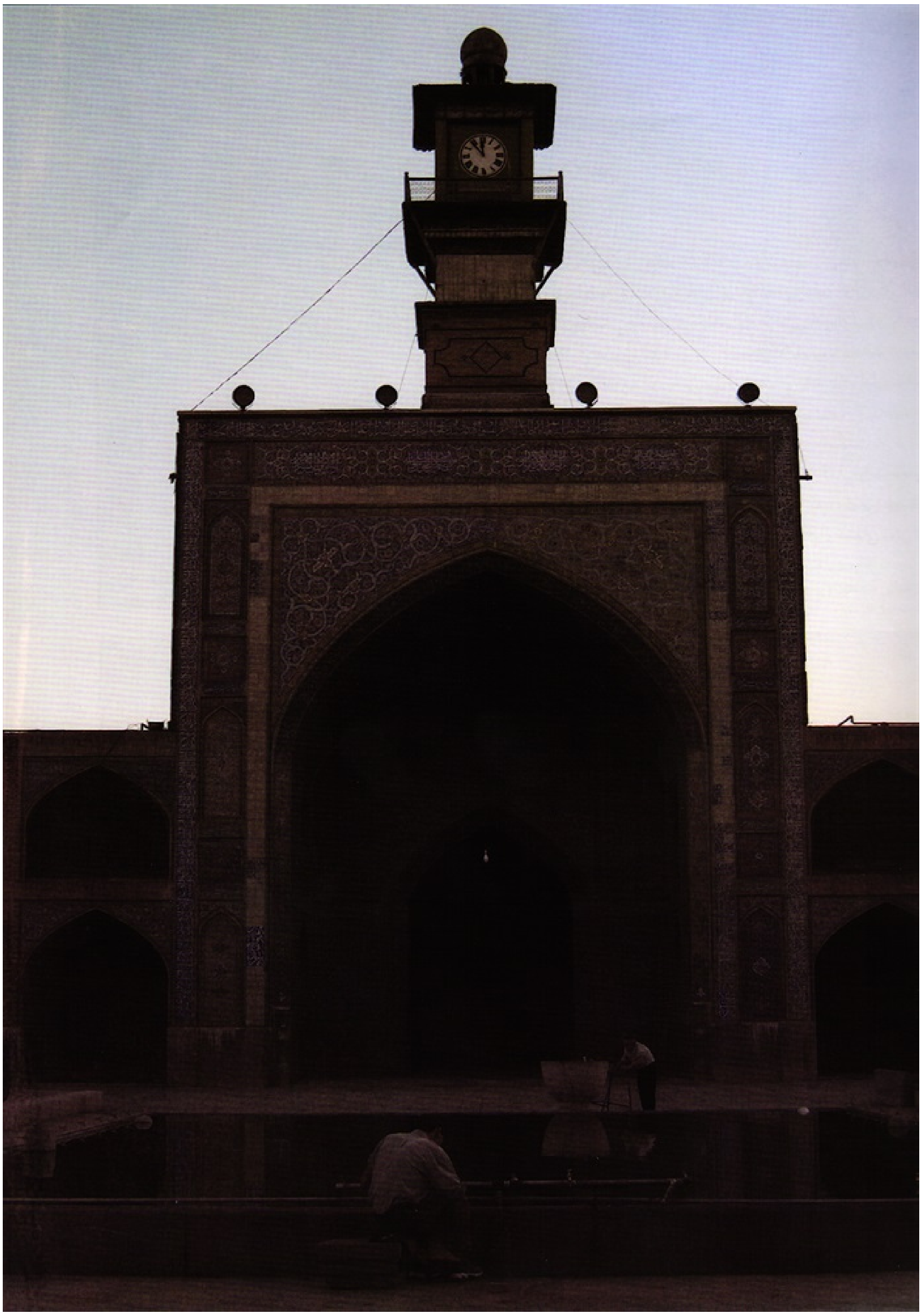
روی مستطیل خوابیده ای که اشعار بر آن نوشته شده مربعی ترتیب داده اند که با هره آجری و بندکشی فیروزه ای محاط گشته است و پس از حمیل بندی و مصرع بندی و طراحی گل و گیاه بر زمینه رنگ تغاری، آن را به پایان برده اند. طاقنماها و مربعها هرکدام سه بار تکرار می شود ولی با نقشها و رنگهای متفاوت. مستطیلهای خوابیده بالای طاقنما پنج

۱- کلمه « الله » در کتیبه نوشته نشده است .

۲- آیه ۱۶۰ از سوره آل عمران

۳- مقصود از « سمی زاده آزر) سید ابراهیم کابلی است که معمار مسجد و نیز عموزاده مرحوم حجه الاسلام شفتی هم بوده و سرپرستی و نظارت اتمام ساختمان مسجد را به عهده داشته است .

تصویر



ص:۱۶۹

بار تکرار می شود که هر کدام شامل نیم بیتی از اشعار است.

نمای پایه های چهل ستون ها با آجر همانند نمای شمالی است و از روی سنگ ازاره دو اسپر آجری که یک طاقنما در وسط دارند مشاهده می کنید. طاقنماها با پستی و بلندی از بر اسپرها در بالا به قوس و دو پشت بغل و یک مستطیل خوابیده منتهی می شود و با

طرحها و گلها و رنگهای متفاوت و آجرکاری و ارسی های متنوع نمای طرفین را زیبا می سازد.

چهل ستون شرقی ایوان را با نصب در و پنجره محفوظ کرده اند و درهای زیبایی از گره چینی و التهای چوبی و شیشه های رنگی در دوره معاصر ساخته اند که مجالس عزاداری در آنجا برگزار می گردد، ولی چهل ستون غربی همانند سابق بدون در و پنجره است.

بنابراین نمای جنوبی مسجد با ارتفاع زیاد ایوان که بلندترین نما را دارد، و نصب ساعت بر روی تاج آن، زیبایی خاصی در برابر دید نمازگزارانی که از در شمالی به مسجد وارد می شوند به نمایش می گذارد.

نمای شرقی

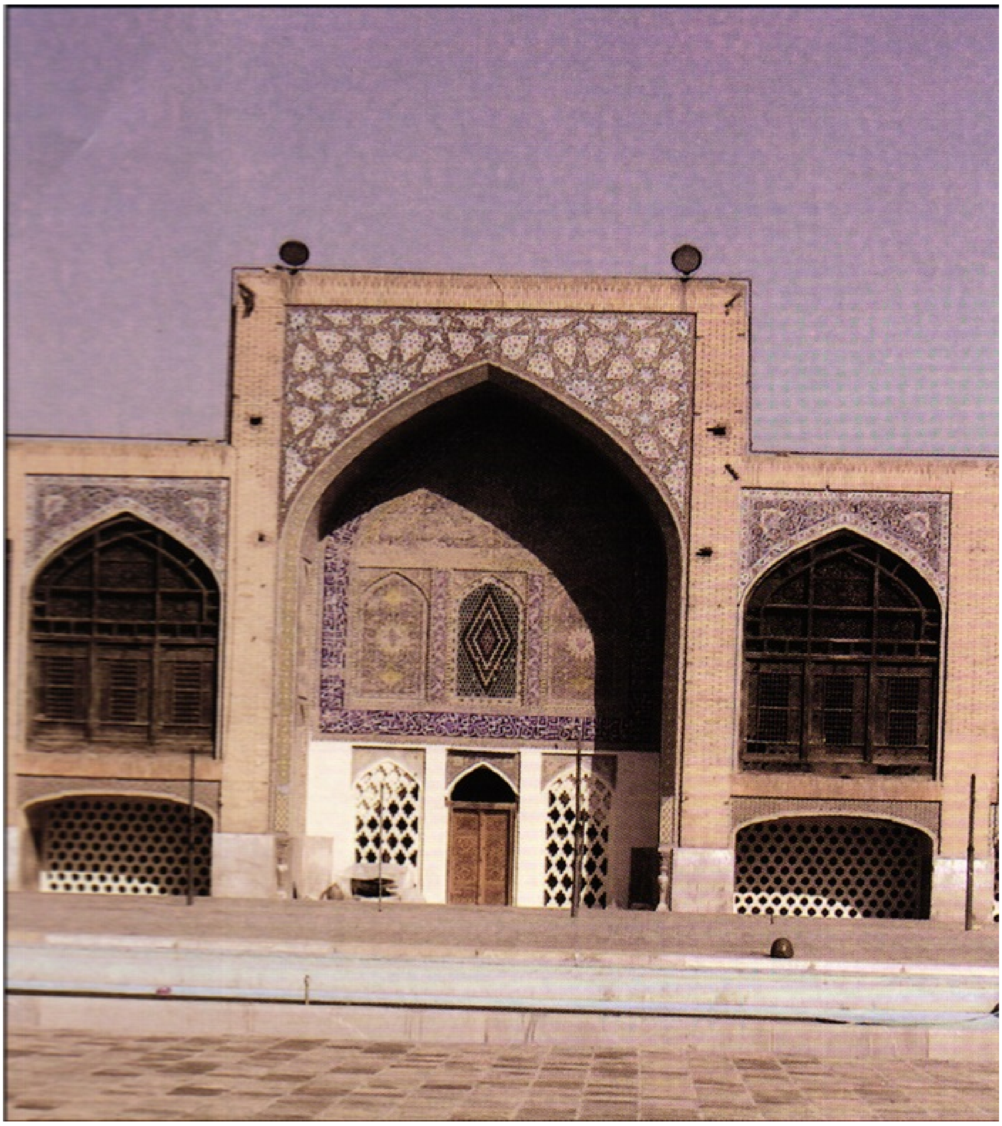
همان طور که در تصویر مشاهده می شود، ایوانی رفیع با کاشیکاریهای متنوع در وسط قرار دارد و نمای دو حجره در طرفین ایوان روی طاق شبستان زمستانی جلوه می کند، به همراه حجرههایی که تمام آن کاشیکاری شده است. پس و پیش بودن نما و دو حجره که در زاویه شمال و جنوب نمای شرقی دیده می شود نما را بسیار زیبا جلوه می دهد. طاقنماهای طرفین ایران از روی سنگ ازاره با آجرکاریهایی همراه است و سقف بالای طاقنماها را با قوس کلیل و آجر و بندکشی بسیار زیبایی پوشانیدهاند. پشت بغل قوسها را بعد از حاشیه بندی از گره معرق با کاشیهای رنگی که از قواعد خاصی برخوردار است تزیین کردهاند . داخل طاقنماها که روشنایی شبستان زمستانی را در روز تأمین می کند، با شبکه بندی از آجر و نقشهای شش در شش و شبکه گل نو، نمای شرقی مسجد را زیبا ساخته است.



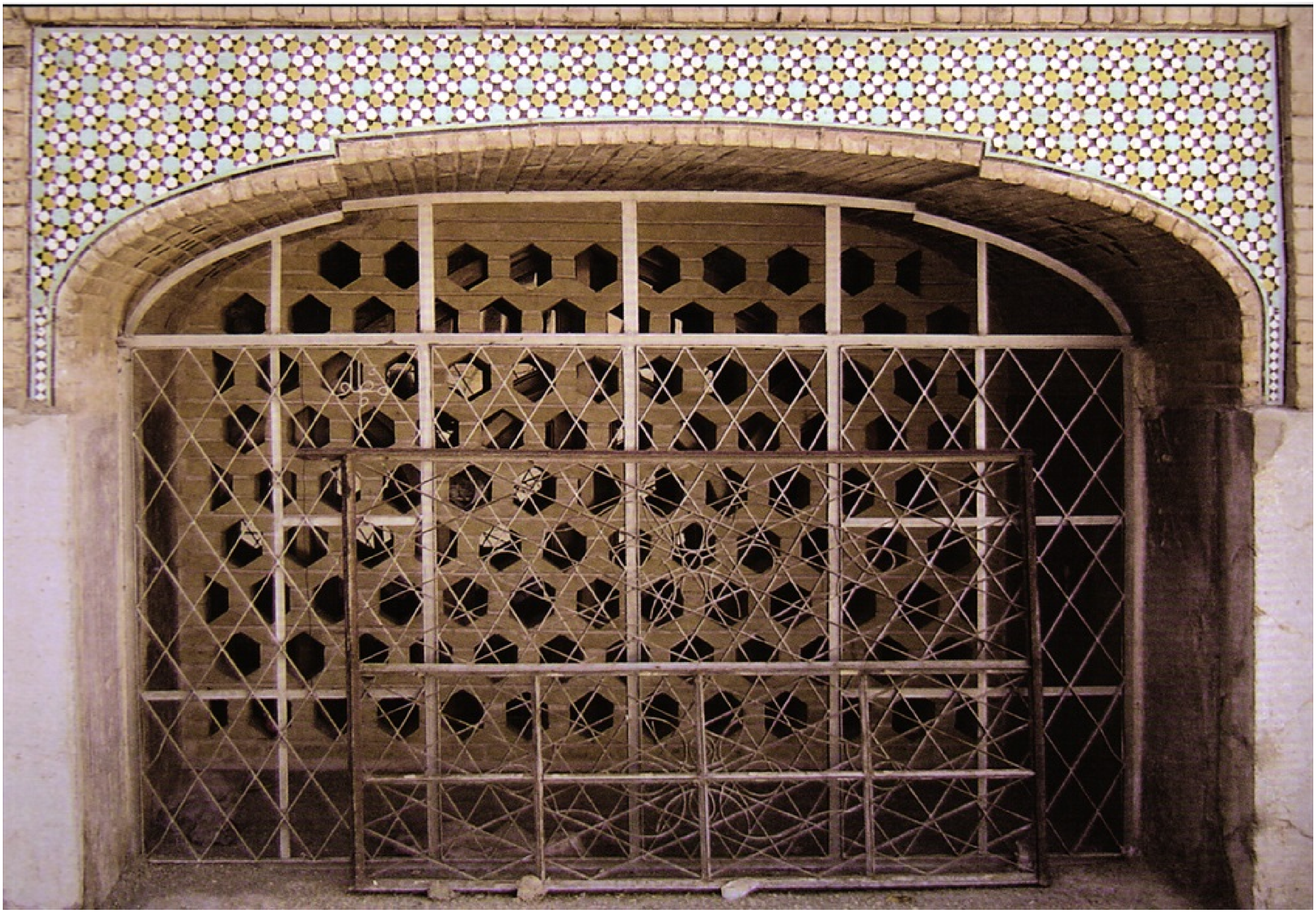
ص:۱۷۰

نمای غربی

نمای غربی مسجد سید مانند نمای شرقی است و همان طور که در توضیحات ایوان غربی یادآور شدیم نمای داخلی ایران، بخصوص دیوار غربی، از نمای خاص خود برخوردار است و چون در نمای غربی ارسی نداریم . که در نمای شرقی در جلوی مدرس بود. به جای آن از کاشیکاری و خط ثلث استفاده کرده اند.



روشنائی شبستان زیر مهتابیها با قوس کلیل ، باگره کشی و تراش معرق در پشت بغل قوسها



ص:۱۷۱

تصویر



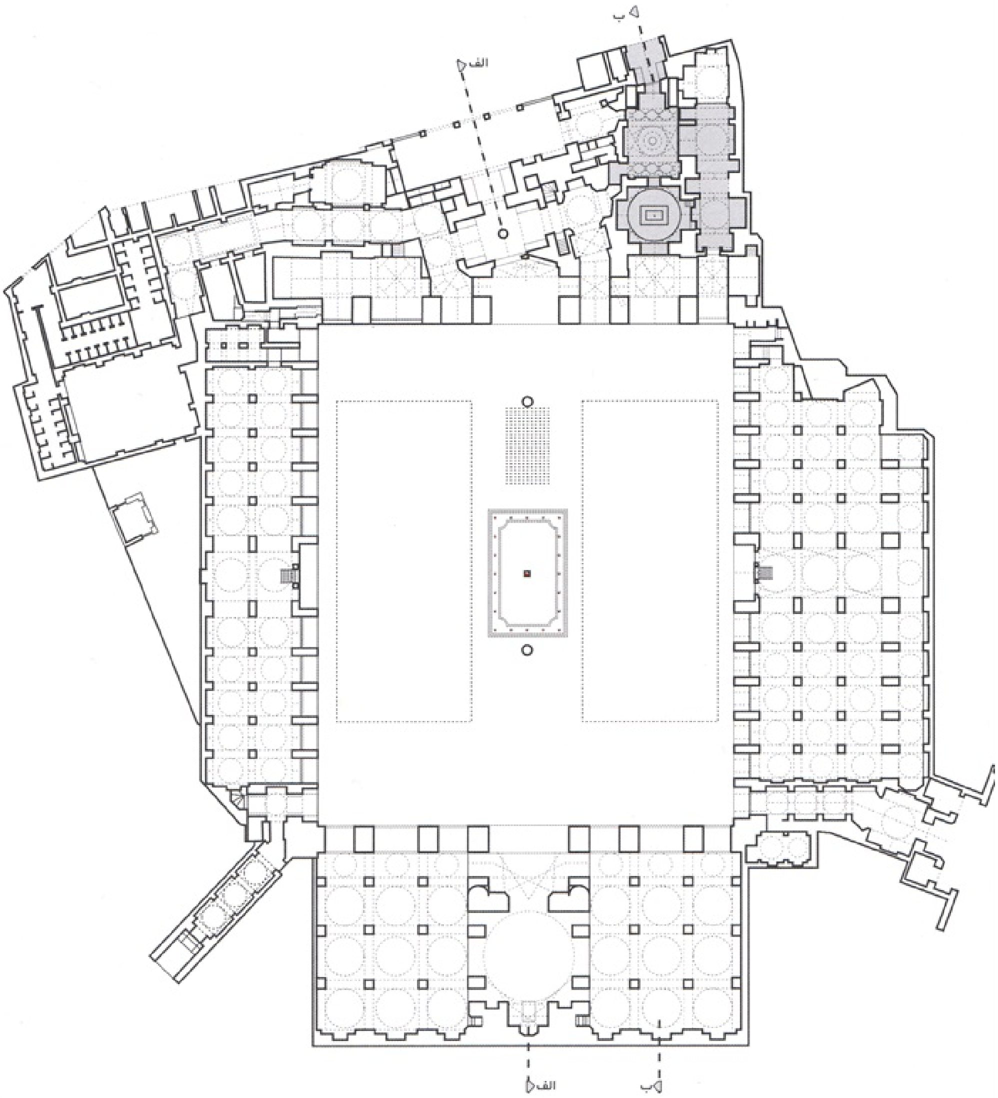
ص:۱۷۲

فصل نهم: مقبره

اشاره

ص:۱۷۳

تصویر



مقبره و راهرو پشت مقبره

ص:۱۷۴

مقبره

حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی، همزمان با بنای مسجد، در شمال شرقی آن، محلی را برای پس از حیات خود ساخت تا زمانی که به سرای باقی شتافت وی را در آن محل به خاک بسپارند. او عصر یکشنبه دوم ربیع الثانی سال ۱۲۶۰ ه ق بدرود حیات گفت و

طبق وصیتش، نامبرده را در همین محل به خاک سپردند که امروزه به نام مقبره آیت الله شفتی معروف بوده و زیارتگاه مردم و مؤمنین است. یادآور می شوم که عده ای از بستگان آیت الله نیز در همین مقبره به خاک سپرده شده اند.

مقبره سید شفتی شامل جلوخان، سردر، رواق و بقعه می شود که به شرح آن خواهیم پرداخت. این مجموعه با تزییناتی از آجرکاری، کاشیکاری، گچبری و نقاشی همراه است که به دست هنرمندان زمان خود شکل گرفته است و امروزه یکی از دیدنیهای هنر ایران در زمان قاجاریه به شمار می آید.

سردر مقبره



سردر

بقعه در گوشه شمال شرقی مسجد سید و در محله بید آباد اصفهان واقع است. سردر مقبره با جلوخانی به عرض ۴ متر و عمق ۳۲۰ سانتیمتر بر بازار بید آباد آجرکاری و بند کشی شده و سقف آن که با قوسی همراه بوده از تزیینات آجرکاری و رسمی بندی بهره مند گردیده است.

بعد از جلوخان، سردر ورود به رواق به ترتیب با کتیبه و کاشیکاریهایی زینت داده شده که اول سنگ ازاره از سنگ پارسی دو تیشه به ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر و ضخامت تقریبی ۱۵ سانتیمتر دور تا دور سردر را پوشانیده است. سپس نبش دو طرف سردر، از روی سنگ ازاره دو گلدان سنگی هرکدام به ارتفاع ۵۵ سانتیمتر با کنده کاری بسیار زیبا پایه گذار کاشیهای پیچی به رنگ فیروزه ای شده که با امتداد و ادامه آن تا تیزه قوس، زینت بخش سردر ورودی گشته است. در دو طرف کاشیهای پیچ، جوکهای جناقی به رنگ لاجوردی بر زمینه زرد، از روی گلدانهای سنگی، کاشی پیچ را همراهی کرده و دو جوک تا تیزه قوس ادامه یافته و سپس سه جوک اطراف پشت بغل سردر را زینت داده است.

دو سکو در طرفین در به عرض ۹۰ سانتیمتر و طول ۲ متر و ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر تعبیه شده و در پوشی از سنگ پارسی با تراش دو تیشه به قطر تقریبی ۱۵ سانتیمتر سطح سکو را یکپارچه پوشانده است. سپس اطراف سردر را از روی سنگ ازاره به ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر در دو دیوار شرقی و غربی با جوک جناقی قاب بندی کرده و داخل قاب بندی را با گل و گیاه از رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت سفید، فیروزه ای و لاجوردی زینت داده اند. قاب بندی دو اسپر طرفین در با جوک جناقی لاجوردی و زرد و نقش گل و گیاه توانسته است سردر را زیبا جلوه گر سازد.

روی قاب سازیها به ارتفاع ۲۵ سانتیمتر با جوک کاشی لاجوردی بر زمینه زرد دور تا دور سردر را باز قاب بندی کرده اند. داخل قاب بندی با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی اول در دو طرف در تا زاویه های بالای چهارچوب بعد از «بسم الله الرحمن الرحیم»، «آیت الکرسی» و در انتهای کتیبه «فاخلع نعلیک انک بالواد المقدس طوی»

نوشته اند. در وسط کتیبه به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است:

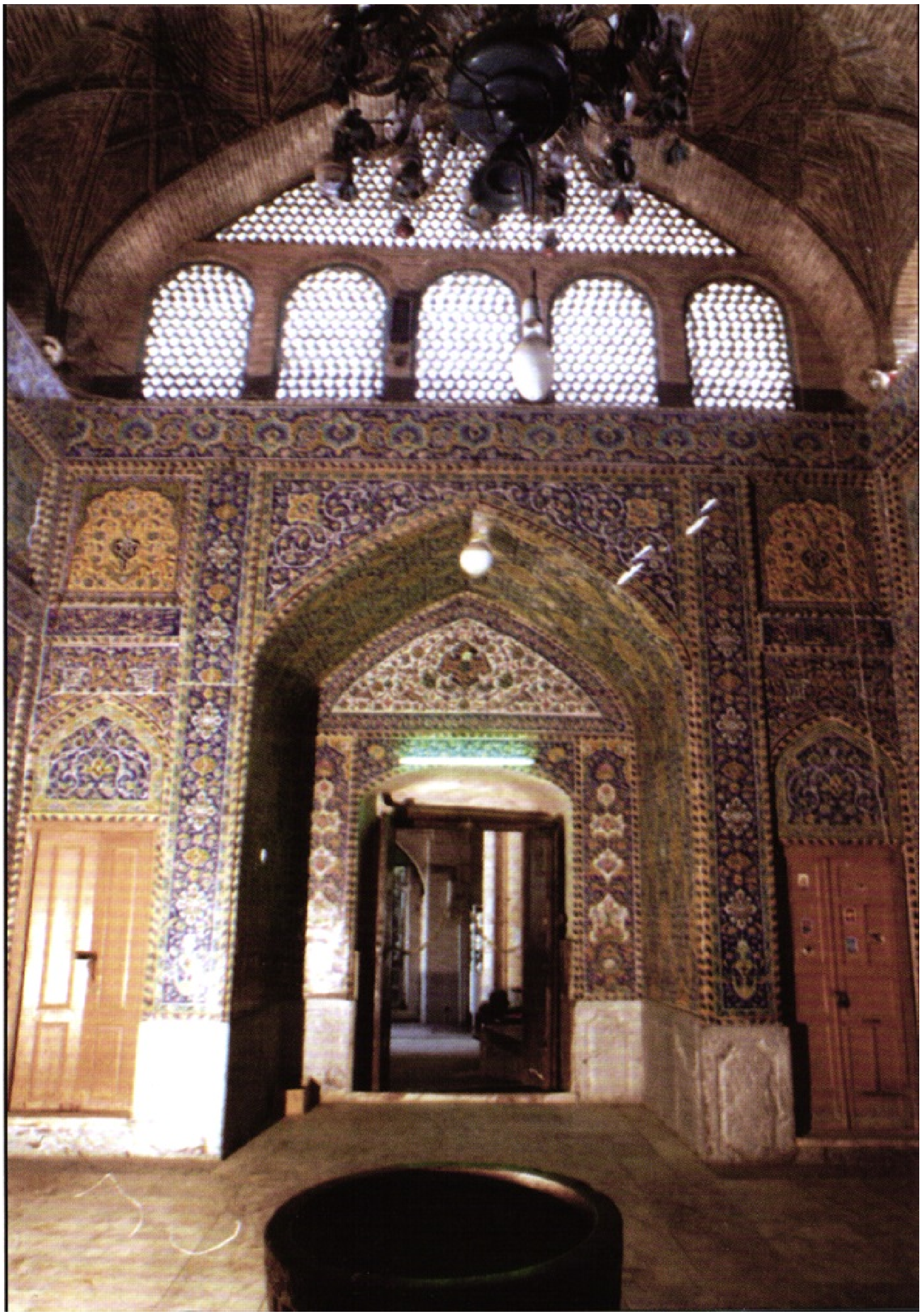
در زمان تولیت حضرت حجه الاسلام آقای حاج سید محمدرضا شفتی کاشی کاری سر درب مقبره بسعی و هزینه آقای حاجی آقائی اتمام یافت.»

در بالای کتیبه هایی که به خط ثلث نوشته شده است مقرنسی پایه ریزی کردهاند. مقرنس از سوسنهای دو طرف چهارچوب سردر شروع می شود و تا تیزه قوس با طاس و نیم طاس ها ادامه دارد که از هفت رنگ کاشیکاری بهره برده است. مقرنس را با رنگهای شاد و متنوع آن طور که در شان مقبره حجه الاسلام شفتی بوده باشد تمام کردهاند.

دو پشت بغل بالای قوس را، بعد از جوک بندی جناقی پشت کاشیهای پیچ، حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر داده اند و در متن

پشت بغل بعد از طراحی ترنج از گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید، با نقش اسلیمی از کاشیهای زرد بر کاشی زمینه خشت لاجوردی آن را تمام کرده اند. اطراف سردر با هره آجر و ملاط کاشی فیروزه ای محاط شده است.

دیوار شمالی رواق



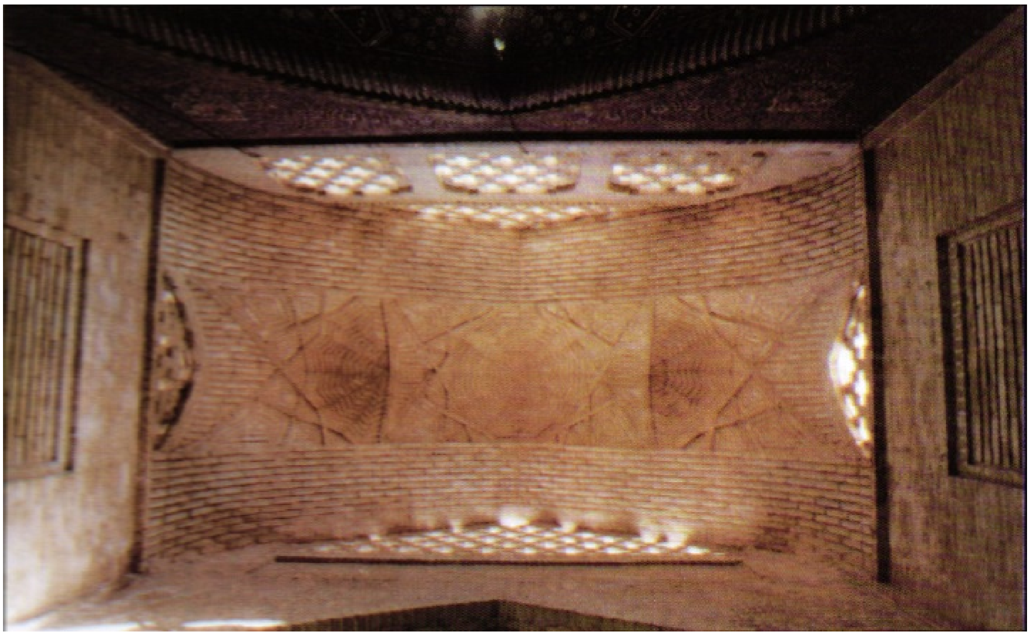
ص:۱۷۶

کف پـاگرد بین دو سـکو را که به انـدازه ۱۵ سـانتیمتر از کف جلوخان بلنـدتر است با سـنگ پارسـی فرش کرده انـد. در رواق جلوی بازار به عرض و طول ۱۸۰×۲۷۰ سانتیمتر است و چهار چوبی شامل وادار، آستانه و کلاهک دارد که ضخامت وادارها به ابعاد ۲۰X۱۵ سانتیمتر است و نبش بیرونی چهار چوب را مانند کاشـیهای پیـچ بالای سـردر حکاکی کرده اند. داخل چهارچوب دو النگه در به ابعاد مساوی باز می شود که لنگه درها از چوبهای سخت و مرغوب بائوسازی شده است و داخل بائوهای هر لنگه در را به شکل

زنجیر بست



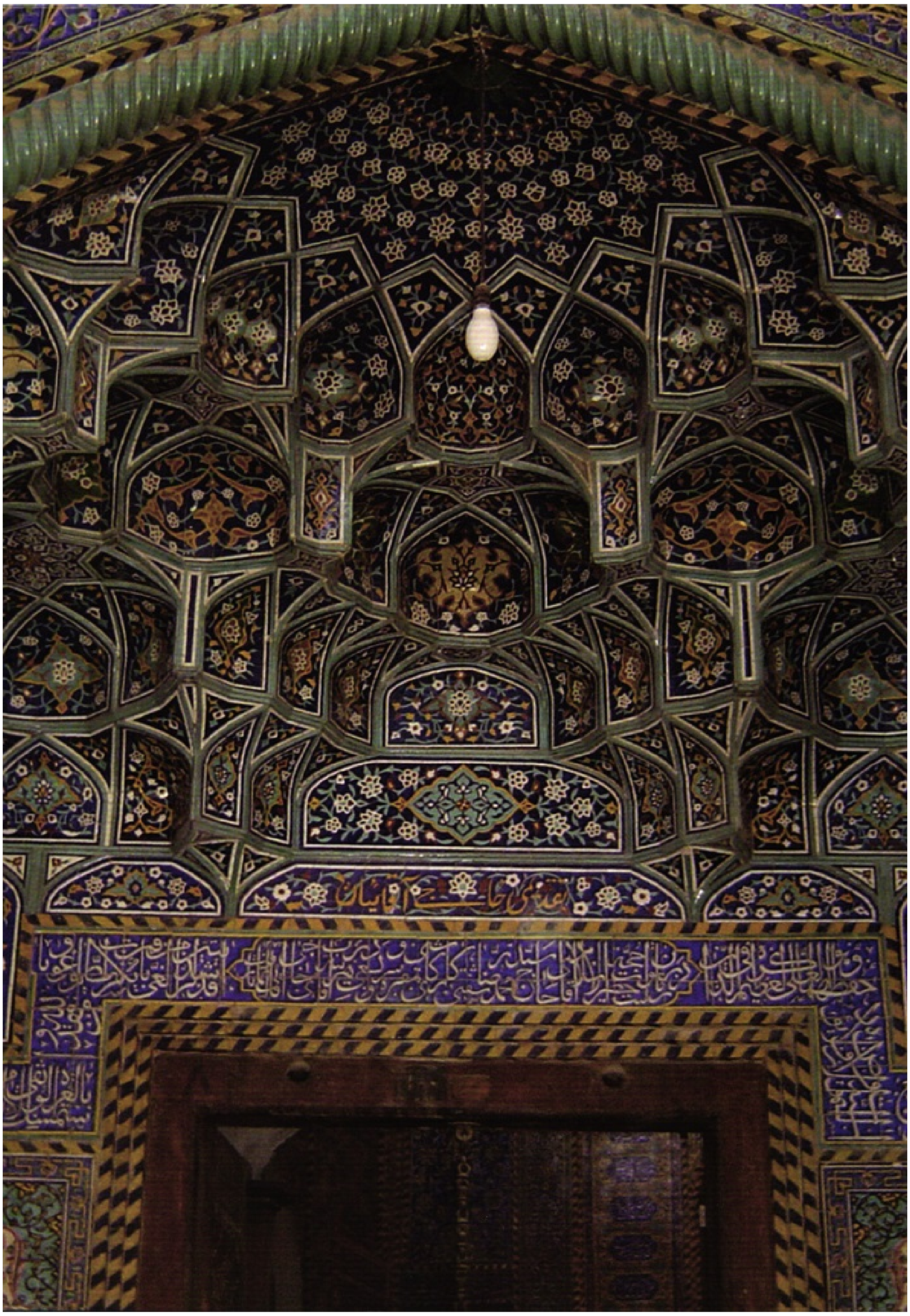
سقف رواق پیشخوان جلوی سردر



پیشخوان آجر کاری شده ورود به مقبره



تصویر



ص:۱۷۸

سه قسمت قاب بندی کرده اند: دو قاب در بالا و پایین به شکل مربع و یک قاب در وسط به شکل مستطیل. داخل قابها را با گره تند ده برگ چناری از چوب روشن زینت داده اند و حمیلهایی از چوب تیره به گره سازی جلوه خاصی بخشیده است.

پشت در نیز مانند روی در با گره سازی تزیین شده، یعنی پشت و روی در همانند یکدیگر است. پشت آستانه در، یک درگاهی ذوزنقه ای شکل سردر را به پاگرد رواق متصل می کند. چون مسجد مقابل قبله است و راسته بازار عمود بر قبله نیست، قناسی به وجود آمده را در درگاهی و دیوار شمالی رواق حل کرده اند. بنابراین سردر از بیرون به موازات بازار و در داخل رواق کاملا مقابل قبله ساخته شده است.

با حل شدن مسئله قناسی، یک طرف درگاهی به عرض لنگه در و طرف دیگر درگاه به اندازه ۴۰ سانتیمتر بلندتر از لنگه در است.

یک زنجیر برنجی دانه درشت به وسط کلاهک چهارچوب در وصل کرده اند و دو سر زنجیر که به طرف پایین است به وسط وادارهای طرفین چهارچوب (همان طور که در تصویر مشاهده می شود) نصب گردیده که به زنجیر بست شهرت دارد.

در زمانهای گذشته به در مساجد زنجیر بست نصب می کردند و چنانچه مجرمی به مسجد پناه می برد و از زنجیر بست عبور می کرد، دیگر کسی حق تعرض به وی را نداشت چون به خانه خدا پناه برده و در پناه ایزد یکتا بود، تا زمانی که از بست خارج شود و او را دستگیر کنند.

رواق

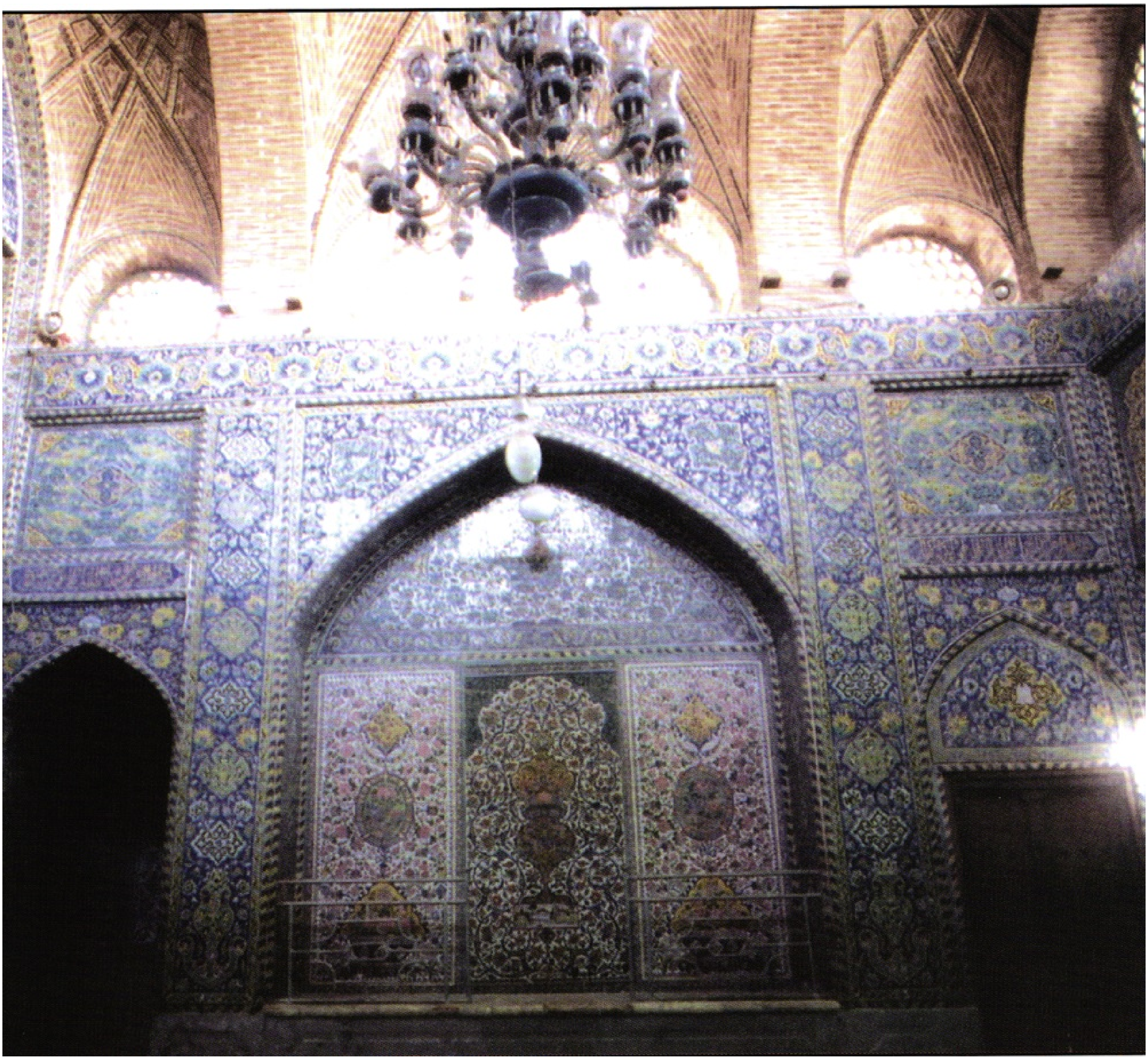
بعد از درگاهی وارد پاگردی می شویم که قسمتی از رواق محسوب می شود. این پاگرد که در طول دیوار شمالی رواق قرار دارد به عرض ۳۱۰ سانتیمتر و به عمق ۱۶۰ سانتیمتر (نسبت به دیوار شمالی) وسعت دارد و در بالا به قوسی ختم می شود. بعد از سنگ ازاره که به ارتفاع ۸۰ سانتیمتر دور تا دور رواق را می پوشاند، با جوک جناقی در دو ردیف تا تیزه قوس را قاب سازی کرده و با کاشی خشت هفت رنگی و نقش و نگار بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زینت داده اند. داده اند.

دو اسپر طرفین پشت در را که هرکدام به عرض تقریبی ۵۵ سانتیمتر است با جوک جناقی قاب بندی کرده و با مصرع بندی و نقش و نگار بر زمینه کاشی خشت سفید و اطراف آن را با گل و گیاه اسپر غربی رواق (فصل لربک وانحر* ان شانئک هو الابتر)

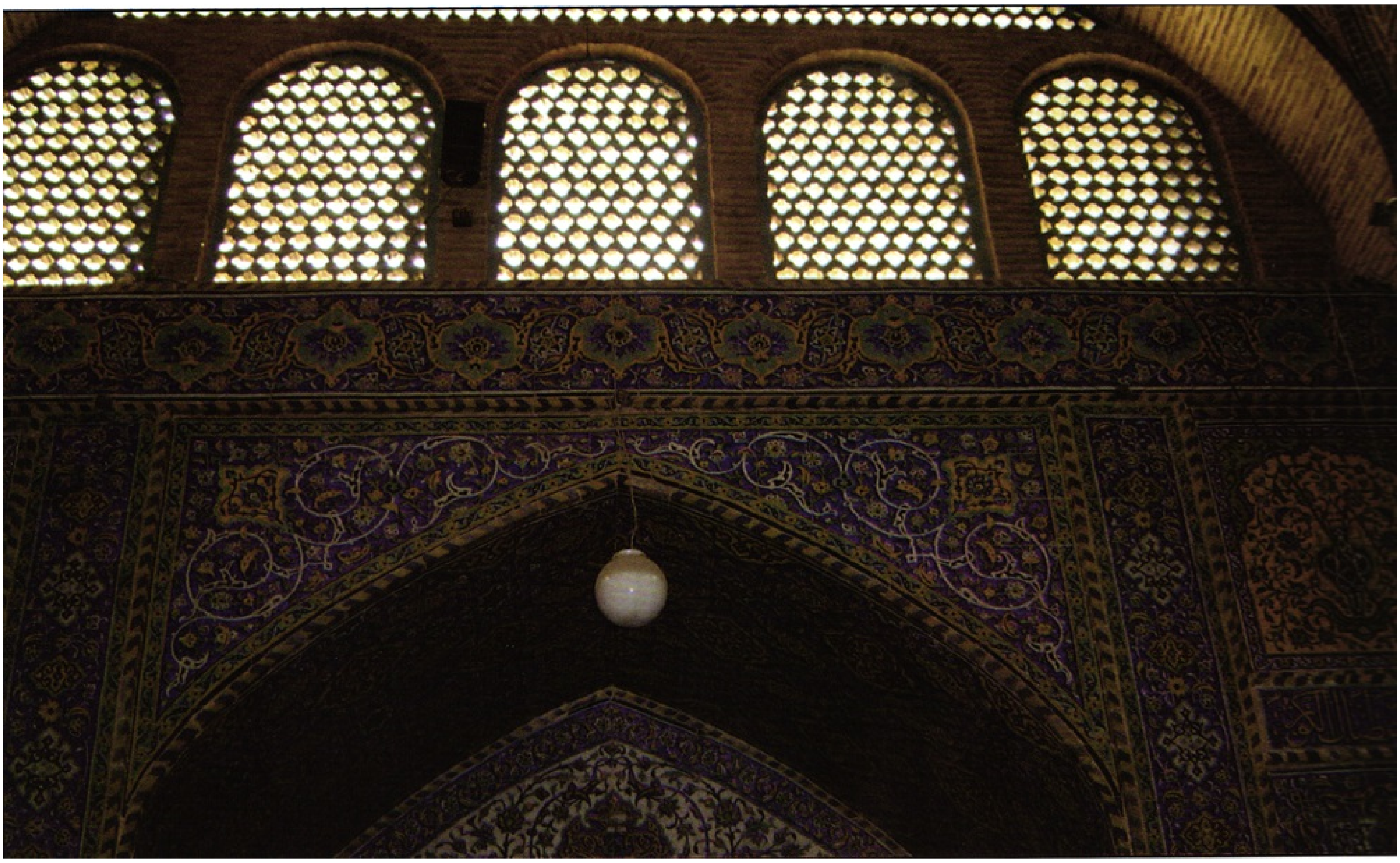
دست چپ:سوره اخلاص نوشته شده است.



نما سازی قسمت کناری سردر(داخل رواق)



نما سازی قسمت بالای پشت سردر (داخل رواق)



ص:۱۸۰

تصویر



بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آرایش داده اند. بالای سردر را از داخل رواق با حاشیه سازی و حمیل بندی با گل و برگ بر کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند. زمینه کار را با حاشیه و نقش اسلیمی گل و برگ با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت سفید به پایان برده اند. ارتفاع کف رواق سه پله بلندتر از کف بازارچه است.

بعد از اسپرهای پاگرد در ورودی به دو اتاق که به شکل انباری در دو پایه طرفین پاگرد و داخل پایه های سردر جاسازی شده است، توانسته اند نمای انباریها را با دو در چوبی و قابی از جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد و نیز اطراف در و طاقنمای بالای در را که به قوسی ختم می شود تزیین کنند. (ناگفته نماند اتاقکهایی که در دو طرف در ورودی قرار دارد، به اضافه اتاقکی که در جنوب شرقی رواق است، سابق در اجاره بزازهایی بود که اطراف رواق پارچه فروشی داشتند و شبها اجناس خود را در این اتاقکها نگهداری می کردند.)

متن طاقنما را با نقش اسلیمی و ختایی از کاشی سفید طراحی، و بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بالای سردر را نماسازی کرده اند.

بالای طاقنما با حمیل لاجوردی و سفید پشت بغل را محاط

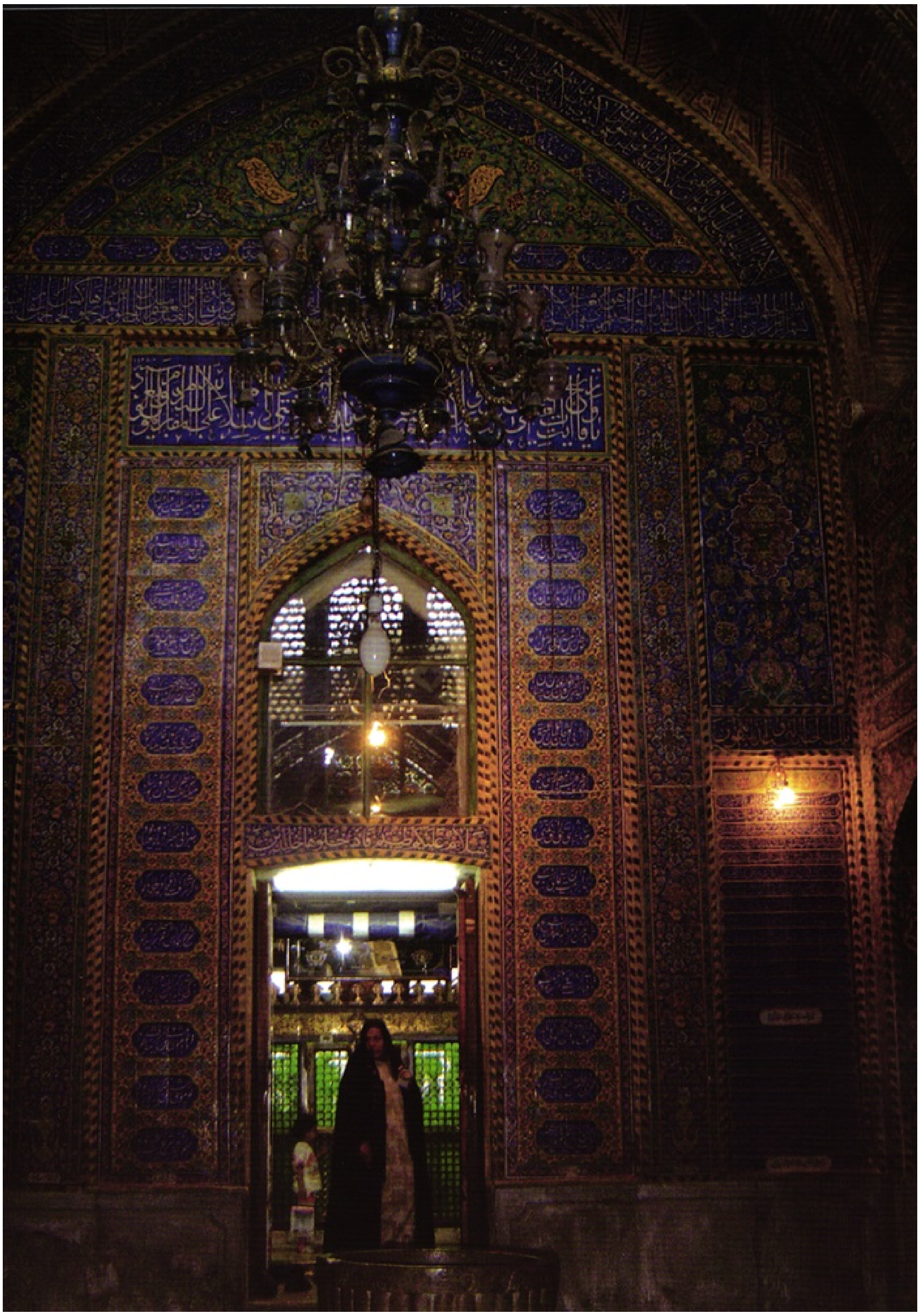
کرده و در متن پشت بغل با کاشیهایی به رنگ زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی، نقش اسلیمی و ختایی به کار برده اند.

در بالای دو پشت بغل به ارتفاع ۳۰ سانتیمتر و عرض طاقنما طرف شرق دیوار شمالی رواق با خط ثلث زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره کوثر به این شکل نوشته شده است: «بسم الله الرحمن الرحیم انا اعطیناک الکوثر» و بقیه سوره «فصل لریک وانحر» در بالای طاقنمای غربی است.

در دیوار غربی رواق یک طاقنمای بزرگ به عرض ۳۴۰ سانتیمتر در وسط و بعد از دو پایه دو در ورودی هریک به عرض ۱۴۰ سانتیمتر قرار دارد. در جنوبی به حجرهای باز می شود که به جلوخان مسجد ختم می شود و در شمالی به مسجد راه دارد. دیوار غربی رواق کاملا قرینه سازی شده است. متن طاقنما را تا شروع قوس (قسمت عمودی) به سه قسمت مساوی تقسیم، و با جوک بندی جناقی قاب بندی کرده اند. متن طاقنما را با گل و گیاه و مصرع بندی، و قسمت بالای تقسیمات را در دل قوس با نقوش مینیاتوری، و کل طاقنما را با طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید، بسیار زیبا

ص:۱۸۱

تصویر



ص:۱۸۲

آراسته و به دوستداران هنر هدیه کرده اند.

در گوشه دیوار غربی، لغازی از روی سنگ ازاره تا تیزه قوس سقف با جوک بندی جناقی محاط شده و نقش گل و گیاه از گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید آن را تزیین کرده است.

در بالای ورودی به حجره غربی دو ردیف جوک بندی جناقی به موازات هم قرار دارد که اولی اطراف در را محاط می کند و جوک جناقی دوم قوس بالای در را، و با مصرع بندی و نقوشی بر زمینه کاشی زرد همراه است. در پشت بغل قوس را، پس از قاب بندی با جوک جناقی، با گل و برگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند.

پس از قاب بندی دور در، کتیبه ای به عرض تقریبی ۳۰ سانتیمتر هست که با جوک جناقی قاب بندی شده و در متن کتیبه با خط زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بعد از «بسم الله الرحمن الرحیم» سوره اخلاص نوشته شده است و به جمله «بهزینه حاجی آقائی» ختم می شود.

در بالای کتیبه، با جوک بندی جناقی لاجوردی بر زمینه زرد، قابی مربع شکل با حاشیه ای از کاشی لاجوردی طراحی، و متن طاقنما را با کاشیهای هفت رنگ بر زمینه کاشی فیروزه ای تزیین کرده اند.

کاشیکاری طاقنمای شمالی دیوار عینا در جنوب دیوار قرینه سازی شده و فقط راهروی ورود به مسجد بدون در است.

داخل دهلیز ورود به مسجد از کاشیکاریهای زرد و لاجوردی استفاده شده است و بر روی یک گل کاشی در دل دیوار شمالی راهرو با خط نستعلیق لاجوردی بر زمینه زرد نوشته اند: «به لعنت خدا گرفتار شود هر کس بر این کاشیها خسارت وارد بیارود.» در ارتفاع کاشیکاری دو رواق را به عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر، که با جوک بندی جناقی قاب بندی گردیده است، با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند.

کف رواق با سنگ مرمر به عرض معین و طول آزاد فرش شده است. دیوار شرقی را همانند دیوار غربی قرینه سازی، و به جای

طاقنما از در چوبی استفاده کرده اند. در سابق راهروی شرقی رواق و فضای پشت مقبره در اجاره قهوه خانه ای بود و زمانی که قهوه خانه را تخلیه کردند، برای استفاده بیشتر، جلوی راهروی بر رواق را با دری از گره چینی چوبی، که بشود باز و بسته کرد، بستند. روبه روی راهروی ورود به مسجد نیز انباری هست که در آن گره چینی چوبی بسیار زیبایی دارد. ساخت و نصب در مربوط به دوره معاصر می شود و به جای در شمال شرقی رواق از کاشیکاری استفاده کرده اند. |

دیوار جنوبی رواق که پشت به بقعه آیت الله شفتی امتداد دارد با و تقسیماتی همراه است که به شرح آن خواهیم پرداخت.

در مقبره به ابعاد ۱۲۰*۲۲۰ سانتیمتر در وسط دیوار جنوبی رواقی قرار دارد. کف بقعه را به اندازه ۲۰ سانتیمتر از کف رواق بلندتر و با سنگ مرمر ساخته اند. در ورود به مقبره بر داخلی بقعه نصب شده است و لنگه های آن در داخل درگاهی (پاگرد) به طرف رواقی باز و بسته می شود. درگاهی پشت در با عرض تقریبی ۷۰ سانتیمتر با گچ سفید پوشانده شده است و هیچ گونه تزیینی ندارد.

دو اسپر طرفین در با جوک بندی جناقی آرایش شده که در دو مرحله انجام گرفته است: یک ردیف از جوکها قاب بندی اسپر بغل در را محاط کرده است و جوک بعدی قاب بندی اطراف در را تا زیر کتیبه در بر دارد

در بالای در، کتیبه ای به عرض ۲۰ سانتیمتر قرار دارد که بعد از جوک بندی جناقی با حمیل فیروزهای محاط شده و به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است: «سلام علیك طبتم نادخلوها خالدین». لابه لای نوشته ها را با گلهای مینیاتوری تزیین کرده اند.

در نوشته بالای در، پنجره ای به عرض در ورودی است که در بالا به قوس و دو پشت بغل ختم می شود. دور پنجره را با جوک جناقی قاب بندی کرده اند و در پشت بغل قوس با حاشیه ای از کاشیهای رنگی بر زمینه زرد، و متن لچکیهای قوس با ترنج و نقش اسلیمی مانند بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین شده است که یک حمیل فیروزه ای آن را محاط می کند. در حال حاضر داخل طاقنمای بالای در ورودی چهارچوبی نصب است که دلالت بر داشتن پنجره ای می کند، اما گویا واشوی های آن شکسته یا از بین رفته است.

در دو اسپر طرفین در، بعد از جوک بندی در متن اسپرها، اول به عرض تقریبی ۸ سانتیمتر با کاشی زرد و گل میناتوری حاشیه ای بر زمینه کاشی خشت لاجوردی دور تا دور اسپر قاب بندی کرده اند و سپس داخل متن اسپر با مصرع بندی و تزیینات میناتوری از رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت زرد کار شده است. داخل مصرعها اشعاری از صغیر اصفهانی به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند:

«آنکه این مسجد زیمن همتش برپا بود

تاقیامت آستانش قبله دلها بود)

زین بنا باشد صفای باطن بانی پدید

باطن جنت بلی از باطنش پیدا بود)

کرد آباد این جهان و آن جهان را زین بنا

مسجد اینجا و بهشت جاودان آنجا بود)

«حوض آبش می دهد گوئی خبر از سلسبیل

صحن آن چون ساحت فردوس روح افزا بود)

ص:۱۸۳

گنبد پر نقش و ایوان رفیعش بین چسان

از بلندی طعنه زن بر گنبد خضرا بود)»

گر گشائی گوش جان گلدسته اش روز و شبان

خلق را داعی بسوی خالق یکتا بود»

همچو طرف گلشن از هر صفه اش نقشی بدیع

و میکند جلب نظر بس دلکش و زیبا بود)

هر بنا باشد برای حق گر از حق نگذری

بهر بانی بهتر از دنیا و مافیها بود

جندا بر همت این سید عالی نسب

کز شرافت افتخار دوره طاهابود»

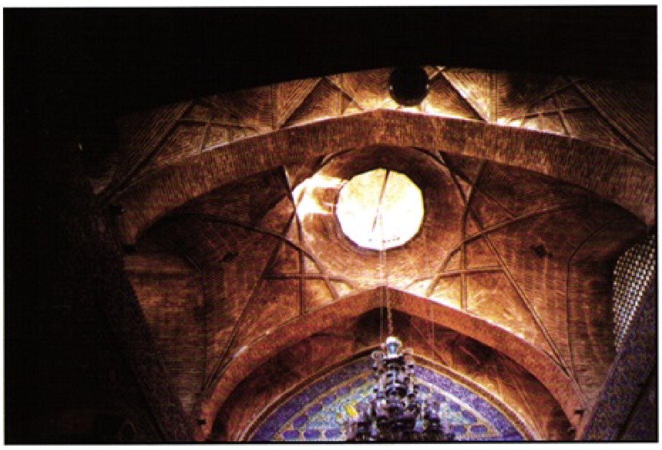
نام نیکش باقر و کنز علوم دین و شرع

شرح احوالش رقم بر صفحه□دنیا بود)

تا قیامت گشت اندر مسجد خود معتکف

آجر کاری سقف رواق



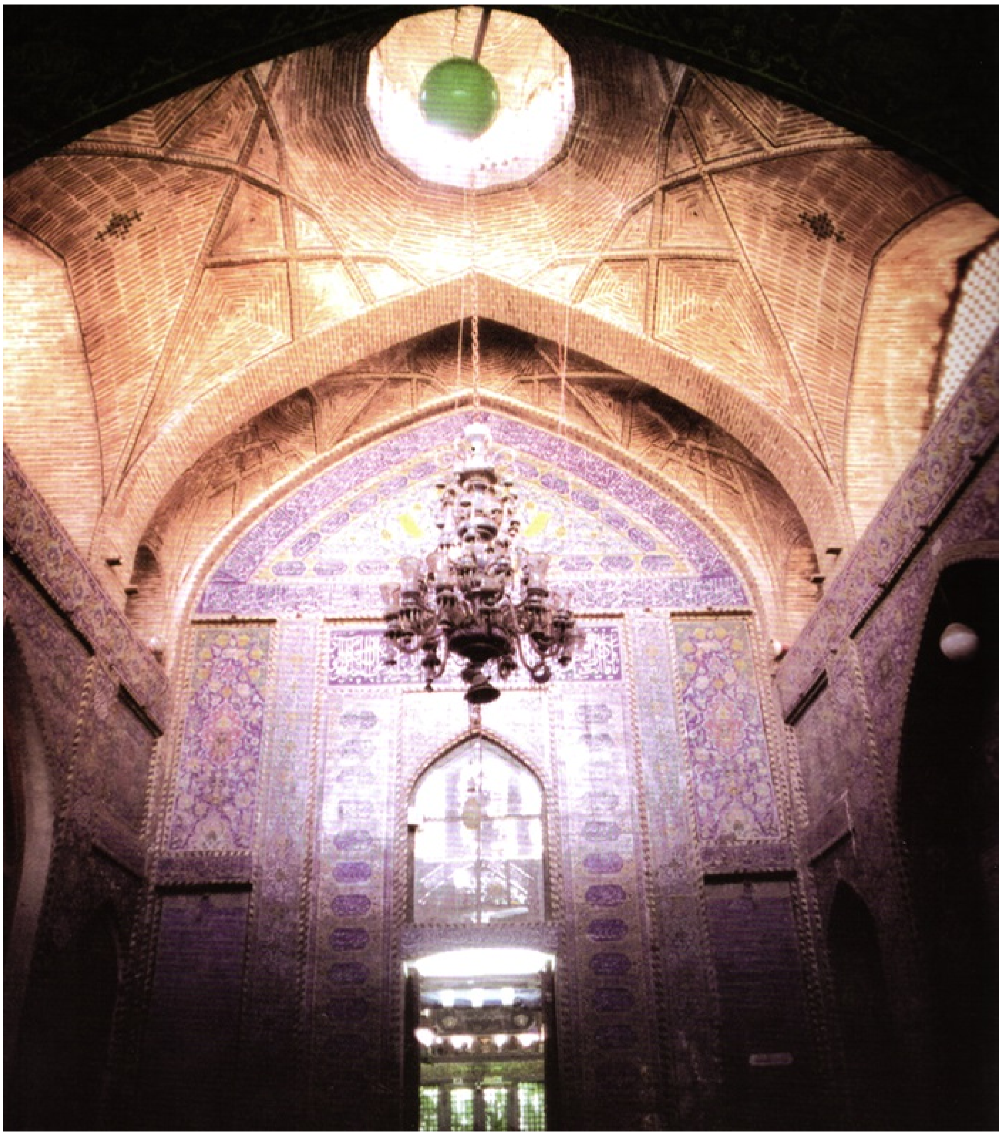


تصویر



ص:۱۸۴

تصویر



بندگی را باید اینان بنده پابرجا بود)

جلوه حق کرده مدهوشش تو گوئی تا ابد

او بود موسی و این بیت الشرف سینا بود»

مجری احکام جدش مصطفی بی خوف و بیم

پورموسی شبل حیدر زاده زهرا بود)

گفت این تاریخ در تعمیر درگاهش صغیر

حکم سید نشر شرع سید بطحا بود»

۱۳۶۸

در کتیبه ای بالای در ورودی مقبره، زیر کتیبه انتهایی، به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تاریخ وفات حجه الاسلام شفتی این طور نوشته شده است:

تاریخ وفات آیه الله العظمی فقیه اهل بیت طه ویس و ملاذ الشیعه حامی الشریعه الحاج سید محمد باقر الموسوی الرشتی حجه الاسلام اعلی الله له المقام، دوم ربیع المولود سنه ۱۲۶۰.»

بر لوحهای کوچکی جداگانه به خط نستعلیق مشکی بر زمینه کاشی سفید نام بانیان کاشیکاری رواق و بقعه سید حجه الاسلام شفتی به این شرح آمده است:

به هزینه مشهدی عباس حاجی آقائی»، «به هزینه آمیرزا آقا حاجی آقائی»، «به هزینه آمرتضی حاجی آقائی»، به هزینه آقا محمد حسین حاجی آقائی»

در بالاترین کتیبه بالای سردر مقبره، بعد از جوک بندی جناقی لاجوردی بر زمینه زرد، کتیبه ای به عرض تقریبی ۳۰ سانتیمتر قرار دارد که با حمیل کاشی فیروزه ای محاط شده و به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی قسمتی از آیات سوره جمعه نوشته شده است و به جمله «سنه ۱۳۷۰» ختم می شود. در وسط سردر دیوار جنوبی بر لوحی به خط نسخ زرد بر زمینه کاشی لاجوردی تاریخ کاشیکاری رواق به این شرح آمده است:

رواق سید در زمان تولیت حضرت ملاذالاسلام الحاج میرزا علی جعفر سبط حجه الاسلام به خرج حاجی آقائی بکاشی تزیین شده).

بعد از کتیبه حاشیه ای به عرض ۲۰ سانتیمتر بالای سردر و قوس

بالای سقف است که به شکل نیم بیضی تقریبی مشاهده می شود و پس از جوک بندی جناقی و حمیل کاشی فیروزه ای، با تقسیمات و مصرع بندیهایی با کاشی زرد اطراف مصرعها را تزیین کرده اند و سپس داخل مصرعها اشعاری به عربی به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نقش شده که درباره مقام روحانی حجه الاسلام و تأسف بر فقدان اوست. این اشعار را نیر، یکی از

شعرای معاصر اصفهان، سروده و به خط خود او بر دیوار رواق نقش شده است. و این اشعار مورخ سال ۱۳۶۰ ه ق و چنین است:

روض قدس ام هناجنات عدن سرنا

قف لك البشری و زرمن فیه قد نلت المنی)

«لهفی لفقدان مولی اعطی النعما

العلم و المال و الترویج و الکرمه)

السید الحجه الاسلام فی الزمن

درب مشبک ضلع جنوب شرقی رواق



و باقر منه کان الشرع منتظماً»

یدعوا الاله و یبکی فی تهجده

یجری الحدود من الخوان منتقماً)

و مسجد جامع فی اصفهان بنی

یعد تالیه فی الغبراء متعدماً)

میراث اولاد زهراء استردلهم

من غاصبی فدک فی طوفد الحرما»

«الموسوی الذی قد عاش حضرته

فی مذهب الجعفری شاخصاً علماً

راحت الی الروح روح منه ثاویه

و استوطن الخلد بالاجداد معتصماً)

بدر المضیئی مضی شمس العلی افلت

و من موته صار حبل الدین منفصماً)

بحر السخا جف عین الدهر باکیه

فنال بالفضل عند الله مبتسمه)

نجم الهدی غاب کنز المجد یستتر

و یعجز المدح منه اللوح والقلما

و کوکب القدس و التوحید منتثر

فی فوته فتری الاسلام ملتطماً)

یا نیر اکتبه للتاریخ من سنه:

من فقد سید نارکن التقی همدما

«۱۲۶۰»

«یا ایها الزائر انظر ذی البناء تجد

لدی التشرف فیها جنه ارما)

«لما انقضت مأه من عام رحلته

بالامر من سبطه تعمیرها ختماً

روی دیوار جنوبی رواق، اسپرهای طرفین در قرینه سازی شده

ضریح بقعه آیت الله شفتی



است. یعنی بعد از اسپرها با کاشی حمیل فیروزه ای قابی با عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر محاط، و از روی سنگ ازاره گلدانی را طراحی کرده و با مصرع بندی و گلهای مینیاتوری با کاشی هفت رنگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تا زیر کتیبه اصلی بالای در ادامه داده اند. در کنار حاشیه طاقنمایی به عرض تقریبی یک متر دیده می شود و ارتفاع از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه انتهایی را سه قسمت کرده اند: در قسمت اول که جنب دهلیز ورود به مسجد است با جوک بندی جناقی و حمیل فیروزه ای و خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زیارت اهل قبور نوشته شده و سه مستطیل کوچک در بالا، وسط و پایین این طاقنماست که با خط نستعلیق با کاشی سیاه بر زمینه کاشی سفید در بالاترین آن «دعای اهل قبور علماء»، و در مستطیل وسط «دعای اهل قبور»، و در مستطیل پایین «بانیان خیر از زائرین و خوانندگان التماس دعا دارند» نوشته شده است.

در بالای طاقنما، طاقنمای دیگری به عرض طاقنمای زیرین و به ارتفاع ۲۰ سانتیمتر قرار دارد که با

حمیل کاشی فیروزه ای محاط گردیده است. در متن این طاقنما با خط زرد بر زمینه کاشی لاجوردی نوشته اند: «تلک الجنه التی وعد المتقون».

ادامه جوک بندی طاقنما تا زیر کتیبه است و داخل طاقنما را با حمیل کاشی فیروزه ای محاط کرده و سطح طاقنما را با گلدان گل و مصرعهایی با گل و برگ از کاشی هفت رنگ مینیاتوری آراسته اند.

در طاقنمای شرقی مانند طاقنمای غربی عمل شده ولی به جای زیارت اهل قبور از زیارت وارث و زیارت علی بن الحسین و سپس از زیارت سایر شهدای کربلا با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی استفاده شده است.

در وسط رواق سنگابی از سنگ پارسی قرار دارد.

زیارت اهل قبور



زیارت وارث و زیارت علی ابن الحسین وزیارت سایر شهدا کربلا



ص:۱۸۸

سقف رواق

رواق آیت الله شفتی از چهار طرف کاملا بسته و در ورودی به رواق از بازارچه بید آباد است و سقف بازار را هم با طاق و چشمه پوشش داده و سوراخی در میان طاق برای نوررسانی به بازار ایجاد کرده انـد. بنابراین نور کافی به رواق نمی رسد و برای گرفتن نور طبیعی و تهویه بهتر از سقف استفاده کرده اند.

سقف را، نسبت به پایه های اطراف رواق، با تقسیمات انجام گرفته و با رسمی بندی آجری در سه دهنه طاق و قوسهایی بنا نهاده و طاقهایی در دیوار شـمالی رواق ساخته اند که فاصـله آنها را با پوشـش کردن به شـکل طاقنما در آورده اند. سـپس با آجر و بند کشی نقش شش در شش شبکه ای در داخل طاقنماها، توانسته اند تا اندازهای نور شمالی را به داخل رواق هدایت کنند.

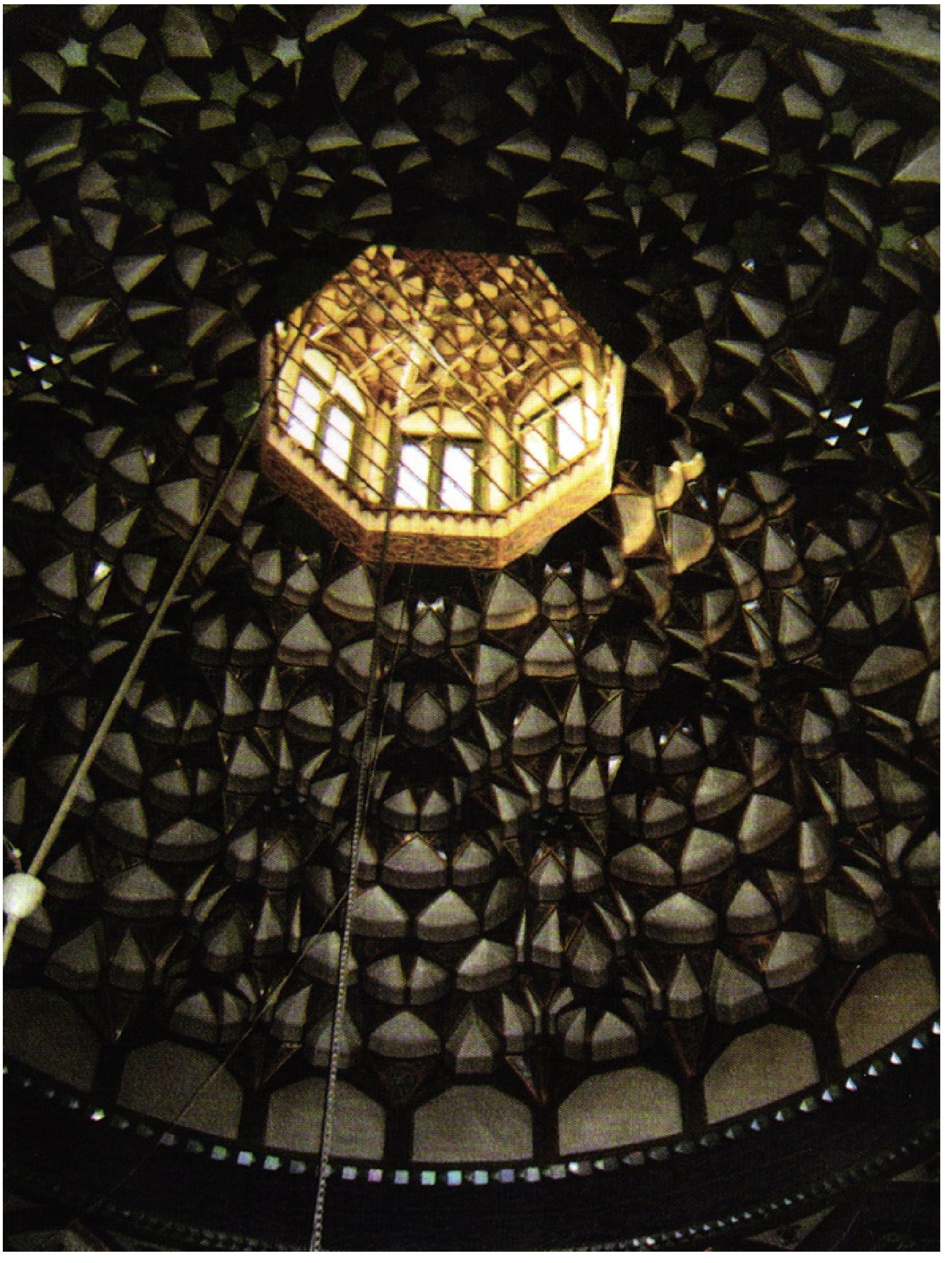
در دیوار شرقی، با ساختن طاقنماهایی بین پایه ها و شبکه بندی با آجر

نور طلوع آفتاب را تا میانه های روز به داخل رواق کشیده اند.

با ساختن رسـمی هایی با آجر در داخل پوشش سقفها، و به دست آمدن یک شمسه دوازده و آجر چینی منظم، توانسته اند یک دوازده ضلعی منتظم را در میانه شـمسه پایه ریزی کنند و در گوشه های دوازده ضـلعی پایه هایی به ارتفاع تقریبی یک متر استوار سازند که در انتها آن را با قوسـی پوشـش داده انـد. بنابراین دوازده دهنه طاقنما به دست آمـده است که داخل هریک از طاقنماها را با آجر و بند کشـی با نقش شـش در شش شـبکه بنـدی کرده انـد تا بتواننـد نور اطراف شـبکه ها را به داخل رواق برساننـد. بالای قوس طاقنماها را یکسان و تراز، و سـقفی گنبدی شکل با خیز کم روی روشنایی رواق ساخته اند که رجهای آجر کاملا دایره وار به دور خود چرخش دارد.

در وسط سـقف، بالای روشنایی، زنجیری از مرکز دایره سقف به پایین آویختهاند تا بتوانند چلچراغ سقف رابه زنجیر متصل کنند. در زمانهای قدیم داخل چلچراغ را با شمع روشن می کردند و از زمانی که برق به مسجد سید آمد، داخل چلچراغ را با لامپ روشن کردند و به این ترتیب توانستند به رواق روشنایی برسانند.(۱)

مقرنس گنبدی شکل داخل بقعه



مقرنس داخل چهلستونها



ص:۱۸۹

۱- زمانی که کتاب زیر چاپ بود باخبر شدیم که در تاریخ دهه آخر آبانماه ۱۳۸۴چلچراغ به سرقت رفته است.

بقعه

در وسط دیوار جنوبی رواق دری تعبیه شده که به ارتفاع ۲۰ سانتیمتر از کف رواق بلند تر است. با گذر از این در به مقبره حجه الاسلام شفتی می رسیم که با وسعت تقریبی ۷۷۷ متر در جنوب رواق واقع است. بقعه فرورفتگیهایی در اضلاع غربی و جنوبی و شرقی دارد که به وسعت آن می افزاید. این فرورفتگیها در هر ضلع به عرض ۳۵۰ سانتیمتر و به عمق ۱۳۰ سانتیمتر از دیوار اصلی بوده و قبل از اینکه به کاسه گنبد برسد با قوسی پوشش داده شده است.

برای فضای داخلی بنای بقعه از مربع استفاده کرده اند تا بتوانند از فیلپوشهایی که در چهار گوشه سقف به وجود آورده اند و تا تیزه قوسهاست بهره ببرند و فاصله بین تیزه قوسها و فیلپوشها را با رسمی بندی به یک دایره تبدیل، و گنبد را روی دایره بنا کنند. به این ترتیب گنبد را روی دایره ای که از پیش طراحی شده و به نتیجه رسیده است نهاده و پوشش داده اند. این مجموعه دارای تزییناتی است که به شرح آن می پردازیم.

سنگفرش کف بقعه از مرمر است و اطراف بقعه سنگ ازاره به ارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر نصب کرده اند و در محل طاقنماها که این ارتفاع بیش از ۹۰ سانتیمتر نیست از سنگ مرمر استفاده کرده اند.

روی دیوار شمالی بقعه از روی سنگ ازاره، بعد از ساختن دو اسپر طرفین در با گچبری و رنگ طلایی، دو طاقنما مشاهده می شود که طاقنمای شرقی را با طراحی نقش اسلیمی و گل و برگ گیاهی، که گلدانی در وسط دارد و رنگ آمیزی طلایی شده است، و متن طاقنما را با گچ سفید به پایان برده اند.

در طاقنمای غربی طاقنمایی مشابه ساخته اند که در متن آن اشعاری را به صورت برجسته گچبری کرده و برای رنگ آمیزی اشعار از رنگ طلایی بهره برده و متن طاقنما را با گچ سفید گچکاری کرده اند. اشعار چنین است:

دلا بخلد برین خواهی ار گذاری گام

قدم گذار بدرگاه حجه الاسلام»

کجا بلندتر از بارگاه رفعت اوست

زبعد قبه شاهنشهان عرش مقام)

هزار قرن کند مرغ وهم اگر پرواز

بشرط آن که نگیرد به یک نفس آرام»

تزئینات گچبریهای داخل بقعه



تصویر



ص:۱۹۰

هنوز مانده باول مقام رفعت او

دو صد هزار حجاب و دو صد هزار مقام)

بظل پرچم امرش قلمرو خورشید

را که از سفیده صبح است تا بظلمت شام))

برای مژده شهان تخت و تاج میدادند

که آورند ز خدام درگهش پیغام)

چو آن همای بلند آشیان پاک سرشت

| بعزم سیر بهشت برین پرید از دام))

نوشت از پی تاریخ رحلتش کفاش:

ای که در درج کرم در جنان نمود مقام)

در اسپر جنوبی بقعه، مقابل طاقنمای شمالی، طاقنمایی

قرینه سازی شده ولی اشعار آن متفاوت است:

«دلا قدم چو گذاری درین بلند مقام

بکن سلام نخستین بحجه الاسلام)

سمی قبله پنجم محیط علم و عمل

طراز مسند اکرام حجه الاسلام»

کجاست چشم حقیقت که بیندش در خلد

بصدر بزم تقرب نشسته با اکرام)

چشید از لب یاقوت فام حورا قوت

کشیده از کف گوهر فشان حیدر جام)

کسیکه جد کبارش حبیب حضرت حق

کسیکه جده او دختر رسول آنام)

روا بود که بروبند حوریان بهشت

غبار بارگهش را ز زلف عنبر فام)

غرض رسید چو آن گلبن ریاض رسول

خزان به گلشن عمرش ز گردش ایام)

خرد سرود به تاریخ او که ای کفاش:

مقام را بجنان کرده حجت السلام)

اشعار دو طاقنما که به خط نستعلیق نوشته شده اثر کفاش، شاعر اصفهانی، است و در مقام حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی سروده است.

در اسپرهای طرفین فرورفتگیها، طاقنماهایی با گل و گیاه گچبری شده که برجستگیها را به رنگ طلایی مزین کرده اند و برای طاقنما از گچ سفید بهره گرفته اند. در فرورفتگیهای دیوار بقعه در غرب، با تقسیمات انجام شده، طاقنماهایی طرح ریزی کرده و با گچبری و

تزئینات گچبریهای داخل بقعه



تصویر



ص:١٩١

آیینه کاری که بیشتر به یک کار مداخل شبیه است آنها را زیبا ساخته اند.

در طاقنمای شرقی، با تقسیمات انجام گرفته، در وسط دیوار دری نصب شده که به راهروی پشت مقبره . که به صحن راه دارد. باز می شود و طرفین در را با دو طاقنما (طاقچه) و تزیینات قطار بندی و گچبری به پایان رسانده اند.

در طاقنمای جنوبی مقبره و دیواری که مشرف به ایوان شمال شرقی است، از بالای سنگ ازاره یک ارسی به عرض و ارتفاع طاقنما با چوب ساخته اند که با آلت چینی و نقش و نگارهای چوبی همراه است و در بین آلتهای چوبی با بهره گیری از شیشه های رنگی، پنجره را بسیار زیبا جلوه داده اند. بقیه دیواره های طاقنما را با گچبری و آیینه کاری تمام کرده اند. در حال حاضر درهای کشویی ارسی در بالا نگهداری می شود، زیرا به جای آنها از پنجره و شیشه و حفاظ آهنی بهره| برده اند تا روشنایی بیشتری به مقبره برسد.

در ارتفاع ۳ متری از کف و در بالای در ورودی بقعه یک کتیبه کمربندی به ارتفاع ۳۰ سانتیمتر مشاهده می شود که اشعاری با خط نستعلیق بر آن گچبری شده است. برجستگیهای اشعار را سفید و گودی متن گچبری را لاجوردی رنگ کرده اند که دور تا دور بقعه را می پوشاند. اشعار چنین است:

. «بسم الله الرحمن الرحیم»

قدم ز روی ادب نه در این خجسته مقام

که جایگاه کرام است و قبله گاه آنام»

صفای کعبه و پاکی زمزم ار خواهی

مقیم باش دلا اندرین خجسته مقام»

حریم کیست که آید پی زیارت او

از عرش روح قدس با فرشتگان عظام»

حریم حجه الاسلام باقر ثانی

که هست حرمت او همچو کعبه در اسلام»

طراز طره حورا برند و روضه خلد

ز خاك تربت او ساکنان دار سلام

بیت الارشاد»

از آن خجسته شد این بقعه شریف که هست

خجسته مدفن نوباو رسول آنام)

مگر ریاض بهشت است کز تفرج او

نیم روضۀ فردوس آیدم بمشام»

برفت آن که از و تازه بود شاخ کرم

بمرد آن که ازو زنده بود نام کرام»

یتیم شد هنر و فضل و کس نمی بینم

بزیر سایه الطاف پرورد ایتام

درین سرای مجازی نیست آری دل

از کجا بجیفه کند میل مرغ عرش مقام»

«پیام ارجعی آمد بگوش او چه ز دوست

پرید طایر روحش ز شوق آن پیغام»

چه بود روضۀ فردوس منزلش آغاز

بسوی اصل خود آهنگ کرد در انجام»

نه گشت تیره چرا آفتاب و چهره ماه

که آفتاب شریعت نهفت رخ بغمام

هلال وار رخش زرد بود و قامت خم

ز بس که روز و شب اندر صیام بود و قیام»

باب الاکرام»

کلام او همه الهام بود زانکه نبود

بجز کلام خدا و حدیث خیر الانام

کسی نکرد در ایام او ز معن حدیث

کسی نبرد بدوران او ز حاتم نام)

«موحدی که باو بود معنی توحید

مسلمی که باو بود معنی اسلام»

شکست دام و نمود آشیان بعالم قدس

که مینزیبد طاوس عرش بسته دام»

بلفظ تازی تاریخ رحلتش گفتم:

چه بشمری ماتین است و الف و ستین عام»

در وسط این اشعار شماری «اسماء الله»نیز گچبری شده است.

کتیبه ای در قسمت فوقانی سه گوشواره شرقی، غربی، جنوبی داخل بقعه هست که به خط ثلث برجسته طلایی رنگ بر زمینه رنگ لاجوردی چهارده معصوم به این شرح گچبری شده است:

«بنبی عربی و رسول مدنی و اخیه اسدالله مسمی علی و بزهراء بتول و بام ولدتها و بسبطیه و شبلیه هما نجل زکی و بسجاد و بالباقر و الصادق حقا و بموسی و علی و تقی و نفی و بذی العسکر و الحجه القائم بالحق. الذی یضرب بالسیف بحکم ازلی و علیهم صلواتی و سلامی ماه الفا بلیال و نهار و غدو وعشی.)

در بالای در ورودی مقبره، پنجره زیبایی نصب بوده که بالای آن

ص:۱۹۲

به خط نستعلیق عبارت «انا مدینه العلم و علی بابها ۱۲۷۲ هجری قمری» گچبری شده و در زیر آن این شعر بر گچ نقش افکنده است:

یا امام حسین ادرکنی) درگاه تو قبله گاه جان است

محراب زمین و آسمان است»

این پنجره با گچبری مشبک ساخته شده بوده که در حال حاضر خراب گردیده و جای آن باز است و فقط آثاری از آن به چشم می خورد.

همان طور که گفتیم در چهار زاویه بقعه چهار فیلپوش ساخته اند و در بین آنها از رسمی بندی استفاده کرده اند تا بتوانند در کل به یک دایره برسند که پایه طاق را روی آن بنا نهند. در دل پاباریک ها و ترنجهای رسمی بندی از نقشهای موزونی مزین به رنگ طلایی استفاده کرده و در مجموع، از بالای کتیبه کمربندی با ساختن سوسنها پایه ریزی مقرنسها را به وجود آورده، و سپس از پاطاق مقرنس سازی را شروع کرده و تا انتهای تیزه فیلپوشها ادامه داده اند. مقرنس و رسمی بندی به طور مداخل با حرکتی آرام و چشمنواز توانسته است چهار گوشه مقبره آیت الله شفتی را زیبا سازد و ابتدای کار جدیدی قرار گیرد که همانا ساختن گنبد است.

با پوشش گنبد و کتیبه ای که مقرنس داخل گنبد را از سایر تزیینات زیر کاسه سقف جدا می سازد، با خط ثلث برجسته به رنگ طلایی بر زمینه گچ لاجوردی رنگ بعد از جمله قال الله تعالی» ، آیه ۲۰ تا ۴۴ سوره ص و در انتها به سال ۱۲۷۲» گچبری شده است.

کتیبه را با دو ردیف نقش زنجیره ای آیینه کاری و محاط کرده اند. از روی کتیبه، و با تقسیمات انجام گرفته، یک ردیف سوسن پایه ریز مقرنس شده که سقف مقبره حجه الاسلام شفتی را بسیار زیبا به پایان رسانده است.

در وسط سقف از یک کلاهک هشت ضلعی برای گرفتن نور استفاده کرده و بعد از نصب هشت پایه و هشت پنجره، سقف هشت ضلعی را با مقرنس تمام کرده اند.

به طور کلی با حرکتی از بالای کتیبه کمربندی و درهم قرار گرفتن رسمی بندیها، مقرنسها و کتیبه ها توانسته اند در هم پیچیدگی بسیار زیبا و موزونی را چشمنواز هر بیننده کنند.

در وسط بقعه در اطراف سنگ قبر آیت الله شفتی ضریح فولادی بسیار ظریفی به طول ۳۲۰ و عرض ۲۲۵ و ارتفاع ۱۹۵ سانتیمتر ساخته شده که اشعار فارسی و عربی و شجره نامه

حجه الاسلام و آیاتی بر آن است و به شرح آن خواهیم پرداخت.

در اطراف ضریح فولادی آرامگاه به خط ثلث طلایی بر زمینه مشکی «آیه الکرسی» و سوره اخلاص نوشته شده و در قسمت آخر کتیبه نام خطاط آن «کاظم شریف» و سال ساختن و پرداختن آن ۱۳۲۲ ه.ق» ذکر شده که به شرح زیر است:

من یعظم شعائر الله فانها من تقوی القلوب کتبه سلطان الکتاب کاظم الشریف ۱۳۲۲).

شجره نامه سید حجه الاسلام بر ضریح فولادی آرامگاه

کتیبه دیگر ضریح به خط نستعلیق طلایی بر زمینه مشکی شامل شجره نامه حجه الاسلام است به این شرح:

«قد جد بنصب ضریح جده سمیه ابن حجه الاسلام الحاج سید اسدالله بن حجه الاسلام آیه الملک العلام الحاج سید محمد باقر بن محمد تقی بن محمد زکی بن محمد تقی بن شاه قاسم بن میر اشرف

مقرنس داخل بقعه



ص:۱۹۳

بن شاه قاسم بن شاه هدایت بن الأمیر هاشم بن السلطان السید علی قاضی بن السید علی بن السید محمد بن السید علی بن السید محمد بن السید موسی بن السید جعفر بن السید اسمعیل بن السید احمد بن السید محمد بن السید احمد بن السید محمد بن السید ابی القاسم بن السید حمزه بن الامام موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابیطالب ۱۳۲۲ کتبه الاثم فتح الله).

اشعار عربی ضریح مورخ سال ۱۳۲۲ هجری

اشعار عربی که به صورت الراحی بر اضلاع عمودی ضریح به خط نستعلیق طلایی رنگ بر زمینه مشکی نقش بسته به این شرح است:

۱۳۲۲

هذا ضریح للثریا سماو شاءنه فاق ضراح السما

و الحجه الاسلام اعنی به العالم العلامه العیلما

باقر علم الله مستودع امین السر الغیب حامی الحمی

ناب عن الحجه فی عصره فکان عنه النائب الأعظما

عمل کمترین حاجی اسدالله)

اشباله الاساد کم خلقو

الغابه المجد لهم ضیغما »

« و سبطه الباقر من طوقت

کفاه اجیاد الوری العما »

« علامه الدهر الذی فخره السامی

علی هام السما قدسما »

« قد خص فی خدمته جده

و جده احری بان یخدما »

« فها له الأمر لما قد راعی

ضریحه قارب ان یعدما »

« فصمم العزم لتشییده

ولیس الا الرشد أن یعزما »

« و حیثما قد تم و استوثقت

ارکانه فی الأرض و استحکما »

« و قد تعالی شاعنه رفعه

ارخه فاق ضراح السما»

۱۳۲۲

کتیبه های در نفیس ضریح آرامگاه (کار استاد رمضان طلاکوب

بر لنگه راست در نفیس ضریح، به خط نستعلیق طلایی بر زمینه مشکی، این اشعار نوشته شده است:

« بحر الندی باب الهدی شرعته

ما وافق السنه و الکتابا»

« لما دعاه ربه مبادرا

الی جنان خلده اجابا»

« فعطلت کل الوری لفقده

المسجد و المنبر و المحرابا»

« و مذ تواری نوره مستترا

عن الوری ارخت نور غابا »

« و باقر العلم الذی علومه

قد فتحت الی الهدی ابوابا»

« و نوره ان اشکلت عویصه

ان یرفع عنها الستر و الحجابا»

« نو شجر البرغدت راقمه

و الانس والجن معاً کتابا»

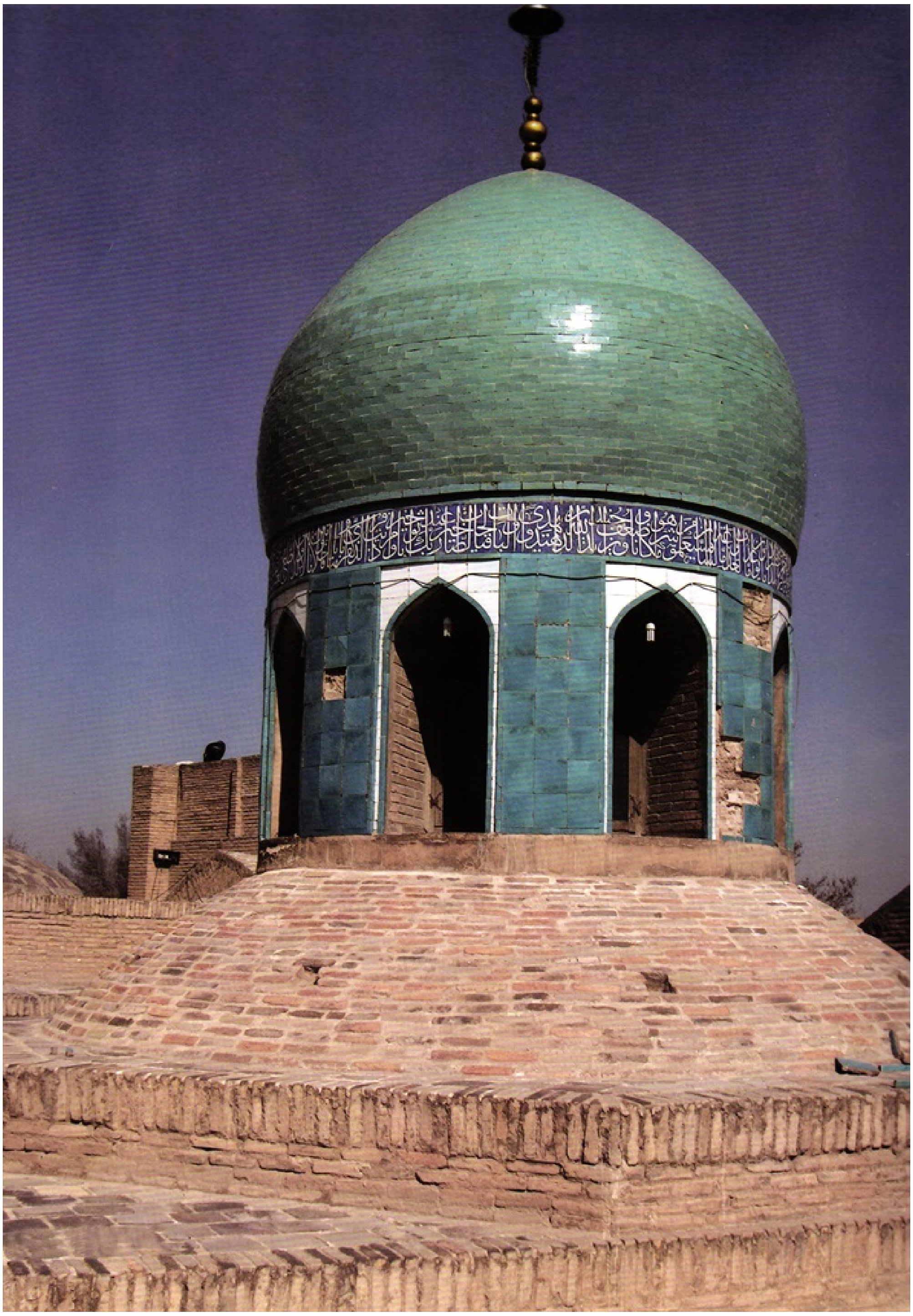
« یمدها البحر لحصر فضله



گنبدوبارگاه حجه الاسلام شفتی

ص:۱۹۴

تصویر



ص:۱۹۵

الما راو لفضله حسابا »

بر لنگه راست در ضریح، غیر از اشعار عربی مذکور، سه شعر فارسی نیز به این شرح نوشته شده است :

« مه برج ایمانکه درگاه اوست

سپهر برین از هجوم نجوم)

« ز بعدش برفت از حقیقت نشان

زفقدش نماند از شریعت رسوم»

« فلك تیره کردند و تاریخ گشت

شد اندر سحاب آفتاب علوم »

۱۲۶۰

و بر لنگه چپ در ضریح به خط نستعلیق این اشعار خوانده می شود:

« این بقعه که خلق را شب و روز

از بهر زیارتش هجوم است »

« محشر ز توجه نفوس است

غوغاز تراکم نجوم است»

« هر کس که دعا کند باخلاص

اینجا باجابتش لزوم است ر »

از باقر علم مصطفی آنك

معروف جهان بروس و روم است»

« مشکوه هدی نبیره او

باقر که امام بر عموم است»

« آراست ضریح او ز پولاد

. کش علم بکف بسان مومست »

« پرسید خلف(۱) که این کرامات

و ظاهر زکدام مرز و بومست »

دانائی گفت ب�ر تاریخ

از این مرقد باقر علوم است »

۱۳۲۲

« باقر علم آسمان حلم که خورشید

پرتو رایش بود بچرخ مقرنس »

« ساخت ضریحی ز بهر مرقد جدش

ك آمده محمود نه رواق مسدس »

فرد وجود است و عقل گفت بتاریخ

کلی ایجادی ای ضریح مقدس »

۱۳۲۲

بر دماغه در ضریح به خط نستعلیق طلایی بر زمینه مشکی اسامی هنرمندانی که در ساختن و پرداختن ضریح سهیم بوده اند به این شرح آمده است:

عمل استاد رمضان طلاکوب اصفهانی - مباشر عبدالباقی . عمل حاج غلامعلی - کارخانه اعلا. عمل استاد یدالله».

بر یک لوحه کوچک کاشیکاری به خط خوش نسخ که در قسمت فوقانی سر در ورودی رواق شرقی بقعه مشرف به صحن نصب شده دو فرد شعر به شرح زیر نقش بسته است:

بنده اهل حقیقت خادم اهل یقین صانع نقش، علی نام اقل المؤمنین هفت بر اعداد تاریخش بیفزود و بگفت دار امن فادخلوها | بسلام آمنین ۱۳۹۵ (هجری قمری)

کسانی که در ساخت بقعه کمک مالی کرده اند

جرز غربی به هزینه مشهدی عباس حاجی آقایی

اسپر جنوب غربی به هزینه آمیرزا آقا حاجی آقایی

اسپر جنوب شرقی به هزینه آمیرزا حاجی آقایی

جرز شرقی به هزینه حسین حاجی آقایی

اسپر شمال شرقی به هزینه حاجی آقایی

اسپر شمال غربی به هزینه حاجی آقایی

داخل سکوی غربی خادم رواق محمد تقی مسجدی

به هزینه حاجی آقایی .

ص:۱۹۶

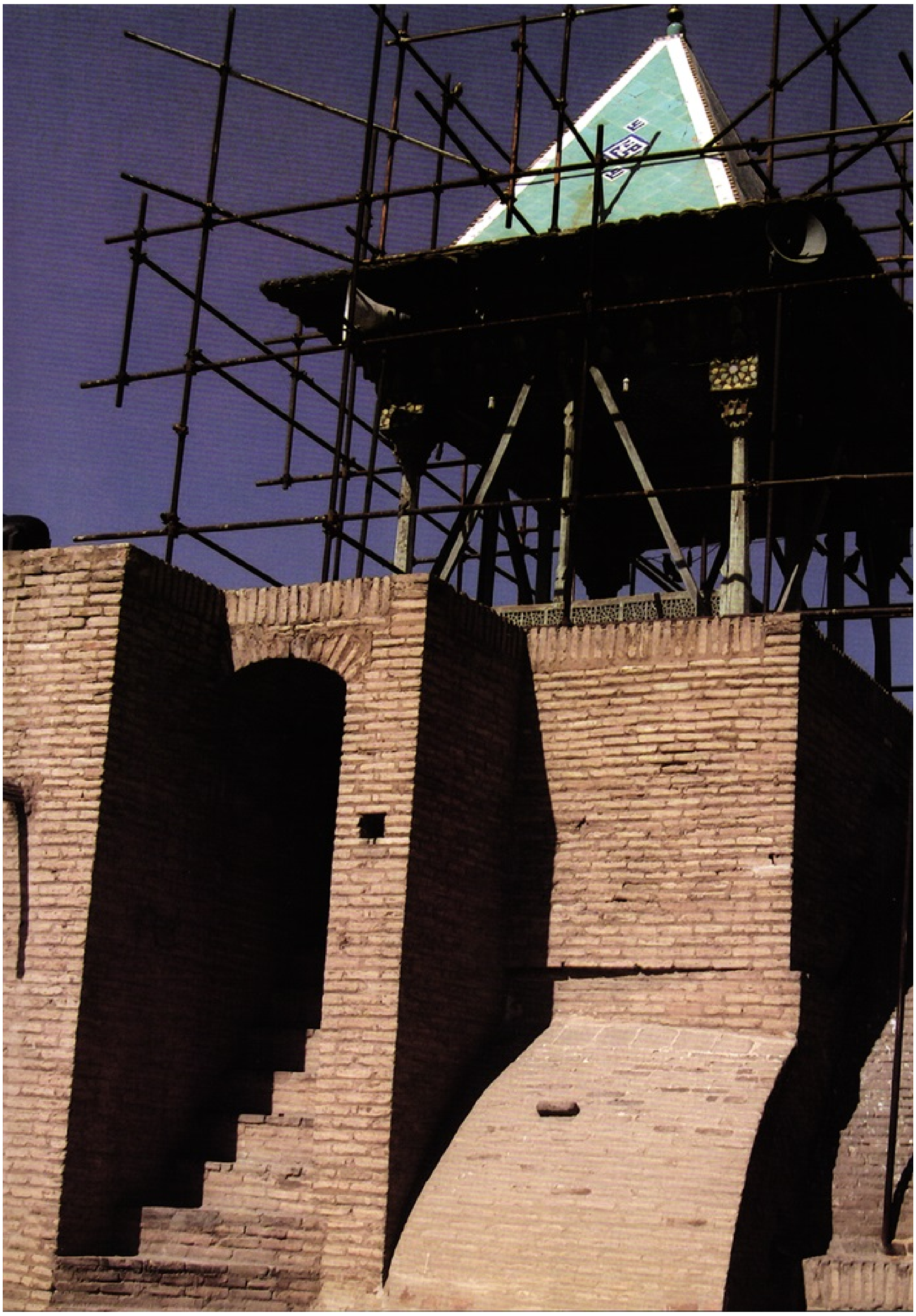
۱- خلف تخلص حاج سلیمان خان رکن الملک است که در دوران حکمرانی ظل السلطان نایب الحکومه اصفهان بود. وی نویسنده ای توانا و شاعری خوش قریحه بوده و بانی ساختمان مسجد رکن الملک در اول تخت فولاد اصفهان است .

فصل دهم: هنرمندان،مدرسین،مؤذین و...

اشاره

ص:۱۹۷

تصویر



ص:۱۹۸

معمار مسجد سیّد

سید ابراهیم کابلی، فرزند سید ابوالحسن عالم فاضل، از بنی اعمام مرحوم سید حجه الاسلام شفتی بود که مورد توجه و عنایات مخصوص آن مرحوم و از طرف ایشان سرپرست و ناظر قسمتی از بنایی مسجد سید بوده است.

در بیت چهارم اشعاری که میرزا محمد حسین هلال، شاعر، در ماده تاریخ اتمام بنای ساختمان مسجد سید سروده و در بالای اسپرهای طرفین ایوان جنوبی مسجد کتیبه شده است چنین می گوید:

« سزد گر کعبه اش خوانی که شد سرکار اتمامش

اسمی زاده آزر سلیل خواجه کیهان»

مراد از «سمی زاده آزر» همین سید ابراهیم است. او تا سالهای پس از وفات مرحوم حجه الاسلام حیات داشته و پس از فوت در مقبرهای کوچک در انتهای دالان شمال شرقی مدفون گردیده است. گویا تاریخ وفاتش به سال ۱۲۷۴ است.

اسامی هنرمندانی که نامشان در کتیبه های مختلف مسجد سید نوشته شده است:

۱.آقاجان کاشی پز سال ۱۲۹۹ .

۲. محمد اسمعیل (ظاهرا حجار بوده است).

۳. حاج اسمعیل حجار، سال ۱۳۰۹.

۴. حسن بن حسینعلی حجار، سال ۱۳۰۹ .

۵. حسن بن استاد علی کاشیکار .

۶. حاجی سید حسین موسوی زاده کاشی ساز.

۷. مشهدی حسینعلی خادم، سال ۱۳۰۸.

۸. استاد محمود نجار .

۹. معصوم کاشی پز، سال ۱۲۵۵ .

۱۰. میرزا هاشم نقاش، که بنابر نقل قول نبیره ایشان کلیه نقاشیهای روی کاشی مسجد اثر اوست.

۱۱. کاشی سازی ماهر.

در زمان تولیت حاج آقارضا شفتی معماری مسجد سید به عهده آقای حاج غلامعلی ما هر النقش بود که گفته اند محراب شبستان زیر گنبد از کارهای اوست و سپس بعهده آقای حاج اسمعیل ترابی که یکی از معماران مجرب اصفهان بشمار میرفت محول شد و پس از فوت نامبرده آقای حاج حسن ترابی ، پسر آقای حاج ابوالقاسم معمار، که معماری را از اجداد خود به ارث برده بود قبول مسئولیت کرد. نامبرده حدود ده سال قبل به مکه معظمه مشرف شده بود که در همانجا به رحمت ایزدی پیوست. بعد از ایشان کسی قبول مسئولیت نکرده و تعمیرات و

نوسازی مسجد به امید خدا رها شده و هر کس هر کاری به نظرش خوش آمده انجام داده است که تعمیرات و نوسازیهای آخر تناقض فاحشی دارد.

خطّاطان مسجد سیّد

در مسجد سید از سه نوع خط استفاده شده است: خط ثلث، خط نستعلیق و خط بنایی که اسامی خطاطان در کتاب بیان المفاخر به این شرح آمده است.

۱. اسدالله رجالی در سالهای۱۳۰۸-۱۳۱۱-۱۳۱۳-و۱۳۱۸ .

محمدباقر شریف آتشی شیرازی از سال ۱۲۵۵ تا ۱۲۹۸ .

ص:۱۹۹

۳. حبیب الله بن محمد ابراهیم فضائلی استاد خط از معاصرین.

۴. عبدالجواد بن عبدالحمید در سال ۱۲۹۷ (پدر اسدالله رجالی خطاط معروف).

۵. کهرنگی و جواد علی کربلایی دو خطاط معاصر دیگرند که نامشان با نام آقای فضائلی در کتیبه سردر شمالی مسجد سید (در زنجیر) ذکر شده و تاریخ آن ۱۳۷۷ است.

توضیح: محمدباقر شریف آتشی شیرازی، خطاط معروف قرن سیزدهم هجری، ساکن اصفهان بوده است و آثار او در مساجد اصفهان

مسجد سید، مسجد حکیم، مسجد آقانور و غیره) از سال ۱۲۵۴ تا سال ۱۳۰۸ دیده می شود.

شعرای مسجد سیّد

شماری از شعرای معاصر آیت الله شفتی و بنای مسجد سید اشعار وماده تاریخ هایی سروده اند که بر کاشیکاریها و گچبریهای اطراف مقبره نوشته شده است و به این شرح از آنها یاد می کنیم:

۱. بانی: شاعری بدین تخلص در قرن سیزدهم و اوایل قرن چهاردهم هجری در اصفهان می زیسته و از او قطعه ای در ستایش حاج سید جعفر بید آبادی و تاریخ کاشیکاری، سال ۱۳۰۵ ، موجود است.

مطلع قطعه نامبرده به قرار زیر است:

«ایوان این گلدسته را پرداخت از حسن عمل

سید محمد جعفر آن بدر امم صدر ملل»

مقطع (پس از چهار سطر، یعنی قطعه جمع شش بیت است).

تاریخ اتمامش یکی میخواست بانی گفتمش

گاه نماز آمد بگو: حی علی خیر العمل»که به تاریخ ۱۳۰۵ می شود و باید همزه «آمد» را «یک» حساب کرد و یاء مشدد «حی» را نیز «ده» به حساب آورد.

۲. طغرل: میرزا علی محمد فرزند میرزا محمود چهارمحالی، متولد ۱۲۷۴ و متوفی در ۱۳ رجب ۱۳۳۲ ، شاعر ادیب. از این شاعر در مسجد سید فقط یک ماده تاریخ نقل گردیده که ظاهرا در مقطع قطعه ای بوده است:

۷۸۹۷۸۷۸۹۸

« در رواج مذهب جعفر چو شد پیدا از این مسجد

بگو تاریخ او طغرل «رواج مذهب جعفر»

۳. حاج میرزا فتح الله: سراینده اشعار عربی در ستایش مرحوم سید حجه الاسلام و مقبره و تاریخ کاشیکاری ایران مقابل آن (ایوان شمال شرقی مقابل مقبره) مشتمل بر هشت بیت.

مطلع آن:

هنا مصرع العلم و القدس و التقی

هنا مطلع الانوار من جهه العلی

مقطع:

« مسئلت عن التاریخ قال کما بدا

هنا مصرع العلم و القدس و التقی

۴. گویندگان ناشناسی که نام و نشان و تخلص آنان در جایی نیامده است و اشعاری به عربی و فارسی سروده اند که در مدح بنا و بانی تعمیرات است و جا دارد که یادی از آنها بشود:

۱. چهار سطر شعر در داخل ایران شمالی مسجد که کاشیکاری در زمان مرحوم حاج سید جعفر انجام شده و ماده تاریخ آن چنین است:

« پابنه اندر مقامان بهر تاریخش بگو در صفه مسجد میامد قبله گاه خاص و عام (۱۳۰۷ مساوی ۱۳۱۰.۳)

۲. نه سطر شعر کتیبه سردر جنوب شرقی (در حمام دوقلو) از تزیینات زمان حاج سید جعفر که ماده تاریخ آن چنین است:

« در آن محفل یکی از اهل دل داخل شد و گفتا

بسوی ما گشود ابواب رحمت لطف یزدانی

۳) شش سطر شعر کتیبه در اطراف حاشیه های اسپرهای طرفین همین سردر که از آثار دوره نولیت مرحوم حاج سید محمد جعفر . رحمت الله علیه . بوده و ماده تاریخ آن چنین است:

« هاتفی از پی تاریخ ندا داد ز غیب

فتح الباب الی الجنه امنا للناس

(۱۳۱۱)

۴) سه سطر شعر کتیبه در دو اسپر طرفین سر در جنوب غربی در ملاعلی میرزا) از آثار دوره تولیت مرحوم حاج سید محمد جعفر .علیه الرحمه . که ماده تاریخ آن چنین است:

« یکی ز غیب بتاریخ آن در آمد گفت

گشود باز خدا باب کعبه اجلال

(۱۳۱۱)

۵) هلالی: آقا محمد حسین فرزند آقامحمد علی مذهب (صاحب «تذکره یخچالیه» و غیره). تخلص او «هلال» و «همت» بوده و گویا اوایل قرن چهاردهم هجری نیز زنده بوده است. از آثار او در مسجد سید پنج بیت شعر بوده که در بالای اسپرهای ایوان جنوبی (ایوان مقصوره و ایوان زیر ساعت) به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است:

« چو شد معمور این معبد هلال از بهر تاریخش

بگفتا: شد بنای کعبه ثانی با صفاهان

(۱۲۵۵)

تزئینات سقف جلوی مدرس قبل از تعمیر



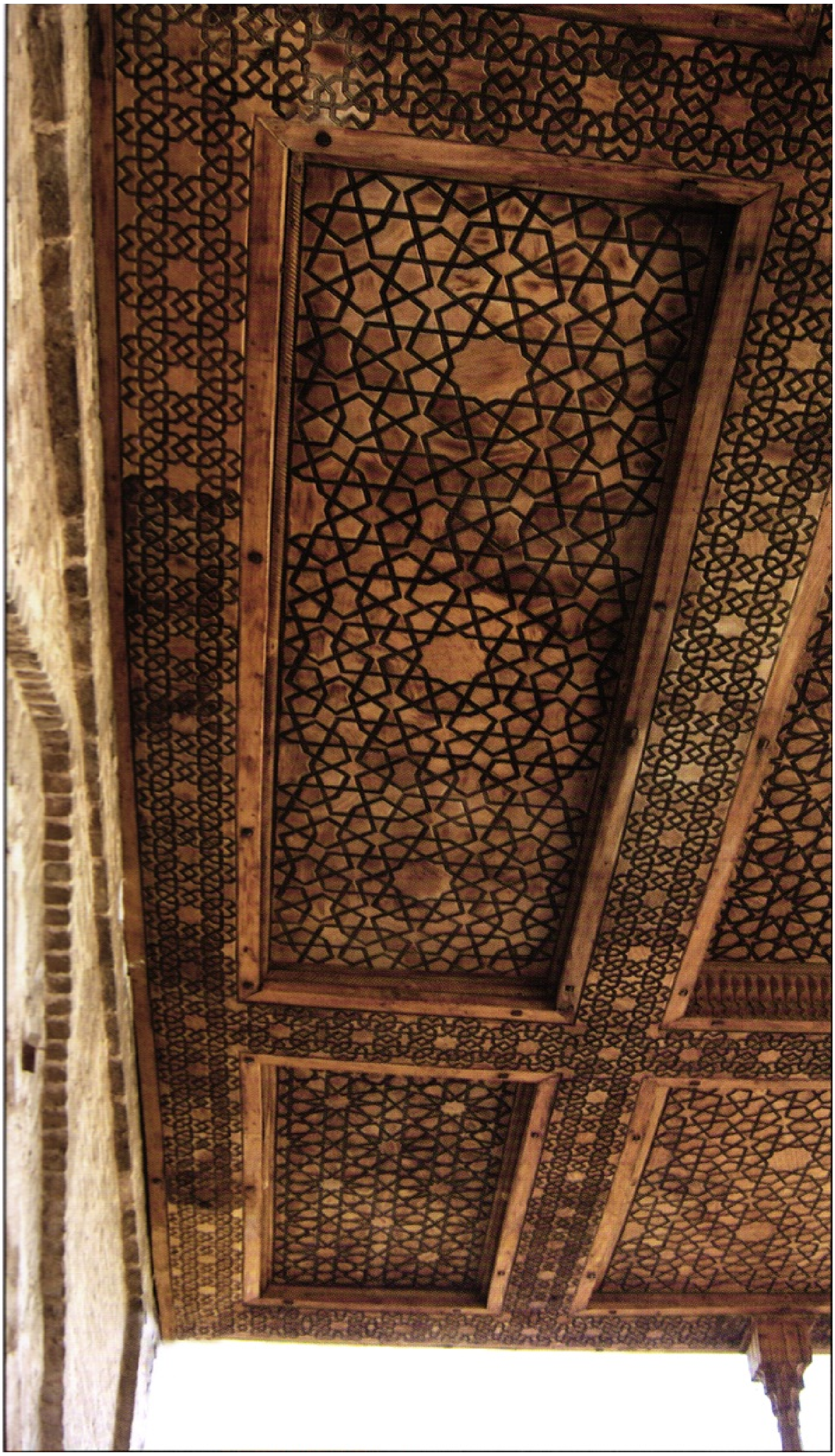
مدرسین مسجد سیّد

مدرسینی که پس از ساختن مسجد در آن به تدریس اشتغال داشتند . بنابر آنچه روایت شده است . بدین قرارند:

مرحوم حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی، مرحوم حاج سید اسدالله بیدآبادی، مرحوم آقا سید مؤمن نجل جلیل سید حجه الاسلام.

همچنین عده ای از فضلایی که در حجرهها سکونت داشته اند، علاوه بر تحصیل، تدریس هم می کرده اند؛ از جمله آخوند ملاحسین نائینی از اساتید مرحوم، عالم بزرگوار حاج محمدرضا کلباسی، شیخ

تزئینات سقف جلوی مدرس بعد از تعمیر



عبدالصمد بن حسین محلاتی اصفهانی از شاگردان مرحوم حاج سید اسدالله بیدآبادی و مرحوم ملا خدابخش، مرحوم شیخ عبدالوهاب زاهدی، عالم فاضل و ادیب از فضلای معاصر که سالها در دبیرستان علیه که از مدارس جدید دوره پهلوی بود به تدریس ادبیات فارسی و عربی و فقه اشتغال داشت و در مسجد سید اصفهان نیز جمعی در خدمت او به تحصیل مشغول بوده اند. ایشان از فضلا و مشایخ بید آباد به شمار می رفت.

مؤذنین مسجد سیّد

۱. سید علی نقی عرب کاظمینی در زمان مرحوم سید حجه الاسلام شفتی.

۲. ملاعلی بن صادق بن ملاعلی در زمان سید ثانی.

۳. ملا یوسف بن ملا علی

۴. ملاعلی میرزا که شغل او کتابفروشی بوده و در زمان مرحوم حاج سید جعفر مؤذن مسجد بوده است.

۵. میرزا عبدالرحیم فرزند ملاعلی میرزا

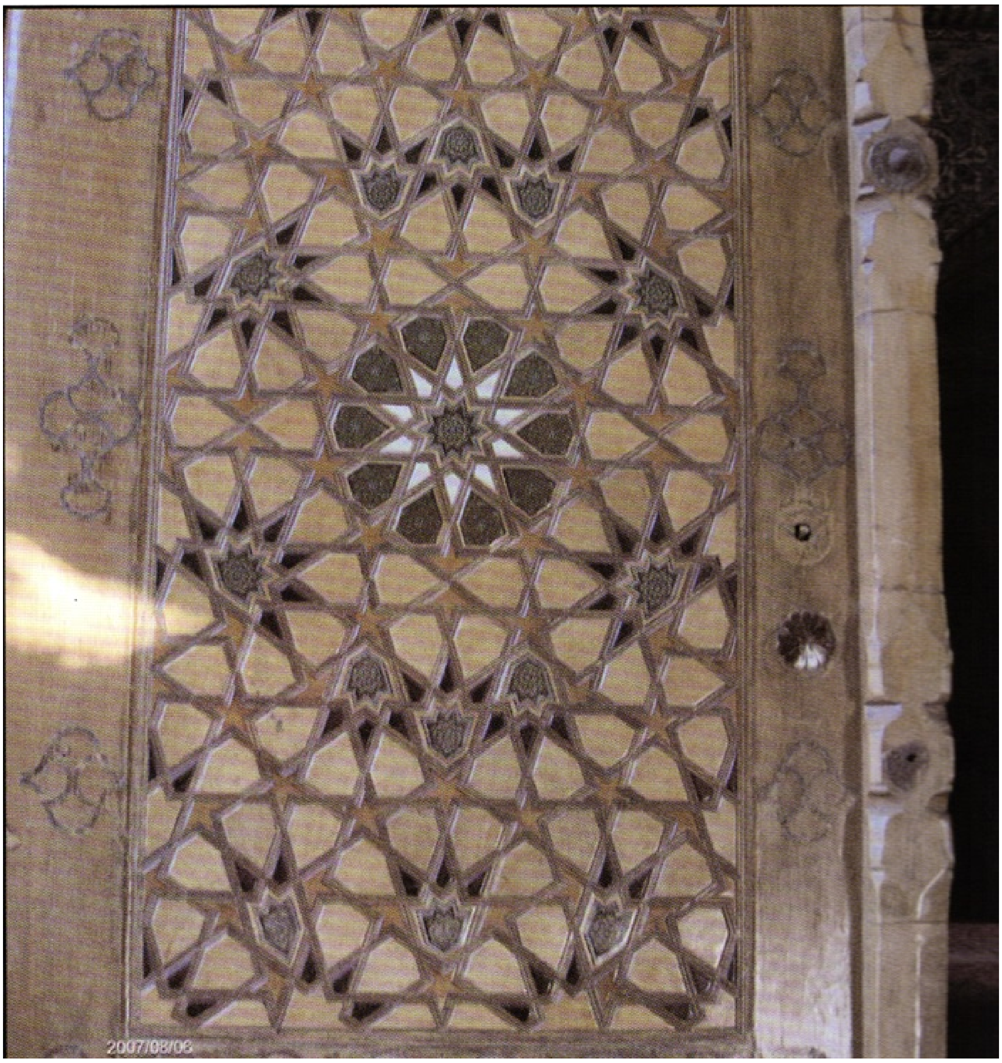
۶. حاج میرزا علی حریری بزار.

۷. میرزا عبدالرحیم بن ملاعلی میرزا.

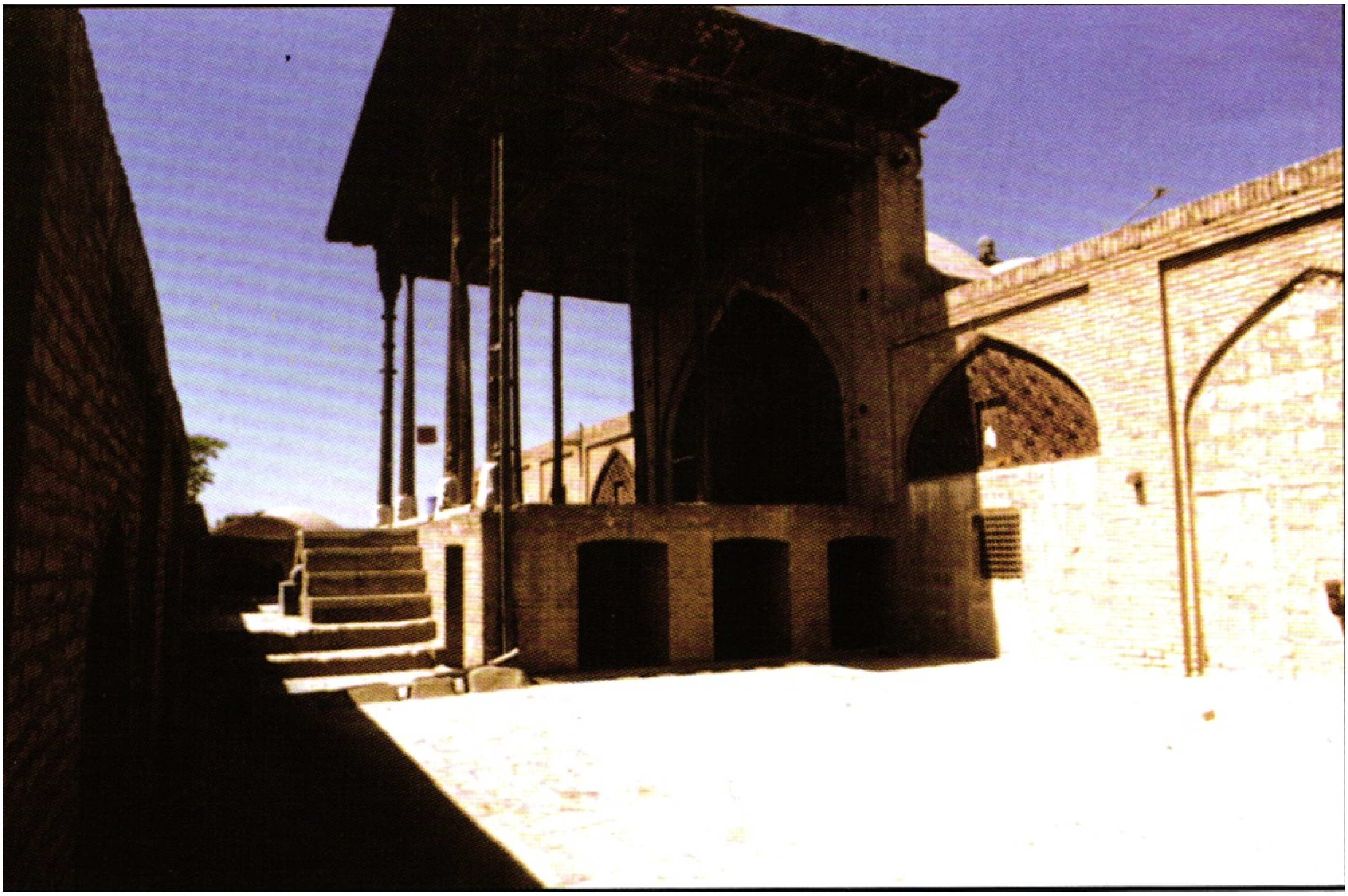
۸. حاج میرزا علی حریری.

۹. آقا محمد حسین.

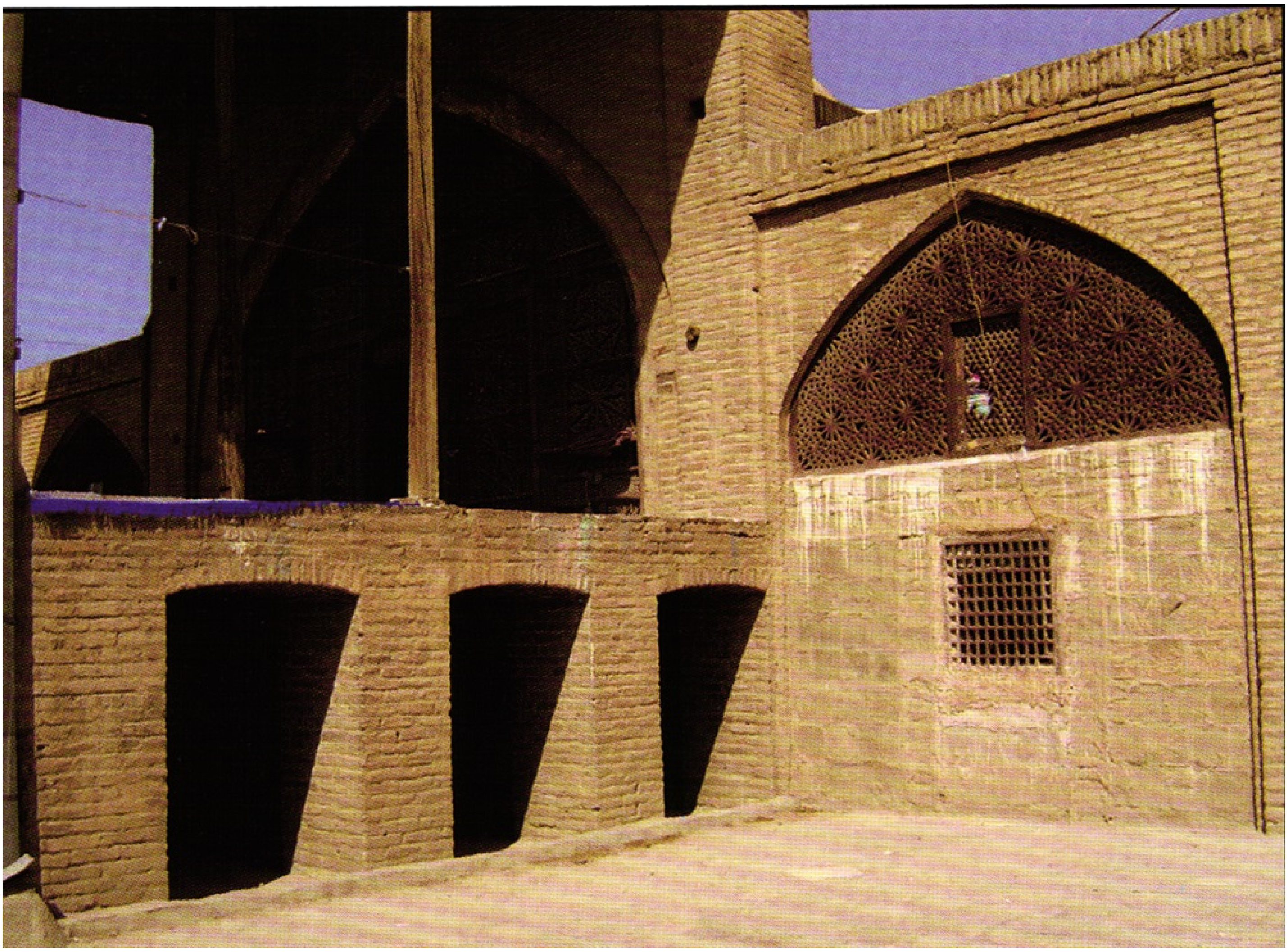
پله های شرقی مدرس



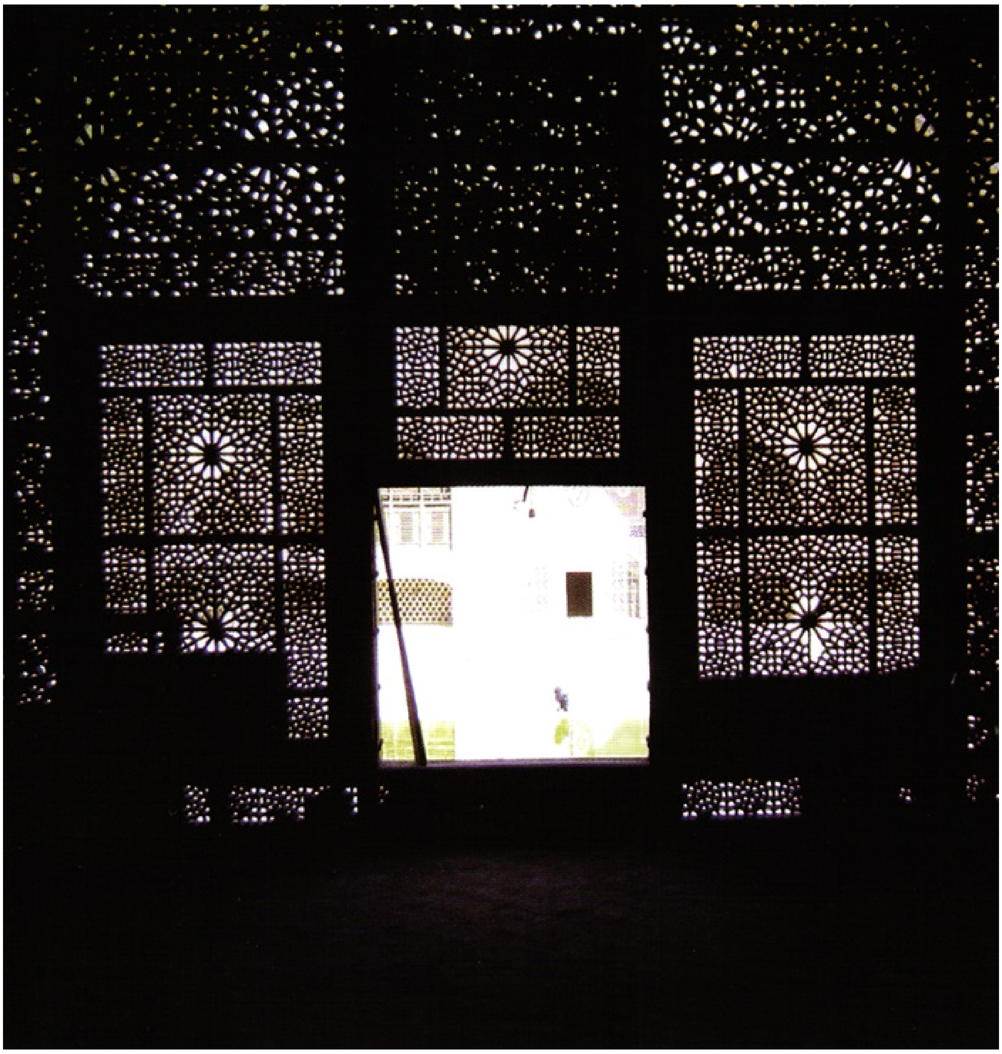
تصوير



تصویر



تصویر



ص:٢٠٢

مؤذنه

پشت بام ایوان شمالی مسجد که به ارتفاع ۵۵۰ سانتیمتر بلندتر از بامهای اطراف خود است، به طول ایوان و عرض تقریبی ۳۵۰ سانتیمتر از روی بام، پله هایی طراحی کرده اند تا بتوانند به مؤذنه دسترسی داشته باشند. بنابراین اول دیواری حجیم به عرض تقریبی ۱۵۰ سانتیمتر با آجرکاری بنا نهاده اند، به طوری که از لبه بام . که جان پناه ندارد. عقب تر باشد، سپس در کنار دیوار آجری محل پله ها را به عرض تقریبی ۱۰۰ سانتیمتر تعبیه کرده و دیواری به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر ساخته اند و بالای پله ها را با سقف آجری پوشش داده اند تا از گزند باد و برف و باران محفوظ باشد. پله ها در دو طرف قوس بالای ایوان کاملا مشابه ساخته شده و دسترسی به مؤذنه را میسر کرده است. در انتهای پله که با پیچی ۹۰ درجه همراه است به سطحی می رسیم که وسعت آن ۷۰۰×۶۰۰ سانتیمتر می شود و توانسته اند مؤذنه را روی آن بنا کنند. ابعاد مؤذنه ۳۲۰× ۴۵۰ سانتیمتر و به ارتفاع ۳۲۰ سانتیمتر است که با پایه های چوبی تراش داده شده و پوشش آن را از بیرون به شکل هرمی چهاروجهی ساخته اند و روی آن را ابتدا آب بندی و سپس سطح مثلثها را با کاشیهای مربع شکل فرش کرده اند. دور تا دور مثلثهای هرمی شکل را به عرض ۱۰ سانتیمتر کاشی سفید و در وسط هر مثلث سه مربع قناس در امتداد یکدیگر قرار داده اند که مربع قناس بالا و پایین ۱/۲ مربع قناس وسط است. با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه کاشی خشت سفید در مربع قناس میانی «لا اله الا الله» و در دو مربع قناس بالا و پایین «علی» نوشته شده و بقیه سطح هر مثلث به رنگ کاشی فیروزه ای است.

بالای مؤذنه قبه ای به ارتفاع تقریبی ۷۰ سانتیمتر نصب و

زینت بخش آن کرده اند. همچنین بالای مؤذنه را به اندازه ۳۰ سانتیمتر با چوب مقرنس سازی و روی مقرنس را با پیش آمدگی به اندازه ۴۰ سانتیمتر با درپوشی از چوب پوشانیده اند تا مؤذنه از گزند باران و برف مصون بماند.

سقف مؤذنه را بعد از گیلویی سازی و تزئینات گره و حمیل از داخل با قاب بندیهای چوبی و حاشیه سازی از گره تند ده برگ چناری حمیل دار ساخته و حاشیه آن را با گره هشت و زهره حمیل دار با چوب گره سازی کرده اند.

بالای چهار پایه چوبی . که اسکلت اصلی مؤذنه است . به ارتفاع ۴۰ سانتیمتر مانده به کلاف اصلی دور تا دور سقف، از مقرنس بسیار زیبای چوبی برخوردار است. دور تا دور مؤذنه را به ارتفاع ۸۰ سانتیمتر با چوب گره سازی مشبک کرده و در قسمت شمال مؤذنه یک در پیش بینی شده است تا بتوانند وارد محوطه گردند.

کف مؤذنه با آجر و کاشی به طور زیبایی فرش گردیده است. دور تا دور مؤذنه از داخل چوب سازی هایی به شکل نیمکت انجام گرفته است تا هم جای نشستن باشد و هم پشتوانه استحکام مؤذنه گردد. دور تا دور آن راهرویی به عرض تقریبی ۱۲۰ سانتیمتر تعبیه شده است تا مؤذن بتواند به راحتی وارد این محل گردد.

مؤذنه در زمان خود با دقت هنرمندان بسیار زیبا ساخته شده بود ولی بر اثر مرور زمان و نرسیدن به آن و سرما و گرما و پوسیده شدن بعضی از چوبها و خراب شدن رنگها در حال حاضر به شکل اسفناکی در آمده و شاید شش سال است که اطراف آن داربست آهنی نصب کرده اند تا تعمیراتی انجام دهند، ولی آهنها زنگ زده و پوسیده شده است و کسی به تعمیر آن توجهی ندارد. .

ص:۲۰۳

سید سعید

در گوشه شـمال شرقی از چهل ستون جنوب غربی نمای قبری مشاهده می شود که با کاشیهای فیروزه ای به ارتفاع ۴۰ سانتیمتر و طول ۲ متر و عرض ۱۲۰ سانتیمتر تعبیه شده است.

روایت کرده انـد روزی که حجه الاسـلام شـفتی نقشه مسـجد را طراحی می کردند، در این گوشه از بنا خانه ای متعلق به آقا سـید سـعید نامی بوده که در آن زنـدگی می کرده است. (متراژ آن در جایی نوشه نشده است.) حجه الاسـلام شـفتی از نامبرده طلب ملاقات می کنند و با او به صحبت می نشینند که خانه را به سید بفروشد، چون اگر مسجد را بدون زمین این خانه بنا می کردند چهل ستون، راهروی پشت چهل ستون، و در ورود به محله غربی مسجد از بین می رفت و مسجد ناقص می شد. پس از مذاکره و فکر کردن آقا سـید سعید با شرطی موافقت خود را اعلام می دارد. شـرط او این بود که نـامبرده را پس از مرگ در وسـط خـانه خود دفن کننـد. حجه الاسـلام شـفتی، با بررسـی کامل و در نظر گرفتن محل قبر، موافقت خود را اعلام می دارند. سید سعید خانه را در اختیار سید قرار می دهد و پس از مرگ، نامبرده را در آن محل دفن می کنند و از آن زمان مردم مؤمن از دور و نزدیک بر مزار او حاضر می شوند و با خواندن فاتحه و روشن کردن شمع او را زیارت می کنند.

ناودان،جان پناه و آب رو مهتابیها

نـاودان مهتابیهای مسجد سید را از سـنگ پارسـی یکپارچه به طول تقریبی یک و نیم متر و قطر ۳۰ سانتیمتر به شـکل نیم اسـتوانه ای ساخته و داخل آن را گود و نیم گرد تراشیده اند.

به انـدازه نیمی از طول ناودان داخل کار و زیر جان پناه جاسازی شـده است و نیمه دیگر آن آب را به بیرون هـدایت می کند. ناودان با شـیب تقریبی سه درصد است تا آب بتواند به راحتی در آن حرکت کند. سر دیگر ناودان داخل کار و زیر جان پناه و آجر فرش کف قرار دارد.

لبه جان پناه ایوان را سر تا سر از سنگی ساخته اند به ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر و ضخامت ۱۵ سانتیمتر با تراشی دو تیشه و با ریشه ای که توان نگهـداری سـنگ جان پناه را داشـته باشد. طول جان پناه را به سه بخش مساوی تقسـیم کرده اند و در وسط دیواره جان پناه، سـنگهایی نصب گردیده است به ابعاد ۳۰X۳۰ سانتیمتر با ریشه ای توانا که نگهدارنده سنگ جان پناه باشد.

کف مهتابیها روی سقف طاق و چشمهای شبستان زمستانی قرار

دارد (اگر قوس سـقفها بلند بود و پر کردن فاصـله قوسـها به مصالح بیشتری نیاز داشت، فاصـله بین پستی و بلندی سـقف را گربه رو یا توخالی می ساختند تا سـقف بار کمتری متحمل شود و سـبک باشد) و سـپس روی آن را با شـفته زیرسازی و شـیب بندی کرده اند. طریقه عمل چنان بود که اول محل ناودان را مشـخص می کردند و سپس تمام شیب مهتابی به طرف ناودان نشانه گذاری می شد. بنابراین با گرم بندی و شمشه گیری شـیب بام به دست می آمد و محلهای خالی بین شمشه ها را با شفته و مانند آن پر می کردند و فرش بام را با آجرهای چهارگوش و گل نیم کاه که خوب عمل آورده بودند فرش می کردند.

برای اینکه بتواننـد روی آجرهای فرش شـده قبل از بنـد کشـی راه برونـد و آجرها در جای خود لق و باعث عبور نم نگردد، بعد از دونم شدن گل نیم کاه زیر آجرها، فاصله آجرها (بند آجر) را با دوغاب گچ استحکام می بخشیدند. یعنی در تقاطع ملاط آجرها گلدانی که



تصویر



ته آن سوراخ بود قرار می دادند و دوغاب گچ را داخل گلدان روان می کردند، تا بین ملاط آجرها در شیب حرکت کند و آجرها را به هم چسباند. سپس گلدان را جابه جا می کردند و دوباره عمل دوغاب ریزی را تکرار می کردند تا آخر. البته دوغاب ریزی از بلندترین نقطه شیب شروع می شد تا پایین ترین آن که همان نقطه آب رو باشد. پس از خودگیری گچ و محکم شدن آجرها در جای خود، فاصله بین آجرها را با گچ زنده و ماله بند کشی به طریقی بندکشی می کردند که ملاطها پر و با آجرها همرو باشد تا آب باران و برف به راحتی بتواند در شیب به طرف ناودان حرکت کند.

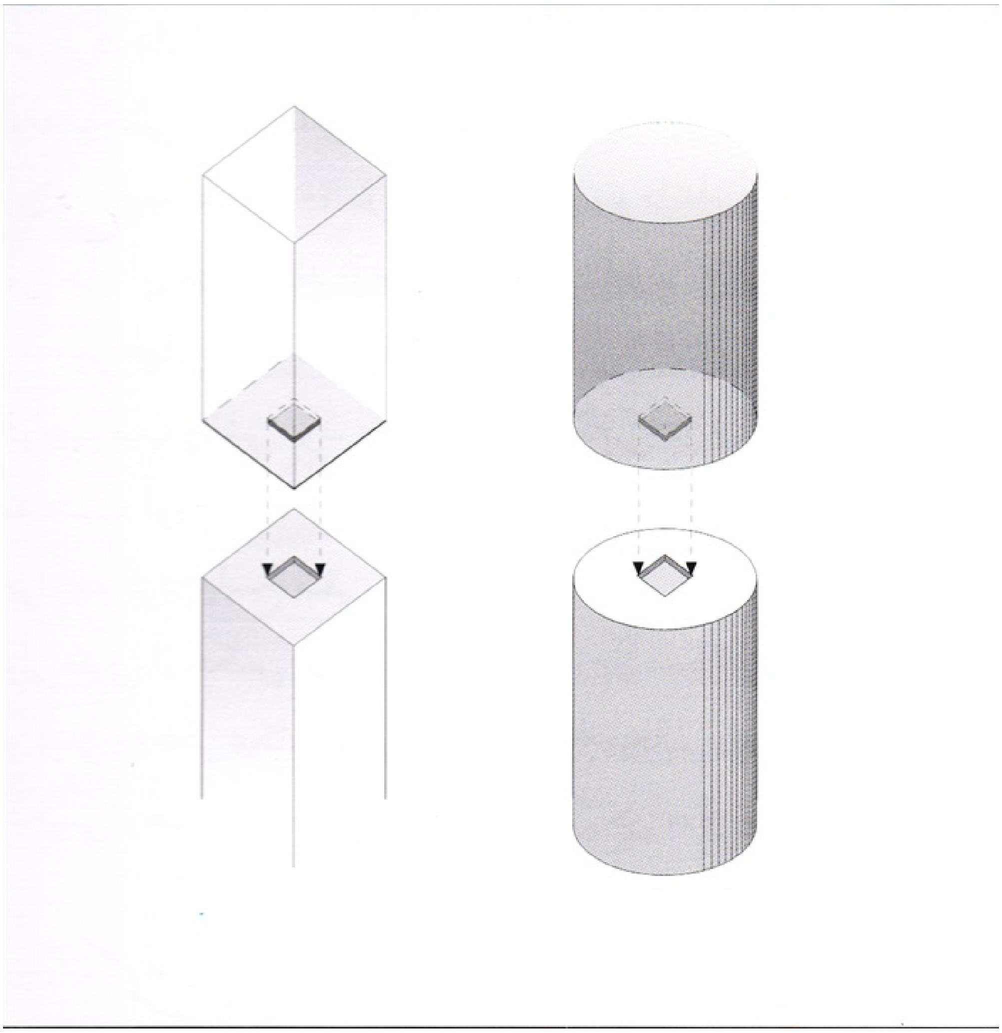
نصب ستون سنگی

برای نصب ستونهای سنگی دو پارچه یا بیشتر رسم بر این بود که اولا بعد از تراش دادن محل اتصال ستونها به شکل کلنگی که کاملا ناصاف باشد، در میانه مقطع بدنه ستون گودالی مربع شکل به اندازه دلخواه با گودی ۴ تا ۵ سانتیمتر حفر می کردند و در مقطع بدنه ستون به ابعاد گودی پایه ستون برجستگی ایجاد می کردند تا به شکل کام و زبانه یا نر و ماده سنگ داخل هم جایگیر شود. پس از آماده شدن و نصب پایه ستون، به جای ملاط از قلع استفاده می کردند. ورق قلع را روی محل اتصال می کشیدند که تمام سطح و حتی محل مادگی را پر کند، سپس بدنه ستون را به آرامی روی قلع در جای خود نصب می کردند. قلع برای این بود که اولا از شکستگی لبه سنگها جلوگیری کند، ثانیا در محل گودی بنشیند و جاخالیهای به وجود آمده را پر کند. ستون با وزنی که داشت بر قلع فشار وارد می کرد و باعث می شد که اضافات قلع بر اثر له شدن از اطراف درز بیرون زند، سپس با حرارت دادن قلعهای اضافی بریده می شد و ستون از لغزش باز می ایستاد.

چراغانی مسجد سیّد

چنانکه گفته شد، مسجد سید در قرن دوازدهم ه.ق و زمان حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی ساخته شد و مورد توجه مؤمنان بود و از دور و نزدیک همه مردم محله ها و دهات اطراف و دور دست به جماعت به این مسجد روی می آوردند و صفهای جماعت گاهی بازار بید آباد را در بر می گرفت و اعتقاد مردم به جماعت و مسجد سید محکم بود.

در اعیاد مخصوصا در عید نیمه شعبان مسجد نورباران می شد. یعنی کاسبهای بازار بید آباد هر کدام غرفه ای از غرفه های شرقی و غربی مسجد را برای چراغانی انتخاب می کردند و داخل غرفه را که عمق نسبتا خوبی داشت و از گزند باد و باران در امان بود با تخته و چوب منبر بندی می کردند. در آن زمان که چراغهای لاله، گردسوز، مردنگی، آویز، حباب دار و غیره فراوان بود از خود و همسایگان به طور امانت می گرفتند و منبرها را با تزیین خاص خود آرایش می کردند. چراغانی نیمه های شعبان معمولا یک هفته و کمترین آن سه روز ادامه داشت و ایوانهای شمال و جنوب مسجد که از وسعت بیشتری برخوردار بود و نیاز به چراغ و چراغانی مفصلتری داشت و از عهده یک نفر خارج بود، چندین کاسب به طور مشترک دست در دست یکدیگر می گذاشتند و آنها را منبر بندی می کردند. شاید ارتفاع این منبرها به ۵ تا ۶ متر می رسید. البته یادآور می شوم که این چراغانیها آسان نبود بلکه با مشکلاتی مواجه می شد، زیرا آن روزها برق نبود و تمام چراغها با نفت می سوخت. حالا فکر کنید نفت ریختن در چراغها در ارتفاع ۳ متری یا ۵ متری و خاموش و روشن کردن آنها چقدر مشکل بود؛ بنابراین از افراد باتجربه استفاده می کردند. به یاد دارم که برای روشن کردن این چراغها باید لوله آن که به لوله لامپا معروف بود از روی چراغ برداشته شود و فتیله را روشن و نور آن را تنظیم کنند. چون اگر فتیله از حد معمول بالاتر بود دود می کرد و لوله لامپا از دوده نفت سیاه می شد و منظر بدی پیدا



ص:٢٠٥

می کرد. بنابراین تنظیم آن اجباری بود ولی برای خاموش کردن، یک لوله توخالی که با حلبی به دست حلبی سازان ساخته شده بود و سر آن در زاویه تقریبی ۹۰ درجه بود نزدیک و داخل لوله لامپا می بردند و داخل آن می دمیدند تا چراغ خاموش شود.

چراغها را معمولا از غروب آفتاب روشن می کردند و تا ساعت دوازده شب روشن بود. خیلی سعی کردم که از چراغانیها عکسهایی به دست آورم و چاپ کنم ولی متاءسفانه به هر عکاسی قدیمی که مراجعه کردم پاسخ منفی شنیدم. به خانه های اشخاص مراجعه کردم ولی اثری از عکس ندیدم چون در آن زمان عکاسی در ایران کم بود و کسی به فکر عکاسی کردن از این نوع مجالس نبود. البته شاید هم عکسی وجود داشته باشد که از دسترس من خارج بود.

مکتب خانه

اصفهان پایگاه مذهبی اسلام به شمار می رفت و از مدارس علوم دینی بسیاری برخوردار بوده است. بنابراین مردم در ساختن مدارس علوم دینی و وقف کردن آن همیشه پیشقدم بودند.

برای آشنا شدن با خط و خواندن و نوشتن، شیوخ و ملاهایی که در زیبا نوشتن تبحر داشتند و به کار تدریس آشنا بودند مکتب خانه هایی تأسیس می کردند تا افرادی که تمایل داشتند فرزندانشان باسواد شوند در این مکتب خانه ها درس بخوانند. در کنار مدارس علوم دینی مدارسی برای سایر علوم فعالیت می کردند و در کتابهای محققان و جهانگردان از مدارس اصفهان و مدارس علوم دینی، مساجد، حمامها و غیره نوشته هایی موجود است ولی درباره بیدآباد در دوره قاجاریه و حضور حجه الاسلام شفتی و پیوستن این محله به محدوده شهر مطلبی نوشته نشده است.

نوشته اند مدرسه میرزا حسین که در ضلع شرقی مسجد سیدا بوده از آثار باستانی است و سابقه آن به دوره صفویه می رسد.

مدرسه میرزا مهدی که سر جوی بیدآباد یا کنار نهر باباحسن ساخته شده محل زندگی عده ای طلاب است و قدمت بنای آن به دوره صفویه می رسد . بعد از انقلاب مدرسه را تجدید بنا کردهاند.)

مرحوم علی قلی آقا موقع ساختن مسجد علی قلی آقا شماری اتاق برای سکونت طلاب پیش بینی کرده و در وقفنامه حقوقی برای آنها در نظر گرفته بود.

مرحوم حجه الاسلام شفتی هم در مسجد سید حجره هایی برای سکونت طلاب و در ضلع شرقی مسجد نیز مدرسی برای تدریس

ساخته بود که سالها در این مدرس تدریس می شده است. از مدارس دیگر محله بیدآباد مدرسه باقریه و مدرسه ترکها را در محله درب کوشک باید نام برد که تاریخ آن را به دوره صفویه نسبت می دهند.

در دوران گذشته در کنار مدارسی که از دوره صفویه به بعد فعالیت داشتند و شمار آنها محدود بود، برای باسواد شدن و پیگیری فرایض مذهبی از مکتب خانه ها بهره می بردند. بنابراین در هر محله ای شمار محدودی مکتب خانه دایر بود که در محله بیدآباد هم وجود داشت و اشخاص مذهبی آنها را اداره می کردند و به آموزش می پرداختند؛ از جمله مکتب خانه آمیرزا ، سرجوی باباحسن در کنار مدرسه میرزا مهدی، مکتب خانه شیخ عزیز در مهتابی شمال شرقی مسجد سید، مکتب خانه ای در قبله دعا، و مکتب خانه دیگری در کوچه قومیها منشعب از قبله دعا که خانمی به نام حاجیه خانم آمنه بیگم آن را اداره می کرد و به تدریس دختران و پسران زیر ده سال اکتفا کرده بود. شاید مکتب خانه های دیگری نیز بودند که حقیر از آن اطلاعی ندارم.

روش تدریس در این مکتب خانه ها متفاوت بود و کتابهایی که برای تدریس نوشته می شد بسیار محدود. در زمانهای گذشته به سوادآموزی

دختران کمتر توجه می شـد و درصـد بیسوادی هم بالا بود، چون مردم زیر خط فقر زنـدگی می کردند و مجبور بودند قناعت پیشه خود کنند. آنان که برای خوانـدن و نوشـتن به مکتب می رفتند و کاغذ برای نوشـتن نداشـتند، مشق خود را روی ورقهای حلبی . که حلبی سازها به اندازه کاغذ A۴ می بریدند و اطراف آن را صاف می کردند .می نوشتند و بعد از نشان دادن به معلم خود و تعلیم گرفتن، حلبی را می شستند و برای نوشته بعدی آماده می کردند.

در سال ۱۳۲۸ ه.ق (۱۹۱۰ م) مدرسه ای به نام مدرسه نیر اعظم به سـرپرستی شـیخ محمد حسـین مشـکوه در محل چهارسوق شـیخ ابواسـحاق (چهار سو در شـیخ) گشایش یافت ولی چندان موفق نبود. پس از یکی دو سال مؤسـس آن محمد حسـین مشکوه با تغییر نام مدرسه و تعویض محل، آن را در نزدیکی باغ همایون به نام مدرسه اقدسیه افتتاح کرد (۱۳۳۳ ه.ق). بعد از فوت محمد حسین مشکوه، پسران باکفایت او کارش را دنبال کردند. مدرسه اقدسـیه برای آموزش دوره ابتدایی و متوسطه فعالیت داشت و علوم روز و جدید در آن تدریس می شد. بعدها مدرسه ایران نزدیک بازارچه شاطر باشی برای دوره ابتدایی تاسیس شد و به مرور زمان مدارس دیگری افتتاح شد که مردم را به سود آموزی ترغیب می کردند.

ص:۲۰۶

فصل یازدهم: سایر توضیحات

اشاره

ص:۲۰۷

تصویر



ص:۲۰۸

وقفنامه

مسجد سید اصفهان یکی از نادرترین مساجدی است که شماری اتاقی یا حجره برای تعلیم و تعلم طلاب در آن تعبیه شده است. این اتاقها در طبقه بالا در اطراف مهتابیها ساخته شده که ارتباط مهتابیها با صحن مسجد از طریق پله هایی میسر بوده که در شمال شرقی و شمال غربی و جنوب شرقی و جنوب غربی ساخته شده است.

مسجد با وسعتی که دارد حدود سه تا چهار محله را با هم ارتباط می دهد. بنابراین اشخاصی که در این محله ها زندگی می کنند محل عبور خود را از مسجد نزدیکتر می بینند و راه خود را از راهروهای داخل مسجد انتخاب می کنند.

در گذشته هم همین طور بوده است. بنابراین در زمان آیت الله شفتی وقفنامه ای برای مسجد نوشته نشده بود. شاید به عللی که پنهان است موجه بوده و شاید هم ساختمان مسجد به اتمام نرسیده بود. چنانکه نوشته اند، سفت کاری و اسکلت بنای مسجد و فضاهای لازم و موردنیاز در زمان حیات حجه الاسلام شفتی به اتمام رسیده و مورد استفاده قرار گرفته بود. ولی کارهایی که ناتمام ماند کاشیکاری و نماسازی صحن، سر درها و راهروهایی بوده؛ یا زمانی که موقع نوشتن وقفنامه بوده عمر سید کفاف نداده است و شاید هم به عللی دیگر! چون سید در زمان حیات به هر کاری دست می زد آن را به پایان می برد.

بنابراین سید ثانی که از نجف به اصفهان آمد وقفنامه مسجد سید را که یکی از مهمترین کارها بود تنظیم کرد و به اتمام رسانید. وقفنامه ای که آن روز تنظیم شد امروز در دسترس ما نیست.

در مسجد سید اصفهان و به طور کلی مساجد بزرگ که چند در دارد و محل عبور عده ای از اهالی محل است، وقفنامه را طوری تنظیم می کردند که محل عبور عابران از محل نمازگزاران جدا باشد و محل نمازگزاران را با سنگ پارسی به اندازه ۱۵ سانتیمتر کمتر یا بیشتر از کف صحن یا ایوان بلندتر نشانه گذاری می کردند و کف محل نمازگزاران را با مصالحی مانند کاشی یا مصالحی که با مصالح محل عبور فرق داشته باشد نشان می دادند.

در مسجد سید اصفهان شبستان زیر گنبد، ایوان جلوی آن که زیر ساعت قرار دارد، دو شبستان طرفین آن، با دو چهل ستون طرفین شبستان - که امروزه یکی از این شبستانها را محفوظ کرده و برای مراسم ختم یا عزاداری در نظر گرفته اند و به این منظور مورد استفاده قرار می گیرد . جزو مسجد یا محل نمازگزاران به شمار می رود.

شبستان زیر گنبد و ایوان جلوی آن و چهل ستونها با کاشیهای سفید و فیروزه ای فرش شده و جزو مسجد است.

مهتابیها را محل نمازگزاران قرار داده اند که دو طرف حوض و به ارتفاع تقریبی ۳۰ سانتیمتر از کف صحن بلندتر ساخته شده و اطراف آن با سنگ پارسی و کف آن با آجرهای چهارگوش فرش گردیده است. در نمای شمالی، ایوان وسط که زیر مؤذنه است و ایوان جلوی مقبره آیت الله شفتی و مشابه آن در شمال غربی (که کف ایوانها را با کاشی فیروزه ای و رنگی، و در زمان کنونی چون کاشیها خراب شده با سنگ پلاک مفروش کرده اند) جزو محل نمازگزار است و بقیه فضا را برای عبور عابران قرار داده اند.(۱) یادآوری می شود که دو شبستان طرفین مسجد که زیر حجره ها و مهتابیهای شرقی و غربی قرار دارد نیز

۱- زمانی که کتاب زیر چاپ بود ، سنگفرش کف ایوان را با کاشی فیروزه ای و سفید تعویض کردند

جزو مسجد و محل نمازگزار، و محوطه داخلی مقبره آیت الله شفتی مانند تمام مقابر برای نمازگزار تعبیه شده و پاکیزه نگاه داشتن آن وظیفه مردمانی است که از آن محل استفاده می کنند.

سید ثانی قسمتهای ذکر شده را وقف بر مسجد کرده که احکام شرعی مسجد از لحاظ طهارت و غیره در آن رعایت شود.

از زمانهای گذشته تا دهه پنجاه هجری شمسی محوطه جلوی مقبره آیت الله شفتی، که به در زنجیر معروف است، از فضایی سرپوشیده دور از باد و باران و برف برخوردار بود و اطراف آن با طاقنما و کاشیکاری بسیار زیبایی ساخته شده بود. تا آنجا که به یاد دارم هرکدام از طاقنماها را به بزازی اجاره داده بودند و گرداگرد این محوطه بزازها به خرید و فروش پارچه می پرداختند و دو سکوی طرفین ورودی در زنجیر نیز در اجاره بزازها بود و خانواده هایی که برای زیارت حجه الاسلام می آمدند خرید خود را هم انجام می دادند. طاقنماهایی که بزازها در آن مشغول کسب و کار بودند در و محل محفوظی برای بستن نداشت، بنابراین آنان اجناس خود را | شب در محل شبستان کوچك مسجد که به «شبستان شله» معروف بود نگهداری می کردند. در ضمن یادآور می شوم که راهروی شرقی پشت مقبره آیت الله شفتی که عابران را از در زنجیر به فضای مسجد می رسانید و از وسعت خوبی برخوردار بود به قهوه خانه ای اجاره داده بودند و پاتوق کارگران و کارفرمایانی بود که همدیگر را در این محل ملاقات می کردند. همچنین فضای ایوان شمال غربی و قسمتی از برف انداز جنوب شرقی مسجد، جنب دالان دری که به سمت حمام دو قلو و کوچه مشایخ بود، برای قهوه خانه به اجاره رفته بود. به یاد دارم که در بعضی از شبهای ماه مبارك رمضان در آن قهوه خانه ها نقالی و خواندن شاهنامه مرسوم بود و در فصلهایی از سال که هوا مناسب بود، در محوطه و محل عبور عابران نیمکت و تختهایی در اطراف قهوه خانه ها می گذاشتند تا مشتریان بتوانند روی آنها بنشینند و با نوشیدن دو فنجان چای و کشیدن قلیان استراحت کنند.

محوطه جلوی در بزرگ مسجد دارای فضای مناسبی بود و طرف شرق به بقالی و طرف چپ آن به کسبه جزء اجاره داده شده بود.

یکی از این مغازه ها دلو فروشی بود که در آن انواع و اقسام دلوها برای فروش عرضه می شد. چون آب خانه های اصفهان از چاه تأمین می شد و هر خانه ای برای کشیدن آب از چاه نیاز به دلو داشت. بنابراین مغازه دلو فروشی دارای رونق خوبی بود.

یادآور می شوم که مسجد سید مانند مساجد دیگر اصفهان

موقوفاتی داشت که از زمان سید و بعد از آن وقف مسجد شده بود و متاسفانه اکنون به شماری مغازه های اطراف مقبره و ضلع شمالی مسجد بسنده شده و تمام موقوفات از بین رفته است. |

ویژگیهای وقف نامه

از اصل وقفنامه نسخه ای در دست نیست؛ آنچه موجود است سه رونوشت از اصل آن است که به سه خط مختلف و در اندازه های گوناگون نگارش یافته و تصاویر هر سه در آرشیو اداره اوقاف اصفهان موجود است و از نظر متن کاملا با یکدیگر مطابقت دارد. فقط اصل یکی از سه رونوشت به نظر نگارنده رسیده و در اینجا به عنوان متن قرار گرفته است. این نسخه نزد نواده مرحوم سید، حجه الاسلام حاج سید مهدی شفتی امام جماعت راتب مسجد سید ، موجود است. این نسخه دارای جلد چرمی شامل هیجده برگ و در ۳۵ صفحه ۱۰ سطری به قطع ۱۵×۲۰ سانتیمتر است که به خط نسخ حسین

طباطبائی در صفر ۱۲۹۰ ه.ق تنظیم شده و در ابتدا و انتها با اشعاری در مدح مرحوم سید زینت یافته است.

مطابق این وقفنامه، وقف مسجد در طول ۱۱ سال در چهار مرحله انجام گرفته است:

اول: یوم سه شنبه هشتم رمضان ۱۲۶۲ ه ق در مدرس مسجد؛

دوم: شب چهارشنبه سیم ربیع المولود ۱۲۶۴ قی؛

سوم: شب دوشنبه هیجدهم رمضان المبارک ۱۲۷۱ ه ق

چهارم: شب پنجشنبه بیست و دوم رجب ۱۲۷۳ ه. ق.

از ویژگیهای این وقفنامه، نگارش آن در کمال روانی و خالی بودن نثر آن از هر گونه تکلف و تعقید است. وقفنامه در حضور چند تن از علما از جمله آقا میر محمد مهدی و مرحوم سید زین العابدین فرزندان مرحوم سید تنظیم یافته و در پایان نسخه موجود، صحت و مطابقت آن با نسخه اصل مورد تایید سید مؤمن فرزند دیگر مرحوم سید و نیز محمد شفیع خوئی قرار گرفته و به مهر آنان مزین گردیده است.

همچنین مرحوم ملاحسین فشارکی در شوال ۱۳۴۱ ه. ق، ضمن تأیید صحت و مطابقت نسخه موجود، میرزا محمدحسین از نوادگان مرحوم سید را به تولیت مسجد منصوب نموده است.

متن وقفنامه مسجد سید اصفهان

هو

صورت وقف نامچه مسجد جدیدی که بنا فرمودند سرکار فیض

ص:۲۱۰

آثار مرجع الاکابر و الاغنام، کفیل الفقراء والأیتام، مروج شریعت سید الانبیاء، علیه و علی آله السلام، حجت الاسلام سمی جده امام الخامس سید السند حاجی سید محمد باقر الرشتی، اعلی الله مقامه فی دار الجنان، در محله بیدآباد دارالسطنه اصفهان.

بسم الله الرحمن الرحیم الحمدالله رب العالمین و الصلوه والسلام علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین اما بعد، نظر به این که بعض مواضع مسجد جدید حضرت حجت الاسلام، اعلی الله مقامه فی دار السلام، وقفیت و مسجدیت آن غیر معلوم بود، بلکه معلوم العدم بود بعض آن، لهذا | جناب مستطاب مقتدی الاغنام ملاذالاسلام آقای آقا سید اسدالله، مدظله العالی، و جناب مستطاب مولی الاعظم الاعظم الافخم سمی الحجه آق میر محمد مهدی، سلمه الله تعالی، به تاریخ یوم سه شنبه هشتم شرعی شهر رمضان المبارک سن ۱۲۶۲ در مدرس مسجد حاضر شدند و در خدمت ایشان بودند جناب عمده الفضلائی حاجی ملا شفیع ترک خویی و جناب عمده الفقهائی آخوند ملا محمد رفیع رشتی و جناب فضائل مآب آقا شیخ صدرای تنکابانی و جناب قدوه السادات حاجی میر محمد صادق کلیشادی و جناب آقا زین العابدین شفتی و آخوند ملاحسن، ولد مرحوم آخوند ملا مؤمن، قرار وقفت اجزاء و مواضع مسجد به نحو آتی ذکره اصاله و وکاله از قبل سایر اخوان مقرر و وقف فرمودند.

اما آنچه جناب حجت الاسلام، اعلی الله مقامه، اخبار فرمودند به عنوان مسجد بودن گنبد و ایوان و دو چلستون طرفین گنبد و ایوان است و دو مهتابی بزرگ در صحن مسجد است به عباره اخری دو سکوی بزرگ در دو طرف حوض است و تمامی شبستان بزرگ است بدون سطح بام آن که از توابع حجرات است و ایران تحت گلدسته است.

اما آنچه صیغه وقف آن را جاری فرمودند به تاریخ مسطور صقه مقابل مقبره را به انضمام صقه قرینه آن را که نجارخانه بود وقف فرمودند بر عامه مصلین به این معنی که مسجد کردند آنها را و همچنین شبستان کوچک را وقف فرمودند به عنوان مسجد بودن بر عامه مسلمین و همچنین وقف فرمودند جمیع حجرات فوقانیه مبنیه در مسجد را مع سطح چهار مهتابی که سوای مدرس بزرگ موازی چهل و پنج باب حجره است بر عامه طلبه علوم دینیه.

و اما مدرس وقف شد بر مدرّس طلاب و امّا گلدسته وقف شد بر مؤذن و قرّاء و ممجّدین.

و اما حوض بزرگ وقف باشد بر عامه متطهرین از مسلمین خواه کسانی که از همین موضع حوض وضوء ساخته و در همین مسجد نمازگزارند و خواه در جایی دیگر.

و اما صحن مسجد قرار وقف بر این شد که صحن مجانی چلستون الی دو مهتابی، یعنی دو سگو و یک زرع به حوض مانده به عنوان مسجدیت وقف بر مصلین بوده باشد؛ مگر به قدر شارع پهلوی سکوها که آن مستثنی است از دم دالانها الی منتهای سکوها و داخل توابع است، یعنی بر عابرین در مسجد و حجرات و تتم صحن و بیست باب فخریهای جنب شبستانها وقف بر مسلمین واردین در مسجد اعم از نمازگزار و قاری و تعزیه دار و محصلین مسائل و عابرین به حجرات.

واما چاه و منبع وقف است بر مصالح مسلمین به جهت آب حوض بزرگ صحن و حوض سرکر و خلاها و کرها و سقاخانه و شرب مسلمین.

واما کر و خلاها وقف است بر عامه مسلمین و اما در بهای مسجد و دالانها وقف است بر عابرین در مسجد و طلاب.

و اما ارض مزبله و دکاکین وقف بر مصالح مسجد از بوریا و چراغ و خدام و آبکش و مؤذن و تعمیر.

به تاریخ شب چهارشنبه سیم شهر ربیع المولود سنه ۱۲۶۴ جناب مقتدی الانامی آقا سید اسدالله به انحاء مسطوره بعد اوقات مسطوره را صیغه وقف جاری فرمودند.

اولا سقاخانه جدید را وقف فرمودند بر عامه مسلمین که از آن شرب نمایند و ثانیا دکاکین جنب گاورو را و فوق گاورو و فوق مزبله را الی

خانه حاجی جواد عصار را مع سکوها به انضمام سقاخانه قدیم و آرسی جنب آن و فضای محاذی آن و سکوهای درب مسجد و أرسیها الی دکان قصابی و فضای محاذی جراحی آنها و امکنه که انتفاع از آن ممکن باشد در آن فضا تمام را به استثنای شارع مسجد از فضای درب مسجد وقف فرمودند از جانب خود و جمیع ور

جناب جنت مآب حجت الاسلام، اعلی الله مقامه، بر مسجد و مصارف آن از خادم و مؤذن و فرش و چراغ و غیره و ایضا وقف فرمودند سکوهای دالان درب بزرگ را و مواضع از دالان را که انتفاع از آن توان بردن به نحوی که مضر به ماه نباشد به استثناء چهار فخری که کفشکن بر ایوان زیر گلدسته و صقه نجارخانه و صفه مقابل مقبره است بر مصارف مسجد و ایضا معبر دالان را وقف فرمودند به عامه مسلمین از عابرین که از شرب. و بردن آب به

تصویر



بسم الله الرحمن الرحیم
الحمد لله رب العالمین و
الصلوة و السلام علی
خیر خلقه محمد و آله اجمعین
اما بعد نظر باینکه بعض
مواضع مسجد جدید حضرت

حجة الاسلام اعلی الله
مقامه فی دار السلام
و قفیت و مسجدیت آن
غیر معلوم بود بلکه معلوم
العدم بود بعض از اهل
جناب مستطاب مقتدی
الانام ملاذ الاسلام آقای
آقا سید اسد الله مد ظله العالی
و جناب مستطاب مولی
الاعظم الاعظم الافخم

ص:۲۱۲

تصویر


سمی الحجة آقا میر محمد مهدی
سلمه الله تعالی بتاریخ یوم
سه شنبه هشتم شهر
شهر رمضان المبارک سنه ۱۲
در مدرس مسجد حاضر
شدند و در خدمت ایشان
بودند جناب عمدة الفضلا
حاجی ملا شفیع خوئی
و جناب عمدة الفقهاء اخوند
ملا محمد شفیع رشتی و جناب

فضایل مآب آقا شیخ صادق
تنکابنی و جناب قدوة السادات
حاجی میر محمد صادق کلیشادی
و جناب آقا سید زین العابدین
شفتی و آخوند ملا حسن ولد
مرحوم آخوند ملا مؤمن قرار
وقفیت اجزاء و مواضع مسجد
بنحوی که ذکر شد اصالة و وکالة
از قبل سایر اخوان مقرر
و وقف فرمودند


وایضاً وقف
بتاریخ [illegible] شهر رجب سنه ۱۲۷۳ وقف
فرمودند مقبره منوره حجة
الاسلام را با نصف [illegible] درو
وارسی و توابع آن و چراغخانه
بر زائرین آن بقعه شریفه
و قاری قرآن در آن بقعه و خدام
بقعه قربة الی الله تعالی
وایضاً وقف فرمودند دکاکین
جنب مقبره را و سکوهای
داخل و خارج آن از عطاری
و کرجی دوزی و علاقه بندی
و بزازی و خشکه بار فروشی
باستثناء دکان قصابی بر خادم
بقعه و قاری قرآن کردانیدند
در آن بقعه قرائت نماید و
مصالح زائرین از فرش و روشنائی
و امثال آن
قربة الی الله تعالی

حیاض و کرها و سقاخانه منتفع شوند و ایضا وقف فرمودند منبع کوچک را بر عام مسلمین.

و ایضـا وقف فرمودنـد گاورو را بر مسـجد به جهت گاورو و ایضا وقف فرمودنـد دالان معبر کر و خلاها و مبال را به انضـمام خلاها و کرها و مبال و حوض سرکر و خلا را به انضمام اطراف آن بر عامه سلمین به جهت رفع حاجات آنها.

و ایضـا وقف فرمودنـد ممر فاضـل آب را به انضـمام فاضـل آب و بقیه چهارصـد زرع زمینی خربه به جهت کوت ورز بر مسـجد و ایضـا وقف فرمودنـد دو اوطـاق واقع در دالاـن کر و خلاـ متصـل به یکـدیگر را به انضـمام سـکوهای دالان و اوطاق کوچک دم دالان که دلاکی است بر مسـجد و ایضا وقف فرمودند قطعه خربه جنب شبسـتان کوچک را که درب آن سـر حوض کر و خلاست بر مسـجد و ایضا وقف فرمودند منبع بزرگ را بر مسـجد و متعلقات مسـجد و عامه مسـلمین به جهت آب برداشتن و خوردن، رفع حاجات طلاب مسجد و به جهت وضوء ساختن و غسل نمودن عند الحاجه و بردن آب به حیاض مسجد و کرها.

و ایضا وقف فرمودند ایوان بزرگ زیر گلدسـته را و ایوان جنب تجارخان حال را و ایوان و صـقه مقابل مقبره بر عام مسلمین از مصلین للصلوه به جهت مسـجد بودن و قطعه زمین که حال خاک در آن ریخته واقع در پهلوی صـفه مقابل مقبره مستثنی از مسجد است و ایضا وقف فرمودند نجارخانه حال را بر مسـجد لیعمل فیها ما یلزم العمل فیه للمسـجد وللمسـلمین أن یصـلوا فیها ما لم یزاحم الأعمال اللازمه للمسـجد و ایضا وقف فرمودنـد چهار فخری که در جنب ایوان گلدسـته و صـفه های جنبین دو دالان است بر مسـجد، لکن مادامی که حاجت به عبور نباشد انتفاع از آنها به جهت مسجد مقدم و اولی است بر عبور.

جرت الصیغ حسبما صدر فی تاریخ الصدر حرره الاقل اسدالله الموسوی.

محل خط مبارک سرکار مقتدی الانام ملاذ الاسلام مولینا حاجی سید اسدالله دام ظله،

بسم الله الرحمن الرحیم الحمـدلله رب العالمین و الصـلوه و السـلام علی خیر خلقه محمـد و آله اجمعین، به تاریـخ شب دوشـنبه هیجـدهم شـهر رمضان المبارک سنه ۱۲۷۱ جناب شـریعت مآب مقتدی الأنامی مولانا حاجی سـید اسدالله، سلمه الله تعالی، قربه الی الله تعالی، از جانب خود و جمیع

ورثه جناب حجت الاسـلام، اعلی الله مقامه، وقف مؤبّد و حبس مخلّد فرمودند مجموع: حجرات و بیوتات قابل سکنای واقعات در اطراف اربعه مسـجد را به انضـمام شوارع و توابع آنها را از مهتابیها و طالار و مدرس بر عامه طلب دینیه، حجراتی که فوقانی است و مدرس به عنوان مدرس بودن به جهت تدریس و حوض بزرگ واقع در وسط مسجد را وقف فرمودند بر عامه مسـلمین از طلاب و مصـلین و عابرین و واردین و هکذا شله را وقف فرمودنـد بر مسجد به جهت آنکه مادام که محتاج الیه است به جهت متاع بزازها و غیرهـم اسـباب خود را در آن گذارده باشـند و هکـذا وقف فرمودنـد حجر؛ معرف به چراغخـانه را بر مسـجد به جهت چراغ خـانه و صـیغه وقف را جـاری فرمودنـد. فی التاریـخ و ایضا وقف فرمودند چاه گاو و اسباب آن را بر حیاض مسجد و منابع و کرها و سقاخانه ها.

نعم، الأمر کما فیه فی التاریخ حرره الحقیر اسدالله الموسوی

محل خط سرکار شریعت مدار نائب الامام حجت الاسلام فخر المحققین و سید المجتهدین مولینا الاعظم حاجی سید اسدالله دام ظله.

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمدلله رب العالمین والصلوه والسلام علی خیر خلقه محمد و اله اجمعین. به تاریخ شب پنجشنبه بیست و دویم شهر رجب المرجب سنه ۱۲۷۳ جناب شـریعت مآب، دام ظله، وقف فرمودنـد از جانب خود و جمیع ورثه غفران مآب حجت الاسـلام، اعلی الله مقامه صـحن فضای سنگبسـت

مسجد را از اطراف دو مهتابی بزرگ و آنچه برابر ایران گلدسته و جنبین آن است و صحن متصل به گنبد بزرگ و ایوان بزرگ و محانی دو چلستون و اطراف حوض بزرگ و فخرها متصل به دو شبستان طرفین مسجد را بر مؤمنین و مؤمنات از مصلین و وعاظ و مستمعین و ذاکرین مصائب ائمه هدی، صلوات الله علیهم، و مستمعین مسائل دینیه و طلاب و عابرین بر مهتابیها و مساجد مذکوره اطراف مسجد و مصلین بر اموات و با حاجت مصلین بر این مواضع مذکوره، مصلین اولی و اقدام خواهند بود از غیر مصلین، لکن معابر شبستانها و حجرات فوقانی جهت عبور حین الحاجه در شبستانها و حجرات اقدم خواهد بود و اولی و ایضا وقف فرمودند دالان و معبر سمت کوچ قصابها را از ابنیه و عرصه بر عابرین در مسجد و حواشی و متعلقات آن را بر مسجد و ایضا وقف فرمودند راه سمت خانه مشایخ و حمام را از معبر و دالان و سردر و جلوخان آن

را و توابع آن را بر عابرین مسجد و بر مسجد و جرت الصیغه.

جرت الصیغ فی تاریخ الصدر، اسدالله الموسوی.

محل خط سرکار شریعت مدار ملجاء الانام حجت الاسلام نائب الامام مروّج شریعه سید الأنام، علیه و علی آله السلام، حاجی سید اسدالله الموسوی.

و ایضا فی) به تاریخ بیست و دویم شهر رجب سنه ۱۲۷۳ وقف فرمودند مقبره منوره حجت الاسلام به انضمام دروب و أرسی و توابع آن و چراغخانه آن بر زائرین آن بقعه شریفه و قاری قرآن در آن بقعه و خادم بقعه، قربهً الی الله تعالی، و ایضا وقف فرمودند دکاکین جنب مقبره را و سکوهای داخل و خارج آن از عطاری و کرجی دوزی و علاقه بندی و بزازی و خشکه بار فروشی به استثناء دکان قصابی بر خادم بقعه و قاری قرآن که دائم در آن بقعه قرائت نماید و مصالح زائرین از فرش و روشنائی و امثال آن، قربه الی الله تعالی.

نعم، الأمر کما فیه، فی رجب ۱۲۷۳، اسدالله الموسوی.

محل خط سرکار شریعت مدار سید المحققین و فخر المجتهدین ملجاء الانام، ملاذ الاسلام، مولینا حاجی سید اسدالله الموسوی.

تمام اوراق وقف نامه مقابله با نسخه اصل شد مطابق و صحیح است، فی ۱۰ شهر جمیدی الاولی سنه ۱۲۹۰ محل مهر عبده مؤمن بن محمد باقر الموسوی.

مقاله با نسخه اصل شد، مطابق و صحیح است بالتمام فی شهر جمیدی الاولی سنه ۱۲۹۰ ، محل مهر محمد شفیع بن ...

بسم الله الرحمن الرحیم قد صح طباق هذا الکتاب مع اصوله المطاعه الصادره من حصون الاسلام خص منهم حجه الاسلام الحاج سید اسدالله، طاب رمسه الشریف، ثم اتی جعلت السید السند الجلیل و العالم الصالح النبیل التقی المعتمد الامین الحاج میرزا محمد حسین بن الحاج میرزا هاشم بن الحاج سید جعفر بن الحاج سید محمد باقر البانی للمسجد العظیم و المبانی الشریعه سید المرسلین، اعلی الله مقامهم العلی، فی ثالث عشر صفر المظفر سنه اربعین بعد ثلثمائه بعد الالف، لصلاحه و حسن امانته و علمه وفضله و سداده فجعلته متولیاً مستقلاً تاماً فعلیه القیام بما یجب علیه متولیه ولاـ یجوز منعه و مزاحمته و مضاد ته لان مزاحمته صد عن سبیل الله و اخراج عن الصراط المستقیم. حرره الضعیف حسین الفشارکی ...، شوال ۱۳۴۱ محل مهر: «حسین منی و انا من حسین.»(۱)

ص:۲۱۶

۱- منبع : میراث جاویدان، سال چهارم، شماره ۱.

لغتنامه

پشت بغل : دو طرف بالای قوس

لچکی : هر پشت بغل قوس را لچکی نامند چون مثلثی شکل می باشد

الغاز : برآمدگی در زاویه دو دیوار عمود بر هم

اسپر : دیوارهای طرفین یک طاقنما

مصرع : تک شکلی با رنگ مغایر که متن زمینه ای قرار گیرد و داخل آن نوشته با گل و برگی داشته باشد.

شمسه : شکل خورشید مانندی به اضلاع مختلف

حمیل : باریکه های کاشی که سر و ته آن به یک اندازه باشد و حدود ۳ تا ۲۰ میلیمتر یا بیشتر از کاشی می برند.

معرق : کاشی بریده شده به شکلهای مختلف که پس از پهلوی هم قرار دادن نقش اصلی را می سازد.

گره چینی : نقشهای هندسی که با چوب ساخته شود.

طاقنما : راههای ورودی و درگاه هایی که با قوس پوشش داده شود.

ارسی : درهای چوبی مشبک که بازشو آنها عمودی بالا و پایین رود.

گره چوبی : نقشهای هندسی که با چوب و کاشی ساخته شود.

آلت چینی : چوبها و باریکه هایی به شکلهای هندسی که به طور موزونی پهلوی هم قرار بگیرند.

جوک : کاشیهای دو رنگی که مانند لوزیهایی رنگ شده در نبش دیوارها در کاشیکاری از آن استفاده شود.

اسلیمی : طرحهای منظم مارپیچی

ختایی : گلهایی که لابه لای اسلیمی نقش آفرین باشد.

ترنج : نقش موزونی که در لچکیها و جاهای مناسبی از طرح به کار گرفته شود.

رسمی بندی : طرحهایی که از چهار گوشه سقفهای قوسی به شکل موزونی بوده و با رسمهای مختلف نقش سقفها یا ایوانها شده باشد.

و مقرنس : طاسه و نیم طاسه هایی که در سقف شکل می گیرد. آستانه : چوب پایین در کلاهک : چوب بالای در بائو : چوبهای عمودی طرفین لنگه در مدرس : اتاق درس پایه : دیوارهای اصلی ساختمان گیلویی : زاویه دیوار و سقف که گرد ساخته می شود. دندان موشی : آجرها را زیگزاگ به کار بردن گرده برداری : از روی نقشی نمونه برداری کردن دماغه : روی درز دو لنگه در را می پوشاند.

کتیبه : نوشته هایی که در اماکن متبرکه می نویسند، همچنین قسمت بالای دیوار یا سر در را که به شکلی متمایز از بنا در آید کتیبه گویند.

پاطاق : مکانی که طاق از آنجا شروع شود. جرز: دیوار هشت و گیر : اتصال یا قفل و بست آجرها در دیوار هره : آجرها را عمودی یا افقی از ضخامت پهلوی هم قرار دادن طاقچه : حفره هایی منظم که در دیوار اتاق ساخته شود.

رف : حفره های منظم که بالای طاقچه ها سازند و به نام طاقچه بلند هم معروف است.

مداخل : نقشهایی که به طور منظم داخل یکدیگر قرار گیرند. غلام گردش : پاگرد پله یا پاگرد جلوی اتاق ارسی

کاربندی : «طاق دز» یا «طاق دزد» که برای نگهداری بقیه طاق استفاده می کنند تا طاق را سبکتر بسازند.

نقشمایه : یک شکل از کل شکلهای هندسی

سنگاب : سنگهای توگودی که برای سقاخانه ها می ساختند تا در آن آب بریزند.

آجر چینی خندان : روکارهایی که ملاط آن گودتر از حد معمول باشد و سپس روی آن را بند کشی گود کنند.

تنوره : قسمتی از یک مقرنس پله پیچ : پله ای که گرد محوری چرخش داشته باشد.

تاج : بالای هر چیز تاج آن است (تاج بالای قوس که همان تیزه باشد).

هرمی شکل : چند ضلعی هایی که در انتها مخروطی شکل شود.

کوره پوش : پوشش طاق به شکل نیمدایره در کل سقف یکنواخت

کاشی نرهای : آجرهای معمولی که ضخامت آن را به لعاب آغشته کرده باشند.

نره سازی : آجر با کاشیهای لعابدار که از ضخامت پشت سر هم قرار گیرد.

تراش تیشه ای : سنگهایی که با تیشه تراش داده اند و تیزی تیشه مانند دنده های شانه باشد.

تراش کلنگی : روی سنگ را با تیشه هایی تراش داده اند که سر تیشه مانند سر کلنگ باشد در اندازه کوچکتر.

منابع

۱.هنرفر، لطف الله ، گنجینه آثار ملی اصفهان .

۲. رفیعی مهرآوری ، ابولقاسم ، آثار ملی اصفهان ، تهران ، ۱۳۵۲.

۳. کتابی ، سید محمد باقر کتابی ، رجال اصفهان ، ۱۳۷۵.

۴. جابری انصاری ، میرزا حسن خان ، تاریخ اصفهان ، تصحیح و تعلیق جمشید مظاهری (سروشیان)، ۱۳۷۸.

۵. مهدوی ، سید مصلح الدین ، بیان المفاخر ، جلد دوم، ۱۳۶۸.

۶. کتابخانه آستان قدس رضوی ، (مناضر شاه وسید).

۷. محاسن اصفهان ، تهران ، انتشارات کتابخانه اقبال ، چاپ اول .

۸. میراث جاویدان سال چهارم شماره ۱

۹ . بنای موجود

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ .ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹
امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹